

Настоящият популярен очерк представлява системно изложение на основите на научния комунизъм. В него се разглежда последователно възникването и развитието на научния комунизъм; трите основни задачи на комунистическото строителство — създаването на материално-техническата база, формирането на комунистически обществени отношения и възпитанието на новия човек; особеностите на съвременния революционен процес.

Редица въпроси, които се разглеждат в учебника (например за принципите на научното ръководство на комунистическото строителство, за развитието на потребностите на човека и др.), още не са намерили достатъчно отражение в литературата.

Учебникът е предназначен за всички, които се интересуват от теорията на научния комунизъм.

В. Г. Афанасьев
НАУЧНИЙ КОММУНИЗМ
Популярный очерк

Издательство политической литературы

ЗК5/6(023)

Москва 1966

КАКВО ИЗУЧАВА ТЕОРИЯТА НА НАУЧНИЯ КОМУНИЗЪМ

С усилията на трудещите се маси е създадено високо усъвършенствувано производство, създадени са наука и техника, които се развиват с невиждано високи темпове. Равнището на тяхното развитие вече е толкова високо, че човечеството, получавайки голяма власт над силите на природата, има реална възможност да удовлетвори напълно материалните и духовните потребности на всички хора по земята. Специалистите са пресметнали, че нашата планета сега може да осигури заможно съществуване на цялото население на земята, ако, разбира се, се използват както трябва, в интерес на всички и на всеки производствените мощности и научно-техническите постижения.

Тогава каква е работата? Кой е виновен, че само един от десет жители в несоциалистическия свят се храни нормално, а останалите девет не си дояждат; че почти половината от възрастното население на земята не знае нито да чете, нито да пише? Кой е виновен, че в безсмислените войни за интересите на една нищожна група хора бяха пролети, пък и сега още се лят, реки от човешка кръв; че над Земята надвисва зловещият облак на ядрения взрив, сянката на който помрачава лицата на хората; че за подготовката на чудовищната термоядрена война се изразходват огромни средства. Кой е виновен, че чудесното творение на природата — Човекът, щедро надарен с най-разнообразни творчески способности, в значителна част от света не само е лишен от възможността да прояви тези способности, но е и смазан, задушен от експлоатацията, от социалната несправедливост, гине от глад и болести, задъхва се в клещи-

те на безработицата, мизерията и скъпотията? Кой е виновен, че в редица страни, които се гордеят високомерно със своята цивилизованост, на тъмния цвят на кожата се гледа като на признак за непълноценност на човека? Кой е виновен, че на голяма част от човечеството беше поставен позорният яръм на колониализма, под които и до ден днешен пшкат десетки милиони хора?

Виновен за всичко това е капитализмът, който доведе контрастите между бедността и богатството до краен предел, издигна войната, колониалното разбойничество и расизма до степен на официална политика, прахосва несметни материални и духовни ресурси в угода на една малка група монополисти, принизи трудовия човек и рядко прилага най-новите постижения на науката и техниката в негова вреда.

За да се използват огромните богатства, с които разполага човечеството, за да се използват могъщите производствени мощности, забележителните постижения на съвременната наука и техника в интерес на трудещите се, са необходими определени социални условия. Нужно е да се унищожи омразният на народите капитализъм и да се установи веднаж завинаги на земята ново общество, висшата и единствена цел на което ще бъде да осигури за всички хора щастлив, свободен, истински човешки живот. Това общество завинаги ще избави човечеството от войни и разточителство.

Това ново общество е комунизмът, а науката, която дава цялостна представа за него, за закономерностите на неговото формиране и развитие, се нарича *теория на научния комунизъм*.

Нека разгледаме това кратко определене по-подробно.

Нито едно класово антагонистично общество не си е поставяло за цел всестранното развитие на трудовия човек. Труденикът в това общество е средство за постигане на други цели, да речем за получаване на най-големи печалби при капитализма. Само в условията на комунизма трудещият се човек става „самоцел“ на общественото развитие (К. Маркс). А теорията на научния комунизъм разкрива условията (икономически, социални, духовни), единствено при които е възможно всестранно, хармонично развитие на човека, най-пълно и свободно изразяване на всичките му жизнени прояви.

Но преди да бъдат създадени условия за разцвета на човека, трябва да бъде унищожен старият обществен строй — капитализмът. [А това значи, че теорията на научния комунизъм разглежда въпроса за революционното събаряне на капитализма и за създаването по такъв начин на предпоставки за освобождението на човека. Научният комунизъм показва историческата неизбежност на гибелта на капитализма, която е резултат от действието на присъщите на капитализма обективни закономерности, на собствените му вътрешни противоречия, той разкрива революционните сили, които подкопават и събарят капитализма, посочва социалистическата революция и диктатурата на пролетариата като необходимо средство за ликвидиране на старото, капиталистическото общество.]

Въпросите за революционното събаряне на капитализма заемат важно място в теорията на научния комунизъм. Но капитализмът бива унищожаван, за да се разчисти почвата за новото общество, комунизма. Оттук още една важна задача на научния комунизъм: да изучава закономерностите на формирането на комунистическото общество, да изучава самото това общество като сложен социален организъм. В центъра на комунистическото общество стои човекът в цялото многообразие на своите отношения и способности, заложби и потребности, творчески и физически възможности. Не случайно основен програмен лозунг на нашата партия е великата хуманистична идея: „Всичко в името на човека, за благото на човека“. Естествено, науката за обществото, в центъра на която стои човекът, не може да не бъде наука за създаването на икономически, социални и духовни условия за формирането на всестранно развит човек. Теорията на научния комунизъм изследва човека, като обобщава и синтезира вече съществуващите за него научни данни като субект на труда, общуването и познанието, като звено от социалната система и звено в системата на природата.]

[Теорията на научния комунизъм изучава и икономиката — материалното производство, обмяната, разпределението и потреблението в условията на комунистическото общество — обаче само дотолкова, доколкото те служат на човека като икономическо условие за неговото всестранно развитие. Научният комунизъм изучава и со-

циалните отношения, и духовния живот на обществото, при това пак като условие за социалното и духовното развитие на човека, за проява на неговата творческа активност.

Научният комунизъм изучава комунистическата обществено-икономическа формация във взаимна връзка, в единство на нейните икономически, социални и духовни страни, като обръща специално внимание на това, как всяка от тези страни и всички заедно „работят“ за човека, спомагат за постигането на най-висшата цел на общественото развитие.

Обществото се развива по силата на действието на обективните закони. Обаче ефикасността на използването на законите в последна сметка зависи от самите хора, от дълбочината на тяхното проникване в същността на социалните явления, от тяхната целеустременост и организираност. Развитието на обществото представлява следователно едно сложно преплитане, взаимодействие на обективните закономерности и субективния фактор.

За да се достигне единство между обективните условия и субективния фактор за развитие на обществото, е необходимо трудещите се маси да познават обективните закони и да са овладели механизма на тяхното действие, необходимо е да са се научили да съгласуват своята дейност с изискванията на законите, организацията на хората да бъде насочена към едно по възможност по-ефикасно използване на законите в интерес на човека.

Оттук още една важна задача на теорията на научния комунизъм — да търси пътища и средства за постигане на съответствие между субективната дейност на хората и изискванията на обективните закони, пътища и средства за използване на законите в интерес на човека. Опирайки се на опознатите обективни закономерности, теорията на научния комунизъм изтъква прогресивните тенденции в развитието на обществото или на отделните негови звена, насочва и регулира движението на обществото съобразно тези тенденции, разкрива пречките по пътя към достигането на една или друга цел, помага на хората да премахват тези пречки. С други думи, теорията на научния комунизъм изследва процеса на съзнателното, целеустременото ръководство, на управле-

нието на социалните процеси; на управлението на комунистическото строителство.

И така, научният комунизъм е наука за пътищата и средствата за унищожаване на капитализма, за закономерностите на създаването на новото, комунистическото общество, на икономическите, социалните и духовните условия за всестранно развитие на човека; наука за комунистическото общество като сложен социален организъм; наука за съзнателното, целеустременото управление на обществените процеси в интерес на човека.

В това именно се състои спецификата на научния комунизъм като съставна част на марксизма-ленинизма, неговата отлика от останалите му части — марксистката философия и марксистката политическа икономия.

Трябва да отбележим, че теорията на научния комунизъм, както и марксизмът-ленинизмът като цяло, възникна не на празно място. Тя наследи комунистическите идеи на миналото, идеи, които с векове бяха създавани от най-добрите умове на човечеството. Ето защо трябва макар и накратко да разгледаме историята на комунистическата мисъл в миналото, да проследим пътя на нейното движение от утопия към наука.

ПЪРВА ГЛАВА

ОТ УТОПИЯ¹ КЪМ НАУКА

1. Утопичният социализъм и неговото историческо място

През XVI—XVIII векове в редица страни на Западна Европа феодализмът бе сменен от капитализма, което обуслови бурно развитие на производството, техниката, природознанието. На мястото на занаятчийската работилница и мањуфактурата възникват заводи и фабрики, шахти и рудници, енергията на човешките мускули, на водата и вятъра отстъпва място на могъщата енергия на пара̀та, а след това и на електричеството. За относително кратък период, два-три века, при капитализма за развитието на производството беше направено значително повече, отколкото през целия предидущ период от историята на човечеството. Капитализмът обаче не облекчи участието на трудовия човек: експлоатацията тук си остана не по-малко жестока и безчовечна, отколкото при робовладелския строй и феодализма, още повече че бяха силни остатъците от феодализма и капиталистическият гнет нерядко се допълваше с феодален гнет. В резултат на това нарастваше недоволството на масите, изостряше се класовата борба. Тези социални изменения не можеха да не се отразят върху духовния живот на обществото. Възникнаха социалистически учения, в които намери отражение протестът на народните маси против съществуващия обществен ред. Централна идея на тези учения беше идеята за хуманизма — уважение и внимание към човека.

Един от първите социалисти-утописти е английският държавен деец и мислител Томас Мор (1478—1535).

¹ От гръцката дума „у“ — отрицание, „топос“ — място. Буквално думата „утопия“ означава: място, което не съществува.

Още в началото на формирането на капитализма Томас Мор успява да долови неговата експлоататорска същност, да види, че капиталистическото общество е неспособно да осигури истински човешки живот за трудещите се, че то представлява „заговор на богатшите, ратуващи под името и егидата на държавата за своите лични интереси“. Това общество не проявява ни най-малка грижа за земеделците, миньорите, надничарите, занаятчиите и работниците, без които според Т. Мор не би имало никакво общество. Богаташите „измислят и изпитват най-различни начини и хитрости . . . , за да купят срещу възможно най-евтино заплащане работата и труда на всички бедняци и да ги експлоатират като товарен добитък“.

Т. Мор — и в това е неговата велика заслуга — в книгата си „Утопия“ стига до извода, че равенството и щастието на хората, развитието на техните физически и интелектуални качества, както и социалната справедливост и разумното водене на обществените работи, са немислими, докато съществува частна собственост и докато богатството, създавано с труда на огромната част от хората, отива в ръцете на една малка група, и то на ония, които водят празен живот.

Като издига дълбоката и смела идея за унищожаването на частната собственост, Т. Мор рисува картината на едно общество, демократически управлявано, организирано общество, основано върху колективната собственост и колективния труд на всички негови членове.

В това общество, което Т. Мор разполага на неизвестния остров Утопия, хората не познават властта на парите и не изпитват гнета на богатшите. Всички те се трудят заедно, като при това се занимават и с физически, и с умствен труд, не търпят безделници и готованци, предават плодовете на своя труд в обществени складища, откъдето безплатно получават всичко, каквото им е необходимо. Т. Мор се приближава до разбирането на комунистическия принцип за разпределение според потребностите, макар да разглежда потребното твърде ограничено, само като най-необходимо.

Историческата ограниченост се отразява и върху другите страни от възгледите на Т. Мор. Той допуска на пример в бъдещото общество да има роби (военнопленници и престъпници), изпълняващи най-тежките работи;

всеки от утопийците беше задължен да вярва, че бог е сътворил света и че душата е безсмъртна.

Град на Слънцето е нарекъл бъдещото общество италианският утопист Томазо Кампанела (1568—1639) — един от видните ръководители на освободителното народно движение в Италия. Както и на остров Утопия на Т. Мор, жителите на града на Слънцето не познават експлоатацията и властта на парите. Всички те се трудят, при това с обществен труд са заети само четири часа, а останалото време посвещават за развитие на своите умствени и физически способности. Както и утопийците на Т. Мор, те предават плодовете на своя труд в обществени складове, откъдето получават всичко необходимо. Много ценен е стремежът на Т. Кампанела да използва науката за разумно управление на обществото с оглед на обществения прогрес. Не случайно главният управител на града е учен, който има обширни знания и богат практически опит. Мисълта за организация на обществото върху научна основа, за съзнателно управление на обществените процеси не може да не се признае за забележителна, макар и да е изразена в твърде наивна форма. Както и Т. Мор, Т. Кампанела не вижда и не може да види пътищата за постигането на новото общество; наред с науката той се обръща и към астрологията.

Идеите на Т. Мор и Т. Кампанела, които за пръв път разработиха система на организация на обществото без частна собственост и експлоатация, изиграха голяма роля в критиката на феодалната идеология и оказаха чувствително влияние върху по-нататъшното развитие на социалната мисъл.

Ярък представител на утопичния социализъм е Дже-рард Уинстънли (1609 — ок. 1652) — изразител на интересите на бедните хора, главно на пролетаризиращите се селяни, в английската буржоазна революция през XVII в. Характерно е, че в неговите възгледи искането на формиращия се пролетариат за унищожаване на частната собственост се съчетава с искането на селяните за равни за всички права върху земята. Само след като бъде унищожена частната собственост в града и селото, мисли Д. Уинстънли, е възможно човечеството да се избави завинаги от бедността и експлоатацията и да установи ново общество, за което представата на Д. Уин-

стънли не излиза извън рамките на грубия уравнителен комунизъм. При това нерядко той облича тези представи в религиозно-мистична форма. При все това възгледите на Д. Уиистънли имат голямо значение, тъй като в тях са отразени основните искания на най-бедните слоеве на английското общество.

Утопистите
на XVIII век

Основоположник на революционното направление на утопичния социализъм във Франция е френският мислител *Жан Мелие* (1664—1729).

Почти целия си живот Ж. Мелие прекарва в село, където с очите си вижда чудовищната мизерия и страданията на селяните, техния гежък, принудителен труд за феодалите. Той оставя голям ръкопис „Завещание“, който се разпространява в преписи и бива публикуван едва много години след смъртта му. В тази книга се съдържа страстно, безпощадно разобличаване на феодалната експлоатация, на кралския строй и на църквата. Авторът мечтае за комунизма, за общество без потисници, основано върху обществената собственост и колективния труд. Ж. Мелие разбира прекрасно, че потисниците не ще се откажат доброволно от своите привилегии и блага, от своето господстващо положение и затова призовава към революционно събаряне на съществуващия ред: „Обединете се всички в единодушната решимост да се освободите от това омразно и отвратително иго...“ — призовава той. Стремежът да съедини комунистическите идеали с народната, селската революция е огромен принос на Ж. Мелие в развитието на идеите на социализма.

Ж. Мелие не е оставил никаква разработена схема на организацията на бъдещото общество. Тази схема може да се намери в книгата на друг френски утопист — *Морели* („Кодекс на природата или истинският дух на нейните закони“, 1755 г.).

Морели е противник на частната собственост, която според него е осакатила и извратила естествената природа на човека. Той е разработил проектозакони на новото общество. Първият от тези закони отменя частната собственост освен собствеността върху вещите за лично ползуване; вторият осигурява правото на труд и провъзгласява задължението да се трудим; третият иска от човека да действа в полза на обществото според

силите си, дарованието и възрастта си. В тоя закон за пръв път е изразен ясно един от основните принципи на социализма — необходимостта за всеки човек да се труди според способностите си. Мърели изказва мисълта и за разпределение според потребностите, но тя не излиза извън рамките на примитивното, уравнително разпределение. Той се стреми да приспособи обществото към равнището на потребностите на средновековния селянин, към неговия крайно тесен кръгзор.

Значителна крачка напред в разработката на комунистическия принцип на разпределение направи френският мислител Габриел Мабли (1709—1785), който се обявява за създаване на общество, което да осигурява на всеки гражданин „максимум наслади и участие“. Това общество може да бъде постигнато само чрез ликвидиране на частната собственост. Г. Мабли скърби за оня „златен век“, когато не е имало частна собственост, той счита, че разделянето на имуществото, което е сложило край на този век, е било най-голямото злодеяние, тъй като то е развратило хората, подчинило е техните страсти на алчността за трупане на богатства. А всъщност не само стремещт на хората към трупане на богатства може да подтиква човека към труд; стремещт към общото благо, уважението към съгражданите, честното съревнование могат да станат много по-могъщи стимули за трудолюбие, отколкото алчността и тщеславието.

Признавайки правото на потиснатите да извършат революция, Г. Мабли все пак счита, че за избавянето на човека от пороците на частнособственическите навици е по-приемлив пътът на реформите, осъществявани от демократичната република. Г. Мабли разглежда тази република като сързващо звено, като преходен етап от обществото на частната собственост и експлоатацията към комунистическото общество.

Както се вижда, с Г. Мабли пред социално-историческата мисъл възниква един извънредно важен и сложен въпрос: как да се постигне новото общество — по пътя на революцията или по пътя на реформите.

Революцията, насилственото събаряне на съществуващия строй, осъществявано от група заговорници, безстрашни, предани на народа, страстно мразещи експлоатацията и богатството — такъв е категоричният отговор на въпроса за пътищата за достигане на комунизма, да-

ден от френския революционер *Гракс Бабоф* (1760 — 1797) и неговите привърженици, които е прието да се наричат *бабовисти*.

Г. Бабоф беше вожд на революционното движение на селяните за общонационална комуна — „република на равните“. Докато мнозина други социалисти от XVIII век се ограничаваха с критика на лъжата, несправедливостта и неразумността на съществуващия строй, то самият живот подтикна бабовистите към идеята за въстание и завземане на властта. Те бяха свидетели и участници във Великата френска буржоазна революция (1789—1793 г.), при това много скоро разбраха, че тази революция не унищожи, а само измени формите на експлоатация. Революцията нищо не направи за народното щастие, обратното, тя направи всичко, за да накара народа вечно да пролива потта и кръвта си, които в последна сметка се обръщат в съдове със злато за една нищожна група богаташи. На смяна на буржоазната революция, твърдяха бабовистите, неизбежно трябва да дойде нова, народна революция, в резултат на която народът ще вземе властта, ще установи революционна диктатура и ще организира „общество на равните“. В това общество, основано върху колективната собственост, не ще има нито богати, нито бедни, никой няма да присвоява собственост, всеки ще се труди според способностите си за общото благо. Равенство, писаха бабовистите в своя „Манифест“, — това преди всичко е „общ за всички труд; общо ползуване на неговите плодове“.

Наистина представите на бабовистите за равенство бяха груби, примитивни: уравниловка в потреблението е една от техните най-важни идеи. Каквато и работа да изпълнява човек, разсъждаваха те, тя ни най-малко не увеличава обема на неговия стомах. Оттук явното подценяване на сложния, квалифициран труд, на образованието, изкуството и науката. Нека загинат, ако трябва, писаха те, всички изкуства, само да се запази истинско равенство. Бабовистите не разбираха ролята на културния прогрес, необходимостта от създаване на условия за непрекъснато развитие на човешките способности и за тази цел условия за достигане на изобилие от материални и културни блага.

Бабовистите си представяха комунизма като високо организирано, централизирано общество, основано

зърху колективната собственост, обединена в национални мащаби. Идеята за централизирано управление на обществото е твърде ценна идея.

Бабьовистите бяха изразители на интересите на зараждащия се френски пролетариат, обаче незрелостта и неорганизираността на пролетариата обусловиха незрелостта на техните представи за обществото на бъдещето и за пътищата на неговото достигане. Заговорническата тактика, която те избраха, и слабата връзка с народа ги обрекоха на поражение; участниците в „заговора на равните“ бяха арестувани, а самият Г. Бабьоф гилотиниран.

Великите
социалисти-утописти
на XIX век

Капитализмът се показва в XIX век съвсем не в оная празнична премяна, в която го тъкмяха буржоазните философи, историци и икономисти. Той обрече трудещите се на чудовишна мизерия, измъчваше ги с непосилна работа във фабричната каторга. Същевременно той извика на живот пролетариата, който постепенно заема челно място в обществото, предизвика първо още неосъзнатия му протест против капиталистическия ред. Изостря се класовата борба между труда и капитала. Тази борба става твърде важен източник и съдържание на историческия прогрес.

Именно отражение на борбата на пролетариата срещу буржоазията и негов неосъзнат протест против наемното капиталистическо робство бяха ученията на великите социалисти на XIX век А. Сен-Симон, Ш. Фурие, Р. Оуен.

Анри Клод Сен-Симон де Рувроа (1760—1825) произлиза от знатна аристократическа среда, което впрочем не му пречи да стане пламенен защитник на унижените и оскърбените. Един от своите главни трудове — „Разсъждения литературни, философски и промишлени“, той започва с опровержението, че е съществувал „златен век“ в миналото. Истинския „златен век“ на човечеството той вижда в бъдещето, когато хората ще престанат да се потискат един друг и ще се обединят за овладяване на природата, за подчиняването ѝ на своите интереси и цели.

В центъра на бъдещото социалистическо общество, общество организирано, съзнателно управлявано, той поставя човека, неговите погребности и способности. За

най-добро обществено устройство той смята такава организация на обществото, която осигурява най-щастлив живот за по-голямата част от хората, която им предоставя максимум възможности за „задоволяване на техните най-важни потребности“, „за развитие на всички полезни способности“. Много важна задача за обществената организация на хората А. Сен-Симон виждаше в създаването на условия за всестранно проявяване и развитие на способностите на човека за задружен труд и творчество.

А. Сен-Симон си представяше бъдещото социалистическо общество като свободна асоциация, като „голяма работилница“, в която хората са обединени за задружно и съзнателно въздействие върху природата, за осигуряване на всеобщо благосъстояние и процъфтяване. В това общество всеки работи според способностите си, а получава според труда си, тук не ще има експлоатация, господство на малцинството над мнозинството, а функциите на управление на хората ще се превърнат във функции на управление на всички работи на обществото. В трудовете на А. Сен-Симон и особено на неговите последователи се съдържа идеята, че на новото общество ще бъде присъщо едно „централизирано национално стопанство“, общостопанско планиране. Нещо повече, А. Сен-Симон е първият мислител, който изказа мисълта за създаване на световна асоциация на хората с цел да се използват най-добре природните сили. Развивайки тези мисли, най-добрите ученици на А. Сен-Симон стигнаха до извода, че световното сдружение на трудещите се ще превъзмогне всички социални и национални антагонизми и ще осигури мирен живот и непрекъснат прогрес на човечеството.

Въпреки редицата гениални догадки за обществото на бъдещето ученето на А. Сен-Симон е идеалистическо и утолично по своята същност. Той не вижда материалните основи за развитието на обществото, проповядва идеята за мирно сътрудничество на потисници и потиснати. Той поставя развитието на обществото в зависимост от идеите и миросгледа, а в своите проекти за създаване на социализъм апелира към съвестта на просветените индустриалци и монарсите. Той се стреми „да подтикне кралете да се възползват от предоставената им от народа власт за осъществяване на политически про-

мени, които са станали несбходими“. А. Сен-Симон се страхува от класовата борба, отрича революцията, възлага главните си надежди върху проповядването на идеите за братство между всички хора, върху чудотворната сила на реформите, осъществявани отгоре.

Най-силната страна на другия френски социалист-утопист — Франсоа Мари Шарл Фурие, (1772—1837), с ни на богат, разорил се по-после търговец, е блестящата критика на капиталистическия строй.

Ш. Фурие смята за много важен фактор на обществения прогрес естествените, природните качества и страсти на човека. Но според него тези природни качества са погазени, потъпкани от капитализма, който донесе на по-голямата част от хората разорение и мизерия, като съсредоточи в същото време нечувани богатства в ръцете на една малка група хора.

Капитализмът, пише Ш. Фурие, — това е „настръхнал свят, социален ад“. В този ад човек е играчка в ръцете на стихийните сили, жертва на анархията, на тенденцията „да се произвежда безразборно“. Расте богатството в ръцете на шепа богаташи в този свят, а милионите са лишени от къшей хляб. С убийствен сарказъм Ш. Фурие заклеймява лицемерието и фалша на буржоазния строй и на ония, които са се продали на „златния телец“ и го защищават, представят го от хубав по хубав. Той разобличава икономическия и държавен механизъм на буржоазното общество, който „във всички отношения е само изкуство да се грабят бедняците и да се обогатяват богатите“.

Ш. Фурие разбира добре, че изострянето на социалните противоречия може да доведе до народна революция, която ще помете капитализма. Но той се бои от революцията, от самостоятелните политически действия на масите и затова конструира мирен път за утвърждаване на новия строй, в който господствува „социалната хармония“. Ш. Фурие си представя хармоничното общество разделено на производителни асоциации, които той нарича фаланси. Членовете на фалангата, на брой 1600—1700 души, живеят в една огромна сграда — фаланстер, където се и трудят, и хранят, и почиват. Занимават се главно със селско стопанство и в значително по-малка степен с промишлен, предимно занаятчийски труд.

Ш. Фурие отделя особено голямо внимание на въ-

просите, свързани с труда на членовете на фалангата. Той смята, че трудът е най-важното право и задължение на човека. Него го вълнува въпросът, как да се преодолее осакатяващото човека капиталистическо разделение на труда, как да се превърне трудът от принудително, тежко занятие в наслада, в източник на радост, как да се преодолее прогивоположността между града и селото. Той смяташе, че членът на фалангата избира работата си според собствените си способности, че той не трябва да бъде прикован към един вид работа, а има възможност свободно да променя дейността си, с което се постига неговото хармонично развитие. Тъй като изборът на дейност се съобразява със склонностите на човека, във фалангата се постига единство между личното и общественото. Иденте на Ш. Фурие за ново отношение към труда, за хармонично развитие на личността са важен принос в теорията на социализма.

Същевременно възгледите на Ш. Фурие за новото общество, за пътята на неговото достигане не излизат извън рамките на утопизма. Утопична е и мисълта на Ш. Фурие за хармония между интересите на имотните и безимотните. Той допуска във фалангите да съществуват и частна собственост, и нейни притежатели — капиталисти, смятайки, че продуктите на труда на нейните членове се разпределят не само според труда ($5/12$) и таланта ($3/12$), но и според капитала ($4/12$). Само чрез такова разпределение можело да се постигне хармония на класите, тесен съюз между капитала, труда и таланта. Както се вижда, Ш. Фурие не отхвърля частната собственост, а с нея и деленето на обществото на богати и бедни. В това отношение той прави крачка назад в сравнение с другите утописти. Крачка назад в сравнение с А. Сен-Симон е и стремежът на Ш. Фурие да децентрализира обществото, да го разчлени на редица по същество обособени производителни единици — фаланги. С това практически се изключва възможността за съзнателно управляване на обществото. Утопични са и представите на Ш. Фурие за пътищата, по които трябва да се достигне новото общество. Той смята, че това може да стане чрез пропагандиране на идеите на социализма, чрез постепенно реформистко преобразуване на капиталистическото общество. Със своите проекти за организиране на фаланги Ш. Фурие се обръща и към феодал-

вата аристокрация, и към капиталистите, и към монарсите, и по-специално към Наполеон I, но не намира у тях нито подкрепа, нито съчувствие.

Английският утопист Роберт Оуен (1771—1858) е първият от социалистите-утописти, който свързва своята съдба с работническата класа, участва активно в движението на работническата класа и е бележит просветител на работниците в своята страна. „Всички обществени движения — пише Ф. Енгелс, — които са ставали в Англия в интерес на работническата класа, и всички техни действителни успехи са свързани с името на Оуен.“¹

Още като управител на голяма текстилна фабрика в Ню Ланарк Оуен провежда редица мероприятия, целещи подобряването на материално-битовите условия на работниците: намалява работния ден на 10,5 часа вместо обикновените в Англия 13—14 часа, за пръв път в света организира за децата на работниците ясли и детска градина, открива образцово училище, създава болнична каса. По-късно, отхвърлен от официалното общество за своите комунистически идеи, той в течение на 30 години работи непосредствено сред работническата класа, стремейки се с всички сили да облекчи участието на работниците. Той организира широка обществена кампания в защита на правата на работниците; неговите усилия изиграват голяма роля в Англия да бъде приет първият закон, ограничаващ детския и женския труд.

Р. Оуен рязко критикува капиталистическия строй, но смята, че социалните противоречия на капитализма са резултат на невежеството, на заблуденията на човешкото съзнание. Достатъчно е обаче да се просвети обществото, да бъде запознато добре с плановете на разумното обществено устройство, и с капитализма ще бъде свършено. С разпространението на просветата хората ще се засрамят от чудовищните противоречия и нелипостите на съществуващата система и ще обърнат погледите си към новото общество, което ще осигури найдобри условия за живот и нравствено усъвършенстване на човека.

Р. Оуен смята главна пречка по пътя към създаването на това общество частната собственост, която „беше

¹ К. Маркс и Фр. Енгелс, Избрани произведения, т. II, стр. 142.

и е причина за многото престъпления и бедствия, които човек изпитва“. Той вярва твърдо, че ще настъпи таква време, когато всичко с изключение на предметите за чисто лични нужди ще стане обществено достояние, когато ще бъде разбрано „несравнимото превъзходство на системата на обществената собственост пред системата на частната собственост с предизвикваните от нея злини“. Общност на имуществото и общност на труда — такива са основните принципи на разумно организираното общество на Р. Оуен.

Р. Оуен обаче не иска това общество да се утвърди в резултат на класовата борба и революцията. Той се страхува от класовата борба, смята за необходимо да предотврати „насилственото разрушаване на общественения живот“, напълно възможно в условията на постоянно нарастващите нужди на трудещите се, и издига проекти за реформи на обществения живот върху комунистически начала. С предложение за такива реформи той се обръща пак към коронованите особи, към правителствата на различни страни. Нещо повече, той се опитва да убеди обществото в необходимостта от реформи чрез добър пример. Много средства, труд и сили изразходва Р. Оуен за организирането на комунистически „колонии“ — отначало на трудовата комуна „Нова хармония“ в щата Индиана (САЩ), а после на колонията „Хармони-хол“ (Англия), обаче като изгубва цялото си състояние, претърпява пълна несполука. И въпреки това стремежът му да превърне идеите на социализма в живо дело, да ги осъществи на практика има принципно значение.

Руските социалисти-утописти Идеите на утопичния социализъм се развиваха и в Русия, особено в произведенията на руските революционни демократи А. И. Херцен и Н. Г. Чернишевски.

Александър Иванович Херцен (1812—1870) е знаменит руски писател и философ. В своите трудове той критикува рязко капитализма и изразява твърдата си увереност в тържеството на социализма в Русия. При това той смяташе, че Русия, за разлика от Запада, ще стигне до социализма, като прескочи капитализма, който носи на народа нови лишения и страдания, чрез селската община. „Общината“ — пише А. И. Херцен — спаси руския народ от монголското варварство и от

императорската цивилизация, от поевропейчените помешчици и от немската бюрокрация. Общинната организация, макар и силно разтърсена, устоя против наместата на властта; тя благополучно доживя до *развитието на социализма в Европа*.

Това обстоятелство е безкрайно важно за Русия.“

А. И. Херцен си представяше социализма като селски социализъм, като общество, в което съществува дълбоко доверие между хората, уважение помежду им. Той не виждаше, че и в руската община беше проникнал капитализмът, който беше разрушил патриархалните отношения, че заедно с капитализма беше се появила и работническата класа, и най-вече не си беше изяснил нейната революционна роля в обществото. Ето защо общинният социализъм на А. И. Херцен е утопичен, неосъществим. Същевременно А. И. Херцен беше далеч от мисълта, че социализмът в Русия ще настъпи от само себе си, той смяташе, че социализмът ще дойде в резултат на активната политическа борба на масите. Неговите социалистически идеи бяха свързани с идеите на диалектиката, в която А. И. Херцен виждаше „алгебрата на революцията“.

Може би нито един от социалистите-утописти не е нарисувал една толкова силно врязваща се в паметта и правдива картина на комунистическото общество, не е бил толкова близо до правилното разбиране на пътищата за неговото достигане, както великият руски писател и мислител *Николай Гаврилович Чернишевски* (1828—1889).

Н. Г. Чернишевски не отричаше прогресивността на капитализма в сравнение с крепостничеството, не отричаше проникването на капитализма в Русия, но смяташе, че господството на капитализма тук не ще бъде дълготрайно, че след него ще се утвърди новият, комунистически строй с обществена собственост и задължителен труд за всички. „...Ние — пише Н. Г. Чернишевски — приемаме за аритметическа истина, че с течение на времето човек напълно ще подчини външната природа, доколкото ще му е нужно това, ще преправи всичко на земята според своите потребности, ще отбие или ще обуздае всички неизгодни за него прояви на силите на външната природа, ще се възползува до последна степен от всички нейни сили, които могат да

му бъдат от полза. Само този път вече би могъл да доведе с течение на времето до унищожаване на несъразмерността между човешките потребности и средствата за тяхното задоволяване... Трудът от тежка необходимост ще се превърне в леко и приятно задоволяване на физиологическата потребност, както сега се въздига до такава степен умствената работа у просветените хора..."

Н. Г. Чернишевски си представяше бъдещото социалистическо общество като единна федерация на управлявани от самите хора „производителни асоциации“, свободни от експлоатация и в които всеки има задължението да се труди. Влизайки помежду си в тесни договорни отношения, тези асоциации образуват единно политическо и икономическо цяло, в което са изключени свръхпроизводството и кризите, което осигурява задоволяване на потребностите на хората, усъвършенствуване на техните способности и качества. Н. Г. Чернишевски обръщаше голямо внимание върху развитието в новото общество на едрата промишленост, на науката и техниката, осигуряващи висока производителност на труда и върху тази основа благосъстоянието на народа. Като господари на своята съдба хората в това общество ще се трудят заедно, при това на помощ в труда ще им се притекат машините. Със своя колективен труд те ще преобразят земята, ще я превърнат в цветуща градина, в която ще се наслаждават от всички прелести на живота.

Наистина и Н. Г. Чернишевски не излезе извън рамките на утопичния социализъм. Той не разбра законите на общественото развитие, не можа да оцени историческата роля на пролетариата като творец на новото общество. Както и А. И. Херцен, той мислеше, че Русия ще стигне до социализма чрез селската община, чиито принципи на колективно устройство според него трябва да бъдат пренесени и в града, в промишлеността.

Същевременно той съвсем не смяташе общината за готова форма на социализъм, беше далеч от мисълта, че социализмът може да бъде изграден върху основата на филантропията, а още по-малко на доброволното споразумение между класите. Н. Г. Чернишевски беше не само теоретик на социализма, но и рево-

люционер-практик, който свързваше развитието на социализма с народната революция. В неговите произведения, от които, както пише В. И. Ленин, лъха дух на класова борба, се съдържа страстен призив за борба против царя и помещиците, за ново обществено устройство. Сливането на утопичния социализъм с революционния демократизъм е характерна черта в учението на Н. Г. Чернишевски за социализма.

Историческото място
на утопичния
социализъм

Утопичният социализъм претърпя значителна еволюция с развитието на самата история, с изострянето на противоречията в експлоататорското общество, с класовата борба на потиснатите против потисниците. В трудовете на утопистите намери израз не само действителното развитие на обществото, но и тенденциите, перспективите, те, както пише В. И. Ленин, изпреварваха това развитие.

Каква е заслугата на социалистите-утописти, какво е историческото място на утопичния социализъм?

Първо, великите социалисти-утописти направиха необикновено задълбочена критика на капиталистическия строй, разголиха неговите пороци, показаха неговата нежизнеспособност, стремяха се да докажат необходимостта от гибелта на капитализма и от заменянето му с ново, комунистическо общество. При това повечето от тях свързваха създаването на новото общество с унищожаването на частната собственост, в която виждаха много важна причина за експлоатацията и за другите беди за трудовия човек, и с утвърждаването на колективната, обществената собственост, която единствено може да служи за основа на истинската свобода, равенството и братството между хората. Те поставиха въпроса за пътищата и средствата за унищожаване на експлоататорското общество, а такива негови представители като Ж. Мелие, Г. Бабьоф и руските революционни демократи свързваха тържеството на социализма с политическата борба, с народната революция.

Второ, социалистите-утописти предвидиха гениално някои черти на бъдещото общество. Разработвайки проектите за идеално общество, те изхождаха от дълбоки хуманистични подбуди: главна тяхна грижа беше да се осигурят на човека в новото общество условия

за истинско човешко съществуване, за развитие и усъвършенствуване на неговите способности и заложби. В трудовете на някои от тях намираме дълбоки мисли за човека, за неговите способности и пътищата за тяхното усъвършенствуване, за труда като главно достойние, право и задължение на човека, за труда според способностите, за превръщането на труда в жизнена потребност, в наслада, за ликвидирането на осакатяващата човека противоположност между умствения и физическия труд, между града и селото, за справедливото разпределяне според труда и потребностите.

Трето, социалистите-утописти за пръв път поставиха въпроса за съзнателното, целенасочено управляване на обществените процеси, при това те свързваха възможността за управляване с утвърждаването на обществената собственост, със създаването на единно, централизирано, планово-организирано стопанство (бабьовистите, А. Сен-Симон и неговите последователи, Н. Г. Чернишевски).

Както се вижда, социалистите-утописти поставиха много от основните проблеми, които след това бяха научно решени от К. Маркс, Ф. Енгелс и В. И. Ленин. Поставянето на редица твърде важни проблеми на социалното развитие от социалистите-утописти и опитът им да ги решат бяха високо оценени от класиците на научния комунизъм. Великите утописти „гениално предусетиха безбройно множество такива истини, чиято правилност ние сега доказваме научно“¹ — пише В. И. Ленин. Не случайно утопичният социализъм и особено утопизмът на XIX век беше един от идейните източници на марксизма, непосредствен предшественик на научния комунизъм.

Оценявайки високо трудовете на социалистите-утописти, класиците на научния комунизъм разкриха и тяхната историческа ограниченост, подложиха на критика идеалистическите основи на техните учения. Те посочиха грубата уравниловка, всеобщия аскетизъм, проповядван от великите социалисти-утописти на Запада, утопичния, неосъществим характер на предлаганите от тях пътища и средства за постигане на социализма. Социалистите-утописти виждаха дълбоката про-

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 5, стр. 386.

тивоположност между класовите интереси на буржоазията и на пролетариата, но отричаха на пролетарната способността за активни исторически действия, не виждаха в него историческата сила, способна да осъществи възвишените комунистически идеали. Мнозина социалисти-утописти бяха противници на класовата борба и на революцията, обявяваха се не само против революционните, но и против всякакви политически действия.

Мнозина от тях искаха да постигнат поставените цели чрез реформи, чрез проповядване на абстрактни проекти за преустройство на обществото, за организиране на безжизнени „комунистически“ колонии. Те се опитваха да намерят не материалните основи за освобождение на пролетариата, а да създадат такава социална наука, която, усвоена от хората, би довела от само себе си човечеството до заветната цел. Те не виждаха пролетариата, не го познаваха, страхуваха се от него и затова апелираха към всички класи на обществото и преди всичко към господстващите класи, апелираха към тяхната съвест, ратуваха за постигане на хармония на класовите интереси.

Причините за неуспехите на социалистите-утописти се крият в откъсването от народа, от работническата класа, в игнорирането на материалните условия за живот на обществото, в непознаването на законите на общественото развитие, в стремежа им да се опират само на идеите, пророчествата и възпитанието. Тези несполуки не са случайни, а се коренят в общественно-историческите условия на онова време — в незрелостта на обществените отношения, в неразвитостта на пролетариата, който още не се беше оформил в класа, не беше осмислил собственото си положение, оная велика мисия, която му бе предначертана от историята. „На незрялото състояние на капиталистическото производство, на незрелите класови отношения — пише Ф. Енгелс — отговаряха и незрели теории.“¹

А историята вървеше напред, обществените отношения съзряваха, задълбочаваха се противоречията на капитализма, пролетариатът се развиваше и възмъжаваше в революционната борба, превръщаше се в реша-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 20, стр. 266.

ваща сила на социалното развитие. Но социалните утопии не можеха да бъдат ръководство за пролетариата в неговата революционна борба. Самата история постави пред социалната наука задача от огромна важност: да създаде теория, която да послужи на революционните класи като сигурно ръководство за действие. И науката в лицето на нейните най-добри представители — К. Маркс и Ф. Енгелс — изпълни повелята на историята: беше създадена теорията на научния комунизъм.

2. Превръщане на социализма от утопия в наука. К. Маркс и Ф. Енгелс

Научната и революционната дейност на *Карл Маркс* (1818—1883) и на *Фридрих Енгелс* (1820—1895) започна в Германия през 40-те години на миналия век. Това беше време на бурно развитие на капитализма, здраво утвърдил се в редица страни на Европа и Северна Америка, време на разъяснение на една нова класа — индустриалния пролетариат, на неговото излизане на пътя на революционната борба.

Буржоазията посрещна с възторг времето, когато тя дойде да смени феодализма. С голям оптимизъм, с дълбока вяра гледаше тя тогава в своето бъдеще, вярваше непоколебимо в тържеството, в непоклатимостта и вечността на утвърждаваните от нея принципи на частната собственост.

Изглеждаше, че няма да има край царството на буржоазията. Но именно само изглеждаше. А в действителност? През 1848 г. като гръм от ясно небе прозвучаха пророческите думи на „Манифест на Комунистическата партия“, в който от името на историята К. Маркс и Ф. Енгелс произнесоха присъдата на капитализма. Те доказаха, че капиталистическото общество, изградено върху частната собственост и експлоатацията, с оная неумолимост, с която самото то дойде да смени феодализма, трябва да отстъпи мястото си на едно общество без експлоатация и робство — на комунистическото общество, доказаха, че човечеството върви към велика комунистическа революция. „Нека господстващите класи треперят от страх пред комуни-

стическата революция“ — заявиха К. Маркс и Ф. Енгелс. С „Манифеста“ завърши времето на утопичния социализъм, започна времето на научния социализъм.

Но какво се различава научният социализъм от ненаучния, утопичния?

Утопичният социализъм, както видяхме, изхождаше от идеите за хуманизъм, за човечност. Именно тези идеи вдъхновяваха утопистите да търсят обществена организация, съответстваща на природата и достойнството на човека. Но каква е самата природа, самата същност на човека — утопистите не можеха да дадат отговор на този въпрос. Нерядко те си представяха човека абстрактно, като концентрат от определени мисли и страсти, при това те имаха твърде смътна представа и за източника на човешките страсти и мисли. Великите утописти на XIX век наследиха още от просветителите дълбоката мисъл, че човек е продукт на социалната среда и на обстоятелствата, обаче какво представлява средата, какви са законите и движещите я мотиви, а следователно и развитието на човека, те не знаеха, макар и да бяха твърдо убедени, че капиталистическият строй, строят на потисничеството и частната собственост, който осакатява човека, трябва да бъде унищожен. Те си представяха еволюцията на средата като еволюция на все едни и същи човешки страсти и мисли. Възникна един омагьосан кръг: мислещият човек е продукт на средата, а средата е продукт на мислите на човека.

Беше твърде важно, просто необходимо да се разкъса този омагьосан кръг, защото „ако характерът на човека — писаха К. Маркс и Ф. Енгелс — се създава от обстоятелствата, то трябва следователно обстоятелствата да бъдат направени човечни“¹. Да се направят обстоятелствата „човечни“ беше възможно само по пътя на материализма, само като се разкрият същността, действителните закони на развитието на социалната среда, само като се използват умело тези закони в интерес на човека. Но да се разкрие същността на законите на обществения процес, това значеше същевременно и да се разкрие същността на самия човек, който е продукт на тези закони, това значеше да се поставят абстракт-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 2, стр. 142.

ните идеи за хуманизъм на утопистите и идеите за създаване на общество, достойно за човека, върху почвата на реалната действителност.

Основната отлика на научния социализъм на К. Маркс и Ф. Енгелс от утопичния социализъм е именно в това, че той се гради не върху умозрителни конструкции и добри пожелания, а върху почвата на реалната действителност, върху научното разбиране както на законите на развитието на обществото, така и на същността на самия човек.

Именно като противопоставиха на идеализма на утопистите научното, диалектико-материалистическото разбиране на общественото развитие, като показаха историческата неизбежност на революционната смяна на капитализма от социализма, К. Маркс и Ф. Енгелс превърнаха социализма от утопия в наука.

Капитализмът донесе бурно развитие на производителните сили, като създаде в най-развитите страни мощна икономика, унищожи феодалните прегради, образува световно стопанство, като разпростря системата на експлоатация върху целия свят и като я направи особено тежка и разорителна за по-голямата част от народите в света, станали колониални роби. Бързото развитие на производителните сили беше обусловено от капиталистическите производствени отношения, които породиха такъв стимул за развитие на производството като капиталистическата печалба. В надпреварата за печалба буржоата разширява производството, усъвършенствува техниката, подобрява технологията в промишлеността и селското стопанство. Но тези отношения не само обусловиха небивалото в сравнение с предидущите общества равнище на развитие на производството, но и извикаха на живот такива производителни сили, които поставиха капиталистическата система под заплахата за загиване. К. Маркс и Ф. Енгелс сравняваха образно капитализма с вълшебник, чинто заклинания предизвикаха действието на едни толкова могъщи сили, че сам той вече не беше в състояние да се справи с тях.

К. Маркс и Ф. Енгелс — и в това е тяхната велика заслуга — разкриха основното противоречие на капитализма — противоречието между обществения ха-

рактър на процеса на производството и частнокапиталистическата форма на присвояване. Производството при капитализма има ярко изразен обществен характер, в него вземат участие милиони трудещи се маси, концентрирани в едри предприятия, а плодовете от труда на тези милиони присвоява една малка група едри собственици. Това противоречие, което е конкретен израз на противоречието между производителните сили и производствените отношения, поражда кризи и безработица, предизвиква непримирима класова борба между буржоазията и пролетариата, последна на която е социалистическата революция, заменяща капитализма от социализма.

Социалистическата революция следователно почива на определена икономическа основа — противоречието в капиталистическото производство, тя се явява историческа необходимост. Тази необходимост произтича от самите потребности на развитието на производството, на което е тясно в рамките на капиталистическите производствени отношения, на производството, самата обществена природа на което изисква да се ликвидира частната капиталистическа собственост и да се утвърди обществената, колективната собственост.

Така материалистическото разбиране на историята, анализът на обективните закони на общественото развитие, на обективната диалектика на капитализма, на присъщите му вътрешни противоречия доведоха К. Маркс и Ф. Енгелс до учението за социалистическата революция като необходимо и единствено средство за заменяне на капитализма със социализъм, като необходима предпоставка за освобождението на човека и за създаването на условия за неговия истински разцвет. С това бяха разпръснати на пух и прах илюзиите на великите социални-утописти на Запада, че е възможен реформистки път за преобразуване на капитализма в социализъм чрез постигане на „хармония“ на класовите интереси.

Материалистическото разбиране на историята даде възможност на К. Маркс и Ф. Енгелс не само да разкрият истинската същност на социалната среда, в която живее и се развива човек, не само да покажат пътищата за нейното изменение в интерес на човека, но и да разкрият същността на самия човек, неговото място

в системата на обществените отношения, в рамките на
снова социално цяло, към което той принадлежи. С
това беше окончателно разрушен عماгьссаният кръг,
засягащ отношенията на човека и социалната среда, из-
ход от който толкова безуспешно търсеше обществената
мисъл преди К. Маркс.

Същност на човека
и тенденция на
неговото развитие

Всеки човек, разбира се, е биоло-
гично същество. Биологичното оба-
че не е същността на човека. Раз-
бира се, за формирането на човека
природата е представила определен биологичен мате-
риал, обаче превръщането на този материал в човешки
организъм е резултат на фактори от социален харак-
тер и преди всичко на трудовата производствена дей-
ност. Трудът, пише Ф. Енгелс, създаде човека. Тру-
дът намери въплъщение и в структурата на човешкото
тяло. Човек е човек не защото се състои от органи,
тъкани и клетки, не защото диша с бели дробове и
кърми децата си с мляко, а защото е способен да се
труди, да мисли и да говори, способен е да произвежда
оръдия на труда и с тяхна помощ да въздействува вър-
ху околния свят, върху природата, защото е способен
в процеса на труда да влиза в обществени отношения
с други хора.

К. Маркс и Ф. Енгелс отхвърлиха култа на аб-
страктния човек, на човека въобще, извън времето и
пространството. В тяхната представа човек винаги е
конкретен, винаги е принадлежност на исторически оп-
ределено социално цяло — обществена формация, опре-
делен социален колектив — класа, нация и т. н. Човек
винаги е звено в определена система от обществени
отношения.

„... Човешката същност — пише К. Маркс — не е
абстракция, присъща на отделния индивид. В своята
действителност тя е съвкупност от всички обществени
отношения.“¹ Именно съвкупността от обществени от-
ношения, социалната среда, в която човек се развива,
поражда цялото многообразие от прояви на неговия
живот.

Така например материалната, производствената дей-
ност на обществото, икономическите отношения, които

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 3, стр. 5.

се създават в процеса на производството, определят какъв е човек: роб или робовладелец, селянин или феодал, работник или капиталист. С други думи, икономическият живот на исторически определеното общество поражда проявите на *икономическия* живот на конкретния човек, неговото място в системата на общественото производство. Проявите на живота на човека в икономическата област са *основа* на всички други негови прояви, черти и особености. Определеният колектив — класа, нация и т. н. — поражда националните, класовите и други особености на човека, или накратко, проявите на неговия *социален* живот. И най-после на човека са присъщи и прояви на *духовен* живот, които са отражение на присъщите на обществото икономически, производствени отношения.

И така обществената среда, към която принадлежи човек, поражда в него определени „прояви на живота“ — неговите разнообразни черти, постъпки и действия, мисли и стремежи, потребности, способности и други психически свойства (характер, темперамент, чувства, навици и т. н.). Всички тия черти, тези прояви на живота в своето единство и взаимодействие образуват именно конкретния човек като цяло. Всяка от чертите и проявите на човека не е нищо друго освен специфична проява на определено обществено отношение. А в своята съвкупност те съставляват проявление на цялото многообразие на отношенията в обществото. В този смисъл същността на човека е именно съвкупност, качествена възел, концентрат от обществени отношения.

Възниква въпросът, а защо в условията на една и съща среда, на едно и също общество съществува многообразие от човешки индивидуалности, защо една или друга личност възплъщава в себе си не всички черти на социалното цяло, а ония, които възплъщава, ги съдържа не в еднаква степен? Работата е там, че всеки отделен човек се развива и в условията на конкретната среда („микросреда“), към която се отнасят специалността и видът на занятията, особеностите на производствения или на друг колектив, семейството, „улицата“ и т. н.

(Напълно понятно е, че „микросредата“ е именно оная призма, през която се пречупва въздействието на общата социална среда върху личността — на икономи-

ческите и други обществени отношения, на духовния живот на обществото. А тъй като обстоятелствата, които съставят „микросредата“, са твърде многообразни, многообразни са и личностите, макар те да живеят и да се трудят в едно и също общество, в една и съща обща социална среда.

Следователно чертите на всеки конкретен човек се определят от общата социална среда посредством „микросредата“. В това се проявява общата закономерност на развитието на човека, начинът на съществуване на когото, както пише К. Маркс, „е или по-особена, или по-всеобща проява на родовия живот“¹.

Човешката личност постоянно се изменя, развива се в зависимост от измененията в социалната среда. Едни от нейните черти и прояви на живота в процеса на развитието се губят, други се придобиват, трети се развиват и крепнат. При това необходимо е да се има предвид, че самата социална среда не е еднородна; в нея винаги има основи на настоящето, остатъци от миналото и зародиш на бъдещето. Така че човек е съвкупност от обществените прояви на дадена среда (на нея принадлежи решаващата роля във формирането на чертите на личността), среда, потънала в историческото минало, среда, която иде да смени настоящето.

Подчертавайки, че човек е продукт на средата, К. Маркс и Ф. Енгелс не разтваряха личността в обществото. Човек не е безволево винче на социалния механизъм, а много важно негово функционално звено. Човек се формира от обществото, от обстоятелствата, но той формира и самото общество. Не трябва да се забравя, пише К. Маркс, че „именно хората променят обстоятелствата“². Със своя труд, със своята политическа активност човек формира обществото, а заедно с него и самия себе си, при това силата на въздействието на човека върху средата, върху обществото расте успоредно със социалния прогрес.

Като разкриха социалната същност на човека, К. Маркс и Ф. Енгелс показаха и основната тенденция на неговото развитие в процеса на историческия прогрес —

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Из ранних произведений. Госполитиздат, 1956, стр. 590.

² К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т 3, стр 4.

разширяване кръга на различните черти и на проявите на живота, тяхното постоянно обогатяване, развитие, свързано с прогреса на обществото, с усъвършенствването на обществените отношения, с прогреса на материалната и духовната култура. Постигането на свободно развитие и най-пълно изразяване на всички прояви на човешкия живот, постигането на тяхната най-висша хармония, на тяхното най-добро, непринудено (естествено, станало навик) използване в интерес на обществото, а по такъв начин и на самия човек — такава е тенденцията на развитието на историята на човечеството. Тази тенденция се проявява напълно едва при комунизма. При комунизма, пише К. Маркс, „започва развитието на човешката сила като самоцел, истинското царство на свободата“¹, и се създават условия, най-достойни за човешката природа и адекватни на нея. Тук се създава новият човек, за когото богатството на вещите не е самоцел, а само средство за най-пълно проявяване и развитие на човешките творчески способности. Тук самият човек, всестранно и хармонично развит, става най-голямото обществено богатство. На мястото на икономическото богатство на управляващите класи и мизерията на трудещите се в условията на капитализма, пише К. Маркс, при комунизма „застава *богатият човек* и *бедната човешка* потребност. *Богатият човек* същевременно е и човек, който *се нужда* от цялата пълнота на човешки проявления на живота, човек, у когото неговото собствено осъществяване се проявява като вътрешна необходимост, като *нужда*“².

Освобождението
на трудовия човек —
историческа мисия
на работническата
класа

Като анализираха развитието на историята, а с нея и на човека, К. Маркс и Ф. Енгелс показаха, че в класово-антагонистичното общество върху основата на частната собственост се формират два диаметрално противоположни типа човек: човек-експлоатор и човек-труженик. Особено рязко и отчетливо тази поляризация на човека се проявява в капиталистическото общество. Тук в лицето на буржоата стигат върхна степен на изразяване индивидуализмът и егоизмът,

¹ К. Маркс. Капиталът, т. III, стр. 835.

² К. Маркс и Ф. Енгелс, Из ранних произведений, стр. 536.

отношението към всеки друг човек като към обект за извличане на изгода — печалба или удоволствие. Буржоата монополизира правото на развитие, на задоволяване всички свои потребности и прищевки. Друго нещо е работникът, чиято съдба е да се труди. Капиталистическото разделение на труда обрича пролетария на уродливо, едностранчиво развитие. Капиталът се стреми да го превърне в безправно винче на икономическия механизъм. При капитализма на работника е отредено да изпълнява някаква една и съща, тясна производствена функция, в жертва на която той е принуден да принася всичките си други способности и таланти.

И все пак човекът на труда, работникът постигна много в капиталистическото общество. Преди всичко с негови усилия е покорена природата, създадени са могъщи производителни сили, които позволиха да се създават невиджани по-рано и предметни, и духовни ценности. С това вече беше създадено първото условие за изграждането на общество, цел и предназначение на което е самият той. Но работникът, пише К. Маркс, е призван да осъществи и едно второ условие за освобождението на човека и на неговия труд: да освободи труда, човека на труда от примката на капиталистическите отношения, от отношенията на капиталистическата собственост. „Работническата класа завоюва природата; сега тя трябва да завоюва човека.“¹ Работническата класа е именно оная родена от капитализма социална сила, която е призвана да извърши социалистическа революция и с това да завоюва човека, да го освободи от потисничеството и експлоатацията. Да освободи човека на труда чрез социалистическата революция, да ликвидира капитализма и да утвърди истински човешко общество — социализма — такава е великата историческа мисия на работническата класа. „Главното в учението на Маркс — пише В. И. Ленин — е изясняването на световно-историческата роля на пролетариата като съзидател на социалистическото общество.“²

Първостепенна, основна задача на социалистическа-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 10, стр. 125.

² В. И. Ленин. Съч., т. 18, стр. 544.

та революция е да събори властта на буржоазията, да разруши из основи старата държавна машина и да създаде нова държава — държава на диктатурата на пролетариата.

А защо К. Маркс и Ф. Енгелс стигнаха до извода, че именно на работническата класа принадлежи великата мисия да освободи човека на труда и човечеството?

Преди всичко защото работническата класа е най-революционната класа на капиталистическото общество. Тя е лишена от частна собственост върху средствата за производство и е най-експлоатираната класа в капиталистическото общество. Нямайки собственост, тя е принудена да работи за капиталиста, да влачи ярема на капиталистическата експлоатация. Работните ръце и способността за труд са едничкото, с което разполага работникът. Оттук неговата съдба и съдбата на семейството му, на роднините и близките му зависи от играта на слепия случай, от това, дали се търсят неговият труд и неговите работни ръце.

Но по същата причина работническата класа като никоя друга класа е заинтересована от ликвидирането на частната собственост и експлоатацията, а това значи, че тя е и най-революционната, най-непримиримата към капитализма класа. Социалистическата революция, призвана да унищожи капитализма и да утвърди социализма, е кръвно дело на работническата класа, нейна заветна цел и предназначение. В революцията тя няма какво да изгуби освен веригите си, а може да спечели в нея целия свят — средствата за производство и политическата власт, а с тях и правото да се ползува от всички постижения на материалната и духовната култура.

Работническата класа е най-революционната класа още и затова, че е свързана с прогресивната форма на стопанство — едрото машинно производство. На това производство принадлежи бъдещето, следователно работническата класа е свързана с бъдещето на производството, с бъдещето на цялото човечество. Зад работническата класа е и силата на масите, силата на една от най-многочислените класи в капиталистическото общество.

Работата обаче не е само в това. Самите условия за

развитие на производството правят работническата класа най-организираната, най-дисциплинираната, най-съзнателната класа. Като създаде едрата промишленост, буржоазията концентрира работниците в огромни градове, в гигантски фабрики и заводи. Работниците се трудят задружно, в големи колективи и затова, влизайки в борба с буржоазията, те много скоро започват да осъзнават необходимостта от организация, от най-строга дисциплина. Те се убеждават, че условията на техния труд и живот навсякъде са тежки, че навсякъде им противостои един и същ експлоататор — капиталистът. Оттук у работниците се заражда и се развива класовото самосъзнание, стремежът да се обединят не само по произход, но и по национален, а след това и по интернационален признак. Работническата класа създава свои организации — кооперативни, спомагателни каси и най-после политическа партия, която ръководи нейната борба.

Условията за труд и живот на работническата класа я правят най-способна да възприема напредничавите революционни идеи, да овладява напредничавата теория. Наистина самите работници нямат нито време, нито средства, нито достатъчно знания, за да изковат тази теория. Оттук задачата да се внесе в работническото движение социалистическо съзнание, да се съедини социализмът с работническото движение. Тази важна задача се изпълнява именно от политическата партия на работническата класа.

В борбата за осъществяване на своите идеали работническата класа не е сама. В тесен съюз с нея в тази борба участвуват други класи и слоеве, които също страдат от експлоатацията — трудови селяни, занаятчии, дребна градска буржоазия, трудова интелигенция. Особено голямо значение К. Маркс и Ф. Енгелс, а по-късно и В. И. Ленин, придаваха на съюза на работническата класа със селяните. В този съюз те виждаха социалната сила, призвана да извърши революцията и да изгради социализма. Освобождавайки се от капиталистическото робство, работническата класа освобождава от потисничеството и всички трудещи се, цялото общество.

Важно е да подчертаем, че борбата на работническата класа не се затваря в национални рамки, а при-

добива интернационален характер. Такава е самата природа на работническата класа, тя няма интереси, които да пораждат вражда между народите. На обединената в световен мащаб буржоазия тя противопоставя интернационалното единство, задружната борба на народите против обществото на частната собственост и експлоатацията.

Социалните процеси
са управляеми

Като формулираха понятието обществено-икономическа формация, като показаха мястото на различните обществени отношения в нея и отделиха като главни, определящи икономическите отношения, К. Маркс и Ф. Енгелс разкриха закономерностите на развитието на обществото и с това дадоха ключа към научното управление на обществените процеси в интерес на човека и човечеството.

Управляването на развитието на обществото, където живеят и действуват милиони и милиони хора, е извънредно сложен процес. Най-важната му предпоставка е правилната политика, правилната стратегия и тактика, отговарящи на прогресивните тенденции на общественото развитие, на интересите на прогресивната класа и народните маси — творци на историята.

К. Маркс и Ф. Енгелс, като откриха за пръв път законите на общественото развитие, показаха, че в резултат на действието на тези закони капитализмът трябва да отстъпи историческото си място на социализма, на едно общество без частна собственост и експлоатация на човек от човека. Същевременно те с особена сила подчертаваха, че социализмът няма да смени капитализма от само себе си, автоматически. Като видяха в работническата класа социалната сила, способна да утвърди новото общество и да освободи човека, К. Маркс и Ф. Енгелс показаха, че пролетариатът е способен да осъществи тази своя велика историческа мисия само в процеса на класовата борба и социалистическата революция.

Така че гибелта на капитализма и утвърждаването на социализма са резултат не само на действието на обективните закони, но и на субективната дейност на хората, резултат на съзнателното, целенасочено преобразование на обществото, на управлението на социалните процеси. Съзнателно разгръщайки и организирай-

ки класовата борба, работническата класа и нейната партия изпълняват при капитализма главно негативна, разрушителна задача. Обаче без да решат тази задача, без да унищожат капитализма, те не можеха да пристъпят към градивна работа, към социалистическо строителство.

К. Маркс и Ф. Енгелс показаха, че управляването е по необходимост присъщо на всяко общество, което осъществява производство в по-голям или по-малък мащаб, а затова то има място и в условията на капитализма.

„Всеки непосредствено обществен, или съвместен, труд от по-голям мащаб — пише К. Маркс — изисква повече или по-малко такова ръководство, което установява хармония между индивидуалните дейности и изпълнява общите функции, произтичащи от движението на целокупния производствен организъм, за разлика от движението на неговите самостоятелни органи. Един отделен цигулар се управлява сам, но един оркестър има нужда от диригент.“¹

Същевременно те подчертаваха ограничеността, тясната сфера на управление при капитализма. Буржоазията е способна ефикасно, нерядко образцово да ръководи отделни предприятия или техни обединения, понякога и цели отрасли на икономиката в мащаба на страната или на група страни. Обаче тя не може да управлява планомерно социално-икономическите процеси, развитието на обществото като цяло. Причина за това е господството на частната собственост, стихията на пазара, законите на анархията и конкуренцията, които изключват възможността за целенасочено, планомерно управление на развитието на цялото общество.

Научното управляване на социалните процеси, на обществото като цяло, изтъкваха К. Маркс и Ф. Енгелс, става възможно, след като е победила социалистическата революция и се е утвърдила диктатурата на пролетариата, след като бъде ликвидирана частната собственост, която поражда стихийност, и след като е извършено обобществяване на производството във всички области на народното стопанство. Едва когато бъдат завършени социалистическите преобразования, се премах-

¹ К. Маркс. Капиталът, т. I, стр. 352.

ва стихийността и се осигурява планомерно развитие на производството и на другите сфери на обществения живот. Икономическата основа на социализма е обществената социалистическа собственост. Тя обединява хората, превръща масата разпръснати, измъчени от конкуренцията в условията на капитализма хора в „колективен човек“, в „асоциирани производители“, обединява ги, премахва анархията, конкуренцията и стихийността на пазара, създава предпоставки за планомерно комунистическо строителство. „... Социализираният човек, асоциираните производители — пише К. Маркс в „Капиталът“ — рационално регулират... своята обмяна на веществата с природата, поставят я под свой общ контрол, вместо тя като сляпа сила да господствува над тях; извършват я с най-малкия разход на сили и при най-достойните за човешката им природа и адекватни на нея условия.“¹

В съзнателното управление и регулиране на производството, на всички сфери на обществения живот К. Маркс виждаше „истинското царство на свободата“ за обществото и човека, при това подчертаваше, че това царство може „да разцъфти“ само върху основата на необходимостта, на обективните закони за развитието на обществото, опознати от човека и поставени в служба на човека.

Както се вижда, К. Маркс и Ф. Енгелс решиха върху строго научна основа ония основни проблеми, които социалистите-утописти само бяха поставили. Първо, те показаха, че са неизбежна гибелта на капитализма и тържеството на социализма, изхождайки при това не от умозрителни построения, а от действителните закони на общественото развитие, от анализа на обективната диалектика на капитализма. Второ, те разкриха великата историческа мисия на работническата класа, призвана в съюз с другите трудещи се маси да унищожи капитализма и да утвърди ново, социалистическо общество. Трето, те посочиха пътя за унищожаването на капитализма и утвърждаването на новото общество — класовата борба и социалистическата революция. Четвърто, разкриха социалната същност на човека, неговото място в системата на обществените отношения,

¹ К. Маркс. Капиталът, т. III, стр. 835.

показаха тенденцията на развитието на човека, изтъкнаха, че комунистическото общество не е самоцел, а само средство за освобождаване и всестранно развитие на трудовия човек, че самият човек е самоцел на комунизма. Пето, те доказаха че социалните процеси са управляеми, че те са подвластни на човешката воля, че самият процес на революционно събаряне на капитализма и изграждане на социализма и комунизма е именно процес на съзнателно, целенасочено управление на развитието на обществото, процес на движение на човека и човечеството към истинското царство на свободата.

Разбира се, кръгът от проблеми, поставени и решени от основоположниците на научния социализъм, далеч не се изчерпва с това.

Необходимо е специално да се отбележи още една особеност на научния комунизъм — неговата неразривна връзка, органическото му единство с революционното действие, с практиката. Нека се спрем по-подробно на този въпрос.

Единство
между теорията
и революционното
действие

За разлика от социалистите-утописти, които в по-голямата си част бяха теоретици, откъснати от борбата на трудещите се маси, Карл Маркс и Ф. Енгелс бяха не само теоретици, но и вождове на растящото революционно движение на работническата класа, на всички трудещи се. Те отдадоха без остатък своя гениален ум, своята могъща творческа енергия и прекрасни организационни способности на благородното дело за освобождение на трудещите се, за утвърждаване на социализма и комунизма. Застанали на позициите на потиснатата класа — пролетариата, К. Маркс и Ф. Енгелс създадоха теория, която е нейно духовно оръжие в революционната борба срещу капитализма, срещу социалните условия, унижаващи, осакатяващи човека, теория, която е могъщо средство за преобразяване на действителността от самия човек и за човека. Силата на научния комунизъм е в неговата органическа връзка с революционното действие, с практиката, в неговото служене на борбата на работническата класа и на всички трудещи се против капитализма, за социализъм и комунизъм.

Теорията на научния комунизъм е резултат на дълбоко изучаване и обобщаване не само на науката, но и

на общественно-историческата практика, на революционното действие на масите, в което неговите творци вземаха най-непосредствено и активно участие.

През 1847 г. К. Маркс и Ф. Енгелс създадоха Съюза на комунистите, който си постави за задача да сплоти разпръснатите комунистически групи, да просвети политически работниците, да им помогне да усвоят комунистическите идеи. „Манифестът на Комунистическата партия“, който се написан от тях по поръчение на Съюза и който провъзгласи раждането на научния комунизъм, беше не само и не просто теоретически документ, а първата програма на първата в света партия на комунистите. Той не просто разясни същността на новото учение, а призоваваше пролетариите към сплотяване в името на борбата за освобождение на човека, към революционно ликвидиране на капитализма.

За да може пролетариатът в решаващия момент да се окаже достатъчно силен и да победи, писаха К. Маркс и Ф. Енгелс в „Манифеста,“ той трябва да създаде своя специална политическа партия. Тази партия е авангард на работническата класа, тя внася сред работниците комунистическите идеи, тя организира и ръководи тяхната практическа революционна борба.

К. Маркс и Ф. Енгелс бяха ръководители на създадената от тях през септември 1864 г. Международна асоциация на работниците — I Интернационал, който за пръв път в света обедини пролетариите от редица европейски страни. В него влизаха и руски революционери, които през 1870 г. основаха руската секция, а К. Маркс представляваше тази секция в Генералния съвет.

I Интернационал (1864—1872 г.) положи основите на международната организация на работническата класа за подготовка на революционната борба против капитализма. В учредителния Манифест на I Интернационал К. Маркс подчертаваше, че велико задължение на работническата класа стана завоюването на политическата власт, което е възможно само при наличието на единство в нейните редове и организационна сплотеност, само ако в своите революционни дела тя се ръководи от научната теория за развитието на обществото.

През 1889 г. с активното участие на Ф. Енгелс беше създаден II Интернационал, който в началото също съ-

действуваше за сплотяването на работническите партии, за разпространяването на марксистките идеи сред масите.

Революционните действия на масите бяха винаги предмет на дълбоко изучаване и обобщаване от страна на К. Маркс и Ф. Енгелс. Така например, като обобщиха опита на буржоазнодемократическите революции от 1848—1849 г. в Западна Европа, те писаха, че работническата класа не трябва да се утешава с илюзиите, че буржоазната република може да ликвидира господството на капитала над труда. Те твърдяха, че след буржоазната революция може да последва пролетарска революция, която единствена е способна да освободи трудовия човек. Обобщаването на опита от революцията доведе К. Маркс и Ф. Енгелс до един извънредно важен извод — за необходимостта да бъде сломена буржоазната държавна машина, извод, който е един от крайъгълните камъни на теорията на научния комунизъм.

С решаването на този въпрос възникна друг, не толкова важен: с какво да се замени „сломената“ държавна машина на буржоазията. И пак практиката, революционният опит на масите подсказа на К. Маркс и Ф. Енгелс отговора на този въпрос. Революционният пролетариат на Париж, който през пролетта на 1871 г. направи първата в света пролетарска революция и утвърди държавата на трудещите се — знаменитата Парижка комуна, — ето кой даде първообраза на държавата на бъдещето, държавата, способна да осъществи прехода от старото общество към новото. „Погледнете Парижката комуна! — писа Ф. Енгелс. — Тя беше тази диктатура на пролетариата.“¹

Парижките комунари на практика осъществяваха исканията на комунистите: те се стремяха да ликвидират стария, прогнил и разложен свят на капитализма и да утвърдят господството на трудовия човек; да ликвидират експлоатацията на човек от човека и да издигнат в непоколебим принцип задължението на всички да се трудят. Комуната предизвика небивала инициатива на масите, които в името на възвишените идеали бяха готови по израза на К. Маркс да шурмуват небесата.

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Избрани произведения, т. I, стр. 556.

К. Маркс и Ф. Енгелс не стояха настраца от тази борба, те даваха съвети на комунарите, насочваха тяхната творческа дейност.

По силата на редица причини, и преди всичко поради организационната и теоретическата незрелост на пролетариата, поради липса на работническа партия, на връзка със селските маси, Комуната претърпя поражение. Но нейното значение за теорията и практиката на научния комунизъм е неоценимо.

Разработвайки теорията на научния комунизъм и осъществявайки практическото ръководство на работническото движение, К. Маркс и Ф. Енгелс водиха непримирима борба против буржоазната идеология и против ония, които, прикривайки се зад гръмка комунистическа фразеология, се влачеха в опашката, които волно или неволно наливаха вода във воденицата на буржоазията. Те рязко се обявиха против дребнобуржоазния опортюнизъм и сектантството, чиито представители се стремяха да откъснат работническата класа и нейната партия от широките народни маси. Те подчертаваха при това, че само като сплоти около себе си народните маси, работническата класа може да победи в жестоката схватка на живот и смърт с капитала.

Възглавявайки Съюза на комунистите, те водеха решителна борба с „левите“, които искаха незабавни революционни действия, без да си дават труд да анализират действителното съотношение на класовите сили. Те се бореа против авантюризма, против заговорническата тактика, която игнорира необходимостта от сериозна и всестранна подготовка на революцията, от задълбочена и къртовска работа сред трудещите се.

К. Маркс и Ф. Енгелс се обявяваха и против епигоните на утопичния социализъм, които, без да вземат под внимание огромните промени в социалния живот, нарастването на революционната активност на работническата класа и игнорирайки възникналите пред тях задачи, продължаваха да се държат като удавници за остарелите формули на утопистите. Особено голяма вреда нанасяха на работническата класа призивите да се реформира капитализмът, без да се засягат неговите икономически и политически основи.

Така например през първите години от съществуването на I Интернационал К. Маркс и Ф. Енгелс водеха

борба против последователите на френския дребнобуржоазен политически деец П. Ж. Прудон (1809—1865) — прудонистите, които бяха противници на политическата борба и на диктатурата на пролетариата, смятаха, че развитието на кооперацията на дребните собственици без всякаква революционна борба и революция ще доведе до трансформиране на капитализма в социализъм. А знае се, че кооперацията в рамките на капитализма не освобождава трудещите се от експлоатация.

Като разгромиха идейно прудонистите, К. Маркс и Ф. Енгелс насочиха остринето на своята критика против новата опасност, която заплашваше работническото движение — против дребнобуржоазната революционност и по-специално анархизма, един от основателите и водачите на който беше руският емигрант М. А. Бакунин (1814—1876). На думи бакунистите не бяха против революцията, но на дело те нанасяха на революционното движение огромни вреди. Искайки заговори и незабавни въстания, те предварително обричаха неподготвените работници на поражение. Те игнорираха икономическите предпоставки на революцията, смятаха, че е достатъчно трудещите се да повярват в своето право, а една неголяма група от ръководители да прояви максимум воля и успехът на революцията е осигурен. Като смятаха за главно зло държавата, а не капитала, бакунистите се обявяваха против диктатурата на пролетариата. Те си представяха комунизма като конгломерат от някакви първични ядки, асоциации, неизменни и вечни, неподложени под действието на законите на общественото развитие. Критикувайки бакунистите, К. Маркс и Ф. Енгелс показаха, че субективизмът, игнорирането на законите на общественото развитие и абсолютизирането на човешката воля са несъвместими с революционното преустройство на обществото, със съзнателното управляване на обществените процеси. Те виждаха успеха на революцията не в решителността на група заговорници, не в политическата пукотевица, а в къртовската, упорита работа за сплотяване на работническата класа, в нейната революционна съзнателност и висока организираност.

Благодарение на усилията на К. Маркс и Ф. Енгелс марксизмът, научният комунизъм още през 70-те години на миналия век заема господстващо положение в

международното революционно движение на работническата класа. Към марксизма обръща своите погледи работническата класа, марксизмът става нейно могъщо идейно-теоретическо оръжие.

3. Ленинският етап в развитието на научния комунизъм

Творческият характер на научния комунизъм Теорията на научния комунизъм, както и марксизмът като цяло, не е сбор от неизменни застинали принципи, приемани на доверие, а развиваща се и творческа наука. Тя отразява обективната действителност, обществения живот в неговата противоречивост и сложност, в неговото движение и развитие. Естествено, научният комунизъм не може да стои на място, той се движи напред и вървейки в крак с постоянно изменящия се живот, всекидневно се обогатява с новите постижения на науката и практиката. Най-внимателното проучване на самия живот, на действителността, всестранното и задълбочено изследване на процесите, които протичат както в капиталистическия свят, така и в социалистическия свят, развитието и уточняването на теоретическите изводи, *привеждането им в съответствие с изискванията на живота* са характерни черти на научния комунизъм.

Като изучава и обобщава развитието на капиталистическото общество, изострянето на неговите противоречия, процесите на развитието на комунистическото и работническото движение, на националноосвободителната борба и борбата за демокрация, научният комунизъм разработва пътищата и средствата за събарянето на капитализма с оглед на постоянно изменящите се условия, на конкретната обстановка. Изучавайки развитието на социалистическото общество, изследвайки и обобщавайки опита от строителството на социализма и комунизма в различните страни, ролята и значението на комунистическите партии в това строителство, научният комунизъм разработва пътищата и средствата за изграждане на новото общество, отговарящи на неговия конкретно-исторически етап. При това научният комунизъм се опира на постиженията на другите обществени науки, синтезира тези постижения, поставя ги в служба

на революционната практика за комунистическо преустройство на света. Именно неразривното единство с живота, с практиката определя творческия характер на теорията на научния комунизъм, както и на марксизма-ленинизма изобщо.

Научният комунизъм възникна в условията на възходящия, развиващия се капитализъм. А в края на XIX и началото на XX век историческите условия претърпяла дълбоки промени. Капитализмът прерасна в своя последен стадий — империализма. Икономическите и социалните противоречия достигнаха в условията на империализма небивала острота. Историческият период на относително мирно развитие отстъпи място на периода на социалните бури и революционните преврати.

Епохата на коренно рушене на социалните отношения съвпадна приблизително по време с встъпването на човечеството по пътя на новата научно-техническа революция, свързана с извънредно големите постижения на науката и техниката — с откриването и използването на атомната енергия, с широкото проникване на науката, и по-специално на химията, в производството, с развитието на автоматиката, електрониката, ракетната техника и др. Научно-техническите постижения поставиха с особена острота въпроса за историческата несъстоятелност на капитализма, който все повече се превръща в спиралка на социалния и научно-технически прогрес на човечеството. Историческата необходимост капитализмът да бъде заменен със социализма става все по-настоятелна. Напълно естествено е, че новите условия изискваха нов подход към решаването на кардиналните социални проблеми, изискваха творческо развитие на марксизма. Беше необходимо да се обобщи новият опит на революционното движение на пролетариата, опитът на националноосвободителното и на демократичните движения, най-новите научно-технически постижения. Това беше толкова по-необходимо, защото в новите условия се активизираха враждебните на марксизма сили, при което особено се засилиха техните нападки срещу теорията и практиката на научния комунизъм, които все повече завладяваше умовете и сърцата на трудовите хора по света.

В края на XIX век центърът на международното революционно и особено работническо движение започ-

на да се премества в Русия, която се беше превърнала в средоточие на противоречията на империализма. В Русия избухваше социалистическа революция; тя стана родината на ленинизма — на марксизма, обогатен и развит в новите исторически условия. По-нататъшното творческо развитие на марксизма, на научния комунизъм е неразривно свързано с името на великия вожд на руския и международния пролетариат и на всички трудещи се — Владимир Илич Ленин (1870—1924).

Дейността на В. И. Ленин в областта на марксизма, на научния комунизъм е толкова голяма и многостранна, че тя представлява цял етап в развитието на комунистическите идеи. Ленинският етап в развитието на научния комунизъм обхваща периода от края на XIX век до наши дни.

Теоретик на научния комунизъм

Може с пълно основание да се каже, че няма буквално нито един проблем на научния комунизъм, който да не е бил обогатен и творчески развит от В. И. Ленин, да не е бил осветлен от могъщата светлина на Лениновия гений.

Историческата заслуга на В. И. Ленин се състои в това, че неговата теоретична дейност беше неразривно свързана с революционната борба на пролетариата, с практиката на социалистическото строителство в СССР. Той не само обогати и разви теорията на научния комунизъм, не само постави и реши маса нови теоретични проблеми, но и ръководеше осъществяването на нейните принципи в живота. В. И. Ленин разработи план за изграждането на социализма и комунизма в нашата страна и до края на живота си беше начело на народа и партията, които претворяваха този план в живо дело. Успехите в изграждането на новото общество, които постигна нашият народ, са неразривно свързани с името на В. И. Ленин.

Новата историческа епоха постави пред работническата класа и нейната марксистка партия непосредствената задача за революционно преобразуване на обществото, за унищожаване на капитализма и изграждане на социализма. Ето защо В. И. Ленин отделяше особено много внимание и сили да анализира закономерностите на общественото развитие и преди всичко същността на империализма, да анализира присъщите му най-ос-

три противоречия, да разработи пътищата и средствата за тяхното разрешаване от революционните сили начело с работническата класа. В. И. Ленин разви теорията на социалистическата революция, разработи теорията на съвременния световен революционен процес, който обхваща не само социалистическото движение на работническата класа, но и националноосвободителното движение, и различните видове демократически движения против империализма. В съответствие с особеностите на революционното движение на новата епоха той разработи стратегията и тактиката на класовата борба на работническата класа и на световното комунистическо движение.

В. И. Ленин разви марксисткото учение за диктатурата на пролетариата и за нейните форми, за задачите на пролетарската държава, за съдбините на държавата в условията на социализма и комунизма, за социалистическата демокрация. Той създаде учението за партията от нов, революционен тип, показва мястото и ролята на тази партия в ликвидирането на старото и изграждането на новото общество.

В центъра на вниманието на В. И. Ленин винаги беше човекът на труда, разработването на пътищата и средствата за неговото освобождение, за неговото самоутвърждаване и развитие. Като обобщаваше и развиваше марксисткото учение за социализма и комунизма, В. И. Ленин си представяше новото общество не като самоцел, а само като условие, като средство за освобождение и усъвършенствуване на човека. Той се вълнуваше от въпроса, как да се поставят в служба на трудовия човек икономиката, постиженията на науката и техниката, как да се усъвършенствуват в интерес на трудещите се социалните отношения, как да се организира духовният живот на обществото, за да се осигури интелектуален разцвет на човека, най-пълно развитие и проявяване на неговите неизчерпаеми творчески възможности.

В. И. Ленин разработи въпроса за съотношението между обективните условия и субективните фактори на историята в новите исторически условия, в условията на изграждане на комунистическото общество, разработваше принципите за най-ефикасното използване в интерес на трудовия човек обективните закономерности на

общественото развитие. Развивайки марксисткото учение за научното ръководене на социалните процеси, той разработи основните принципи за управляване на комунистическото строителство.

Много важно място в трудовете на В. И. Ленин заема теорията за социалистическата революция, която каза огромно въздействие върху по-нататъшния ход на развитието на обществото, върху съдбата на световната история.

А какви са основните положения на Лениновата теория за революцията?

Лениновата теория за социалистическата революция

Преди всичко В. И. Ленин разкри историческото място на империализма, показва, че той е умиращ, загниващ капитализъм. Основното противоречие на капитализма — противоречието между обществения характер на производството и частната форма на присвояването — при империализма достига необикновено голяма острота. Империализмът, писа В. И. Ленин, „непосредствено довежда до най-всеобхватно обобществяване на производството“, обаче той запазва частнособственическия принцип на разпределение; частностопанските, частнособственическите отношения са „черупката, която вече не отговаря на съдържаннето, която неизбежно ще загива... но която все пак неизбежно ще бъде премахната“.¹ Така че империализмът е навечерието на социалистическата революция. Социалистическата революция в условията на империализма це само е възможна, но е и необходима, неизбежна, тя застава пред работническата класа като непосредствена задача на деня.

Най-важното звено в Лениновата теория за социалистическата революция е гениалното откритие на В. И. Ленин за възможността социализмът да победи първоначално в една, отделно взета страна. Като обосноваваше това откритие, В. И. Ленин изхождаше от обстоятелството, че развитието на капиталистическите страни става крайно неравномерно, със скокове. Едни страни, порано изостанали, догонват и задминават в икономическо и политическо отношение напреднали страни. Нарушава се равновесието на силите, възникват конфликти, отслаб-

¹В. И. Ленин. Съч., т. 22, стр. 210, 315.

ва единният фронт на капиталистическите страни. В резултат на това позициите на световния капитализъм отслабват и възниква възможност да се разкъсат веригите на империализма в най-слабото му звено.

„Развитието на капитализма — пише В. И. Ленин — се извършва във висша степен неравномерно в разните страни. Иначе не може и да бъде при стоковото производство. Оттук следва неоспоримият извод: социализмът не може да победи едновременно във всички страни. Той ще победи най-напред в една или няколко страни, а другите в течение на известно време ще останат буржоазни или добуржоазни.“¹

Като посочи възможността за победа на социализма първоначално в една страна, В. И. Ленин предсказва и пътя за по-нататъшното развитие на световната социалистическа революция: последователното отпадане от веригата на империализма на все нови и нови страни, докато други страни ще останат буржоазни или добуржоазни. В. И. Ленин си представяше прехода на човечеството от капитализма към социализма не като еднократен акт, а като цяла историческа епоха.

Развивайки марксистката теория за социалистическата революция, В. И. Ленин имаше предвид твърде сложната картина на съвременния му свят: наличието не само на буржоазни, но и на добуржоазни страни, наличието на страни, в които не са решени още задачите от буржоазнодемократичен характер, на колониални страни, наличието във всяка от страните на най-различни класи и социални групи и т. н. Изхождайки от това, той стигна до извода, че в епохата на империализма не може да има „чисти“ социалистически революции. Не можем, писа В. И. Ленин, да си мислим, че ще се строи на едно място една войска и ще каже: „Ние сме за социализъм“, а на друго място друга и ще каже: „Ние сме за империализъм“ — и това ще бъде социална революция. Който чака такава „чиста“ социална революция, той никога не ще я дочака, той е революционер на думи, а не на дело. В. И. Ленин си представяше революционния процес като взрив „на масовата борба на всички потиснати и недоволни“.² Този процес обхваща

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 23, стр. 77.

² В. И. Ленин. Съч., т. 22, стр. 372.

и работническото движение, и селското движение, и националноосвободителното движение, и различните демократически движения против империализма.

Във връзка с това В. И. Ленин подчертаваше необходимостта от здрав съюз на работническата класа с всички революционни сили, които подкопават империализма, упорито се бореше против сектанството, против изолирането на работническата класа от другите трудещи се и демократически сили. При това В. И. Ленин говореше не изобщо за съюз, а за съюз при авангардната роля на работническата класа, в която той виждаше главната революционна сила.

В. И. Ленин съвсем не мислеше, че всеки революционен взрив във всяка страна трябва да бъде социалистически, че трябва да доведе до диктатура на пролетариата, макар да не изключваше и такава една възможност за редица страни. А в добуржоазните страни, в колониалните страни или в страните със силни остатъци от феодализма, както и в ония страни, където не са завършени още буржоазнодемократическите преобразования, социалистическата революция може да бъде предшествувана от буржоазнодемократическа или националноосвободителна революция, която при благоприятни условия прераства в социалистическа революция. Въпроса за прерастването на буржоазнодемократическата революция в социалистическа В. И. Ленин постави още в труда си „Две тактики на социалдемократията в демократическата революция“. В. И. Ленин разви и мисълта, че е възможно некапиталистическо развитие на добуржоазните страни при наличие на победил социализъм в други страни.

Вожд на комунистите
в целия свят

В. И. Ленин е създател на партия от нов тип, на революционната комунистическа партия. Създавайки партията, В. И. Ленин изхождаше от това, че в условия, когато са съзрели обективните предпоставки за революция, решаващата роля принадлежи на субективния фактор на историята — на съзнателността и организираността на работническата класа и трудовите маси. Именно партията, като авангард на класата, като неин най-съзнателен, най-организиран отряд, осигурява сплотеност и организираност на работническата класа, въоръжава я с напредничава революционна теория,

със стратегия и тактика на революционното движение. Под ръководството на комунистическата партия работниците и селяните в Русия унищожиха капитализма и създадоха първата в света социалистическа държава.

В. И. Ленин беше вожд не само на руската, но и на международната работническа класа, вожд на трудещите се в цял свят. Него го вълнуваха съдбините на съвременното световно комунистическо движение, което той създаваше и което ръководеше. В. И. Ленин беше инициатор за създаването на III, Комунистическия интернационал, който смени II Интернационал, чиито лидери затънаха в блатото на опортюнизма, стигнаха до предателство на интересите на работническата класа. Разобличавайки предателската същност на социалреформизма, В. И. Ленин подчертаваше интернационалния характер на комунистическото движение, ратуваше за сплотяване на комунистическите сили в международен мащаб.

От 2 до 6 март 1919 г. в Москва, в столицата на младата социалистическа държава се състоя I (Учредителен конгрес) на III Интернационал, който изигра забележителна роля в развитието на световното комунистическо движение. III Интернационал обедини силите на комунистите в света върху идейната основа на марксизма-ленинизма, разработваше стратегията и тактиката на работническото движение в новите исторически условия, помагаше за формирането и развитието на младите комунистически партии, като ги обогатяваше с опита на революционната борба, водеше неуморна борба против опортюнизма от всичките му видове и оттенъци. Той оказваше въздействие върху националноосвободителното движение, върху борбата на широките народни маси за демокрация, стоеше в центъра на борбата на народите за мир.

Борец за чистотата на марксизма Като развиваше теорията на научния комунизъм и ръководеше революционната борба на трудещите се и изграждането на социализма, В. И. Ленин се бореше неуморно за чистотата на марксистката теория, против буржоазната идеология и нейните лакеи, против идеализма и попщината, против опортюнизма, с една дума, против всички ония, които изопачаваха и фалшифици-

раха марксизма, а след като го изопачеха, се опитваха да го използват в интерес на буржоазията.

В зората на своята дейност В. И. Ленин се обяви против идеологията на либералното народничество в Русия от 80-те — 90-те години. Народниците не искаха да признаят закономерността на формирането на капитализма в Русия, обявяваха се против класовата борба на пролетариата срещу буржоазията, отричаха неговата революционна роля в обществото. Главните си надежди те възлагаха на селяните, в които виждаха единствения носител на социализма, без да разбират, че селяните могат да се освободят от гнета на помещиците само под ръководството на пролетариите. Народниците разбираха идеалистически развитието на историята, отричаха решаващата роля на икономическите фактори в историческия процес, те отреждаха решаваща роля в историята не на народните маси, а на „героите“, на изтъкнатите личности.

Като показва, че е закономерно тръгването на Русия по пътя на капиталистическото развитие, В. И. Ленин разкри социалната диференциация, разслоенето на селяните, изработи тактиката на работническата класа спрямо различните му слоеве. В. И. Ленин видя в селяните сигурен съюзник на пролетариата в борбата му против капитализма, а след това и в изграждането на социалистическото общество.

Огромна роля в развитието на теорията и практиката на научния комунизъм изигра борбата на В. И. Ленин против враждебните на марксизма течения — десния и левия опортюнизъм.

В. И. Ленин характеризираше десния опортюнизъм, или ревизионизма, като „дребнобуржоазен реформизъм, т. е. прикрито с красивички демократически и „социал“-демократически фрази и безсилни пожелания да кейство пред буржоазията“.¹ Ревизионизмът скъсва с икономическото и философското учение на марксизма, изтръгва революционната му същност, като я подменя с идеите на буржоазния реформизъм. Ревизионизмът се отказва от марксисткото учение за класите и класовата борба, за социалистическата революция и диктатурата на пролетариата, изопачава марксисткото уче-

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 33, стр. 1.

ние за партията, за пътищата на изграждане на социализма. Характерно е, че всичко това се прави под лъжливия флаг, че се защитава марксизмът, че се развива по-нататък. Опасността от ревизионизма беше толкова по-голяма, защото в началото на ХХ век той придоби международен характер, беше разпространен във всички социалистически работнически партии и стана всъщност официална идеология на II Интернационал.

Левият опортюнизъм за разлика от десния не пропсвядва реформистки идеи. Напротив, той се впуска в революционна фразеология, без ни най-малко да се грижи за анализа на историческите условия, на съотношението на класовите сили.

Въпреки привидната противоречивост, между десния и левия опортюнизъм има много общо: те имат еднаква дребнобуржоазна класова същност, те са еднакво враждебни на марксизма, на научния комунизъм и на революционното работническо движение, в еднаква степен са проводници на буржоазното влияние в работническата класа. Реформизмът на десните, както и ултрареволюционността, а всъщност авантюризмът на левите, липсата у едните и у другите на пролетарска твърдост, организираност и дисциплина нанасят на делото на революцията, на социализма огромни вреди, тъй като предварително обричат работническата класа на капитулация пред буржоазията, обричат я на поражение.

В. И. Ленин противопоставяше на съглашателската, капитулантска същност на опортюнизма творческия, революционния марксизъм. Той се бореше не само с руските десни опортюнисти („икономисти“, ликвидатори, меншевики) и с левите опортюнисти (отзивисти, „леви комунисти“, троцкисти), но и с опортюнизма в световното работническо движение. Тази борба е образец на висока партийност в теорията и до ден днешен тя вържва комунистите в борбата им срещу съвременния опортюнизъм.

3 Развитие на научния комунизъм след В. И. Ленин

След В. И. Ленин теорията на научния комунизъм се развиваше и се развива с усилията на КПСС и на братските комунистически и работнически партии. Сериозен принос в теорията на научния комунизъм са решенията на конгресите и конфе-

решенията на КПСС и пленумите на Централния комитет на нашата партия и на другите братски партии, решенията на международните съвещания на комунистите. Развивайки теорията на научния комунизъм, тези документи представляват умело прилагане на нейните положения и изводи при анализа на съвременната историческа обстановка, при конкретната практика на революционната борба и на изграждането на социализма и комунизма.

Много важни моменти в развитието на марксизма-ленинизма, на теорията на научния комунизъм бяха документите на международните форуми на комунистите от социалистическите страни — Декларацията от 1957 година — и на комунистите от цял свят — Заявлението от 1960 г., решенията на XX, XXII и XXIII конгреси на КПСС и приетата от XXII конгрес програма на партията. Тези документи и решения се отличават с творческия си подход към основните проблеми на международното освободително движение, към проблемите на строителството на социализма и комунизма. В тях са решени такива въпроси като въпроса за характера на съвременната епоха и нейните противоречия; за основните революционни сили на нашето време, за възможността да се предотврати една нова световна война, за стратегията и тактиката на световното комунистическо движение, за разнообразието във формите на прехода от капитализма към социализма и диктатурата на пролетариата в съвременните условия, за общите закономерности на строителството на социализма и прерастването на социализма в комунизъм; за научното управление на икономическите и социалните процеси; за пътищата на изграждане на материално-техническата база на комунизма; за формирането на комунистическите обществени отношения; за възпитанието на новия човек и др.

Теорията на научния комунизъм е *партийна наука*, която последователно изразява интересите на работническата класа и на всички трудещи се. Тя се развива в непримирима борба с буржоазната идеология и преди всичко с идеологията на *антикомунизма*, който става главно идейно-политическо оръжие на империализма. Клевета срещу социализма, фалшифициране политиката и целите на комунистическите партии, на учението

на марксизма-ленинизма — такава е главното съдържание на антикомунизма. В борбата си срещу идеите на комунизма буржоазията използва огромни средства, чудовищен апарат, но самият живот, практиката показва великата сила на тези идеи. Историята все убедително демонстрира тържеството на научния комунизъм. На него принадлежи бъдещето.

ВТОРА ГЛАВА

ХАРАКТЕР НА СЪВРЕМЕННАТА ЕПОХА. ПРЕВРЪЩАНЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА СИСТЕМА В РЕШАВАЩ ФАКТОР НА СВЕТОВНОТО РАЗВИТИЕ

Сега социализмът не е вече само наука, само теория. Той е практика, действителност на нашите дни, реално общество, изграждащо върху огромни пространства на земното кълбо. Социализмът се утвърди в СССР и в редица други страни; преходът към социализъм и комунизъм е път на развитие на цялото човечество. Епохата, в която живеем, е именно епоха на движение на човечеството към светлото комунистическо бъдеще. Нека изясним характера на нашата епоха, да разгледаме основните революционни сили на съвременността.

1. Характер на съвременната епоха

Прогресивното развитие на обществото не трябва да се разбира като едновременен процес, като едноактна смяна на една формация с друга във всички страни на света. Поради различията във вътрешните условия на развитието на всяка отделна страна и във външните обстоятелства преходът от една общественно-икономическа формация към друга се извършва в различните страни в различно време. Ето защо обществото като цяло на всеки даден исторически етап от развитието си представлява необикновено сложна картина на преплитане, взаимодействие и борба на различни общественно-икономически формации и системи, на разнообразни класи и социални групи, нации и държави. Да вземем например съвременното човечество. Една трета част от него изгражда социализъм и комунизъм, докато останалите две трети живеят в несоциалисти-

чески страни. Сред несоциалистическите страни има и страни с развит капитализъм, империализъм, има и страни, които са още в докапиталистически стадии на развитие, и т. н. Освен това милиони хора, предимно африканци, все още се намират под колониално потисничество. Именно това състояние на обществото като цяло на определен исторически етап от своето развитие намира израз в понятието „епоха“.

Понятието епоха обхваща многообразието на явленията в човешката история, като подчертава в това многообразие преди всичко основното, общото, типичното. В. И. Ленин изискваше да се различава във всяка епоха „типичното“ и „другото“, при това той постоянно отделяше специално внимание за анализа на типичното. Да се намери типичното, обективно главното, основното в историческите явления, т. е. да се определи господстващата тенденция на развитието на човечеството през даден етап, да се посочи класата, която е изразител, носител на тази тенденция, е много важно изискване за определянето на конкретната историческа епоха. „Ние не можем да знаем — пише В. И. Ленин — с каква бързина и с какъв успех ще се развият отделните исторически движения на дадена епоха. Но можем да знаем и знаем коя класа стои в центъра на една или друга епоха, определяйки главното и съдържание, главната насока на развитието ѝ, главните особености на историческата обстановка на дадена епоха...“¹ Така че за да се изясни характерът на дадената епоха, е необходимо преди всичко да се определи накъде се движи човечеството в наши дни и коя класа олицетворява това движение.

Основното съдържание
на съвременната
епоха

Идеолозите на слизащата от историческата сцена буржоазия, заслепени от своите класови интереси и невладеещи научния метод на познанието, не се оказаха в състояние да се ориентират в многообразието и сложността на обществените събития в наше време. Едни от тях направо заявяват, че е невъзможно да се определи характерът на нашата епоха, да се установи накъде върви съвременното чо-

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 21, стр. 136.

вечество, тъй като обществените събития били неопределени, текущи и не се поддавали на шо-годе обективна, безпристрастна оценка. Твърде характерна в това отношение, е позицията на авторите на книгата „Къде се намираме сега?“, излязла в ГФР. Да отговорим на въпроса „Къде се намираме сега?“, т. е. да определим характера на нашата епоха, твърди един от авторите на книгата, Х. Шелски — значи преди всичко да се намери онова, по което ние трябва да съдим за историческото място на човечеството днес. Но това „онова“ според Шелски е толкова неуловимо и неопределено, че не си струва и да се занимаваме с неговото определяне. Излиза, че хората не са в състояние да дадат нито правилна оценка на времето, в което живеят, нито да действуват, да постъпват в съответствие с духа на това време, т. е. да решават насъщните проблеми на съвременността.

Друга група буржоазни социолози се опитват да докажат, че характерът на съвременната епоха се определя от техническите открития и преди всичко от откриването на атомната енергия. Тези социолози поставят в центъра на съвременната епоха ни повече, ни по-малко... атомната бомба, а самата епоха наричат „технически век“, „атомен век“, „век на атомната бомба“. „Новата ситуация — пише например западногерманският философ К. Ясперс — е създадена от атомната бомба.“ А всъщност развитието на обществото не може да се свежда до техниката, до техническите открития, макар те особено в условията на съвременната научно-техническа революция да играят огромна роля в общественото развитие. При оценката на ролята на техниката трябва да помним, че тя оказва своето влияние върху историческия процес не сама по себе си, а чрез сложната система на обществените отношения и преди всичко на господстващите в обществото производствени отношения. Именно тези отношения и стоящите зад тях класови сили трябва преди всичко да се имат предвид, когато анализираме съвременната епоха.

Само марксизмът-ленинизмът се оказва в състояние да разкрие характера на съвременната епоха. Съдържание на започналата нова епоха в световната история, писа В. И. Ленин, е „унищожаването на капитализма

и на неговите следи, въвеждането на основите на комунистическия ред...¹

В. И. Ленин си представяше революционния преход от капитализма към социализма и комунизма не като еднократен акт, а като цяла историческа епоха на борба между двете противоположни обществени системи. В. И. Ленин с право смяташе за знаменосец на тази нова епоха международната работническа класа, а началото ѝ свързваше с Великата октомврийска социалистическа революция, която за пръв път в света установи диктатурата на тази класа. В. И. Ленин беше убеден, че диктатурата на пролетариата от национална, победила отначало само в една страна, ще се превърне в интернационална, международна, че по пътя на социалистическото развитие постепенно ще тръгнат все нови и нови народи и държави.

Ленинното определение за съвременната епоха беше развито по-нататък всестранно на Московското съвещание на представители на комунистическите и работническите партии (ноември 1960 г.) и в програмата на Комунистическата партия на Съветския съюз. „Съвременната епоха — се казва в програмата на КПСС, — чието основно съдържание е преходът от капитализма към социализма, е епоха на борба между две противоположни обществени системи, епоха на социалистически и националноосвободителни революции, епоха на загиване на империализма и ликвидиране на колониалната система, епоха на премнаване на все нови и нови народи на пътя на социализма, епоха на тържеството на социализма и комунизма в световен мащаб. В центъра на съвременната епоха стоят международната работническа класа и главната ѝ роля — световната система на социализма.“

Това определение на съвременната епоха се потвърждава от целия ход на развитието на съвременното човечество, от практиката на революционната освободителна борба на народите. То отразява решаващите събития на нашето време — победата на социалистическата революция в голяма група страни и превръщането на социализма в могъща световна система, състоянието

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 31, стр. 399.

на упадък и криза на империализма, краха на колониалната система.

Октомврийската
революция —
начало на
съвременната епоха

Денят 25 октомври 1917 година, оня ден, когато руските работници в съюз с трудовите селяни установиха диктатура на пролетариата, влезе в историята като начало на съвременната епоха, епохата на прехода от капитализма към социализма. „... Ние имаме право да се гордеем и ние се гордеем — писа във връзка с това В. И. Ленин, — че на нас се падна щастието да започнем построяването на съветската държава, да започнем с това новата епоха на световната история, епохата на господството на новата класа, потиснатата във всички капиталистически страни и вървяща навсякъде към нов живот, към победа над буржоазията, към диктатура на пролетариата, към освобождение на човечеството от игото на капитала, от империалистическите войни.“¹

Извоюването на правото на щастието да се строи новото общество беше твърде трудна работа. Тежката борба със самодържавието, помещиците и капитализма през периода преди революцията отне живота на мнозина най-добри синове на трудовия народ и партията. Много сили и труд употреби партията на комунистите, за да сплоти работническата класа и всички революционни сили, да ги организира, да ги закали и поведе на борба против експлоататорския строй. Сурова школа на борба преминаха руските работници и селяни, преди да извършат революцията под ръководството на партията. Още по-големи усилия и огромни жертви им струваше да отстоят великите завоевания на Октомври, да отстоят първата в света държава на трудещите се. Героичните усилия на комунистическата партия, на работническата класа и трудещите се в Русия в борбата против стария строй и до ден днешен са вдъхновяващ пример за всички борци за ново, социалистическо бъдеще.

Сама по себе си Октомврийската революция беше руска революция, революция, победила в една страна, и в този смисъл тя е вътрешно, национално дело на народите на Русия. Същевременно тя излезе далеч из-

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 33, стр. 36.

вън рамките на една страна и оказа огромно влияние върху целия ход на световната история. Тя постави и успешно разреши редица социални проблеми, които работническата класа и трудещите се маси в неосоциалистическите страни и досега решават, тя беше практическо потвърждение на истинността на марксизма-ленинизма, тя обогати работническата класа и трудещите се от всички страни с безценния опит на борбата против капитализма, за социализъм, тя прогнати път на човечеството към новото, социалистическото общество. Тя сложи край на пълното господство на капитализма в света, раздели света на две противоположни системи — капиталистическа и социалистическа, в резултат на което се измени целият ход на развитието на човешката история.

С победата на Октомври капитализмът влезе в периода на общата криза, която е свързана с изострянето на всички негови противоречия, с ограничаването на сферата на капиталистическата експлоатация. Разшириха се възможностите за революционна борба на трудещите се в цял свят, тъй като в лицето на първата държава на работническата класа те намериха могъщ съюзник и сигурен помощник.

Победата на Октомврийската революция беше мощен стимул за развитието на международното работническо движение. Под нейното непосредствено въздействие на борба с експлоататорите се влигнаха работниците от много страни в различните кътчета на земното кълбо. Избухнаха революции в Германия, Австро-Унгария и други страни, разгърнаха се масови революционни действия на пролетаринте в Европа и Америка.

По примера на създадената от В. И. Ленин партия, под влияние на нейната победа възникнаха десетки марксистки партии в Европа и Азия, Африка и Америка, които се обединиха организационно и идейно в III, Комунистически интернационал. Третият интернационал сложи началото на съвременното комунистическо движение и беше добра школа за революционна борба с буржоазията за комунистите от цял свят.

Октомврийската революция пробуди народите на колониите и зависимите страни, в които премина мощната вълна на националноосвободителните революции. По такъв начин беше сложено началото на разпадането

на колониалната система на империализма и бяха създадени предпоставките за пълното освобождение на потиснатите народи.

Както виждаме, в резултат на Октомврийската социалистическа революция или под нейното непосредствено влияние възникват основните революционни сили на съвременната епоха, а главното — сложено е началото на тяхното обединяване в единен световен революционен процес, който подкопава и разрушава империализма. Нека се спрем на световния революционен процес в наше време и на неговите основни движещи сили.

Световният
революционен процес
и неговите основни
движещи сили

Съвременният световен революционен процес — процес на движение на човечеството от капитализма към социализма — е единен поток на борба с империализма, в който се

сливат: усилията на народите от социалистическата система, изграждащи социализма и комунизма;

революционното движение на работническата класа в капиталистическите страни;

националноосвободителното движение, борбата на потиснатите народи против колониализма, за национален суверенитет и икономическа независимост.

Във всяко от тези движения участвуват специфични класи и обществени слоеве, всяко от тях решава свои конкретни задачи и използва за решаването им специфични методи и средства, но всички те подкопават устоите на империализма и в една ли друга степен олицетворяват движението на човечеството към щастливото комунистическо бъдеще. Единството на революционните сили на съвременността е залог за успеха на великото дело на мира, прогреса и социализма.

Народите от страните на социалистическата система изграждат социализма и комунизма, като прокарват за човечеството път към новото общество. Те водят икономическо съревнование със световната капиталистическа система, като показват на практика предимствата на новия строй и се борят за най-висока в света производителност на труда, за най-високо жизнено равнище на трудещите се. Те са олицетворение на могъщите материални и духовни сили, противостоящи на реакционния империализъм и стоящи на стража на мира, социализма и обществения прогрес.

Работническата класа в капиталистическите страни, като използва благоприятните международни и вътрешни условия (изменение на съотношението на силите на световната арена в полза на социализма, дълбокото недоволство на широките народни маси от реакционната политика на империализма и др.), разгръща борбата против икономическия и политическия гнет на монополите, за социализъм, мир и безопасност на народите, за широки демократически преобразования. Подкопавайки основите на капитализма отвътре, в неговия, така да се каже, собствен дом, тя подготвя и ускорява окончателната гибел на световния капитализъм.

Народите в развиващите се, а също и в колониалните и зависимите страни, като се борят упорито за политическа самостоятелност и икономическа независимост, за процъфтяване и социален прогрес, като разрушават колониалната система на империализма и подкопават най-близкия му тил, лишавайки го от важни източници на суровини, на работна сила и пазари за пласмент, от военни плацдарми и източници на „пушечно месо“, също спомагат за ускоряването на гибелта на капитализма, за движението на човечеството към социализма.

В центъра на революционните сили на съвременността стоят работническата класа и нейната рожба, плод на нейна дългогодишна борба и труд — световната социалистическа система, която сега все повече се превръща в решаващ фактор на световната история. Преди всичко нека разгледаме възникването и развитието на световната социалистическа система, а после ще покажем и нейната роля в решаването на международните работи.

2. Възникване и развитие на световната социалистическа система

Възникване
на световната
социалистическа
система

Първата социалистическа държава в света възникна в резултат на Октомврийската революция в Русия. През 1921 г. се образува Монголската народна република, която с помощта на народите на СССР тръгна по некапиталистически път на развитие. След Втората световна война от капиталистическата система отпаднаха редица страни в Централна и Юго-

източна Европа и Азия, народите на които в резултат на упорита борба и революция се избавиха от господството на капитализма и тръгнаха по пътя на изграждането на социализма. През 1959 г. светна първият фар на социализма в Западното полукълбо: героична Куба също стана член на социалистическото общество.

Възрастта на световната социалистическа система никак не е голяма, обаче системата бързо расте, крепне, набира сили. И наистина, докато в навечерието на Втората световна война тя заемаше 17 процента от земната суша, сега заема вече около 26 процента; докато тогава населението ѝ беше около 9 процента от населението на земята, сега е над 35 процента. Световната социалистическа система има понастоящем 14 големи и малки държави, построени върху огромни пространства на Европа, Азия и Латинска Америка.

Сега, в епохата на непрестанното разрастване на социалистическите сили, пътят към социализма е открит за всяка страна, независимо от това, какво е равнището на нейното развитие, къде е разположена, какви са размерите на територията ѝ, колко голям по брой е народът ѝ. За своето намерение да вървят по пътя на мира и прогреса, по пътя на социализма днес заявяват народите на редица страни в Азия и Африка, освободили се от колониално господство. Всичко това показва, че *по прокарания от съветските хора магистрален път към социализма в нашата епоха вървят вече много народи. Рано или късно по него ще тръгнат всички народи.*

Нов тип отношения между държавите

Световната социалистическа система представлява социална, икономическа и политическа общност на свободни и суверенни народи, вървящи по пътя на социализма и комунизма, обединени от общността на интересите и целите и от тесните връзки на международната социалистическа солидарност. Това е качествено нов тип икономически и политически отношения между държави, създаден върху базата на дълбоката общност на техните икономически, политически и идейни интереси. Икономическа основа на социалистическата общност е обществената собственост върху средствата за производство. Нейна политическа основа е властта на народа начело с работническата класа и нейните марк-

систки партии. Нейна идеологическа основа е марксистко-ленинският мироглед.

Отношенията между социалистическите страни са отношения на все по-голямо икономическо, политическо и културно сътрудничество и взаимопомощ, които сближават народите в името на общата цел. Пълно равнопоставяне на големи и малки държави, ненамеса във вътрешните работи една на друга, зачитане на националния суверенитет и териториалната цялост, братска икономическа взаимопомощ, тясно сътрудничество във всички области на обществения живот — такива са основните принципи на отношенията между социалистическите страни. *Прогресивният процес на сближаване на народите, който се извършва върху основата на тези принципи, е обективна закономерност на развитието на световната социалистическа система.*

Формите на сближение на народите от социалистическите страни, на тяхното сътрудничество и взаимопомощ са твърде разнообразни.

В икономическата област социалистическите страни всячески си помагат една на друга в създаването на съвременна индустрия, в бързото развитие на икономиката, в повишаването на производителността на труда и върху тази основа — на материалното благосъстояние и културното равнище на трудещите се, в подготовката на специалисти и научни работници.

През последните години между страните на социалистическата система се разви пряко производствено сътрудничество, което намира израз в координацията на народностопанските планове, в специализацията и кооперирането на производството, осъществявани върху основата на пълна доброволност и равенство. Пряко производствено сътрудничество съществува както като двустранни споразумения, така и многостранно чрез създадения през 1949 г. Съвет за икономическа взаимопомощ (СИВ) — международна икономическа организация на европейските социалистически страни. Икономическото сътрудничество между социалистическите страни спомага за най-рационалното използване на техните суровинни и енергетични ресурси. Така например със съвместните усилия на СССР, Чехословакия, Полша, Унгария и ГДР неотдавна бе пуснат в експлоатация гигантският петролопровод „Дружба“, дълъг 4 500 километра,

от Волга, където се добива нефтът, до Германската демократична република. Създадена е и се експлоатира единната енергетична система „Мир“, която обслужва редица социалистически страни в Европа, създаден е общ парк, наброяващ около 100 000 вагона. Съвместно се строят предприятия за добив и използване на полезни изкопаеми и т. н. Постоянно се увеличава стокооборотът между социалистическите страни. Стокооборотът на СССР само със страните на СИВ се е увеличил от 1961 до 1965 г. от 5,6 милиарда рубли на 8,5 милиарда рубли.

Все по-широк размах придобива научно-техническото сътрудничество между социалистическите страни. Развива се сътрудничеството между научно-изследователските институти на различни страни, подготовката и стажуването на специалисти и научни работници на едни страни в други страни, където за подготовката на един или друг специалист или учен има най-благоприятни условия. Научно-техническото сътрудничество дава възможност да се ускорят темповете на научните изследвания, да се избягва дублирането в работата, най-рационално да се използват научно-техническите кадри и съоръженията.

Разширява се политическото сътрудничество между социалистическите страни, което позволява да се изработи съвместна линия на действие при решаването на най-важните обществени проблеми както в международния, така и във вътрешния живот, да се води съвместна борба против империалистическата реакция, за мир, социализъм и обществен прогрес. За това допринася размяната на правителствени и партийни делегации, приятелските преговори, взаимната размяна на информации, съвещанията по различни въпроси.

Във връзка със засилените се агресивни действия на силите на империализма голямо значение има военното сътрудничество между социалистическите страни, което намира израз в по-нататъшното укрепване и усъвършенстване на механизма на Варшавския договор, който представлява сигурен щит за завоеванията на народите в социалистическите страни. На суша, във въздуха и по море се кове взаимодействието между армиите на съюзните държави, крепне бойното братство на въоръжените сили.

Страните на социалистическата общност осъществяват и *културното* сътрудничество, което помага за развитието на всяка от националните култури и за тяхното взаимно обогатяване.

Укрепване
на единството —
най-важна задача

Задължително условие за по-нататъшните успехи на социалистическите страни е *укрепването на единството на световната социалистическа система върху основата на пролетарския интернационализъм*. Това единство е несъвместимо с проявите на национализъм и национална изключителност, които вредят на общите интереси на социалистическата общност и на интересите на световното комунистическо движение.

Тази задача възниква съвсем не случайно, а има свои определени причини. Работата е там, че обективно закономерната тенденция на сближаване на социалистическите държави се осъществява далеч не винаги безболезнено и гладко. В отношенията между социалистическите страни понякога възникват противоречия, изпречват се нови сложни проблеми, които се пораждат от реалния живот с цялата му сложност и многостранност. Решението на тези проблеми изисква творчески подход към тях върху изпитаната основа на марксизма-ленинизма, изисква размяна на опит и мнения. Борбата против империализма, за тържество на социализма и комунизма на земята е такава обща цел на държавите от социалистическата общност и за постигането на тази цел народите от страните на социализма са призван да превъзмогнат възникналите трудности, да решат нерешените проблеми.

Формирането и развитието на социалистическата общност е продължителен и сложен процес. Той е сложен още и затова, че тази общност обхваща страни с различно равнище на развитие на икономиката, на социалния живот и културата, с различно историческо минало, различни традиции и обичаи на народите. Той е сложен още и затова, че тук става дума за формиране между страните на такива отношения, които историята на човечеството още не е познавала, а всяко ново, неизпробвано нещо е трудно и сложно. При това в процеса на сближение на народите става нужда да се преодоляват остатъците от отживелиците на миналото и особено от отживелиците на буржоазния национализъм, които

са твърде мъчно изкореними. Оттук необходимостта да се възпяват трудещите се в дух на пролетарски интернационализъм, в дух на солидарност между социалистическите страни.

Единството и сплотеността умножават силите на социализма. Колкото по-здраво е единството на социалистическите страни, колкото по-тясно обединяват те своите усилия за развитие на икономиката и културата, за повишаване на благосъстоянието на народите, колкото по-здраво е тяхното политическо сътрудничество, толкова по-убедително и нагледно социализмът ще демонстрира своите презимства пред капитализма, толкова по-ефикасно ще е влиянието на социалистическата система върху целия ход на световната история.

3. Решаваща сила на световното развитие

Основно противоречие! На обединените сили на социализма на епохата противостоят силите на световния капитализъм. Противоречията между тези сили, между противоположните обществени системи е основното противоречие на съвременната епоха.

Каква е същността на основното, главното противоречие на съвременната епоха, какви са неговите най-важни особености и ролята му в развитието на съвременното общество?

Преди всичко трябва да отбележим, че противоречието между труда и капитала, между работническата класа и буржоазията е било и си остава основното *класово* противоречие на капиталистическата система. Противоречието между противоположните обществени системи е развитие на противоречието между труда и капитала, между работническата класа и буржоазията. В това именно е класовата същност, най-важната отличителна черта на основното противоречие на съвременната епоха.

Сега работническата класа не само е експлоатирана класа, макар и да си остава такава в рамките на капиталистическата система, но е държавно господстваща класа в противостоящата на капитализма социалистическа система. На тази държавно господстваща класа, която се бори в единство с работ-

ническата класа от несоциалистическите страни, противостои друга класа — буржоазията, все още намираща се на власт в страните на капиталистическия свят. Така че зад труда и капитала, зад международната работническа класа и буржоазията сега стоят могъщи системи от държави с противоположен обществен строй. Една от тях — световната социалистическа система, е рожба на международната работническа класа, плод на нейната самоотвержена борба и напрегнат труд. Другата е капиталистическата система, където както и преди господства буржоазията, капиталът. Наличието на основно противоречие на съвременната епоха показва, че класовата борба сега е излязла извън рамките на капиталистическата система, тя е придобила междудържавно значение и се води на равнището на могъщи обществени системи.

От класовата същност на основното противоречие на съвременната епоха произтича още една характерна особеност — дълбочината и остротата на това противоречие. То изразява коренната противоположност между капитализма и социализма, противоположността между класовите интереси на буржоазията и пролетариата. Страните на това противоречие въплъщават две противоположни линии, тенденция на световното развитие. Едната, представлявана от световния социализъм, е линията на прогреса, създаването и мира. Другата, представлявана от капитализма, е линията на реакцията, разрушението и войната. Отношенията между страните на това противоречие са отношения на непримирима борба. Тази борба в зависимост от конкретно-историческите условия може да взема различен характер, но в своята същност тя винаги си остава класова борба, борба непримирима. Специфична форма на борбата между двете системи е мирното съвместно съществуване на социалистическите и капиталистическите държави, което съвсем не е примирение на класовата борба, а нейно продължение в новите исторически условия.

Изразявайки същността на съвременната епоха като епоха на прехода от капитализма към социализма, като епоха на борба между двете противоположни обществени системи, противоречието между социализма и империализма оказва огромно въздействие върху целия

ход на световното развитие. И това става, защото то е не някакво частно, локално противоречие, присъщо само на някаква част от съвременното човечество, а *социално противоречие, присъщо на човешкото общество като цяло.* Фактът, че освен социалистическите и капиталистическите държави в света има голяма група страни, които се освободиха от колониално иго и не са определили още достатъчно ясно своя път, не изменя извода за всеобщността на основното противоречие на епохата. Работата е там, първо, че народите, борещи се против колониализма, обективно са революционна антиимпериалистическа сила. Второ, забелязва се една непрекъсната диференциация, едно разслоение на освободилите се страни: едни от тях постепенно преминават на социалистически път на развитие, други тръгват по капиталистически път. Така че развиващите се страни не представляват някаква трета сила, някаква междинна зона между социализма и капитализма, а се доближават или тежнеят към едната от страните на основното противоречие.

Противоречието между противоположните обществени системи има подвижен, динамичен характер, при това (и това е още една много важна негова особеност) съобразно с движението, с развитието се изменя и съотношението на силите на световната арена в полза на силите на социализма, в ущърб на реакционните империалистически сили. Изменението на съотношението на силите в полза на социализма е обусловено от укрепването и развитието на световната социалистическа система, от парастването на нейното икономическо и военно могъщество; от задълбочаването на общата криза на световния капитализъм и от изострянето на всички негови противоречия; от подема на международното комунистическо и работническо движение; от подема на националноосвободителното движение и от разпадането на колониалната система на империализма; от масовото разгръщане на демократическите движения и преди всичко на борбата на народите за мир. Световната социалистическа система е притегателен център за всички революционни сили на съвременната епоха, именно в световната социалистическа система тези революционни сили намериха най-голямата материална, политическа и духовна база, спомагаща за успеха на

борбата им против империализма, за социализъм и обществен прогрес.

Отиде си завинаги времето, когато империализмът беше единствен стопанин на нашата планета. Сега не империализмът, а силите, които се борят против империализма, за мир, социализъм и обществен прогрес, и преди всичко световната социалистическа система, определят главната насока, главното съдържание и главните особености на световния процес. Под неудържимия напор на световния социализъм някога могъщата капиталистическа обществена формация постепенно, може би не така бързо, както би ни се искало, но неумолимо се руши, разпада се; иде да я смени нова формация, която носи на всички народи на земята Мир и Труд, Свобода и Равенство, Братство и Щастие.

Сега нито един що-годе важен проблем на общественото развитие не може да бъде успешно решен без активното участие на световния социализъм. Превръщането на световната социалистическа система в решаващ фактор за развитието на човечеството е основната отличителна черта на съвременната епоха. При това в зависимост от по-нататъшните успехи на световната социалистическа система нейната роля ще се проявява все по-силно в икономическия, политическия и идейния живот на човечеството.

Това съвсем не значи, че световната капиталистическа система трябва изобщо да се изключи от сметката. Империализмът има голяма икономическа, политическа и военна сила, която още му дава възможност да се намесва в работите на различни народи и държави, да им налага реакционни режими, да потъпква силите на революцията и прогреса. Агресивността на империализма, особено на северноамериканския, се засили; обаче, както бе отбелязано на XXIII конгрес на КПСС, това не значи, че съотношението на силите в света се е изменило в негова полза. Напротив, тази агресивност показва, че са се увеличили трудностите и противоречията, с които се сблъсква съвременният капитализъм. Историята убедително говори, че империализмът, към каквито и методи и средства да прибегва, не може да спре хода на историческия прогрес, на все по-голямото влияние на световната социалистическа система.

В какво конкретно се проявява революционизиращото въздействие на социалистическата система върху хода на световното развитие, какви са формите на това въздействие?

Въздействието на световната социалистическа система върху хода на световното развитие се проявява преди всичко в това, *че със силата на своя пример тя революционизира* света, съдействува за движението на човечеството към социалистическото бъдеще. „Социализмът — казва В. И. Ленин — има силата на примера... Трябва да покажем практически, чрез примера, значението на комунизма.“¹

Социализмът, комунизмът представляват за народите в света забележителен пример за ликвидиране на експлоатацията и на всеки друг гнет, за преодоляване на икономическата и културната изостаналост, пример за истински демократическа организация на обществото и за създаване на условия за осигурен живот на трудещите се, пример как да се решава националният въпрос, как да се решава аграрният въпрос в полза на трудовите селяни, пример за установяване на истинска дружба и другарство между хората, между народите, пример за ссигуряване и стабилизиране на мира.

Главното си въздействие върху хода на световната история социализмът оказва чрез своите успехи в стопанското строителство, чрез успехите си в икономическото съревнование с капитализма. „... Главното свое въздействие върху международната революция — пише В. И. Ленин — ние оказваме със своята стопанска политика... Върху това поприще е пренесена борбата в световен мащаб. Решим ли тази задача — тогава ние сме спечелили в международен мащаб сигурно и окончателно.“²

Въпреки крайно неблагоприятните условия, в които Съветският съюз започна съревнованието с капитализма на икономическото поприще (изостаналост в стопанското развитие, разруха, предизвикана от световната и от гражданската война, икономическа блокада), с героичните усилия на съветския народ беше преодо-

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 31, стр. 468—469.

² В. И. Ленин. Съч., т. 32, стр. 456.

ляно икономическото изоставане на СССР от развитите капиталистически страни. Докато през 1917 г. делът на Съветската страна в световното промишлено производство възлизаше на по-малко от 3 процента, през 1937 г. той вече беше около 10 процента. За петнайсетина години в своето икономическо развитие Съветската страна измина път, който страните на капитала извървяха за десетки години. Тя се превърна в могъща индустриална държава, постигна пълна икономическа независимост.

След Втората световна война Съветският съюз възстанови разрушеното от войната стопанство и постигна нови успехи в икономическото строителство. През 1965 г. промишлеността на СССР даде приблизително 20 процента от световното промишлено производство. Важно е да подчертаем, че тези успехи бяха постигнати не чрез експлоатация и грабеж на собствения и на други народи, както става в редица капиталистически страни, а в резултат на самоотвержения труд на народа, чрез използване на предимствата на социалистическото стопанство. Могат ли да се намерят по-убедителни доказателства за великата сила на социализма, за неговите предимства пред капиталистическото общество?

Сериозни успехи в икономическото строителство постигнаха и другите социалистически страни.

През 1965 г. в сравнение с периода преди войната промишленото производство в отделните социалистически страни нарасна: в България — 21.6 пъти, в Монголия и Полша — над 11 пъти, в Румъния — 9.6 пъти, в Унгария — 6.1 пъти, в Чехословакия — 5.1 пъти, в ГДР — 4.2 пъти. Социалистическите страни успешно създават материално-техническата база на социализма и комунизма. В резултат на успехите в развитието на икономиката делът на социалистическите страни в световното производство непрестанно се увеличава. Докато през 1950 г. той беше приблизително 20 процента, през 1955 г. беше около 27, а през 1965 г. — вече приблизително 38 процента от световното промишлено производство. Характерно е, че развитието на икономиката в социалистическите страни служи за постоянно повишаване на благосъстоянието на народа, за повишаване на неговото материално и културно равнище, докато увеличаването на производството в капиталистическите

страни служи преди всичко на интересите на неголяма група едри собственици, помага им да трупат богатства.

Социализмът е блестящ пример за народите в света как да решават социално-политическите проблеми. И наистина къде, при кой друг обществен строй се достига политическо равенство на всички членове на обществото, при което всеки от тях, като съпритежател на средствата за производство, има право да участва в управлението на обществото, да избира и да бъде избран в органите на властта? Къде, при кой друг обществен строй може да бъде решен вечният селски въпрос, да се постигне положение, при което земеделецът да обработва земята за собствените си и за обществените интереси? Къде, при кой друг обществен строй може да бъде решен един от най-сложните и остри въпроси за развитието на човечеството — националният въпрос, да се постигне равенство между разните народи: големи и малки, цветнокожи и бели.

Социализмът е забележителен пример за целия свят и в областта на културното строителство. Така например Съветският съюз, изостанала в миналото страна, където близо 80 процента от населението беше неграмотно, се превърна в страна с изключително висока, напредничава култура. Социализмът поставя в служба на трудовия човек несметните съкровища на духовната култура на човечеството. Що се отнася до капитализма, той лишава огромната маса трудещи се от възможността да получат понякога най-елементарно образование: дори в най-богатата страна на капитализма — Съединените американски щати — около 11 милиона граждани не могат нито да четат, нито да пишат.

Наистина Съветският съюз засега още изостава от най-развитите страни по производство на глава от населението. Но ще мине време и това изоставане ще бъде преодоляно. По такъв начин социализмът ще победи капитализма в решаващата област на човешката дейност — в областта на материалното производство. Увереността в тази победа почива на това, че социализмът изпреварва капитализма в темповете на икономическото развитие. Така през 1965 г. промишленото производство в социалистическите страни в сравнение с 1937 г. нарасна близо 10 пъти, а в капиталистическите

страни — 3,4 пъти. Съветският съюз сега заема челни позиции в изследването на Космоса; в ядрената физика, математиката, електрониката, радиотехниката, металургията, ракетната техника, самолетостроенето и т. н., а в нашия век това има голямо значение.

Важен етап в развитието на икономиката и културата на Съветския съюз ще бъде петгодишният план за развитие на народното стопанство на страната за 1966—1970 година. В резултат на изпълнението на този план, както отбеляза ХХІІІ конгрес на КПСС, Съветският съюз ще достигне по-високи върхове в икономическото съревнование с капитализма, което ще окаже голямо влияние върху засилването на световния революционен процес.

Бъдещата победа на попрището на стопанското строителство ще бъде нов забележителен триумф на социализма и комунизма. „Когато съветският народ ще се ползува от благата на комунизма — се казва в програмата на КПСС, — нови стотици милиони хора на земята ще кажат: „Ние сме за комунизма!“ Не чрез война с други страни, а чрез примера на една по-съвършена организация на обществото, чрез разцвета на производителните сили и създаването на всички условия за щастие и благополучие на човека идеите на комунизма печелят умовете и сърцата на народните маси.“

Разбира се, би било погрешно да се твърди, че развитието на икономиката и културата в социалистическите страни се извършва безболезнено и гладко. Създаването на новото общество, особено на социалистическата икономика, при това в страни, в по-голямата си част изстнали в миналото, е твърде сложна работа. Естествено е, че в това сложно, а още и ново дело се срещат недостатъци и трудности, не са изключени и грешки. Тези недостатъци и трудности са свързани поспециално с грешки от субективен характер, чиято същност е игнорирането на обективните закони на общественото развитие, забравянето, че е нужно научно ръководене на социалните процеси. Но възглавяваните от комунистическите партии народи в социалистическите страни разкриват и поправят грешките, преодоляват недостатъците и трудностите и по такъв начин привеждат управлението на икономиката и на целия обществен живот в съответствие с изискванията на науката. При

това те разбират, че силите на социализма, неговото въздействие върху хода на световното развитие зависят както от единството на социалистическите страни, така и от това, доколко успешно вървят работите в *самите тия страни*, доколко успешно се реализират в тях плановете за икономическо и културно строителство.

Светозният
социализъм и
работническото
движение

Във връзка с изменението на съотношението на силите на световната арена в полза на социализма се създаде благоприятна обстановка за разгръщане на революционното дви-

жение на работническата класа и на всички трудещи се в капиталистическите страни. Със силата на своя пример социалистическата система революционизира умовете на трудещите се, вдъхновява ги за борба против капитализма, за мир и социален прогрес, за тържеството на демокрацията и социализма. Успешното решаване в страните на социализма на проблемите на икономическото, политическото и духовното развитие, както и недоволството на най-широките трудещи се маси от реакционната политика на империализма, и особено от политиката на разширяване на военната психоза и надпреварата във въоръжаването, основната тежест на която ляга върху техния гръб, разширява социалната база на работническото движение. Все по-голям и по-голям брой трудещи се — селяни, дребна градска буржоазия, прогресивна интелгенция — започват да се убеждават, че само работническата класа е способна да ги избави от гнета на империализма, че само по пътя на социализма те ще намерят своето истинско щастие.

Влигащата се на борба работническа класа еета има широки възможности да се опре върху разностранната подкрепа на народите от социалистическите страни. Това е и моралната подкрепа — дълбока солидарност и одобрение, възхищение и съчувствие към героичната борба на работническата класа. Това е и непосредствената материална подкрепа — оказване на финансова, продоволствена и друга помощ на стачкуващите работници и техните семейства, на трудещите се, пострадали от произвола на империалистите, от производствени катастрофи, стихийни бедствия и т. н. Тази подкрепа дава на работническата класа и на нейните съюзници сили в тяхната твърде трудна борба, вдъхва им увереност в

бъдещата победа, позволява им постоянно да усещат приятелското рамо на своите другари по класа.

Народите на социалистическите страни издигат гневен глас на протест против реакционната политика на управляващите империалистически кръгове — против преследването на комунистическите партии и други прогресивни организации и прогресивни дейци, против антиработническите и изобщо антидемократичните закони, против зверствата на империалистите спрямо трудещите се. Социалистическите страни първи осъдиха фашисткия режим на Франко в Испания, расисткия режим на Фервърд в Южноафриканския съюз, расистката политика на властите в южните щати на САЩ и т. н.

Без съмнение подкрепата на прогресивните сили и осъждането на силите на империалистическата реакция от страна на миролюбивата социалистическа система се отразяват положително върху развитието на работническото движение в капиталистическите страни. Това е една от важните причини за огромния размах и организираността, които работническото движение в капиталистическите страни придоби през съвременната епоха. Начело на работническото движение в много капиталистически страни стоят изпитани в боевете марксистки партии, които използват широко опита на комунистическите партии от социалистическите страни и постоянно разменят с тях мнения по най-важните проблеми на революционното движение.

Вдигащите се на борба трудещи се от капиталистическите страни имат сега възможност да се опрат на подкрепата на световната социалистическа система в борбата против изгоса на контрареволуция от страна на световната реакция. Всестранна помощ и подкрепа от социалистическите страни те могат да получат и получават и в изграждането на новото, социалистическо общество. Опитът от борбата и победата на революцията в Куба е нагледно доказателство за това.

Световният
социализъм и
националноосвободителното движение

Социалистическите страни са непримирими противници на колониализма, най-последователни привърженици на националноосвободителната борба на потиснатите народи, привърженици на тяхното национално равноправие и на държавната им независимост. Обявявайки се против

колониалното господство на империализма, поддържайки всестранно борбата на народите за независимост, световната социалистическа система е могъщ фактор за подема на националноосвободителното движение, за разпадането на колониалната система на империализма. Не случайно след Втората световна война под непосредственото въздействие на световния социализъм и с неговата всестранна помощ от колониално иго се освободи огромната част от потиснатите по-рано страни.

От собствен опит народите на Африка, Азия и Латинска Америка се убедиха, че в лицето на Съветския съюз и на световната социалистическа система те имат верен приятел и сигурен съюзник. Докато по-рано империалистите можеха безпрепятствено да смазват освободителното движение на потиснатите народи, сега те все по-често са принудени да се съобразяват с нарасналата сила на световния социализъм, който и с думи, и с дела, без да изключва и въоръжена помощ, помага на народите не само да получат, но и да отстояват своята независимост, да се развиват по пътя на мира и прогреса. Съветският съюз и социалистическите страни помогнаха на народите на Обединената арабска република да отблъснат англо-френско-израелската агресия през 1956 г., а на кубинския народ — пиратското нападение на империалистите на САЩ и на техните наемници през 1961 г. С активната подкрепа на световния социализъм Индия освободи от господството на португалските колонизатори част от своята територия (Гоа, Даман и Диу), а Индонезия изхвърли холандските колонизатори от Западен Ириан.

Световният социализъм помага на освободилите се страни да укрепят своите национални въоръжени сили, които охраняват мирния труд на освободилите се народи, суверенитета и независимостта им, което им дава възможност успешно да противостоят на империалистическата агресия.

Съветският съюз и другите социалистически страни помагат на младите суверенни държави в създаването на национална икономика, в развитието на науката и техниката, на образованието и културата, като им помагат по такъв начин да преодолеят своята изостаналост, наследена от колониализма, окончателно да се освободят от гнета на чуждестранните монополи. Доста-

тъчно е да кажем, че сега с помощта на Съветския съюз в страните на Азия и Африка се строят около 600 промишлени, селскостопански и други обекти.

Социалистическите страни не само помагат да се строи, но и финансират строителството, като отпускат на развиващите се страни кредити и заеми на изгодни условия. Само Съветският съюз отпусна на тези страни кредити и други помощи на сума над 3,5 милиарда рубли. Социалистическите страни оказват неограничена помощ на развиващите се страни в подготовката на национални кадри в областта на икономиката, науката, културата и техниката. За икономическото развитие на младите суверенни държави помага тяхната взаимноизгодна търговия със социалистическите страни.

Примерът на социалистическите страни, които по най-добър начин решиха редица твърде сложни социални проблеми, и преди всичко опитът на Съветския съюз в преодоляването на икономическата и културната изостаналост на националните покрайнини, в тяхното тръгване по пътя на социализма, прескачайки капиталистическия стадий на развитие, както и всестранната помощ на социалистическите страни за младите суверенни държави *съдействува за задълбочаването на национално-освободителните революции.* В хода на последователното решаване на националните задачи в тези страни се създава съвременна икономика, формира се работническа класа, расте нейната организационна и идейна сплотеност, извършва се консолидация на прогресивните сили на нацията и по такъв начин възникват материалните и социалните предпоставки за тяхното *преминаване на некапиталистически път на развитие.*

Световният
социализъм и
борбата за мир

Голямо е въздействието на световната социалистическа система върху решаването на важния проблем на нашето време — *проблема за войната и мира.* Борбата за мир произтича от самата същност на социалистическото общество. Тук е ликвидирана икономическата основа на войните — частната собственост, тук няма обществени сили, заинтересовани от войни, грабеж и поробване на други народи и държави. Социализмът е създание, творчество, а да градиш, да твориш, без да се бориш за мира, без да си против разрушителните сили, е невъзможно. Ето защо

социалистическите страни водят *настойчива борба за мир и мирно съвместно съществуване*. Да се осигурят благоприятни външни условия за изграждането на комунизма, да се съдействува за развитието на световната социалистическа система, за развитието на националноосвободителното и работническото движение, за борбата и победата в последна сметка на всички революционни сили над империализма, да се отстоява делото на мира в цял свят — такова е съдържанието на външната политика на СССР.

Отдавна заглъхнаха залповете на Втората световна война, обаче ту тук, ту там в резултат на интригите на империалистите избухват огнища на така наречените локални, местни войни, всяка от които крие опасност за световен военен пожар. Ето защо социалистическите страни се стремят да потушат в зародиш тези опасни огнища, вземат всички мерки, за да могат спорните въпроси между държавите да се решават чрез преговори. Същевременно те всестранно помагат на народите да отблъснат агресивното нападение на империалистите. Всестранната подкрепа и помощ за героичния народ на Виетнам, подложен на разбойническо нападение от страна на империалистите на САЩ, е нагледно доказателство за това.

Съветският съюз и другите социалистически страни *настойчиво се борят за всеобщо и пълно разоръжаване*, което е важно средство за осигуряване на мира, за отслабването на международното напрежение.

По инициатива на СССР бяха постигнати споразумения за забрана на ядрените опити на суша, във въздуха и под волата, за неизвеждане на обекти с оръжие за масово унищожаване в космически орбити, които споразумения получиха горещата подкрепа и одобрението на миролюбивите народи.

Като се бори *настойчиво за мир и мирно съвместно съществуване*, световната социалистическа система е *същевременно притегателен център на всички миролюбиви сили на земята*. Тя мобилизира и обединява силите на мира и прогреса против силите на реакцията и войната, представлява сериозна пречка по пътя на агресивните стремежи на империализма. *С възникването на социализма за пръв път в историята на човечеството възникна материална сила, която спомага да се ре-*

шават с мирни средства най-важните международни проблеми. Световната социалистическа система е могъщ бастион на мира и безопасността на народите.

И така, опитът от развитието на човечеството в съвременната епоха убедително говори, че именно световната социалистическа система стои сега в центъра не само на всички социалистически, но и на всички прогресивни сили на нашата планета. Тя е фар за цялото човечество по пътя на неговото прогресивно движение, тя оказва огромно революционизиращо въздействие върху хода на световното развитие, тя е същевременно могъща материална сила, в която са въплътени безсмъртните идеи на марксизма-ленинизма, именно оная сила, която носи главната тежест на борбата срещу империализма, главната част от отговорността за съдбата на световната история.

ТРЕТА ГЛАВА

СЪВРЕМЕННИЯТ КАПИТАЛИЗЪМ И РЕВОЛЮЦИОННОТО ДВИЖЕНИЕ НА РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА

Съвременната работническа класа не е еднородна: това е и работническата класа в социалистическите страни, и работническата класа в капиталистическите страни, и работническата класа в освободилите се от колониално иго развиващи се страни. Един от важните и най-многочислени отреди на великата армия на труда е работническата класа в капиталистическите страни, на която тепърва предстои да осъществи своята велика мисия на освободител на човека. В тази глава ще говорим преди всичко за този отред на работниците, за неговите цели и задачи, за условията и трудностите на неговата самоотвержена борба с капитализма. Тъй като борбата на този отред на работниците се разгръща в условията на съвременния капитализъм, трябва преди всичко да разгледаме тези условия, да покажем какво представлява съвременният капитализъм.

1. Кризата на световния капитализъм. Античовешката същност на съвременния капитализъм

На социалистическия свят противостои сега друг свят, капиталистическият свят, в който господства частната собственост и експлоатацията. Капиталистическият свят няма исторически перспективи, той преживява дълбока обща криза, която е резултат от присъщите му обективни закономерности, резултат от развитието на свойствените му непримирими противоречия. *Общата криза на капитализма* е състояние на неговия упадък и разложение, състояние, което е обхванало всички

капиталистически страни, целия световен капитализъм от долу до горе: неговата икономика и обществен строй, неговата политика, идеология и култура. За поразения от общата криза световен капитал става все по-трудно и по-трудно да държи в своята орбита страните, които една след друга скъсват с капитализма и преминават на пътя на социалистическото развитие.

Началото на общата криза, на нейния *първи етап*, положи победата на Октомврийската социалистическа революция в Русия, в резултат на която капитализмът престана да бъде *единна и всеобхватна* световна обществена система. Въпреки всички свои усилия той не можеше да попречи да се образува първата в света социалистическа държава — Съветският съюз. Тази нова държава издържа всички атаки на империализма — и военни походи, и икономическа блокада, и безкрайните кампании от клевети, идеологически диверсии, тя доказва своята жизнестойкост и непобедима сила.

В хода на Втората световна война и на социалистическите революции, които станаха в редица страни на Европа и Азия, се разгърна *вторият етап* на общата криза на капитализма. Капитализмът престана да бъде *единствена* световна система; социализмът излезе извън рамките на една страна и наред със световната капиталистическа система се образува световна социалистическа система.

Новият, трети етап на общата криза В сегашния си, *трети етап* на общата криза световният капитализъм навлезе през 50-те години.

Много важна особеност на този етап от кризата на капитализма е това, че коренно се измени съотношението на силите на световната арена в полза на световната социалистическа система. От капитализма отпадат все нови и нови страни, в цял свят се извършва едно могъщо разрастване на силите, борещи се за социализъм и обществен прогрес. Неумолимо отслабват позициите на империализма в мирното икономическо съревнование със социализма. Небивалият възход на националноосвободителното движение доведе до разпадане на колониалната система на империализма. Важно е да отбележим, че този нов етап на общата криза на капитализма възникна не във връзка със световна война, а в условия на мир, на мирно съвместно съществуване.

ствуване на държавите с противоположен обществен строй.

Характерна черта на новия етап на общата криза на капитализма е усиляването на вътрешната неустойчивост и загняването на капиталистическата икономика. Неустойчивите темпове на нарастване на производството, постоянната недонатовареност на производствените мощности, икономическите кризи, които периодически разтърсват капиталистическия свят, са нагледно доказателство за растящата неспособност на капитализма да използва напълно наличните си производителни сили, да не говорим пък за широкото използване на най-новите научно-технически постижения в интерес на народа.

Така например след войната САЩ претърпяха няколко кризисни състояния. В резултат на това само през 1957—1958 г. тук бяха загубени от цялата промишлена продукция 60—65 милиарда долара, промишленото производство се върна на равнището на 1953 г. Загубите на работниците от работна заплата възлязоха на 19 678 милиарда долара.

В края на 1960 г. в Канада мощностите на промишлеността се използваха едва 70 процента, в Япония — 80 процента. През 1961 г. недонатовареността на промишлеността в ГФР възлезе на 12 процента, а в Англия и Белгия — още повече. Стесняват се цели отрасли на промишлеността: корабостроенето в Италия и Франция, памуко-текстилната промишленост и железопътният транспорт в Англия и т. н.

Капитализмът не може да използва напълно главната производителна сила — трудещите се, обричайки маса работници на безработица, лишавайки ги от средства за съществуване. Според официалните данни на буржоазната статистика, в развитите капиталистически страни на Северна Америка, Западна Европа, както и в Япония и Австралия има около 8—10 милиона напълно безработни, по-голямата част от които се пада на САЩ. Забележителното постижение на човешкия разум — автоматиката и механизацията, — вместо да служи за благо на хората, се обръща при капитализма във вреда на трудещия се човек. Автоматизацията и механизацията в САЩ изтиква от производството 1,8—2 милиона души годишно.

Всичко това говори, че конфликтът между производителните сили и производствените отношения при капитализма е достигнал небивала острота, че капиталистическите производствени отношения сковават развитието на съвременните производителни сили.

Разбира се, това съвсем не значи, че империализмът тълче на едно място в своето икономическо движение. Стремехът да спечелят икономическото съревнование със световната социалистическа система, изискванията на съвременния научно-технически прогрес, а главно ожесточената конкурентна борба карат капиталистите да усъвършенствуват производството, да използват най-новите постижения на науката и техниката. Не случайно в редица развити капиталистически страни през следвоенните години се наблюдаваха относително високи темпове на развитие на икономиката, за което немалко спомогнаха такива обстоятелства като необходимостта да се заменят остарелите или разрушени съоръжения, значителният приток на капитали от САЩ, наличието на огромна армия от резервни работници и т. н. Но високите темпове на развитие не са стабилни и не отменят цикличността в развитието на капиталистическото производство, при което периодите на икономически подем се сменят от периоди на спадане на производствената активност.

Небивала степен на острота достигат през новия етап на общата криза и всички други противоречия на капитализма. Засилва се борбата между труда и капитала, интересите на нациите влизат в дълбок конфликт с егонистичните стремежи на групата монополисти, които са подчинили държавния апарат. Във връзка с неравномерното икономическо и политическо развитие на капиталистическите страни бързо се изменя съотношението на силите в самата система на капитализма, изострят се противоречията между отделните капиталистически страни и техните блокове, засилва се конкурентната борба на капиталистическия пазар.

Една от чертите на третия етап на общата криза на капитализма е задълбочаването на кризата *във вътрешната и външната политика* на империализма, което намира израз в засилване на политическата реакция по всички линии, в отказ от буржоазните свободни и установяване в редица страни на фашистки тиранич-

ни режими, в това, че империализмът губи предишната си роля в международните работи.

Дълбока криза преживява сега и *буржоазната идеология*. Песимизъм и страх пред бъдещето, мистицизъм и неверие в науката, в творческите сили и възможности на човека, отричане на прогреса и клеветата срещу комунизма, защита на омразната на народите система на наемно робство и потисничество — такива са нейните характерни особености. Идеологията на буржоазията отдавна вече не е в състояние да издигне идеи, способни да увлекат широките маси, това е идеология на класа, която слиза от историческата сцена. Ето защо нейният пълен банкрут е неминуем.

Задълбочаването на всички противоречия на капитализма, неговата обща криза означава, че социалистическата революция, призвана да унищожи капитализма с неговите производствени отношения, основани върху частната собственост, с неговата държава, намираща се в ръцете на група монополисти, с неговата реакционна политика и идеология, е настоятелна историческа необходимост.

Нерядко питат защо капитализмът в редица страни, особено във високоразвитите, все още съществува, макар неговите противоречия, и преди всичко конфликтът между производителните сили и производствените отношения, да правят социалистическата революция историческа необходимост?

Тук работата е в това, че конфликтът в капиталистическия начин на производство създава обективна възможност за революция, но за да може възможността да се превърне в действителност, е необходима *социална сила, способна да реализира тази възможност* — необходим е революционен съюз на работническата класа с непролетарските трудещи се маси, възглавяван от марксистка партия. А тази сила в редица страни още не е съзряла. За нейното съзряване пречи разцеплението на работническата класа, както и политическото лавиране на буржоазията, която с помощта на отдавна известната в историята политика на насилието и примамката държи част от трудещите се в плен на буржоазните илюзии, стреми се да подкупи върхушката на работниците, взема всички мерки, за да може някак да смекчи, да заглади противоречията между тру-

да и капитала. Далеч не последна роля за запазването на капитализма играе и буржоазната държава, 'огромен апарат за физическо насилие (армия, полиция, съд, затвори) и за идеологическо въздействие (училище, църква, печат, радио и т. н.).

Към това трябва да добавим, че социалистическите страни поради малкото време, предишната си изостаналост и сложността на условията за развитие не са надминали още най-развитите страни по производство на глава от населението. Разбира се, изграждането на новото общество в социалистическите страни не можеше да се извършва без някои трудности и грешки, което също задържаше приобщаването на известна част от трудещите се в несоциалистическите страни към активната борба за социализъм.

**Държавно-
монополистическото
регулиране и
работническата
класа**

Колкото повече се задълбочава общата криза на капитализма, толкова повече неговите идеолози и политици се стремят да разкрасят капиталистическото общество, да замаскират неговата античовешка същност, да представят в лъжлива светлина извършващите се в него процеси. Те се опитват да докажат, че капитализмът е изменил природата си, че сега се извършва процес на синтезиране на социализма и капитализма в някакво единно „индустриално общество“ с високо равнище на потребление. Един от белезите за това сближение на капитализма и социализма било обстоятелството, че съвременното капиталистическо общество подобно на социализма било станало напълно управлявано, че целта на капиталистическото производство била човекът, осигуряването на „най-високо масово потребление“.

Управляваща сила на капитализма са капиталистическият пазар и законите на конкуренцията. Допреди известно време тези сили бяха единственият регулатор на капиталистическата икономика. Но прерастването на домонополистическия капитализъм в монополистически, навлизането на капитализма в епохата на общата криза доведоха до това, че този регулатор се оказва вече недостатъчен за функционирането, а още повече за понататъшното развитие на капитализма. Монополите бяха принудени да действуват така, че облякоха буржо-

азната държава с функцията на непосредствена намеса в процеса на капиталистическото възпроизводство, в процеса на социалния живот. Това е една от най-важните причини. *икономическата* причина за възникването на държавно-монополистическия капитализъм, в който икономическата мощ на монополите се сля с политическата сила на държавата. Разбира се, това не е единствената причина, както и намесата в производството не е единствената задача на съединението на силата на монополите със силата на държавата. Това съединение си поставя за цел да осигури още по-големи богатства на монополите; да задуши работническото движение и националноосвободителната борба, да спаси капиталистическия строй, да разпали агресивни войни. Обаче тези задачи не могат да бъдат решени без запазването на главното в капитализма — неговата икономика, основана върху частната собственост.

Буржоазната държава осъществява своята регулираща (програмираща) роля преди всичко в сферата на действието на държавната собственост, на „държавното стопанство“, което е резултат от капиталистическата национализация и не представлява нищо друго освен *колективна собственост на монополите*. Държавата непосредствено ръководи принадлежащите ѝ предприятия и цели отрасли на промишлеността и транспорта, банки, застрахователни компании и т. н.

Същевременно програмиращата роля на буржоазната държава не се ограничава в рамките на собствеността на буржоазната държава и в една или друга степен се проявява в цялата икономика, в обществения живот на капитализма. Една от главните ѝ грижи е стремежът макар отчасти да премахне проявите на общата криза на капитализма и преди всичко на кризите на свръхпроизводство. Към антикризисните мероприятия на буржоазната държава спадат: разширяване на държавните поръчки, особено на военните поръчки към монополите; изкуствено задържане на производството на предмети за народно потребление и намаляване по такъв начин на предлагането на пазара; оказване на икономическа помощ на монополите, по-специално даване безвъзмездни субсидии на монополите, изпаднали в тежко финансово положение, създаване на свръхнормативни държавни резерви чрез заку-

пуване на стокови излишъци от монополите и т. н. Основната тежест на тези мероприятия ляга върху гърба на работническата класа, на широките трудещи се маси — данъкоплагците, от средствата на които се формира главно държавният бюджет, използван от държавата за финансиране на антикризисните мероприятия. Същевременно на монополите се осигуряват най-високи печалби.

Държавномонополистическото регулиране на икономиката при капитализма сега не се свежда само до антикризисни мероприятия. То се осъществява и на възходящия стадий на икономическия цикъл, при това има за цел да осигури развитието на икономиката за един повече или по-малко продължителен период.

Държавата съгласува програмата за капиталовложения на правителството и на частните фирми, ръководи разпределението на поръчките, на дефицитните суровини, политиката на цените и прави всичко това в полза на монополите, пак в тяхна полза чрез данъчната политика преразпределя националния доход, разпределя кредитите и субсидиите за модернизация на съоръженията. Все по-често и по-често буржоазната държава влиза в ролята на учредител на нови отрасли на производството и техниката, поема риска на капиталните вложения в тези отрасли през началния период от тяхното развитие, който не обещава на частните монополи достатъчни печалби, контролира всенното производство и най-важните научни изследвания.

Би било обаче невярно да се разглежда държавномонополистическото програмиране като нещо изкуствено, като резултат на субективните желания на монополистите. То се диктува от самия живот, от потребностите на развитието на съвременното производство, на науката и техниката. Съвременната научно-техническа революция иска да се повншава равнището на концентрация на производството, да се обединяват материалните, финансовите и човешките ресурси, да се разширяват мащабите на изследователската и експерименталната работа, която нерядко частните монополи не могат да осъществят без подкрепата и помощта на държавата. Много важен фактор, който стимулира държавномонополистическото регулиране, е икономическото „предизвикателство“ на световната социалистическа си-

стема срещу капитализма. За да може да устои в икономическото съревнование между двете системи, буржоазната държава търси и намира средства да активизира производството, да ускори неговото развитие.

И все пак, колкото и значителна да е ролята на държавното регулиране при капитализма, то няма нищо общо с научното управляване на икономиката като цяло и с планирането, които са несъвместими с частната капиталистическа собственост. То не изменя същността на империализма, не премахва експлоатацията, не премахва пазарната стихия, конкурентната борба и анархията на производството.

За това убедително говорят такива явления като следвоенните кризи на свръхпроизводство в САЩ, валутните кризи в Англия, инфлацията, нарастването на скъпотията в редица капиталистически страни, кризите на търговските и платежните баланси, борсовите фалити и многото банкрути, изтичането на златото от САЩ и т. н. Регулирането не можа да ликвидира хроническото бездействие на част от производствените мощности и безработицата, да осигури постоянно нарастване на производството.

Държавно-монополистическият капитализъм допълня икономическото регулиране със социално регулиране. От само себе си вече икономическото регулиране е същевременно и социално регулиране, тъй като то има за цел не само да осигури на монополите гигантски печалби, но и да предпази капитализма от политически и социални сътресения, в които далеч не последна роля играят икономическите кризи, безработицата и другите язви на капиталистическата икономика. Особено значение буржоазната държава придава на регулирането на отношенията между труда и капитала и естествено прави това в полза на капиталистите. Осъществявайки социалното регулиране, буржоазната държава се опитва да примири в рамките на капитализма нещо непримиримо — капитала и труда, и по такъв начин да запази капиталистическата система на експлоатация. Понякога тя е принудена да ограничава до известна степен прекомерните претенции на монополистите, кара ги да отстъпят по нещичко на работниците и с това да смекчи или да потуши конкретните конфликти между труда и капитала. Тя използва широко тактиката на лави-

ране и социална демагогия, което впрочем не ѝ пречи да ограбва работническата класа не само икономически, но и извъникономически, по чисто насилствен начин (армия, полиция, съдилища), както и чрез системата на идеологическото въздействие, да я кара да работи в името на печалбите на монополистите.

Разбира се, държавномонополистическият капитализъм усложнява, затруднява революционната борба на работническата класа, защото сега тя има работа с обединената сила на монополите и на държавата. Същевременно не трябва да не се вижда, че национализацията, създаването на държавния сектор в капиталистическата икономика, икономическото и друго програмиране, отразяващи дълговременните интереси на монополите, тяхната икономическа и политическа стратегия, са в същото време убедително доказателство за икономическата и политическата несъстоятелност на капитализма. Социализмът настойчиво чука на вратата на капиталистическия свят; самият живот, потребностите на развитието на съвременната икономика карат буржоазията да прави известно отстъпление от свещеното си „право на частна собственост“, да създава „програмирано държавно стопанство“. И макар това стопанство да не престава да бъде капиталистическо, вече самият факт на възникването му говори, че капиталистите като организатори на производството не са нужни, че те паразитствуват върху тялото на обществото. Освен това „държавното стопанство“ е непосредствено материална подготовка за социализма, тъй като то най-лесно и безболезнено може да бъде превърнато в социалистическа собственост в резултат на социалистическата революция. Ето защо, като се обявява против монополите, работническата класа отстоява една програма за национализация върху демократични основи, бори се за управляване, регулиране на икономиката в интерес на народа, високо заявява за своето право да управлява целия икономически и социален живот на обществото.

Икономическото и социалното регулиране съвсем не разрешава противоречията на съвременния капитализъм и по-специално противоречията между труда и капитала. Напротив, тези противоречия придобиват все по-остър и дълбок характер.

Идеолозите и политиците на буржоазната класа твърдят, че съвременният капитализъм се превръща в „народен капитализъм“, че негова цел е човекът с неговите потребности, че той се движи към общество на „всеобщото благоденствие“ и „високото потребление“. При това те „забравяг“ да уточнят за кой човек, за чии потребности и благоденствие се е загрижил капитализмът; защото добре се знае, че при капитализма има и човек — собственик на средствата за производство, буржоата, и човек — трудещ се: работник, фермер, селянин.

Едрите собственици са нищожно малцинство, но те са истински господари на капиталистическия свят. Именно за тях, за тяхното благоденствие и високо потребление са се загрижили идеолозите на буржоазията. В ръцете на едрите собственици са съсредоточени ключовите позиции в икономиката, в политическия и духовния живот, съсредоточени са огромни материални и духовни ценности. Така например тесен кръг богаташи, съставляващи едва една стотна част от населението, притежават в САЩ 60 процента, а в Англия — над 50 процента от националното богатство. Към началото на 60-те години в САЩ имаше най-малко 85 семейства, личният капитал на които превишаваше 75 милиона долара. Естествено, притежателите на капитал разполагат с неограничени възможности за задоволяване на своите потребности, които често пъти вземат характер на необуздани прищевки и капризи. В своята разточителност милионерите в съвременна Америка надминаха дори монарсите и князете в миналото. Те прахосват баснословни средства за създаване и издържане на своите резиденции, за разкошни яхти, частни железопътни линии, влакове, самолети, автомобили и т. н. Мнозина от тях превърнаха жените си в ходещи съкровища: например на една вечеря във Вашингтон скъпоценностите, украсяващи една знатна дама, били оценени на няколко милиона долара, охранявали я 15 частни детективи и цял отред полицаи.

Откъде се вземат тия толкова огромни средства? Те не могат да бъдат придобити с честен труд: пресметнато е например, че за да може да достигне състоянието на Рокфелеровци, Мелъновци или Дюпоновци,

един добре платен американски работник ще трябва да заделя настрана своята работна заплата около един милион (!) години. Единственият източник за състоянието на монополюстите е *експлоатацията* на трудещите се, която по същността си е античовечна, несъвместима с природата на човека, с неговото високо предназначение и място в живота.

Държавномонополистическият капитализъм засилва експлоатацията на работниците. Достатъчно е да се каже, че в първите години след Втората световна война нормата на принадлежната стойност в обработващата промишленост на САЩ достигна 260—300 процента, докато през 1939 г. тя беше 203.3 процента, през 1929 г. — 186.2 процента, а през 1889 г. — едва 122.2 процента.

Засиленото експлоатиране се отразява отрицателно върху положението на работническата класа. Когато характеризираме положението на работническата класа, трябва да имаме предвид действието на две противоположни тенденции. Едната от тях е постоянната тенденция към влошаване положението на работническата класа при капитализма. Другата противостои на първата и е свързана главно с класовата борба на работническата класа, която възпира настъплението на капитала срещу труда. Именно в резултат на упоритата и настойчива борба с капитала работниците в редица развити капиталистически страни постигнаха известно подобряване на своето благосъстояние.

Буржоазните икономисти твърдят, че в съвременното капиталистическо общество нямало обедняване на работническата класа. А всъщност работата съвсем не стои така. При капитализма има и *абсолютно* обедняване — нарастване на физическата мизерия на работниците в страните, дълго време експлоатирани от колонизаторите; на работниците в отделни райони на развитите страни, където се намират западащите отрасли на индустрията, например каменовъглената; на безработните, нетрудоспособните, имигрантите и т. н. При капитализма има и *относително* обедняване на работническата класа, което означава влошаване на нейното положение *в сравнение* с положението на буржоазията, която все повече и повече богатее.

Относителното обедняване се проявява по-специално в това, че печалбите на монополите растат, а част-

та на работническата класа в националния доход системно намалява. Така например печалбите на монополите в САЩ от 1924 до 1952 г. са нараснали 7,7 пъти, а дялът на трудещите се в съвкупния обществен продукт е намалял от 59,7 процента през 1900 г. на 45,9 процента през 1956 г. Несъмнено в абсолютно, така да се каже, веществено, изражение този дял в редица развити капиталистически страни (САЩ, ГФР, Англия, Италия, Франция и др.) е достатъчно висок, което осигурява високо жизнено равнище на определена част от трудещите се. Но не трябва да забравяме, че това високо равнище на потребление съжителствува с бедността на другата, по-значителната част от трудещите се в тези страни, както и с ужасяващата мизерия, недояждането и неграмотността на огромната част от населението в страните, изостанали в своето развитие по едни или други причини. Дори в такава богата страна като САЩ 32 милиона американци според признанието на самото американско правителство живеят в условия на бедност. А какво може да се каже за равнището на потребление в слаборазвитите страни, националният доход на които средно на глава от населението е много пъти по-малък, отколкото в САЩ? 5 500 души ежедневно умират от глад, болести и преждевременна старост в страните на Латинска Америка. А в същото време в джобонете на американските монополисти постъпват всекидневно от тези страни към 5 милиона долара. Хиляда долара за един покойник — такава е много високата, заплащана с човешки животи цена на онова, което се нарича империализъм.

В САЩ, в тази обетована земя на капитализма, милиони негри са подложени на зверска експлоатация, на политическо и духовно заробване. Според приблизителни и непълни данни през 40-те години монополите на САЩ са получавали от свръхексплоатация на негрите по 4 милиарда долара годишно.

Подобно на негрите в САЩ в редица развити капиталистически страни на Западна Европа влячат също то жалко съществуване милиони работници имигранти, напуснали родината си нерядко със семействата и с близките си само за да припечелят за парче хляб. В страните, където са отишли да работят, те са подложени на зверска експлоатация и расова дискримина-

ция, лишени са от всякакви политически права. Вършейки най-тежка и опасна работа, те получават за същия труд по-малко от местните работници, живеят в мизерия, теснота и невежество. Милionите безработни, които империализмът е изтласкал от сферата на производството и ги е лишил от възможността да проявят трудовите си способности, които са най-важната и дълбока проява на човешката същност, могат само да мечтаят за истински човешки живот. Безпросветна мизерия, упадък на физическите сили и духовно опустошение — такава е участта на тези отритнати в обществото на „високото потребление“.

С цел да получат максимална печалба монополистите интензифицират труда, ускоряват темповете му, което също се отразява отрицателно върху трудещия се човек. Преждевременно се изхабява и старее организмът, засилва се производственият травматизъм, броят на професионалните заболявания, както и психичните разстройства, които станаха истинско социално бедствие. В САЩ например всяка година стават около 2 милиона нещастни случая в производството, от които 14—15 хиляди смъртни; половината от всички болнични легла в страната се заемат от психично болни, при това нуждите от лечение се задоволяват едва 56 процента.

Капитализмът не проявява нужната грижа за здравето на трудещите се. Медицинска помощ тук се оказва обикновено срещу заплащане и при това на много висока цена. Едно американско семейство, например харчи средно на годича за заплащане на медицинска помощ почти едномесечната си заплата. Трудещите се в капиталистическите страни изпитват остра нужда от жилища, в плачевно състояние тук е пенсионирането по старост.

Като монополизираха правото на умствена дейност, господстващите класи заробват духовно човека на труда, затварят пред него достъпа до просветата, науката, културата. Те осигуряват духовно развитие на трудещите се само в такава степен, в която това отговаря на техните собствени интереси, стремят се да сведат образованието на децата на работниците и селяните до професионално обучение, та единствената им участ да бъде трудът за капиталиста.

Антихуманната същност на империализма особено

пагледно се вижда в такова едно уродливо явление на съвременния капитализъм като милитаризацията на икономиката. Огромни ценности, създавани с ръцете и разума на трудовите хора, все повече се използват не за подобряване на техния живот, а за производство на чудовищни оръдия на смъртта и разрушението. Военните разходи на САЩ например през 20-те следвоенни години надхвърлиха 48 пъти техните военни разходи през двете десетилетия, предшествували Втората световна война. За надпревара във въоръжаването капиталистическият свят изразходва огромна сума — над 100 милиарда долара годишно. Не е трудно да се види какъв огромен напредък в икономическото развитие на слаборазвитите страни и в материалното благосъстояние на хората би могъл да се извърши, ако тези средства се изразходваха за мирни цели. Впрочем в условията на империализма това е невъзможно: защото военният бизнес е най-големият, най-сигурният бизнес на монополите.

Съвременните научно-технически постижения откриват невиджани перспективи за повишаване на материалното благосъстояние и интелектуалното равнище на трудовия човек. Но монополите не само пречат да се използват постиженията на човешкия разум в интерес на човека, но често ги обръщат против човека, превръщайки ги в чудовищни средства за изстребителна и разрушителна война.

В ръцете на монополите е съсредоточена основната маса от съвременните сложни и скъпо струващи научно-изследователски работи; естествено, на монополите принадлежат и техните резултати, които те използват за осигуряване на монополни печалби и за завладяване на пазари. Строгата секретност в научните изследвания, предизвикани от конкурентната борба, създава затруднения в размяната на научна информация, паралелизъм в работата и по такъв начин води до безполезно изразходване на средства и на творческите усилия на учените. Монополите слагат под миндера хиляди и хиляди важни изобретения и открития в очакване да се повиши „търговската ценност“. Например промишленото производство на найлон беше организирано едва през 1946—1947 г., т. е. 14 години след неговото изобретяване (1932 г.).

Особена опасност за човека придобива използването на науката и техниката за военни цели. Над две трети от всички американски и около три пети от английските учени и инженери работят върху проблеми, имащи военно значение. Седемдесет процента от средствата, предназначени за целите на цялата наука в САЩ, се изразходват за изследвания от военен характер.

И така, съвременният капитализъм е против трудещия се човек. Естествено, хората на труда не могат да се помирят с погазването на техните човешки права, на тяхното човешко достойнство. Те настойчиво се борят за освобождаване от империализма. Начело на тази борба е работническата класа.

2. Главни особености на революционната борба на работническата класа

Въпреки уверенията на адвокатите на капитализма за „изчезването на класите“, за „социална хармония“ на капиталистическото общество в капиталистическия свят се разгърна гигантска битка между труда и капитала, разгърна се могъщо революционно движение на работническата класа.

Какви са главните особености на това движение?

Размах на стачната борба Огромните социални промени, нарастването на производството и дълбоките изменения, свързани с най-новите научно-технически постижения, не можеха да не се отразят върху положението на работническата класа в капиталистическите страни, върху нейната численост и състав, върху условията, целите и задачите на нейната борба. Преди всичко извънредно много порасна числеността на работническата класа. Докато в средата на XIX век тя наброяваше 9 милиона души, сега броят на работниците и служещите в капиталистическия свят достигна вече 350 милиона, от които около 200 милиона в страните на развития капитализъм.

Измени се и структурата на работническата класа. Значително, особено през последно време, порасна броят на административния, техническия и канцеларския персонал, зает в сферата на материалното производство. Наистина това по-скоро са полупролетарии, но тяхно-

то положение и тяхната роля в производството все повече се доближават до положението и ролята на работниците, занимаващи се непосредствено с производителен труд. Расте не само числеността, но и организираността на работническата класа.

Все по-голяма тежест и значение в ръководенето на борбата на работническата класа придобиват комунистическите партии. Милиони работници и работнички са обединени в професионални съюзи, младежки, женски и други демократични организации. Само една такава масова боева организация на международната работническа класа като Световната федерация на профсъюзите наброява около 140 милиона членове.

Обстановката за борба на работническата класа в капиталистическите страни стана сега по-благоприятна. Отслабването на капитализма в резултат на неговата обща криза, укрепването на силите на социализма в съета и особено революционизиращото влияние на световната социалистическа система, разширяването на социалната база на революционното движение в самите капиталистически страни създават нови възможности за работническото движение. Освен това и самото работническо движение натрупа огромен опит в борбата против капитализма и неговите лакеи в редовете на работническата класа. То стана идеологически по-зряло, отличава се с по-голяма организираност и боеви, настъпателен дух. Расте авторитетът на комунистическите партии сред трудещите се, расте ролята на профсъюзите. Под ръководството на своите организации работническата класа дава решителен отпор срещу насилието от страна на буржоазията, проявява мъжество, твърдост, все по-голяма дисциплина и единодействие в революционната борба.

В тази борба работническата класа използва най-разнообразни средства: стачки и демонстрации, митинги и конференции, изказвания в парламента, в печата, по радиото и т. н.

Особено широк размах и организираност получи сега стачното движение — старо, изпитано средство за борба на работниците с капиталистите. Достатъчно е да кажем, че през последното десетилетие броят на участниците в стачките се увеличи двойно и достига вече 55—57 милиона годишно.

Стачната борба става не само по-обхватна, но и по-гъвкава и разнообразна. Освен общите стачки работниците практикуват предупредителни стачки; стачки със засилващ се натиск, когато постепенно към стачкуващите се присъединяват все нови отреди работници; стачки в ключово предприятие на един или друг отрасъл от промишлеността; стачки, повтарящи се периодически (през ден, по няколко часа на ден и т. н.); стачки, които преминават като вълна от предприятие в предприятие, и т. н. Използуването на различните форми на стачки позволява на работниците да избягват значителни материални загуби и същевременно да оказват сериозен натиск върху работодателите, да постигат своите искания. В хода на стачната борба все по-ясно се проявява тенденцията към засилване на единодействието на работническата класа.

И така, *огромният размах, организираността и гъвкавостта на стачната борба са важна особеност на съвременното работническо движение.*

Съчетаване на икономическите и политическите форми на борба

Много важна особеност на съвременното работническо движение е *съчетаването на икономическите и политическите форми на борба.* Исканията на работниците все по-често излизат от икономическите рамки и вземат политически характер. Докаго през 1958 г. в политически стачки са участвували около 44 процента от стачкуващите, през 1962 г. в тях участвуваха 64 процента.

В наше време обикновено дори борбата за чисто икономически искания води работническата класа до разбиране на необходимостта от политическа борба. Защото в много страни буржоазната държава е едър собственик, който обслужва интересите на монополите, и самата тя непосредствено експлоатира значителна част от работническата класа, която работи в държавните предприятия. Трудещите се се сблъскват с буржоазната държава в сферата на социалното осигуряване, на данъчното облагане, на профсъюзната дейност и т. н. Те виждат, че тая държава всякога и навсякъде защитава интересите на монополите. През време на стачки, демонстрации, събрания стават сблъсквания с полицията, а понякога и с войскови части на буржоазната държава. Развитието на държавно-монополистиче-

ския капитализъм води до това, че *класовите противоречия се проявяват сега като противоречия между трудещите се и съединената сила на монополите и държавата*. В резултат на това размахът на класовата борба става още по-силен, кръгът на проблемите, около които се води борбата — още по-широк.

По-рано сред исканията, издигани от стачниците, преобладаваха лозунгите за осемчасов работен ден, признаване на първичните, най-елементарни права на профсъюзните организации, въвеждане на социално осигуряване, даване изборителни права на всички граждани и др. т. Сега наред с решаването на тези задачи работническата класа се бори за реализиране на много по-значителни, много по-силно биещи по капитализма искания. Тя се бори за разширяване на политическите права на целия народ, иска стабилизиране и развитие на демокрацията, бори се против надпреварата във въоръжаването, за мир и обществен прогрес. Важно място в акциите на работническата класа заема борбата за национализация на най-важните отрасли на икономиката и за демократизация на управлението им. Главния си удар работническата класа и нейният революционен авангард — марксистките партии — насочват против *капиталистическите монополи* — опората на реакцията и агресията, главни виновници за надпреварата във въоръжаването и за тежкото положение на трудещите се.

И така, борбата на работническата класа за икономически искания все по-тисно се свързва с борбата за коренни социални и политически преобразования, с борбата за ликвидиране на капиталистическия ред изобщо.

Разширяване на социалната база

Още една важна особеност на съвременното революционно движение на работническата класа е *разширяването на нейната социална база, тенденцията към създаване на единен фронт за борба на прогресивните сили против капиталистическите монополи*.

Монополите експлоатират безмилостно не само работниците, но и основната маса от селяните, занаятчиите, дребните търговци, низшите и средните слоеве на служещите, трудовата интелигенция. Дълго време пропагандистите на капитализма разпространяваха леги-

дата за стабилността на дребното селско стопанство. Но сега и тук монополите заеха господстващо положение. В САЩ например броят на фермите се намали през 1935—1954 г. с 2030 хиляди, а през 1954—1959 г. — с още 1078 хиляди, или с 23 процента. Това значи, че се е разорил всеки четвърти фермер. Аналогична е картината и в други страни на капитализма. Селяните масово напускат селото и попълват армията на градските паупери. А що се отнася до оцелелите дребни стопанства, те се крепят с цената на неимоверни лишения, недостатъчно погребление и прекомерен труд на стопаните им.

Гнетът на монополите кара селяните да се обединяват и да се борят за земя и за своите права. Мощни селски вълнения станаха през последните години във Франция, Италия, Гърция, ГФР и други страни. В своите акции селяните широко използват пролетарските средства за борба (стачки, походи, демонстрации и т. н.), използват опита на челните отреди на работническата класа. Работниците всеотдайно поддържат селяните в борбата им, нерядко работнически и селски организации действуват рамо до рамо и си помагат взаимно. Заедно със селяните работниците искат коренни аграрни реформи, борят се за осъществяване на лозунга: „Земята на ония, които я обработват!“

Монополите разоряват дребните собственици в града, разрушават занаятчийското производство, поглъщат или поставят в зависимост дребните и средните промишлени предприятия. Политиката на монополите и на буржоазните правителства, тясно свързани с тях, подтиква към борба и дребните, и средните служители, учители и преподаватели във висшите учебни заведения, лекари, учени, писатели и художници. Почти във всяка капиталистическа страна сега не са редки акциите и на тия категории трудещи се против диктата на монополите.

Както се вижда, от ликвидирането на господството на монополите е кръвно заинтересована не само работническата класа, но и селяните, значителна част от интелигенцията, дребната и част от средната градска буржоазия. Всичко това разширява значително социалната база на работническите движения, дава възможност да се обединят всички прогресивни сили в един

могъщ антимонополистичен фронт. Работническата класа е призвана да оглави този фронт, да застане начело на целия народ, на всички антиимпериалистически сили и да ги мобилизира за активно действие против монополите. Тя учи на революционни действия всички трудещи се и експлоатирани и ги учи не на думи, а на дело, с примера на „масовата революционна акция, съединяваща политическите и икономическите искания“.¹

**Неразривната
връзка между
демократическите
и социалистическите
задачи**

Създателите на научния комунизъм убедително показаха ограничеността и условността на буржоазната демокрация. Те доказаха, че буржоазната демокрация фактически е диктатура на буржоазията, диктатура на една малка част богаташи над огромната част от трудещите се. Те показаха също, че работническата класа не може да бъде безразлична към демокрацията, тъй като тя дава същевременно и „оръжие в ръцете на пролетариата“.² В условията на една макар и окастрена, буржоазна, но все пак демокрация се разширяват възможностите за революционна борба на работническата класа. Да вземем например буржоазния парламент. Няма съмнение, че той служи на буржоазията, но той същевременно все по-често и по-усилено се използва от работническата класа в борбата срещу реакционната политика на империализма.

В едни антидемократични условия — на терор, извънредни закони, режим на личната власт и т. н. — монополистите много по-лесно могат да експлоатират трудещите се, да се борят с революционните акции на масите, да провеждат реакционната си политика. Сега се засилва реакционно-политическата тенденция на капитализма, тенденция към отказ от демократическите свободи, от парламентаризма и преминаване върху релсите на открита терористична диктатура на монополите. Така например през 1956 г. беше обявена извън закона комунистическата партия в Западна Германия. Същевременно там пищно разцъфтяват разните неофашистки и реваншистки организации, броят на които през 1964 г. възлезе на 123 срещу 86 през 1961 г. Само

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 19, стр. 218.

² К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 16, стр. 78.

през 1963 г. в ГФР са водени 10 000 процеса против прогресивни организации. В САЩ практически са забранени не само комунистическата партия, но и всякакви други прогресивни организации, приета е цяла серия от антирабoтнически закони. От друга страна, снисходителното отношение, а нерядко и покровителството на властите се използват от разните реакционни организации като ку-клукс-клан.

Липсата на демокрация и политическата реакция са не само спирачка в развитието на революционното движение, но и погазване на човешкото достойнство на трудещите се, на елементарните свободи и права. Ето защо работническата класа заедно с другите слоеве на народа решително се бори за демокрация. Тя вдига масите на борба против опитите на монополистите да ликвидират демократическите свободи, против възраждането на всевъзможните разновидности на фашизма. *Съчетаването на борбата на работническата класа за социализъм с общодемократическите движения за мир, национална независимост и демокрация е важна особеност на съвременното работническо движение.*

Към демократическите искания, за които сега се бори работническата класа в капиталистическите страни, спадат: обща демократизация на икономическия и обществения живот, на всички административни, политически и културни институции; национализация за най-важните отрасли на икономиката и демократизация на управлението им; подобряване условията на живот на трудещите се; защита на интересите на селяните, дребната и средната буржоазия от произвола на монополите; борба за национална независимост; борба за мир и използване на икономиката, науката и техниката за мирни цели, в интерес на трудещите се.

Осъществяването на тази програма не ликвидира частната собственост и експлоатацията, капитализма като цяло, не означава реформистко прерастване на капитализма в социализъм. Много от тези мероприятия са важни не само сами по себе си, но са особено ценни и като етапи по пътя на развитието на борбата, като опорни точки за придвижване напред по пътя към главната цел на работническата класа — социализма. В хода на борбата за демокрация *се подкопава влиянието на реакционните сили, особено на монополите, и*

по такъв начин се разчиства пътят към социалистическата революция. В борбата за демокрация работническата класа се организира, придобива опит, обединява около себе си по-голямата част от народа и с това *се създава политическа армия* на социалистическата революция. Ето защо общодемократическата борба против монополите не отдалечава социалистическата революция, а приближава настъпването ѝ. *Борбата за демокрация е съставна част от борбата за социализъм.*

Преодоляване
на разцеплението —
важна задача
на работническото
движение

Съвременното работническо движение постига сериозни успехи. Същевременно не трябва да не виждаме, че в борбата с капитализма работниците от различните страни търпят и несполуки, поражения, че реакционните сили ту тук, ту там успяват да вземат връх в класовата борба. Една от причините за тези несполуки и поражения са изключителните трудности, в които работническата класа в капиталистическите страни трябва да води борбата. Знае се добре, че противникът на работническата класа — буржоазията, е богат и добре организиран, а при това има и могъщ държавен апарат — апарат за насилие и за идеологическо въздействие върху масите. Но главна причина за пораженията на работническата класа и условие за успехите на реакцията е *разцеплението на работническото движение*, виновници за което са всевъзможните опортюнисти. Естествено, буржоазията всячески се стреми да запази и да задълбочи разцеплението на работническата класа с цел да отслаби и парализира нейната революционна активност.

В тези условия огромно значение придобива преодоляването на разцеплението в работническото движение, постигането на единство в неговите редове, *единство на всички антиимпериалистически сили* в общата борба против господството на капитала. Комунистическите партни на Великобритания, Франция, Италия и други капиталистически страни гледат на постигането на единство на работническата класа като на най-важна задача на деня. При това, борейки се за единство, комунистите изхождат не от своите теснопартийни интереси, както се опитват да представят нещата лидерите на социалдемократите, а от интересите на самата

работническа класа, на трудещите се, включително и на ония, които членуват в социалдемократическите и други партии и организации. Това са общи интереси на борбата против господството на монополите, за демократически преобразования, за мир, обществен прогрес и социализъм.

Борбата за единство на работническото движение, за създаване на единен антиимпериалистически фронт е важна съставна част от борбата против империализма.

3. Форми на осъществяване на социалистическата революция

В съвременната епоха, епоха на движение на човечеството към социализма, огромно значение придобива въпросът за конкретните форми на преминаване на различните страни към социализма. Какви са тези форми, от какво зависят те?

Опитът на историята говори, че господстващите класи никога не са се отказвали доброволно от властта си, от частната собственост върху средствата за производство, която им дава възможност да експлоатират трудещите се, от своите многобройни привилегии. Ето защо социалистическата революция по необходимост е свързана с революционното насилие, с насилственото събаряне на капиталистическия строй.

Но между насилие и насилие има разлика. Има насилие, свързано с употреба на оръжие, с гражданска война, с чуждестранна интервенция. Но има и насилие, така да се каже, мирно по същността си: експроприация или ограничаване на частната собственост, лишаване или ограничаване на експлоататорските класи от политически права, принудителното им привличане към труд и т. н. Този втори вид насилие („мирно насилие“) в социалистическата революция е неизбежно, без насилие, без принуда (икономическа, политическа) тържеството на социализма е немислимо. Що се отнася до въоръженото насилие, въпросът за неговото прилагане не може да се реши, без да се анализират конкретно-историческите условия, съотношението на класовите сили в една или друга страна, международната обстановка.

Противниците на научния комунизъм в стремежа си да опорочат неговите благородни идеи и да предизвикат неверие към него от страна на народните маси твърдят, че победата на социализма винаги и при всички условия е свързана с въоръжено насилие, с войни. А всъщност научният комунизъм изхожда от това, че за победата на социализма войните не са задължителни, Социализмът побеждава поради действието на обективните закони на общественото развитие, опознавани и използвани от прогресивната класа на съвременността — работническата класа и нейната марксистка партия. Тези закони действуват неизбежно и по силата на тяхното действие социализмът ще победи в последна сметка в цял свят, както победи в Съветския съюз и в другите страни на социалистическата система.

Научният комунизъм беше и си остава непримирим противник на разните теории за „износ на революция“, за „подтикване“ на революцията с въоръжени средства. Давайки решителен отпор на „левите“ авантюристи, които призоваваха към „революционна война“, против световния империализъм, В. И Ленин заяви, че авторите на тези призови „мислят, че интересите на международната революция изискват нейното *подтикване*, а такова подтикване може да бъде само войната, но съвсем не и мирът, който е способен да направи на масите впечатление за нещо като „узаконяване“ на империализма. Подобна „теория“ би била в пълен разрыв с марксизма, който винаги е отричал „подтикването“ на революциите, които се развиват съразмерно с назряването на остротата на класовите противоречия, пораждащи революциите.“¹

Работническата класа е най-човечната класа на нашето време. Тя се стреми да запази и умножи постиженията на човешката култура, да издигне равнището на развитието на производителните сили, да запази главното богатство на нашата планета, хората, трудещите се. Ето защо работническата класа и трудещите се маси са заинтересовани от мирното завоюване на своето господство, от мирния преход от капитализма към социализма. Още преди повече от сто години Ф. Енгелс на въпроса: „Възможно ли е унищо-

¹ В. И Ленин. Съч., т. 27, стр. 54.

жаване на частната собственост по мирен начин?“ — отговаря: „Бихме желали да бъде така и комунистите ще бъдат, разбира се, последните, които биха се противопоставили на това.“¹ Мирният начин запазва огромни материални ценности, маса хора, затова, писа В. И. Ленин, е „най-безболезнен“ и „така би било най-леко, най-изгодно за народа“.²

Впрочем изборът на пътищата към социализма зависи не от желанието на отделните личности или класи, а преди всичко от обективното съотношение на класовите сили в една или друга страна. Ако силите на работническата класа, на трудещите се решително преобладават над силите на буржоазията и тя, след като се убеди в безнадеждността на съпротивата, предпочете да запази главата си, да отстъпи властта на пролетариата, възможен е мирен преход към социализма.

Историческият опит говори обаче, че буржоазията, както и всяка друга обречена от историята класа, не е способна да преценява трезво съотношението на силите. С отчаянието на обречения тя използва всички възможни средства, за да запази или възвърне изгубеното си господство, да удължи своето съществуване. Най-важното от тези средства е оръжието, към което обикновено буржоазията прибегва винаги, когато господството ѝ е в опасност, когато потиснатите посягат на властта ѝ, на привилегиите ѝ. В потоци от кръв беше удавена Парижката комуна. А има руските помещици и капиталисти се примириха с победата на трудещите се през Октомври 1917 г.? Не, те разпалиха гражданска война, те повикаха на помощ капиталистите от други държави, които с огън и меч се опитваха да възстановят в нашата страна капиталистическия ред. Но работническата класа и трудещите се под ръководството на партията отблъснаха въоръженото нападение на буржоазията, с оръжие в ръка отстояха пролетарската власт.

Историята и опитът от развитието на революционното движение на работническата класа убедително говорят, че овладяването на методите на въоръжената борба е задължително условие за тържеството на со-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, стр. 330.

² В. И. Ленин, Съч., т. 25, стр. 189.

циалистическата революция. Друго нещо е въпросът — възниква ли необходимост да се употребява оръжие против буржоазията. По времето, когато буржоазията изцяло господствуваше в света, когато съзнаваше силата си и беше способна да се обедини за борба с вдигналите се на революция потиснати, оръжието беше фактически единственото средство за завоюване на властта от работническата класа. Не случайно В. И. Ленин, без да отхвърля по принцип възможността за мирно завоюване на властта от пролетариата, смяташе тази възможност за малко вероятна и крайно рядка.

Сега положението се измени. Новото съотношение на силите между капитализма и социализма, създадено се на международната арена след Втората световна война, значително разшири възможностите за мирно преминаване към социализма. Именно по мирен начин стана преминаването от буржоазнодемократическа революция към социалистическа в редица страни на Европа и Азия.

Що се отнася до капиталистическите страни, то възможностите за преминаването им към социализма по мирен начин се разширяват преди всичко благодарение на това, че растат силите на демокрацията и социализма в самите страни, засилва се влиянието на работническата класа и на нейните марксистки партии върху най-широките слоеве на народа. При тези условия работническата класа в някои страни, опирайки се на широкото движение на народа против империализма, както никога по-рано има възможност да вземе властта без кръвопролития, без гражданска война. „В съвременните условия в редица капиталистически страни работническата класа начело със своя преден отред има възможност върху основата на работническия и народния фронт и други възможни форми на споразумение и политическо сътрудничество на разни партии и обществени организации да обедини мнозинството от народа, да вземе държавната власт без гражданска война и да осигури преминаването на основните средства за производство в ръцете на народа“ — се казва в Декларацията на Московското съвещание на представители на комунистическите и работническите партии от социалистическите страни (1957 г.).

Един от пътищата за мирно завоюване на диктату-

рата на пролетариата при наличието на съответни условия може да бъде използването на парламента. Опирайки се на мнозинството от народа и борейки се решително с опортюнистите, работническата класа в редица капиталистически страни ще може да превърне парламента в средство, което да служи на трудовия народ, и като сломи съпротивата на реакционните сили, да създаде условия за движение към социализъм.

Като възможен път за завоюване на диктатурата на пролетариата този път съвсем не е реформистки.

В. И. Ленин отбелязваше, че има разни видове парламентаризъм. Едни използват парламентаризма, за да проповядват угодни на буржоазията реформи, за да се докарат пред своите правителства, други — „за да си останат революционери докрай“. В. И. Ленин постоянно изискваше парламентът да се използва „не реформистки“, т. е. не за да се защитават угодни на буржоазията реформи, безсилни да премахнат бедствията на народа, а за пропаганда и организиране на „социалистическото преустройство“. Пътят към социализма с използване на парламента е път, който се опира на широкия размах на класовата борба, път на коренни революционни преобразования. И, разбира се, успехът на този път е толкова по-възможен, колкото по-осезаема е силата на работническата класа и на нейните съюзници, колкото по-богат е арсеналът от средства за водене на борбата, с които те разполагат. Би било наивно да се мисли, че работническата класа може да вземе властта и да я задържи само с победата в изборите за парламент. Само тогава, когато победата в парламента бъде подкрепена от реалната сила на класата, готова да отстаива резултатите на тази победа с всички средства, включително и със силата на оръжието, може да бъде гарантирано, че резултатите от гласуването не ще се окажат погасени от буржоазията, че те ще бъдат запазени, укрепени и развити с цел да се преустроят социалистически всички страни на обществения живот.

Възможността за мирен път не бива да се абсолютизира, да се гледа на нейното признаване като на отказ на пролетариата да вземе политическата власт с оръжие. Не бива да се забравя, че буржоазията още господства в по-голямата част на света, че в ръцете ѝ

има оръжие, което тя може да употреби и често го употребява против работническата класа и трудещите се. Ето защо работническата класа трябва да бъде бдителна, трябва да бъде готова да използва най-различни форми на борбата — въоръжени и мирни. Овладяването на всички форми на борба, умелото прилагане на ония от тях, които най-добре отговарят на конкретната обстановка, умението бързо и неочаквано да се заменя една форма с друга е задължително условие за победата на работническата класа в социалистическата революция.

4. Съвременното комунистическо движение

Начело на революционните сили Ръководна сила в революционната борба на работническата класа е международното комунистическо движение — най-многочисленото, най-могъщото движение на нашето време.

Силата на комунистите е преди всичко сила на самия обективен ход на историята, на необходимото движение на човечеството към социалистическото бъдеще, чиито изразители и ръководители са комунистите. Въоръжени с теорията на марксизма-ленинизма, комунистите изразяват потребностите на развитието на обществото, служат беззаветно на интересите на най-напредничавата класа — пролетариата, на интересите на милионните народни маси и затова се ползват с тяхното безгранично доверие и подкрепа. В часове на сурови житейски изпитания и жестоки битки, в часове на горестни поражения и радостни победи комунистите си остават верни синове на своята класа, на своя народ, на цялото прогресивно човечество. Хора в най-високия и благороден смисъл на думата, те живеят, трудят се и се борят, а ако е необходимо, и умират за трудещите се.

Историята не познава друго такова политическо движение, върху което да са се стоварвали толкова сурови изпитания, както върху движението на комунистите. Нито царските заточения и затвори, нито фашистките карцери и концлагери, нито чудовишните инквизиции и зверски убийства не можаха да сломят волята на ко-

мунистите, тяхната непоколебима увереност в правотата на своето дело и твърдата им решимост да се борят за него. Същевременно историята не познава и друго политическо движение, което така неудържимо да расте, да се шири, като постига една след друга блестящи победи, както комунистическото движение.

Преди малко повече от един век основоположниците на научния капитализъм създадоха първата в света организация на комунистите революционери, която обединяваше незначителна група борци, а сега комунистическите партии, които са 88, наброяват в своите редове близо 50 милиона най-добри, мъжествени и неуморими синове и дъщери на трудовия народ. Световното комунистическо движение стана най-влиятелната сила на съвременността и неговото влияние продължава да се развива и расте.

Комунистическите партии съществуват и се борят в различни условия, пред тях стоят различни задачи.

Комунистическите партии в социалистическите страни са управляващи правителствени партии. Под тяхно ръководство народите на тези страни отхвърлиха капиталистическия гнет и сега осъществяват важното и трудно дело да строят социализъм и комунизъм. Те вършат огромна съзидателна работа, решават сложните задачи по развитието на икономиката, по създаването на нови социални отношения, по комунистическото възпитание на масите, осигуряват защитата на завоеванията на социализма, оказвайки същевременно всеобща помощ на народите от несоциалистическия свят в тяхната революционна борба. Градивната работа на комунистите от социалистическите страни има историческо значение, тъй като тя укрепва международните позиции на социализма, увеличава притегателната сила на неговите идеи в цял свят.

Комунистическите партии в капиталистическите страни се борят в тежките условия на империалистическия режим, нерядко в нелегалност, в условия на гонения и терор, а понякога и на физическа разпирова от страна на буржоазната реакция. На тях тепърва им предстои да доведат народите на своите страни до победа над капитализма, до социалистическа революция и диктатура на пролетариата. Оглавявайки борбата на масите против монополите, в ожесточени класови битки

те формират политическата армия на революцията, борят се за разширяване на влиянието си върху масите за интересите на работническата класа и на всички трудещи се. Комунистите са най-активните борци за единството на работническата класа, борят се против предавателската политика на десните лидери на социалдемократията, която има за цел да защитава капитала, да запази разцеплението на работническата класа.

Комунистическите партии в Азия, Африка и Латинска Америка, родени в огъня на националноосвободителните революции, набират сили, оказват все по-голямо влияние върху живота на младите, развиващи се държави, активно участвуват в борбата срещу колониализма и неоколониализма. Главна тяхна задача е успешно да завършат националноосвободителните революции, да заздравят националната независимост и да поведат народите по пътя на прогреса, социализма и мира.

Въпреки различието на конкретните цели и задачи, комунистическите партии вършат едно единно дело: насочват движението на съвременното човечество от капитализма към социализма.

Стратегия и тактика Марксизмът-ленинизмът е теоретическата основа на политиката на комунистическите партии, тъй като той изучава общите закономерности, без които е невъзможно да се извърши социалистическа революция, да се изгради социалистическо общество. Същевременно марксизмът-ленинизмът се отличава с конкретно-историческия си подход към явленията на действителността, подчертава, че общите закономерности на строителството на социализма се проявяват по особен начин, специфично във всяка отделна страна. Съобразяването с тези специфични условия е задължителна предпоставка за успеха на делото, за което се борят комунистите в цял свят.

В борбата против капитализма, в борбата за социализъм и комунизъм комунистическите партии изработват определена политическа линия, която намира конкретен израз в стратегията и тактиката.

Трябва да се има предвид, че в дооктомврийския период от развитието на комунистическото движение понятието стратегия всъщност не се употребяваше, а под тактика се разбираше цялата политика на партията. Така например в труда „Две тактики на социал-

демокрацията в демократическата революция“ В. И. Ленин писа за тактиката като за политическа линия на партията през цялото време на подготовката и провеждането на буржоазно-демократическата революция в Русия. И едва в някои от следоктомврийските си трудове В. И. Ленин употребява относно политическата линия на партията и понятието стратегия, но без да го разграничава строго от понятието тактика.

В съвременното комунистическо движение под стратегия се разбира основната насоченост, целта на работническото движение в исторически определена епоха на общественото развитие, или казано с думите на В. И. Ленин, „общите и основните задачи“ на работническата класа, на нейната партия. Да определим стратегията — това значи да определим основната цел на движението, да намерим главния класов враг, против който трябва да бъдат насочени революционните усилия, да намерим съюзниците в борбата против този враг. Що се отнася до тактиката, тя не е нищо друго освен съвкупност от форми, начини, похвати за осъществяване на основната цел в конкретните исторически обстоятелства. Тактиката обхваща многообразен кръг от въпроси: тук са и въпросите за формите на борба (икономически, политически, идеологически; въоръжени и мирни); за съчетаване на различните форми; за настъпление, отбрана и отстъпление; за компромисите и споразуменията за използване на противоречията, конфликтите, търканията в лагера на врага; за единния фронт с непролетарските маси и т. н. Това според думите на В. И. Ленин е „делнична“, всекидневна работа на партията по възпитанието и организирането на работническата класа и трудещите се с цел да бъдат доведени до революционни действия, до постигане на основната цел на движението. „Марксистката тактика — пише В. И. Ленин — се състои в съединяване на различните начини на борба, в умелото преминаване от един към друг, в неотклонното издигане съзнанието на масите и широтата на техните колективни действия...“¹

Комунистите подчертават единството на стратегията и тактиката, необходимостта да бъдат подчинени тактическите задачи на стратегическите цели, те искат

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 20, стр. 210.

променянето на тактиката да не ликвидира нейното революционно съдържание, да не изопачава историческата цел на пролетариата. Те се обявяват решително както против десните опортюнисти, които предават на забравя революционните цели на борбата, така и против левите опортюнисти, които смесват стратегическите и тактическите задачи и абсолютизират едни или други форми на борба, остарели поради изменението на конкретните исторически условия.

Стратегията е относително постоянна, устойчива, тя се изменя в зависимост от това на каква степен на развитие се намира едни или друг отред на световното комунистическо движение, една или друга страна. Обикновено нови стратегически задачи се поставят тогава, когато са изпълнени предишните и страната е навлязла в нов стадий на развитие. Да речем, ако са решени задачите на буржоазнодемократическата революция, партията обявява нова стратегия — стратегията за подготовка и извършване на социалистическа революция. Що се отнася до тактиката, тя е значително по-подвижна, по-динамична от стратегията: формите и похватите на борба се изменят с изменението на съотношението на класовите сили, на конкретните условия за развитие на една или друга страна, на международната обстановка. Умението, както писа В. И. Ленин, „да се изучи, да се намери, да се познае“ своеобразието в обективното движение на различните страни, на различните отреди на комунистите към комунизма е важна задача на революционната тактика на работническата класа.

Политиката на марксистката партия, нейното стратегическо и тактическо ръководство е твърде трудна и сложна работа. Това е и наука, и изкуство. Политиката е наука, тъй като изработването на политическата линия се опира на дълбок изучен анализ на действителността, на съотношението на класовите сили в конкретно-историческата обстановка. Но важно е не само да се изработи правилна линия, но и успешно да се изпълни. А за тази цел е необходимо голямо умение, вдъхновено майсторство, истинско изкуство. Без това изкуство всяка, даже най-правилната политическа линия ще се окаже безполезна декларация. Ето защо политиката е и изкуство.

Изкуството да се претвори политиката в живо дело

се осъществява преди всичко в практиката на класовата борба. Без да си минал тази практическа школа на борба, с нейните противоречия и трудности, без да си изпитал мъката от неуспехите и пораженията, радостите от успехите и победите, не можеш да овладееш изкуството на стратегическото и тактическото ръководство. Не, това съвсем не значи, че всяка партия трябва непременно да се учи само от собствен опит, да преживее целия комплекс от несполуки, грешки и поражения. Важно значение в овладяването на изкуството на политическото ръководство има изучаването на опита на другите партии, на цялото международно комунистическо движение.

Политическото изкуство е многостранно. То е и умение да се работи сред масите; и да се обединяват усилията на различните класи, партии и групи, включително и на ония, с които съществуват сериозни разногласия; и да се избират формите на борба, и съевременно да се изменят с изменението на конкретната обстановка; и да се настъпва, когато позволяват условията; и правилно, навреме да се отстъпва; и от многото задачи да се избере основната, главната задача, като се съсредоточат усилията на партията върху нейното решаване, и т. н.

Един от най-важните въпроси на стратегията и тактиката е въпросът за формирането и укрепването на съюза на работническата класа с непролетарските трудещи се маси, и преди всичко със селяните, в условията на капитализма.

Между работниците и селяните има много общо в тяхното положение, в целите и задачите им. И едните, и другите са експлоатирани от капитала, и естествено са заинтересовани да се освободят от икономическото и политическото господство на буржоазията. Тази общност създава обективната основа за траен съюз между работническата класа и селяните; обаче този съюз не се създава от само себе си, стихийно, а се формира от комунистическите партии в хода на борбата против капитализма, за нов обществен строй.

Идеята за съюз между работническата класа и селяните е една от основните идеи на марксизма-ленинизма, на научния комунизъм. Тази идея изхожда от това, че от една страна, само работническата класа е способ-

на да реши в полза на селяните вечния селски въпрос, да даде на селянина възможност да работи за себе си върху своя или принадлежаща на цялото общество земя. От друга страна, работническата класа може да разруши капитализма и да изгради социалистическо общество само с подкрепата и активното участие в революцията на милионните селски маси.

Съюзът на работническата класа със селяните и с другите непролетарски трудещи се маси е социално-политическата сила на революцията и затова създаването и укрепването на този съюз е една от най-важните задачи на комунистическата партия.

В. И. Ленин си представяше революцията като резултат от активното творчество на широките народни маси. Но за да убедим масите в необходимостта от революция, в необходимостта активно да участвуват в нея, партията трябва да умее да работи сред масите. Умението да работи сред масите, с масите е главното в политическото изкуство на партията. при това тук става дума за умение не само да се агитира и пропагандира, но и да се доведат масите въз основа на собствения им политически опит до решаването на поставените от партията задачи.

„Връзка с масите.

Да живееш сред самия народ.

Да знаеш настроенята му.

Да знаеш всичко

Да разбираш масите.

Да умееш да подхождаш.

Да спечелиш тяхното абсолютно доверие.

Ръководителите да не се откъсват от ръководените маси, авангардът — от цялата армия на труда“ — такива са изработените от В. И. Ленин основни принципи на изкуството да се управляват масите, от които комунистите се ръководят в своята политика.

Генералната линия **Опрени на марксизма-ленинизма, обобщавайки натрупания за повече от един век опит от класовата борба на пролетариата, комунистическите партии колективно на своите международни съвешания през 1957 и 1960 г. в Москва изработиха генералната линия на международното комунистическо и работническо движение, в която намериха отражение неговите стратегически цели.**

Генералната линия изхожда от анализа на характера на съвременната епоха, от факта, че в центъра на съвременната епоха, съдържание на която е преходът от капитализма към социализма, стои международната работническа класа и нейната главна рожба — световната социалистическа система. Тази система все повече се превръща в решаващ фактор за развитието на човечеството. Народите, строящи социализъм и комунизъм, заедно с революционното движение на работническата класа в капиталистическите страни, с националноосвободителното движение и с различните демократически движения образуват единен антиимпериалистически революционен поток, който подкопава капитализма и утвърждава на земята ново, социалистическо, комунистическо общество.

Генералната линия на световното комунистическо движение е линия на класовата борба и социалистическата революция. Комунистите смятат, че революционното унищожаване на капитализма и установяването на диктатура на пролетариата е средство за преминаване към социализма и това преминаване може да се извърши, както вече казахме, в различни форми.

Комунистическите партии бяха и си остават противници на колониализма. Те поддържат безрезервно националноосвободителното движение, стремят се да бъде доведена докрай демократическата, антиимпериалистическата революция, да бъде извоювана истинска национална независимост и да се тръгне по пътя на некапиталистическото развитие.

Комунистите навсякъде и всякога действуват като активни борци против империалистическата реакция, за демократически свободи и права на трудещите се. Те гледат на всяко антиимпериалистическо, демократическо движение като на свой съюзник в общата борба против капитализма, за социализъм и обществен прогрес.

Комунистическото движение е най-хуманното движение на съвременността. Не случайно като една от важните си задачи то поставя борбата за мир и мирно съвместно съществуване на държавите с различен социален строй, за запазване живота на милионите хора, за запазване на създадените с труда на хората материални и духовни ценности. За решаването на тази за-

дача комунистите обединяват усилията на всички миролюбиви и антиимпериалистически сили.

Такава е генералната линия на съвременното международно комунистическо движение. Накратко казано, това е линия на революционна борба против капитализма, за пълно тържество на социализма и комунизма в цял свят, линия на борба за национална независимост и демокрация, за предотвратяване на една нова световна война. Това е линия, която отговаря на най-съкровениите интереси на трудовия човек, на най-високите човешки идеали.

Би било сериозна заблуда да се мисли, че комунистическото движение в наше време се развива без противоречия и трудности. Днес, както и преди десетки години, на комунистите се налага да водят сериозна борба не само с буржоазията и с нейните теоретици и практики, но и с *опортюнистическите* течения в собствените си редове, с ревизионизма и догматизма.

Както и преди, съвременните ревизионисти подобно на лидерите на социалдемокрацията се отказват от социалистическата революция и диктатурата на пролетариата, от изграждането на социализма и комунизма, замазват противоречията на капитализма.

Позовавайки се на това, че марксизмът възникна през XIX век, а сега вече е XX век, съвременните ревизионисти разправят, че марксизмът бил остарял, че трябвало да бъде „уточнен“, „поправен“, при това под формата на уточняване на марксизма ревизионистите, както и по-рано, се отказват от неговата революционна същност. Така например те твърдят, че новите явления в съвременната капиталистическа действителност, свързани с нарастващото на държавно-монополистическия капитализъм, с капиталистическата национализация, с опита на буржоазната държава да регулира икономическото развитие, говорели уж, че се изменяли самите основи на капитализма, че капитализмът все повече се доближавал до социализма, прониквайки тихомълком в социализма.

Не е трудно да се разбере, че разсъжденията за автоматична трансформация на съвременния капитализъм в социализъм не са нищо друго освен отказ от класова борба и социалистическа революция, от диктатура на пролетариата, от истински социализъм. Защото

не е тайна, че всички ония нови явления в съвременния капитализъм, за които току-що говорихме, ни най-малко не засягат основата на основите на капитализма — частната собственост и експлоатацията. Капитализмът си остава капитализъм и може да се преобрази в социализъм само чрез социалистическа революция и диктатура на пролетариата.

Догматиците, сектантите субективно са за революция, нещо повече — те се смятат за истински революционери, призовават към незабавно унищожаване на капитализма чрез „революционна война“. Те се стремят да подтикнат развитието на световната революция със силата на оръжието, да наложат на народите социализма отвън, без ни най-малко да се грижат за това, дали са на зряла възраст в една или друга страна условията за социализъм, готов ли е народът на дадена страна да приеме социализма. При това те не искат да се съобразяват с обстоятелството, че в съвременните условия, когато съществуват чудовищни оръжия за разрушение, „революционната война“ против световния капитал неизбежно ще се превърне в световна термоядрена катастрофа. В тази война ще загинат стотици милиони хора, ще бъдат заличени от лицето на земята цели народи и държави и човечеството ще бъде отхвърлено в своето развитие далеч назад.

Като разпространяват възгледи, несъвместими с духа на марксизма-ленинизма, догматиците обикновено се поздравяват на цитати, по-специално от трудовете на В. И. Ленин, който преди около половин век писа, че войните са неизбежен спътник на империализма. Наистина агресивната природа на империализма не се е изменила и затова не е изключено реакционните империалистически сили да се опитат да разпалят нова война. Обаче не можем да не виждаме, че за тях сега е по-трудно да направят това, отколкото преди. На стража на мира стоят могъщата система на социализма, много несоциалистически страни, широките народни маси. Всичко това позволи на марксистите-ленинци да направят извода, че световните войни в съвременната епоха не са неизбежни.

Както се вижда, същността на догматизма се състои в неумението и нежеланието да се държи сметка за конкретно-историческите условия, за измененията, кои-

то претърпя съвременното човечество, в сляпата им привързаност към цитати, които вече са остарели и са загубили сила. Но има не в това е същността на ревизионизма, представителите на който също не разбраха и не искаха да разберат същността на промените в съвременния капитализъм? Именно неумението да се ориентира в новата обстановка, неспособността да оцени всички нейни страни и особености и с оглед на цялото многообразие на действителността да гради своята тактика е характерно за всеки опортюнизъм — ревизионизъм или догматизъм. Ревизионистите са прогив социалистическата революция. Догматиците са за незабавна „световна революция“, в резултат на това, искат или не искат, те нанасят непоправими вреди на делото на революцията. По такъв начин догматиците, както и ревизионистите, наливат вода във воденицата на буржоазията. Така че ревизионизмът и догматизмът са две страни на един и същ медал.

Както е отбелязано в решенията на XXIII конгрес на КПСС, „отклоненията от марксистко-ленинската линия, както „наляво“, така и надясно са особено опасни, когато са свързани с прояви на национализъм и хегемонизъм“.

Разногласията сред комунистите са сериозни, но това съвсем не значи, че те са непреодолими. Те могат и трябва да бъдат преодолені: защото постигането на единство в международното комунистическо движение е важно условие за успеха на борбата против капитализма, за социализъм и комунизъм.

Разногласията на комунистите по теоретически и практически въпроси могат да бъдат преодолені само върху принципната основа на марксизма-ленинизма и на пролетарския интернационализъм. Вярност към марксизма-ленинизма, към делото на световната социалистическа революция, към делото на работническата класа и на всички трудещи се — такава е основата за единството на комунистите от цял свят, за което настойчиво се борят комунистите от Съветския съюз и всички истински марксист-ленинисти.

Много важно средство за разрешаване на разногласията, писа В. И. Ленин, е практиката, „развитието на самия политически живот“. Тези разногласия често пъти се изчерпват с „фактическото преминаване на неправ-

вилно разсъждаващите на правилния път на борбата ... под натиска на самия ход на събитията, който ... чисто и просто отхвърля настрана погрешните разсъждения ... правн ги лишени от съдържание ... неинтересни за никого“. В. И. Ленин изискваше колкото се може по-често да се проверяват взетите „решения върху основата на новите политически събития“.¹

Тъй като световното комунистическо движение обединява равноправни и независими партии и нито една партия не може да бъде в това движение господстваща или подчинена спрямо друга партия, възможен е само един метод за разрешаване на спорните въпроси — тяхното съвместно, колективно обсъждане.

Да се обсъди въпросът, да се изкажат и изслушат различни мнения, да се изяви възгледът на мнозинството, да се изрази този възглед в решение, добросъвестно да се изпълни това решение — такъв е пътят за преодоляване на разногласията. Именно по този път вървят международните съвещания на комунистите, на които колективно са обсъдени актуалните проблеми на съвременността и са изработени съгласувани решения по най-важните въпроси на революционната борба.

Разбира се, разногласията между комунистическите партии не могат да бъдат разрешени изведнъж: за това е необходимо време и търпение. При това, както беше отбелязано от Консултативната среща на представители на комунистическите и работническите партии в Москва (март 1965 г.), важно е да се акцентува вниманието не върху разногласията, а върху онова, което обединява всички комунистически партии, върху намирането на пътища за съвместни, съгласувани действия на всички братски партии против общия враг, за най-скорошното постигане на общата цел.

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 9, стр. 141.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

НАЦИОНАЛНО- ОСВОБОДИТЕЛНИТЕ РЕВОЛЮЦИИ

Социализмът означава пълно унищожение на експлоатацията на човек от човека, ликвидиране на всякакъв, включително и на националния, колониалния гнет. Борбата против господството на световния капитализъм, за нов, социалистически строй непременно предполага унищожаване на колониализма, борба за самостоятелност, за възбуждане и процъфтяване на потиснатите порано от империализма народи. Разглеждането на националноосвободителните революции, на техния характер, основни задачи и значение е именно предмет на тази глава. Преди всичко нека разгледаме въпроса за разпадането на колониалната система на империализма и неговото значение.

1. Разпадане на колониалната система на империализма и неговото значение

Крахът на колониалната система — характерна черта на съвременната епоха

Империалистите от една неголяма група развити страни експлоатират не само собствените си народи, но и поробиха многочислени народи на други страни. Чрез кърваво въоръжено насилие и измама, шантаж, подкуп и вероломство те завладяха цели континенти — Африка, Латинска Америка, значителна част от Азия, като създадоха гигантска система на колониално господство, под ярема на което съвсем доскоро се намираще над половината от човешкия род.

Колониалната система на империализма е една от най-мрачните страници в историята на човечеството.

Гибел на безброй хора, безчовечна експлоатация, мизерия и глад, болести и невежество — това дадоха империалистите на народите от колониалните страни. Достатъчно е да кажем, че само от Африка бяха откарани в робство и унищожени от капиталистите над 100 милиона души.

Империалистите и техните идеолози много говореха и сега продължават да говорят за своята хуманност и цивилизаторска мисия, за това, че те носели на изостааналите народи цивилизация, съвременна техника, култура, нов бит и т. н. Но потиснатите народи не могат да бъдат измамани с подобни приказки. Те най-добре познават истинското зверско лице на колониализма. Те знаят, че за империалистите колониите са сфера за изгодно влагане на капиталите, че това са източници на евтини суровини и евтина работна ръка, пазари за пласмент, обширни военни плацдарми. Експлоатация на поробените народи с една единствена цел — максимална капиталистическа печалба — това е колониализмът.

Напълно естествено е, че народите не можеха да се помирят с господството на колонизаторите. Те водеха и продължават да водят самоотвержена борба против империалистическите хищници, за свобода и национална независимост.

Мощен тласък на националноосвободителното движение даде Великата октомврийска социалистическа революция, която разбуди потиснатите народи, въодушеви ги за борба, въвляче ги в общия поток на световното революционно движение. Съветският съюз — първата в света социалистическа страна — беше неизчерпаем източник на политическа и морална подкрепа за потиснатите народи.

Победата на социализма в СССР, в резултат на която се избавиха от социален и колониален гнет над 100 народности и нации, разгромът на германския фашизъм и на японския империализъм и новото съотношение на силите на международната арена след Втората световна война, образуването на световната социалистическа система, разрастването на революционното движение на работническата класа и засилването на влиянието на комунистическите партии създадоха особено благоприятни условия за успешна националноосвободи-

телна борба на народите. Докато империализмът погази националната независимост и свобода на повечето от народите, окова ги във веригите на жестоко колониално робство, *възникването на социализма бележи настъпването на ерата на освобождение на потиснатите народи.* Могъщата вълна на националноосвободителните революции помита колониалната система, подкопава основите на империализма. На мястото на бившите колонии и полуколонии се появиха и се появяват млади суверенни държави.

Коренно се измени лицето на Азия, където от колониална или полуколониална зависимост се освободиха народите на Китай, Индия, Индонезия и други страни. Руши се колониалният ред в Африка. Сега на обширната територия на африканския материк се развяват националните знамена на десетки суверенни държави. През годините, изминали след Втората световна война, се образуваха около 60 независими държави, при това абсолютното мнозинство от тях получиха свобода през последните 10—15 години. На борба с империализма и колониализма се вдига Латинска Америка, където десетилетия наред изцяло господствуваха империалистите на САЩ. Героична Куба, в която победи народната революция, стана знаме за народите на латиноамериканския континент в тяхната справедлива борба за национална свобода и социален прогрес.

Съвсем не е далеч времето, когато с колониализма — това позорно явление на човешката история — ще бъде завинаги свършено. Пълният крах на колониализма е неизбежен. Той е несъвместим с обективния ход на историята, с изискванията на обществения прогрес, с интересите на народните маси. Потиснатите народи, народите от цял свят не ще се успокоят дотогава, докато не бъдат сринати до основи последните бастиони на колониализма.

Значението
на национално-
освободителното
движение

Националноосвободителното движение има огромно значение за развитието на съвременната история, то е важен фактор на обществения прогрес. Националноосвободителното движение е съставна част от единния световен революционен процес на съвременността.

Народите на младите суверенни държави, възникна-

ли върху развалините на колониалните империи, сега станаха творци на нов живот, активни участници в световната политика. Голяма е ролята на освободилите се народи в решаването на важния проблем на съвременността — проблема за предотвратяване на една нова световна война, за запазване и заздравяване на мира. Заедно с народите на социалистическите страни освободилите се от колониализма народи образуват две трети от човечеството, а това е велика сила, способна да обуздае империалистическите агресори.

Значението на националноосвободителното движение се състои именно в това, че то нанася могъщи удари по политическите, икономическите и военно-стратегическите позиции на империализма.

Разпадането на колониалната система се отрази отрицателно върху икономическото положение¹ на империалистическите страни, тъй като ги доведе до чувствителна загуба на сфери за крайно изгодно прилагане на капитала, на относително устойчиви, а главното, обширни пазари за пласмент, източници на евтини суровини и евтина работна ръка.

Крахът на колониализма има огромно значение и за самите освободили се страни. Като извоюваха политическа независимост, те получиха възможност да развият своята икономика и култура, да избират пътищата на социалното си развитие. Народите на някои освободили се страни изразиха стремежа си завинаги да скъсат с капитализма и да тръгнат по некапиталистически път.

И така, националноосвободителното движение, разпадането на колониалната система на империализма има голямо значение за развитието на съвременното човечество. Като подкопава империализма и разрушава неговия най-близък тил, то допринася за движението на човечеството от капитализма към социализма. Ето защо комунистическите и работническите партии оце-

¹ Значението на тази (икономическа) страна на разпадането на колониализма според нас не бива да се надценява. Първо, защото в много политически освободили се страни империализмът запази своите икономически позиции; второ, империалистическите страни в значителна степен компенсиряха икономическите загуби от разпадането на колониалната система благодарение на постиженията на съвременния научно-технически прогрес.

ниха разпадането на колониализма като „второ по историческо значение явление след образуването на световната социалистическа система“.

Опасността от
неоколониализма

Въпреки че повечето колониални и зависими страни си извоюваха политическа самостоятелност, освободените народи не могат да се чувствуват в безопасност. Империалистите се опитват отново да възродят колониалния ред, стремят се не само да запазят, но и да засилят експлоатацията на младите суверенни държави. Още десетки милиони хора (народите на Южна Африка, Ангола, Мозамбик, Южна Родезия и други страни) влачат ярема на колониалното потисничество. *Империализмът си остава главен враг на националноосвободителното движение* и затова свободолюбивите народи в света са решили категорично да се борят против империализма, за истинска свобода и независимост. Борбата против новите форми на колониално потисничество, против неоколониализма е важна задача на народите в Африка, Азия и Латинска Америка.

Неоколониализмът е *система от икономически, политически, включително и военни, и идеологически мероприятия, предприемани от империалистите с цел да запазят господството си, да осигурят* максимален политически контрол и икономическа експлоатация на развиващите се страни. Неоколониализмът представлява икономическа, военно-политическа и идеологическа експанзия на империалистите против народите, освободили се от колониално иго или борещи се за своето освобождение.

Така например империалистическите държави запазват *контрола над икономиката* на една или друга страна, стремят се да засилят икономическата ѝ експлоатация. Въпреки че повечето страни в Азия, Африка и Латинска Америка получиха политическа самостоятелност, много от тях още се намират в икономическа зависимост от империалистическите държави. Значителна част от предприятията и по-голямата част от природните ресурси на тези страни са съсредоточени в ръцете на чуждестранните монополи. Това им дава възможност все така да получават огромни печалби от експлоатацията на икономически зависимите страни. Само във формата на печалби сега империалистите изсмукват

оттам около 6 милиарда долара годишно. Не е трудно да си представим какъв напредък би се извършил в националната икономика, в благосъстоянието на населението на тези страни, ако с тези средства разполагаха самите те.

Неоколониализмът намира израз и в икономическата „помощ“ на империалистите за слаборазвитите страни. Тази „помощ“ далеч не е безкористна, както се опитват да представят това идеолозите и политиците на неоколониализма, тя преследва напълно определена цел — да наложи на обектите на помощта такива икономически договори, които биха дали възможност на чуждестранните монополи да запазят и да затвърдят икономическите си позиции и по такъв начин да подчинят икономическото и политическото им развитие на своите користни интереси. Тази „помощ“ обикновено се дава при условия, които накърняват националното достойнство на страните-получателки, не им дава възможност по собствена воля да избират своя път на развитие, служи като средство за натиск върху вътрешната и външната им политика. В договорите за „помощ“ често пъти се предвижда в страните-получателки да има голям брой икономически и финансови „съветници“, които са проводници на неоколониалистическата политика на империализма. Преструвайки се, че са привърженици на икономическия разцвет на освободените се страни, империалистите им налагат капиталистическия път на развитие, който именно ще им позволи да задържат тези страни под империалистическа робия.

Средство за заробване, нова форма на колониалната по характера си експлоатация на слаборазвитите страни са агресивните военно-политически блокове (СЕНТО, СЕАТО и др.), в които империалистите въвлякоха редица страни от Азия и Африка.

В борбата против освободените народи империалистите не се спират и пред износ на контрареволуция, пред пряка въоръжена намеса във вътрешните работи на освободените се страни. Със силата на оръжието англо-френско-израелските империалисти се опитаха през 1956 г. да поставят на колене народа на Египет (сега Обединената арабска република), през 1961 г. империалистите на САЩ извършиха агресия против Куба, а сега водят престъпна война против вьетнамския народ.

В системата от мероприятия на неоколониалистите немаловажно място заема идеологическата агресия против силите на прогреса, социализма и мира. В служба на настойчивите опити на империалистите да запазят и да засилят експлоатацията на развиващите се страни е поставена и реакционната буржоазна идеология.

Идеолозите на буржоазията вземат всички мерки, за да спънат развитието на духовното самосъзнание на народите, да попречат за проникване на прогресивните идеи в съзнанието им и с това да разоръжат идейно националноосвободителното движение. Те се опитват да реабилитират колониализма, да представят в розова светлина позорната история на колониалния грабеж и колониалното насилие, да разкрасят, да замаскират експлоататорската същност на своите отношения със слабо развитите страни и по такъв начин да попречат на народите от тези страни да се избавят завинаги от колониалното робство. Отново и отново те твърдят, че народите на Азия, Африка и Латинска Америка не са способни да решават самостоятелно собствената си съдба, че мисията на империализма е цивилизаторска, че е нужно икономическо и политическо единство на бившите колонии с техните предишни империалистически господари.

За да разединят народите, да отслабят единството на фронта на демокрацията и прогреса и по такъв начин да запазят своето господство, империалистите използват едно такова изпитано оръжие на реакцията като *национализма*. Като не търпят никакви прояви на буржоазния национализъм, марксизмът-ленинизмът и научният социализъм същевременно изискват да се различава национализмът на господстващите нации (великодържавният шовинизъм и расизмът) от национализма на потиснатите нации. Идеологията на великодържавния шовинизъм и расизма, оправдаваща господството на една нация над друга, безусловно е реакционна и изцяло се отхвърля от научния социализъм. А национализмът на потиснатите нации съдържа тенденция към борба за независимост, тенденция против империализма, която е прогресивна и затова пролетариатът я поддържа. „Във всеки буржоазен национализъм на една потисната нация — пише В. И. Ленин — има общодемократическо съдържание *против* потисничеството и

именно това съдържахме ние *безусловно* поддържаме.¹ Такъв е например национализмът на редица съвременни африкански и азиатски страни, прогресивната тенденция на който се проявява в борбата против империализма и колониализма, против феодалната реакция и изостаналостта, в процеса на която борба се пробужда съзнанието на народа и преди всичко на милионните селски маси.

Същевременно в национализма постоянно се крие опасност от израждане на неговото демократическо съдържание и превръщането му във великодържавен шовинизъм и расизъм. Ето защо, поддържайки освободителните тенденции в национализма на потиснатите народи, комунистите същевременно са последователни привърженици на пролетарския интернационализъм, който утвърждава международната солидарност, дружбата между трудещите се от всички раси и националности. Като показват решаващата роля на класовата борба във всяко обществено движение, без да се изключва и националното, като призовават към единство на трудещите се от всички страни, марксистите-ленинисти преодоляват идеологията на буржоазния национализъм и утвърждават в съзнанието на народните маси пролетарския интернационализъм.

2. Характер и движещи сили на националноосвободителната революция

Националноосвободителната революция е зисш етап на националноосвободителната борба.

Централен въпрос на всяка, включително и на националноосвободителната, революция е въпросът за държавната власт. Преминаването на държавната власт от чуждестранните монополи или от техните протезети в ръцете на патриотичните, националните сили на потиснатия по-рано народ е основен признак на националноосвободителната революция.

Както и всяка друга, националноосвободителната революция възниква и се развива върху определена социална и икономическа основа, тя решава специфични задачи,

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 20, стр. 425.

приеъщи ѝ са определени движещи сили, т. е. ония класи, социални слоеве, които вземат активно участие в нея.

Характер
на национално-
освободителната
революция

В икономиката и политическия живот на колониалните страни изцяло господствуваше чуждестранният империализъм, който задушаваше всяка проява на политическа самостоятелност и икономическа независимост. Господстващите тук чуждестранни монополи спъваха всякак развитието на икономиката и, като ѝ придаваха едностранчив, уродлив характер, превръщаха тези страни в свой аграрно-суровинен придатък.

Колониалните и зависимите страни изпълняват ролята на най-близък стратегически резерв на империализма, а нерядко и на бастион против растящите сили на световния социализъм, ролята на военен плацдарм в неговите агресивни стремежи. Те бяха неизчерпаем източник на евтини суровини и безплатна работна сила, обширен и извънредно изгоден пазар за пласмент.

Империалистическите монополи бяха пълни господари и в политическия живот на колониалните и зависимите страни. По собствен произвол те назначаваша и уволняваха управниците, диктуваха законите, жестоко потушаваха всички опити на потиснатите народи за съпротива. Тук не можеше и дума да става за каквито и да било дори най-елементарни демократически права. Жестоко, с нищо неприкривано насилие, безграничен произвол, пълна липса на елементарни демократични свободи, погазване на човешкото достойнство и националното самосъзнание — такава е картината на политическия и идейния живот в колониалните и зависимите страни.

Империализмът действа в колониалните и зависимите страни не само като непосредствен потисник на народите в тези страни, като душител на всякакви прояви на самостоятелност в техния икономически и политически живот, но и като главна опора на вътрешните реакционни сили и преди всичко на носителите на феодалните и дофеодалните отношения -- едрите земевладелци и племенните вождове.

Ето защо империализмът, чуждестранните монополи са главният враг на потиснатите народи; ето защо националноосвободителните революции имат ярко изразен антиимпериалистически характер.

Ликвидиране на политическото и икономическото господство на чуждестранния империализъм, извоюване на политическа независимост и икономическа самостоятелност и създаване по такъв начин на суверенна национална държава — такава е главната задача на националноосвободителните революции.

Унищожаването на гнета на монополите е невъзможно обаче, без да се ликвидират остатъците от феодализма и племенните, дофеодални отношения, поснетелите на които бяха главната социална опора на империализма в самите колониални и зависими страни. Ето защо националноосвободителните революции имат и антифеодален характер. Ликвидирането на остатъците от добуржоазни отношения, които спъват развитието на икономиката и на политическия живот, е още една важна задача на националноосвободителните революции.

Решаването на толкова големите и сложни задачи е немислимо, без да се привлекат широките народни маси, които са истински творци на историческия процес. Ето защо изкореняването на остатъците от колониалното господство във вътрешнополитическия живот и демократизацията на обществения живот са третата важна задача на националноосвободителната революция, която следователно придобива демократичен характер.

И така, националноосвободителната революция е антиимпериалистическа, антифеодална и демократическа по своя характер. Тя, както писа В. И. Ленин, решава „задачи демократически, задачи за смъкване на чуждо-националния гнет“.¹

Общодемократическият, антиимпериалистически и антифеодален характер на националноосвободителната революция е обусловен не само от задачите, които тя си поставя, но и от ония социални сили, които са призвани да осъществят тези задачи, т. е. от движещите сили на революцията. Нека разгледаме тези движещи сили.

Движещи сили
на национално-
освободителната
революция

Преди да говорим за движещите сили на националноосвободителната революция, трябва да отбележим, че колониалните и зависимите страни бяха на различни равнища на икономическо и политическо развитие. Едни от тях можем да причислим към разряда на аграрно-индустриал-

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 23, стр. 54.

ните; други бяха изостанали аграрни страни. без шогде развита промишленост, трети (и те са мнозинството) — крайно изостанали аграрни страни, в които се бяха запазили силни остатъци от феодални и дофеодални (патрнархални) отношения. Съответно твърде разнообразен е и социалният състав на населението на тези страни.

При все това във всички тия страни, наистина в различно количество и състояние, има работническа класа и селяни, национална буржоазия и дребна градска буржоазия, национална интелигенция (гражданска и военна, студенти), феодали и проимпериалистическа (компрадорска) буржоазия. Всички тези класи и обществени сили, с изключение на проимпериалистическата буржоазия и феодалната върхушка, изпитват гнета на чуждестранните монополи и затова в една или друга степен вземат участие в националноосвободителната революция. Разбира се, всяка от класите и обществените групи се отличава с различно разбиране на задачите на революцията и преследва в нея освен общонационалните и свои собствени социални цели.

Една от основните движещи сили на революцията е работническата класа, чиято численост постоянно расте. При това трябва да се има предвид, че числеността на работническата класа, нейната организационна сплотеност и равнището на нейното съзнание в различните страни не са еднакви. Поради това не са еднакви и ролята и значението ѝ в националноосвободителните революции. В едни страни пролетариатът не само се е формирал като класа, не само се е сплотил организационно и идейно, но и, ръководен от марксистките партии, завоюва ръководна роля в националноосвободителната революция и осигури прерастването ѝ в социалистическа революция (социалистическите страни в Азия). В други страни пролетариатът е много важна движеща сила на революцията, която обединява всички прогресивни слоеве на нацията и преди всичко селяните. В трети страни пролетариатът, макар и да се е формирал, не е получил още ръководна роля в обществото, не е обединил около себе си прогресивните сили на нацията. Има най-после и още една група страни (главно африкански), в които пролетариатът едва сега започва да се консолидира като класа, да се организира. Пора-

ди своята малочисленост, организационна и идейна слабост той засега не може да окаже решаващо въздействие върху хода и резултатите на националноосвободителната борба.

Но във всички без изключение зависими страни пролетариатът поради своето обективно положение в обществото е най-революционната обществена сила, най-заинтересована да бъде доведена докрай националноосвободителната революция. Това се разбира от само себе си: избавянето от гнета на чуждестранните монополи, демократизацията на целия обществен и държавен живот създава благоприятни възможности да се води борба за осъществяване на историческата цел на пролетариата — социализма.

В хода на националноосвободителната борба работническата класа укрепва своите редове, организира се, придобива политически опит. Расте нейното класово съзнание, формира се и укрепва нейният съюз с непролетарските слоеве на трудещите се. Организиран се и крепнат нейните организации — професионални, младежки и др. Националноосвободителните революционни служат на пролетариата като добра школа за бъдещите социални битки за социализъм.

Най-масовата, а в редица страни и основна движеща сила на националноосвободителните революции са селяните.

Селяните в колониалните и зависимите страни се намират в крайно тежко, просто в безизходно положение. Лишени от земя, селяните бяха принудени при зоробващи условия да наемат земя от притежаващите несметни поземлени богатства феодали, като им плащаха за аренда от 40 до 80 процента от реколтата.

Освен това селяните се намираха под ярема на чуждестранните монополи, които владееха огромни площи земя и в тесен съюз с местните феодали грабеха и разоряваха селяните, като трупаха от експлоатирането им огромни печалби. Обеднявайки и разорявайки се, селяните се лишаваха от своите нищожни парчета земя и постоянно попълваха и без това огромната армия от селски паупери.

Аграрният проблем в колониалните и зависимите страни е най-острият социален проблем. Селяните тук са кръвно заинтересовани да бъде ликвидирана собстве-

ността на монополите, на местните феодали и племенната аристокрация върху земята, да получат възможност да се трудят на тази земя и да се ползват от резултатите на своя труд. Естествено, че селяните представляват антиимпериалистическа и антифеодална сила, заинтересована да бъде унищожено политическото и икономическото господство на чуждестранния капитал, а така също и господството на феодално-земевладелската класа и племенната аристокрация, да бъдат извършени дълбоки аграрни преобразования.

Положението на буржоазията в тези страни е твърде противоречиво.

Известно е, че за развитието на националната икономика тук по най-различен начин пречеха както чуждестранните монополи, така и местните феодали. Ето защо оная част от буржоазията, която е заинтересована от икономическото развитие на страната, участвува активно в националноосвободителната революция, особено в борбата за политическа независимост, получи името национална буржоазия, за разлика от проимпериалистическата, антинационалната (понякога я наричат компрадорска) буржоазия, която е тясно свързана с чуждестранните монополи и предава общонационалните интереси.

Борейки се в националноосвободителната революция за своите собствени класови интереси и преди всичко за развитие на национална капиталистическа икономика, за свое политическо господство в обществото, националната буржоазия изразява същевременно и някои общонационални интереси, тъй като тя може да постигне своите класови цели само при условие, че се освободи от господството на чуждестранния империализъм и местния феодализъм. Антиимпериалистическите, антифеодалните стремежи на националната буржоазия водят до съвпадане на интересите ѝ с интересите на цялата нация, на широките народни маси.

При това трябва да се има предвид противоречивостта, двойствеността на националната буржоазия. Заинтересована от борбата с чуждестранния империализъм и вътрешните сили, поддържащи империализма, и преди всичко феодалната и родовата аристокрация, националната буржоазия върви заедно с народа, с трудещите се маси, опира се на тях, използва революцион-

ната им енергия за постигане на собствените си цели. Същевременно тя се бои от революционната работническа класа и селяните, защото вижда в тях заплахата за своите експлоататорски интереси, и затова се стреми да ограничи революцията в тесните рамки на своите интереси, да спъне нейното развитие и да го насочи по капиталистически път.

Твърде многочислени и влиятелни в колониалните и зависимите страни, особено в африканските страни, са така наречените междинни (древнобуржоазни) слоеве — домашни производители, занаятчии, дребни търговци и др.

Поради изостаналостта на икономическото развитие междинните слоеве заемат доста чувствително място в икономиката, тъй като те произвеждат в своите малки предприятия значително количество нужни на населението предмети. Предимно в техни ръце са съсредоточени битовото обслужване, търговията на дребно и т. н. Според ролята им в икономиката се чувствува и ролята им в политическия живот. Ето защо съдбата на националноосвободителната революция до известна степен зависи и от позициите на междинните слоеве, от това на страната на кои сили, прогресивните или реакционните, ще застанат те.

По своята социална същност тези слоеве са твърде противоречиви. От една страна, те притежават собственост, макар обикновено твърде незначителна, и това до известна степен ги сближава с буржоазията. От друга страна, те са принудени да се трудят, със собствен труд да си изкарват средства за живот, което ги прави твърде близки до работниците, а още повече до селяните. При това, както и другите трудещи се, междинните слоеве са безпощадно експлоатирани както от чуждестранните империалисти, така и от местните богаташи. Естествено е, че абсолютното мнозинство от представителите на тези междинни слоеве е настроено радикално и взема участие в националноосвободителната революция, то е заинтересовано от пълната победа на революцията.

Значителна, а понякога и ръководна роля в националноосвободителната революция играе националнодемократическата интелигенция — дейците на науката и културата, част от чиновничеството, прогресивното офицерство, студенти, служещи и др. Особено голяма е

нейната роля в ония страни, където работническата класа не се е оформила като самостоятелна сила, а националната буржоазия или е слаба, или води проимпериалистическа политика, както става в повечето африкански страни. В тези условия представителите на интелигенцията нерядко застават начело на революцията и държавата, например в ОАР, Мали, Гвинея и някои други страни.

Такива са в общи черти движещите сили на националноосвободителната революция. Съотношението и ролята на тези сили в революцията не са еднакви в различни страни поради различията в тяхната история и равнището на социално-икономическото им развитие. С развитието на революцията това съотношение се изменяше и във всяка отделна страна. Ето защо към анализа на движещите сили на революцията в една или друга страна трябва да подходим *конкретно-исторически, с оглед на вътрешните и международните условия.*

3. Извоюването на икономическа самостоятелност — важна задача на революцията

Извоюването на политическа независимост, освобождаването от политическото господство на империализма е съдържанието на първия, началния етап на националноосвободителната революция. На този етап, който в редица развиващи се страни е успешно завършен, държавната власт премина от ръцете на чуждестранната империалистическа буржоазия и местната феодална или родово-племенна върхушка в ръцете на патриотичните сили на нацията. Постигането на политическа независимост и образуването на суверенни национални държави в Азия, Африка и Латинска Америка е много важен политически резултат от разпадането на колониалната система на империализма.

Извоюването на политическа независимост обаче не е единствената задача на националноосвободителната революция. Важно е да се затвърдят постигнатите завоевания, да се ликвидира завинаги зависимостта от чуждестранните монополи, което е немислимо без икономическа самостоятелност. Идеолозите на империализма, писа В. И. Ленин, обикновено „разсъждават за на-

ционалното освобождение . . . , оставяйки в сянка икономическото освобождение. А всъщност това последното е именно главното“¹.

Нов етап
в развитието
на революцията

Империалистите не пожалиха сили, за да увековечат господството си в колониалните и зависимите страни, за да ги привържат завинаги към собствената си икономическа и политическа система, те пресичаха и най-малките опити на потиснатите народи да развият националната си икономика и особено промишлеността.

Империализмът върна далеч назад десетки страни в Африка, Азия и Латинска Америка, чиято икономика с редки изключения и досега още е на твърде ниско равнище на развитие. В тези страни, където живеят над две трети от населението на несоциалистическия свят, се произвеждат едва около 20 процента от продукцията на обработващата промишленост, около 3 процента от машините и съоръженията и 5 процента от метала на капиталистическия свят, при това значителна част от промишлените предприятия на развиващите се страни принадлежат на чуждестранния империализъм.

Напълно естествено е, че само като освободят своята икономика от пресата на чуждестранните монополи, народите на развиващите се страни могат да използват в свой интерес огромните природни ресурси, могат да се трудят за себе си, а не за печалбите на чуждестранните империалисти. И затова има само един път — пътя на *развитие на собствена национална икономика*. Ако останат икономически зависими от империализма, народите на освободилите се страни не могат да вървят по пътя на социално-икономическия прогрес. Нещо повече, икономическата зависимост е постоянна и сериозна заплаха и за тяхната политическа самостоятелност.

Постигането на икономическа самостоятелност е съдържанието на новия, втория етап в развитието на националноосвободителната революция.

Едно от най-радикалните средства за освобождение от икономическа зависимост е национализацията, т. е. преминаването на промишлените предприятия, транспорта, съобщенията, банките, търговските и комунал-

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 18, стр. 402.

ните предприятия, училищата и учебните заведения в собственост на държавата. Резултат от национализацията е създаването на държавен сектор в икономиката.

ОАР, Алжир, Бирма, Мали, Гвинея и други освободили се държави постигнаха чувствителни успехи в национализацията, при това тук беше национализирана преди всичко собствеността на чуждестранните монополи, както и собствеността на проимпериалистическата част от местната буржоазия. Национализацията, създаването на държавен сектор в икономиката даде възможност на освободилите се страни да решават самостоятелно някои въпроси на икономическия живот, да влияят върху него, да пристъпят към организиране на планирана икономика. По такъв начин беше нанесен сериозен удар на колониалната експлоатация, а възможностите на чуждестранния капитал да оказва решаващо въздействие върху икономическото им развитие бяха в значителна степен подкопани.

Тъй като условията често пъти не позволяват на една или друга развиваща се държава веднага да национализира напълно или поне значителна част от собствеността на чуждестранните монополи, то наред с национализацията държавата упражнява за известно време определен контрол върху тяхната дейност, ограничава възможностите за експлоатация на населението и на природните богатства на страната. Нерядко се създават смесени предприятия, собственици на които са едновременно и държавата, и частният капитал, включително и чуждестранният.

Социалната природа на държавния сектор в различните страни не е еднаква и зависи от това, какво е съотношението на класовите сили в една или друга страна, какви обществени сили са на власт. Държавният сектор може да бъде основа за развитието на националната икономика, важен фактор за ликвидиране на нейната зависимост от чуждестранните монополи само тогава, когато са на власт патриотичните, демократичните сили, когато национализацията се извършва в интерес на нацията, в интерес на народните маси.

Извоюването на икономическа самостоятелност е възможно само чрез създаване на високоразвита национална икономика, чрез индустриализация.

Индустриализацията осигурява преустройство на всички отрасли от икономиката на слаборазвитите страни, включително и на селското стопанство; върху съвременна техническа база осигурява висока производителност на труда. Тя е основа за укрепване на отбраната на страната, база за прогреса на науката, техниката и културата. Само чрез индустриализацията може да се преодолее досегашната изостаналост на освободилите се страни, да се избавят те от незавидната роля на аграрно-суровинни придатъци на империалистическите страни и да получат истинска самостоятелност. Индустриализацията е необходимо условие, за да се повиши благосъстоянието на народа.

Редица освободили се страни правят първите си крачки по пътя на индустриализацията. Използвайки вътрешните ресурси и помощта на други, особено на социалистическите страни, те създават енергетична база, съвременни отрасли на промишлеността, развиват преди всичко ония отрасли, които имат особено голямо значение за страната и съдействуват за постигането на икономическа самостоятелност.

Важна съставна част от програмата за постигане на икономическа самостоятелност на освободилите се страни е да се реши в полза на народа аграрният въпрос, да се извършат дълбоки аграрни преобразования. Известно е, че в повечето освободили се страни най-добрите плодородни земи принадлежаха, а нерядко и сега принадлежат, на чуждестранните монополи, на местните феодални и родовата аристокрация. Господството на монополите, наличието на феодални и дофеодални отношения сериозно спъват развитието на икономиката, тъй като поради едностранчивостта и монокултурността си селското стопанство не може да осигури суровини на промишлеността и продоволствие на населението.

Във връзка с това същността на аграрния въпрос в освободилите се страни се състои в това, да се ликвидират феодалните и дофеодалните отношения в земеделието, да се ликвидира дофеодалната, феодалната и чуждестранната собственост върху земята, да се даде на селяните възможност да обработват тази земя и да им се оказва помощ при обработването ѝ.

Както показва натрупаният вече опит, конкретните пътища на аграрните преобразования могат да бъдат

различни. В редица освободили се страни (Бирма, Обединената арабска република и др.) се извършват дълбоки аграрни реформи, които имат за цел да ограничат рязко размерите на земевладението и да предадат земите, конфискувани от едрите земевладелци и чуждестранните империалисти, в ръцете на селяните. Най-радикална форма на аграрни преобразования е кооперирането на селското стопанство, което започва да се извършва в някои освободили се страни.

Трябва да отбележим, че аграрният проблем в редица освободили се страни още далеч не е решен и затова неговото решение си остава една от важните задачи на националноосвободителната революция.

Икономическото развитие е немислимо без широка демократизация на обществения и държавния живот, без привличане на широките народни маси към участие в строителството, без повишаване на образованието и културата им.

Решаването на най-важните социално-икономически задачи на националноосвободителната революция става в остра борба между социалните сили. Докато извоюването на политическа независимост, която е съдържанието на първия етап на революцията, се извършваше с усилията на всички патриотични сили на нацията в борба против чуждестранния империализъм, задачата за извоюване на икономическа независимост, която е съдържание на втория етап на революцията, се решава не само в борба с империализма, но и в борба между различните класи и социални слоеве в самата страна. В същността си тази борба е борба за пътищата и методите на икономическото освобождение, за пътищата и методите на по-нататъшното развитие на обществото.

А какви са тези пътища? Какви перспективи откриват те пред освободените се народи?

4. Двата възможни пътя за развитие — капиталистически и некапиталистически

Да се избере пътят на развитие на освободените се народи, е важен и основен въпрос, решението на който е свързано със сблъскване, с борба на обществените сили, защото различните класи и партии предлагат раз-

лично решение на този въпрос. Реакционните сили, включително и преди всичко едрата буржоазия и земевладелците, се стремят да насочат развитието на нацията по капиталистически път, да запазят привилегиите си, частната собственост и експлоатацията. При това реакцията се опира на икономическата, финансовата и военната подкрепа на империализма.

Прогресивните сили на обществото, и преди всичко работническата класа и трудовите селяни, се стремят да предпазят народите от машинациите на империализма, да насочат страната по пътя на истинската независимост, по пътя на процъфтяването и прогреса.

От собствен опит народите на освободилите се страни все повече се убеждават, че само по пътя на некапиталистическото развитие е възможно национално възраждане и обществен прогрес.

Народите отхвърлят капитализма Народите на освободилите се страни мразят капитализма. Твърде пресни са в паметта им ужасите

на колониализма, твърде скъпо заплатиха те за своята свобода. Опитът на историята показва, че капитализмът, империализмът са кървави войни и колониално разбойничество, експлоатация и безработица, глад и мизерия. Капитализмът е враг на демокрацията и прогреса. Ето защо народите така решително отхвърлят капитализма в каквито и привлекателни одежди да го обличат неговите идеологически защитници, с каквито и ласкави епитети („народен капитализъм“, „общество на всеобщото благосъстояние“ и др.) да го награждават. Непопулярността на капитализма е толкова очевидна, че не могат да не я признаят дори самите официални империалистически кръгове. Както съобщи американският вестник „Ню Йорк таймс“, в обзорния доклад, съставен от информационната агенция на САЩ, със съжаление се констатира, че „колкото повече нашата пропаганда рекламира достойнствата на капитализма и напада социализма, толкова по-малко се харесваме на света“. В този доклад, в който се анализират изводите на сътрудници на агенцията, направили анкета на общественото мнение в двете полукълба, се казва: „Капитализмът е зло. Съединените щати са главната капиталистическа страна. Следователно Съединените щати също са зло.“ „Дори за милионите немарксистични, продължава

вестникът, капитализмът е ругателна дума... за тях тази дума означава незначителна грижа за бедните, несправедливо разпределение на богатствата и прекомерно влияние на богатите.“

Че народите не приемат капиталистическия път на развитие, показва и дълбоката криза, обхванала редица освободили се страни, вървящи по пътя на капитализма, т. е. по същия път, който отговаря на интересите на империалистите и на техните привърженици и не оставя на народа нищо освен мизерия и експлоатация.

Да вземем за пример Мароко, където в резултат на капиталистическата политика на правителството се разрази сега дълбока криза, която обхвана икономиката, финансите, социално-политическия живот. Тази криза рязко влоши и без това плачевното положение на народните маси. Достатъчно е да се каже, че от 1958 до 1963 г. животът поскъпна с 40 процента, докато работната заплата фактически е замразена. Катастрофално порасна безработицата. В тази страна с 13 милиона население всеки пети мъж и всяка втора жена са напълно безработни. Не по-добре стоят работите и в редица други освободили се страни, тръгнали по капиталистическия път.

Естествено, че народите са против капитализма, против капиталистическия път. Но има и друг, *некапиталистически* път на развитие. Нека видим какво представява този път, какви предимства дава на освободените се народи.

Историческият опит
от развитието
по некапиталистиче-
ски път

Възможността за преминаване на изостаналите по-рано страни към социализма, прескачайки капиталистическия стадий изобщо или стадия на промишлено развития капитализъм, бе обоснована от В. И. Ленин, при това той свързва тази възможност с възникването и развитието на социализма в други, по-развити страни, пролетариатът на които е призван да оказва всеобхватна помощ на народите, изостанали в своето икономическо и политическо развитие. „... Изостаналите страни — пише В. И. Ленин — могат с помощта на пролетариата на напредналите страни да преминат към съветски строй и през

определени степени на развитие — към комунизъм, както избягнат капиталистическия стадий на развитие.”¹

Тази Ленинова теза е прилагане на марксистката теория за социалистическата революция към специфичните условия на страните, които не са достигнали капиталистическо равнище на развитие, израз на особеното, специфичното в условията и формите на преминаване на тези страни към социализъм.

Сега Лениновите постановки, че е възможно некапиталистическо развитие на изостаналите страни, са осъществени практически. От 65 милиона неруско население в Русия през 1917 г., 25 милиона, живеещи в колониалните покрайнини на Средна Азия, се намираха на докапиталистически стадий на развитие, запазвайки не само феодалния и полуфеодалния начин на производство, но и родовия бит. Измина само половин век и тези покрайнини с помощта на народите-братя, и преди всичко на руския народ, се превърнаха в цветущи социалистически републики с високоразвита индустрия, селско стопанство и култура. В тези републики са създадени нови съвременни отрасли на промишлеността — металургичен, автомобилен, електротехнически и др. Измени се и селското стопанство: то стана колективно и високомеханизирано. Преодоляна е културната изостаналост, израснаха квалифицирани национални кадри. По равнище на културно развитие съветските републики оставиха зад себе си не само източните капиталистически страни, но и някои развити западни капиталистически страни.

Пътя от феодална изостаналост към социализъм измина полуколониалната в миналото Монголия, която с помощта на Съветския съюз и другите социалистически страни си поставя за задача в най-близко бъдеще да се превърне вече в развита индустриално-аграрна държава.

Опитът на съветските републики от Средна Азия и опитът на Монголия нагледно показва какво може да постигне с помощта на народите братя един изостанал в миналото народ, освободен от ярема на колониализма и експлоатацията. Този опит сега учи освободилите се народи на Азия, Африка и Латинска Америка как,

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 31, стр. 238.

по какъв път могат да се избягнат чудовищните мъки на капиталистическото развитие. Този опит учи, че пътят към истинска независимост и прогрес на тези народи е некапиталистическият път.

Какво представлява некапиталистическият път?

Същност
на некапиталистиче-
ския път

Некапиталистическият път е път към социализма за страни, недостигнали капиталистическия стадий на развитие, път към социализма, прескачащ капитализма изобщо или стадия на развития капитализъм при условие, че има диктатура на пролетариата или че социализмът е победил в други страни.

Известно е, че преходът към социализма се извършва в резултат на социалистическа революция, за която са необходими определени материални и класови предпоставки (съответно равнище на икономическо развитие, наличие на развита политически активна работническа класа, ръководена от марксистка партия и др.). Тези предпоставки обикновено съзряват през капиталистическия стадий на развитие и затова в развитите капиталистически страни е възможно непосредствено преминаване към социалистическа революция.

Друго е положението в добуржоазните страни, каквито са повечето млади суверенни държави. Тук не са съзрели още предпоставките за решаване задачите на социалистическата революция и затова за преминаване към социализма е необходим определен период на подготовка, в процеса на който именно се създават материални и класови условия за преход към социализма. Този период, в процеса на който се пристъпва към решителни социалистически преобразования, е задължителна черта на некапиталистическото развитие.

Извършващите се в този начален период социалико-икономически процеси (развитие на икономиката и обусловеното от това развитие прегрупиране на класовите сили в полза на трудещите се маси, и преди всичко на работническата класа) до известна степен са аналогични процеси, характерни за капиталистическото развитие. Обаче в условията на некапиталистическия път на развитие тези процеси протичат много по-бързо, при това народните маси (и това е главното) са избавени тук от значителна част от страданията, които те

изпитват в условията на капиталистическото развитие. Същевременно още през този начален етап на некапиталистическия път наред с преобразованията от буржоазнодемократичен характер се извършват преобразования, които имат социалистическа същност (ограничаване на частния капитал и на експлоатацията, предаване на част от средствата за производство под народен контрол и управление, планиране на икономиката и др.), макар те да нямат още решаващо значение и да не определят социално-икономическия облик на обществото като цяло.

Ясно е, че съотношението на буржоазно-демократическите и социалистическите преобразования в началния етап на некапиталистическия път, тяхната тежест и значение в развитието на обществото в различните страни не са еднакви, което зависи от равнището на тяхното икономическо и социално развитие и от съотношението на класовите сили. Същевременно наличието на социалистически преобразования, каквато и да е тяхната дълбочина и форма, е необходим признак на некапиталистическия път. Липсата на преобразования от този вид показва, че обществото се развива по обикновения капиталистически път.

След началния етап, в който преобладават буржоазно-демократическите преобразования, настъпва нов етап, етап на решителни социалистически преобразования във всички области на обществения живот, етап на *непосредствено преминаване към социализма.*

Социалистическите преобразования придобиват решаващо значение, некапиталистическият път се утвърждава, обществото окончателно тръгва по пътя на социалистическото развитие. Национално-освободителната революция прераства в социалистическа революция.

Колко бързо ще настъпи този нов етап, зависи от това, колко активно народните маси ще участвуват в революцията, колко дълбоки са демократическите преобразования в обществения и държавния живот, колко бързо ще расте ролята на работническата класа и ще укрепва нейният съюз със селяните, колко бързо ръководното ядро на революцията ще стане изразител на стремежите на трудещите се маси.

И така, социално-икономическото съдържание на некапиталистически път като цяло е завършване на *на-*

ционалноосвободителната революция и създаване на материалните и класовите предпоставки за социализма, а след това и прерастване на националноосвободителната революция в социалистическа.

Важно е да подчертаем, че некапиталистическият път е възможен само в съвременната епоха, епохата на прехода на човечеството от капитализма към социализма, когато съществува световна социалистическа система, на чиято безкористна и всестранна помощ се опират страните, тръгнали по некапиталистически път. „... Развитие на изостаналите страни — пише В. И. Ленин — може да излезе от сегашния си стадий, когато победоносният пролетариат на съветските републики протегне ръка на тези маси и ще може да им окаже подкрепа.“¹

Освободилите се
народи избират
социализма

Широките народни слоеве, трудещите се маси в освободилите се страни от собствен опит все повече се убеждават, че капиталистическият път е път на страдания. Народните маси все по-ясно започват да осъзнават, че единственият път към свободата и щастието на народите е социализмът. Само социализмът може да ликвидира вековната изостаналост на освободилите се страни и да осигури бърз подем на тяхната икономика и култура, да задоволи материалните и духовните потребности на народа, завинаги да го избави от експлоатацията, мизерията и глада, от опасността от една нова световна война.

Ратуващата за капиталистически път на развитие буржоазия със задълбочаването на революцията се оказва все по-неспособна да оглави борбата против империализма, борбата за обществен прогрес, нещо повече — в някои страни тя се оказва неспособна да осигури политическа самостоятелност. А що се отнася до социално-икономическите преобразования, тук буржоазията разкри своята несъстоятелност. Като експлоаторска класа, тя се страхува да не изгуби собствеността и привилегиите си, страхува се от революционния народ. Тя е против национализацията, не предприема решителни крачки за решаване на аграрния въпрос, за скъсване с колониалната структура в икономиката и

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 31, стр. 237.

обществения живот, за широка демократизация. По такъв начин политиката на буржоазията предизвиква разочарование и недоверие сред народните маси, тласка ги към по-решителни акции не само против чуждестранния империализъм, но и против собствената си буржоазия.

Както е отбелязано в резолюцията на XXIII конгрес на КПСС, новият живот в страните, освободили се от колониално иго, се ражда в ожесточени схватки с коварния империалистически враг, със силите на вътрешната реакция, която, опирайки се на подкрепата на империализма, се стреми да насочи младите държави по капиталистически път. Но народите все по-решително свързват перспективите за пълна победа на националноосвободителната революция, за ликвидиране на вековната изостаналост и подобряване на живота си с некапиталистическия път на развитие.

Изразявайки волята на народните маси, тяхното огромно тежнение към социализма, техния стремеж към нов, щастлив живот, ръководителите на редица освободили се страни — Алжир, Бирма, Гвинея, Конго (Бразавил), Мали, ОАР — заявиха за стремежа на своите народи да вървят по некапиталистически път на развитие. В тези страни се провеждат мероприятия от антикапиталистически, социалистически характер. Чрез национализацията се създава държавен сектор, в развитието на икономиката се въвежда плановото начало. От икономиката се изтласква чуждестранният капитал; ограничава се експлоатацията, подкопават се икономическите позиции на местната буржоазия; експлоататорските класи се лишават от влияние върху политическия живот; върху основата на индустриализацията се създава национална икономика; провеждат се аграрни преобразования, и по-специално коопериране на селяните, води се самостоятелна, антиимпериалистическа външна политика, установяват се приятелски взаимоотношения и сътрудничество със социалистическите страни и т. н.

Сериозно внимание се отделя за повишаване на благосъстоянието и културата на народите, за развитие на просветата, образованието, здравеопазването, за подготовка на технически и научни кадри.

В процеса на създаването на национална икономика, особено на промишленост, се формират материал-

ните предпоставки на социализма — съвременната материално-техническа база. Но създаването на материалните предпоставки означава едновременно съзряване и на социалните предпоставки на социализма: с развитието на промишлеността възниква и се развива работническата класа, засилва се нейната роля в обществото, заражда се и укрепва нейният съюз с непролетарските слоеве и особено със селяните.

Нарастването на ролята на работническата класа не означава, че тя винаги и навсякъде, във всички етапи на движението по некапиталистически път е ръководна сила на обществото. Тъй като в повечето от развиващите се страни работническата класа е малобройна и слаба в организационно и идейно отношение и току-що излиза на арената на активната политическа дейност, движението по некапиталистически път, особено в началния му етап, може да бъде ръководено не от работническата класа, а от революционндемократичните сили.

Изборът на пътя за развитие на освободилите се страни е свързан с остра идеологическа борба. Тази борба намира по-специално израз в това, че различните класи си представят по различен начин социализма, пътищата и средствата за неговото постигане. Понякога тези възгледи са твърде далеч от научния социализъм, а нерядко служат и за прикритие, за маскировка на стремежите на буржоазията да насочи развитието на една или друга страна по капиталистически път. Това обаче не значи, че марксистите, комунистите изцяло отхвърлят немарксистките представи за социализма. В тези представи се съдържа прогресивен стремеж да се сложи край на капитализма и експлоатацията, да се създаде общество, основано върху колективната собственост. Комунистите безрезервно поддържат това прогресивно съдържание, тази антиимпериалистическа, антиколониалистическа насоченост на различните социалистически теории. Същевременно те не се разтварят в разните социални сили, които се обявяват за социализъм, а се стремят да внесат във всяко социалистическо движение теорията и практиката на истински научния социализъм.

Трябва да отбележим, че социалистическите възгледи на ръководителите на редица развиващи се стра-

ни в процеса на развитието на националноосвободителната революция претърпяха чувствителни изменения. Докато през началния етап те представляваха обикновено чудновата смесица от елементи на научния социализъм с утопични и религиозни възгледи, сега ръководителите на редица освободили се страни постепенно застават на позициите на научния, марксистко-ленинския социализъм.

Еволюцията към марксизма-ленинизма, към научния социализъм е процес закономерен, естествен, продиктуван от целия ход на националноосвободителната революция, от обективните потребности на развиващите се страни. Истинската народна революция, целта на която е да постигне независимост и процъфтяване на страната, свобода, благосъстояние и щастие на народа ѝ, може да победи само върху основата на марксизма-ленинизма, на научния социализъм „Нашата революция — казва народният герой и ръководител на правителството на Куба Фидел Кастро — направи марксизма-ленинизма свое знаме. Нас никой не ни караше, не ни ръководеха от друг континент. Самият живот ни посочи пътя и ние тръгнахме по него без колебания и страх. Всяка истинска революция трябва непременно да върви към марксизма-ленинизма като единствена и истинна революционна правда, която отхвърля колониалното робство, империалистическото господство и експлоатацията на човек от човека.“

Разбира се, би било сериозно опростяване да се твърди, че преминаването на революционната демокрация, и по-специално на национално-демократическата интелигенция, на позициите на марксизма-ленинизма е задължително, неизбежно във всички страни и при всички условия. То е само възможно, но тази възможност ще се превърне в действителност тогава, когато съотношението на силите в самата страна се създават в полза на силите на прогреса, когато непрестанно расте ролята на работническата класа в революцията, когато революционната демокрация е последователен изразител на интересите на народните маси. Пък и сам по себе си този процес на преминаване е противоречив и сложен. Би било наивно да се мисли, че намиращата се на власт най-прогресивна част на революционната демокрация е овладяла марксизма-ленинизма из-

веднъж. Тя усвоява отначало само отделни страни на марксизма, при това процесът на усвояване е свързан с трудности, с известни отстъпления и колебания. Тези трудности и колебания могат да бъдат успешно преодолені само тогава, когато се задълбочава и разширява революционният процес, обективната логика на който е поставила определена част от революционната демокрация на власт, когато в нейното съзнание намира правилно отражение това обективно развитие на революцията.

**Условия, помагачи
за преминаването
на некапиталистически път**

Както се вижда, много освободили се народи отхвърлят капитализма и избират некапиталистическия път на развитие. Характерно е, че движението по некапиталистическия път в съвременната епоха е подпомагано както от *вътрешни*, така и от *външни* условия. Към първите от тях спадат:

обективните потребности на обществения прогрес на освободилите се страни, особено необходимостта да се създаде собствена национална икономика, основана върху постиженията на съвременната наука и техника;

отслабването на позициите на империализма и вътрешната реакция и укрепването на антиимпериалистическите, прогресивните социални сили, и преди всичко на работническата класа, засилването на влиянието на марксистките партии;

формирането и укрепването на съюза на работническата класа със селяните, повишаването на политическата активност, класовото и националното самосъзнание на трудещите се, разпространяването в тяхната среда на социалистическите идеи;

развитието на демокрацията в обществения и държавния живот и по-специално на профсъюзното движение и другите демократични организации;

неспособността на буржоазията да оглави радикални социално-икономически преобразования, да осигури политическа и икономическа независимост;

възможността за преминаване на ръководителите на освободилите се страни на радикални позиции, за еволюирането им към научния социализъм.

Твърде благоприятни за движението на освободили-

те се страни по пътя към социализма са и *външните* условия. Към тях спадат:

рязкото отслабване на силите на международния империализъм и нарастването на силите на световния социализъм;

успехите на социалистическата система в икономическото развитие, в повишаването на благосъстоянието и културното равнище на народа;

богатият опит на социалистическото строителство и особено опитът на некапиталистическото развитие на изостаналите по-рано страни;

крепнещото единство на освободилите се страни със световната социалистическа система и с международното комунистическо и работническо движение, както и единството между самите развиващи се страни в общата борба срещу империализма;

всестранната и безкористна помощ за потиснатите по-рано народи от страна на световния социализъм;

съвременната научно-техническа революция, спомагаща за ускоряване движението на освободилите се страни от изостаналост към прогрес.

Наличието на тези благоприятни условия съвсем не означава, че преминаването на некапиталистически път на развитие ще се извърши от само себе си, автоматично. Движението по некапиталистически път иска от патриотичните сили огромни усилия, героична борба и напрегнат труд.

ПЕТА ГЛАВА

СВЕТОВНИЯТ РЕВОЛЮЦИОНЕН ПРОЦЕС И МИРНОТО СЪВМЕСТНО СЪЩЕСТВУВАНЕ

В предидущите глави показахме, че революционната борба за социализъм в съвременната епоха е неразривно свързана и тясно се преплита с демократичните движения, с борбата на народите против империализма, за демокрация и социален прогрес, за освобождение от колониалното господство. Важно общодемократическо движение на съвременността е *борбата против опасността от нова световна война, борбата за запазване и укрепване на мира.*

В стремежа си да унищожат социализма, да разгромят световното работническо и комунистическо движение, да задушат националноосвободителната борба на потиснатите народи реакционните империалистически кръгове се готвят да разпалят нова световна война. Ето защо борбата за мир, за мирно съвместно съществуване на държавите с различен социален строй в наше време е и борба против империализма.

В тази глава ще говорим именно за мирното съвместно съществуване на държавите с различен социален строй и за борбата на народите за мир, за мястото на тази борба в световния революционен процес.

За да разберем по-добре този важен въпрос, трябва макар и накратко да се спрем на марксистко-ленинското учение за войните.

1. Марксизмът-ленинизмът за справедливите и несправедливите войни

Причини за войните Идеолозите на експлоататорските класи отдавна внушаваха на народите мисълта, че причините за войната се коренят в

самата природа на хората, на които уж открай време бил присъщ стремежът към стълкновения, към въоръжена борба помежду им. Като внушаваха на хората тази толкова абсурдна мисъл, експлоататорите се мъчеха и сега се мъчат да снемат от себе си отговорността за войната, за ония бедствия и ужаси, които хората изпитват, въввлечени в кървавата бездна на войната от безразсъдната политика на господстващите класи.

Само марксизмът-ленинизмът разкри действителните причини и същността на войните. Войната не е вечно, а историческо явление, тя е породена от съответни социално-икономически условия. В първобитния строй, когато не е имало нито класи, нито държави, когато производството се е намирало на такава ниска степен на развитие, че е била изключена възможността за частно присвояване, не е имало и войни. По-нататъшното развитие на производството е довело до възникването на частната собственост и класите. Именно в природата на класово-антагонистичното общество, а неговата икономическа основа — частната собственост, а присъщите му неразрешими противоречия се коренят причините за войните. „Войната — пише В. И. Ленин — не противоречи на основите на частната собственост, а е пряко и неизбежно развитие на тези основи.“¹

Само класово-антагонистичните общества, само интересите на експлоататорските класи пораждат войните. Войните са продължение на политиката на господстващите класи. Експлоататорите потискат зверски трудещите се маси, като нередко използват за тази цел оръжието. В гонитбата за печалби те завоюват, грабят, поробват народите на други, особено на изостаналите страни, водят непрекъснатата борба помежду си. Докато в обществото господствуват експлоататорите, докато те решават съдбините на световната политика, кървавите трагедии са неизбежен спътник на човечеството.

За това говорят фактите. Швейцарският учен Жан Жак Бабел е пресметнал, че за 5559 години човечеството е преживяло 14 513 войни, в които са загинали 3640 милиона души — повече от броя на хората, които сега живеят на нашата планета.

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 21, стр. 341.

Човечеството се е движило напред в своето развитие, не са тъпкали на едно място и оръдията на войната, те са ставали все по-страшни и по-убийствени. В резултат на това войните почнаха да струват на хората все по-скъпо и по-скъпо, почнаха да вземат все повече и повече човешки жертви, все повече и повече материални ценности. Известно е колко големи са човешките и материалните загуби, причинени само от двете световни войни. Още по-ужасни ще бъдат последиците от една нова световна термоядрена война, ако тя не бъде предотвратена.

Справедливи
и несправедливи
войни

Войните имат класов характер. А класите в обществото не са еднакви, нерядко те са и противоположни. Ето защо и същността на войната не е еднаква. Не са еднакви целите на войните, техните конкретни причини и мотиви.

Войните биват справедливи, революционни, и несправедливи, завоевателни.

Към справедливите спадат войните на трудещите се, вдигнали се на социалистическа революция против експлоататорите, ако последните прибегват към оръжията за борба с потиснатите; националноосвободителните войни, които народите водят против колониалното господство; войните с цел да се защити една или друга държава от чуждестранна агресия и т. н. Е възникването на социализма голямо значение придобиха справедливите войни в защита на социалистическите държави, на световната социалистическа система.

Справедливите войни имат прогресивен, революционен характер. Те спомагат за общественото развитие, тъй като се водят за защита на завоеванията на социализма, против отживелите обществени строеве, против експлоатацията и колониалния гнет, спомагат за утвърждаването на новия, прогресивен обществен ред.

Нима не спомогнаха за обществения прогрес победата на съветския народ във Великата отечествена война против германския фашизъм или националноосвободителните войни през последните години? Несъмнено спомогнаха, тъй като те са насочени против империализма, те са борба за обществен прогрес, за социализъм. Ето защо комунистите, най-последовател-

ните борци за обществен прогрес, поддържаха и сега поддържат справедливите, революционните войни.

Към несправедливите войни се отнасят войните против страстите на социализма; войните на експлоататорите против трудешите се, против революционните и демократичните движения; колониалните войни, които империалистите водят с цел да заробят народите на страните, изостанали в икономическото си развитие; войните, които експлоататорите водят помежду си за икономическо и политическо влияние в света.

Несправедливите войни имат реакционен характер. Те са продължение на реакционната политика на експлоататорските класи и затова противоречат на потребностите на развитието на обществото, спъват обществения прогрес. Те се водят от реакционните, слизащи от историческата сцена класи против новата, зараждаща се революционна класа. В тези войни се отстоява старото, отживялото, те имат за цел да запазят и засилят социалния и националния гнет. Реакционни, несправедливи бяха например войната на 14-те империалистически държави против младата съветска република, многото колониални войни на империалистите, които последните водят и до ден днешен.

Комунистите са непримирими противници на несправедливите, на завоевателните войни. Но те неразривно свързват борбата против завоевателните войни със *социалната борба, с борбата против експлоатацията, за тържеството на социализма.* Комунистите са дълбоко убедени, че само утвърждаването на социализма на земята завинаги ще избави човечеството от войните, от изстреблението на хората и гибелта на несметни ценности, създадени с труда и разума на човека. Заедно с антагонизма на класите, писаха К. Маркс и Ф. Енгелс в „Манифест на Комунистическата партия“, ще изчезнат и враждебните отношения между нациите. Вместо старото, капиталистическото общество с неговото политическо безумие ще дойде ново общество, „чийто интернационален принцип ще бъдат *мирът*, защото у всеки народ ще господствува един и същ принцип — *трудът*“.¹

Политиката на мир, на мирно съвместно съществуване стана *държавна* политика отначало на първата в

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 17, стр. 7.

света държава на трудещите се — СССР, а след това, с образуването на световната социалистическа система — и на другите социалистически страни. Нека се спрем малко по-подробно върху същността на политиката на мирно съвместно съществуване на държавите с различен социален строй.

2. Политиката на мирно съвместно съществуване

Ленинският принцип на мирно съвместно съществуване

Принципът на мирно съвместно съществуване на държави с различен социален строй бе издигнат и всеобщо обоснован от В. И. Ленин. Още в първите часове на съветската власт, в речта си пред II конгрес на Съветите, Ленин заяви: „Ние отхвърляме всички пунктове за грабежи и насилия, но всички пунктове, в които се съдържат добросъседски условия и икономически споразумения, ние ще приемем радушно, ние не можем да ги отхвърлим.“¹

В. И. Ленин беше дълбоко убеден, че социализмът рано или късно ще победи в целия свят. Но тази победа, писа той, не може да се постигне едновременно, изведнъж във всички страни. В зависимост от равнището на икономиката, от степента на остротата на класовата борба, от съотношението на силите на буржоазията и пролетариата и от други условия едни страни ще стигнат до социализма по-рано от други. Изхождайки от това, В. И. Ленин направи извода, че в течение на известен исторически период в света наред със социалистическите държави ще има и капиталистически. В. И. Ленин беше привърженик на *мирното съвместно съществуване* и комунистическата партия и съветското правителство се ръководят от този Ленинов принцип в своята външна политика.

Мирното съвместно съществуване на социалистическите и капиталистическите държави е обективна необходимост на развитието на човечеството. В съвременните условия, когато съществуват чудовищни оръжия за унищожаване и средства за тяхното пренасяне във всяка точка на земното кълбо, когато една нова све-

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 26, стр. 248.

товна война би причинила колосални жертви и разрушения, въпросът за войната и мира стана важен актуален въпрос. Да предотвратят термоядрената война, да не ѝ позволят да избухне — такава е задачата на всички миролюбиви сили.

Съвместното съществуване върху разумна основа, мирното съвместно съществуване предполага: отказ от войната като средство за решаване на спорните въпроси между държавите, разрешаване на тези въпроси чрез преговори; равноправие, взаимно разбиране и доверие между държавите, взаимно зачитане на интересите; ненамеса във вътрешните работи, признаване правото на всеки народ самостоятелно да решава всички въпроси на своята страна; строго уважаване на суверенитета и териториалната цялост на всички страни; развитие на икономическото и културното сътрудничество върху основата на пълно равенство и взаимна изгода. Комунистическата партия на Съветския съюз и всички марксистки партии отделят много внимание и сили за решаването на тези благородни задачи.

Политиката на мирно съвместно съществуване е основана върху трезв научен анализ на движещите сили на развитието на съвременното общество. Общите световни икономически отношения, казваше В. И. Ленин, са по-силни от желанието, волята и решенията на всяко от враждебните правителства или класи. Именно те ги заставят да тръгнат по пътя на мирните отношения със социалистическите страни. Що се отнася до народите, изграждащи социализма, за тях осигуряването на мира е *жизнена необходимост*. В социалистическото общество е ликвидирана икономическата основа на войните — частната собственост, в него липсват обществени сили, които да са заинтересовани от войни, грабежи и поробване на други народи и държави. Социализмът е творчество, изграждане на новото, а да градиш, да твориш, без да се бориш за мир, без да се бориш против разрушителните войни, е невъзможно. Ето защо мирът и социализмът са неотделими. Борбата за мир е и борба за социализъм, а успехите на социализма на свой ред укрепват делото на мира и мирното съвместно съществуване на народите.

Социалистическото общество е най-хуманното общество, проникнато от грижа за трудовия човек. Да за-

доволява колкото може по-пълно материалните и културните потребности на трудещите се, да развива все-странно техните духовни и физически сили — такава е благородната задача на социализма, която може да бъде успешно решена само в условия на мир. Всеки мирен ден за съветските хора е ден на градивен труд, на творчески търсения, на героични подвизи. Това са много тонове метал и топливо, жито и мляко, това са много метри тъкани и чифтове обувки, нови училища и болници. Всеки ден, прекаран в мир — това е атомен ледоразбивач, вбил се в неизследваните ледени простори, това е чудесен космически кораб, устремен във висините, в тайнствените простори на вселената, това са хиляди нови граждани, хиляди щастливи новодомци.

Като водят последователно политика на мирно съвместно съществуване, марксистките партии изхождат от това, че на земята са се формирали и растат могъщи сили, способни успешно да се борят за мир.

Кои са тези сили?

Първо, това е световната социалистическа система, постоянното нарастване на нейното икономическо и военно могъщество. Именно световната социалистическа система стана естествен притегателен център за всички миролюбиви сили на земята.

Второ, това са голямата група миролюбиви несоциалистически страни, значителна част от които са държави, освободили се от колониалния гнет. Все по-голям брой страни се стремят да се предпазят от опасността, която участието във военни блокове крие, водят политика на неприсъединяване.

Трето, това е международната работническа класа, която се бори против империализма и неговата агресивна политика, за социализъм и обществен прогрес.

Четвърто, това е масовото антивоенно движение на широките народни маси, които все по-активно вземат решаването на въпроса за войната и мира в свои ръце.

Именно наличието на тези могъщи миролюбиви сили даде възможност на КПСС и на марксистките партии в другите страни да стигнат до историческия извод, че сега вече човечеството може да предотврати една световна война като средство за решаване на международните спорове. „С обединените усилия на могъщия социалистически лагер, на миролюбивите несоциали-

стически държави, на международната работническа класа и на всички сили, отстояващи делото на мира — се казва в програмата на КПСС, — *може да се предотврати световната война.*“

Способността на миролюбивите сили да предотвратят една нова световна война не означава, че сега е изключена всякаква възможност за възникване на войни. Тази възможност ще съществува, докато съществува капитализъм. Само комунистическото общество ще утвърди вечен мир на земята. А в съвременните условия упоритата, последователна борба на Съветския съюз, на другите страни от социалистическата система и на всички честни хора за мир и безопасност на народите се натъква на ожесточена съпротива от страна на агресивните сили, оглавявани от американската военщина. Те по всякакъв начин изострят международната обстановка, отправят преки заплахи по адрес на СССР и другите социалистически страни, засилват надпреварата във въоръжаването, раздухват военна истерия, без да се спират и пред въоръжена агресия. Пред опасността от нова световна война Съветският съюз е принуден да взема необходимите мерки за укрепване на своята отбрана, за защита на съветския народ и на народите от цялата социалистическа общност.

Принципът на мирно съвместно съществуване не означава отказ от въоръжена борба в случай, когато империалистическите сили нарушават мира със силата на оръжието, когато се стремят да наложат господството си на един или друг народ. Този принцип е неприложим към отношенията между потисници и потиснати, между колонизаторите и жертвите на колониалния гнет. Да отстоява своята независимост и свобода, да се бори против агресията или потисничеството на империалистите с оръжие в ръка е свещено право на всеки народ.

Мракобесната империалистическа реакция не се е отказала от своите безчовечни планове, а това значи, че мирното съвместно съществуване на държавите с различен социален строй може да бъде запазено и осигурено само със самоотвержената борба на всички народи против агресивните стремежи на империалистите.

В авангарда на борбата за мир стоят комунистическите и работническите партии, които несуморно разобличават всички машинации и агресивни замисли на

империалистите, повишават бдителността на народите, твърдо и последователно провеждат ленинския курс на мирно съвместно съществуване на държавите с различен социален строй.

**Класовата борба
в условията на
мирното съвместно
съществуване**

Понякога тук и там се чуват гласове, че мирното съвместно съществуване било примиряване на противоречията между социализма и капитализма, между труда и капитала, било отказ от класовата борба и социалистическата революция.

А всъщност, борейки се за мир и дружба между народите, комунистите все по-енергично разгръщат и революционната, и националноосвободителната борба. Не бива да се противопоставя борбата за мир на революционната борба на трудещите се, на националноосвободителната борба. Всички форми на борба са взаимно свързани и единни.

Мирното съвместно съществуване съвсем не означава примиряване на противоречията между социализма и капитализма, отказ от класова борба. Марксистеленинисти винаги са били и си остават последователни привърженици на класовата борба, на борбата на пролетариата и на всички трудещи се срещу буржоазията, считайки, че само борбата на класите и нейната най-висша форма — социалистическата революция — са именно средството за унищожаване на капитализма и утвърждаване на новото, социалистическото общество. *Мирното съвместно съществуване на държавите с различен социален строй служи именно на делото на борбата и победата на международната работническа класа и на трудещите се над буржоазията, на делото на световната социалистическа революция, на историческия преход на човечеството от капитализма към социализма.* „Съвместното съществуване на държавите с различен обществен строй — се казва в Заявлението на съвещанието на представители на комунистическите и работническите партии (1960 г.) — е форма на класова борба между социализма и капитализма.“

Едно от най-важните противоречия на капитализма е противоречието между труда и капитала, което именно се проявява в класовата борба, в борбата между

работническата класа и буржоазията. Тази борба измина в своето развитие дълъг и сложен път. От разпокъсаните и неорганизирани акции на неголеми групи работници в зората на социалистическото движение борбата между работническата класа и буржоазията придоби днес широк *международен, интернационален характер*. Нещо повече, с образуването на световната социалистическа система тази борба се пренесе и в междудържавна плоскост и сега се води на равнището на обществените системи на капитализма и социализма, обхваща всички сфери на човешката дейност.

Както и всяка борба между труда и капитала, класовата борба между социалистическата и капиталистическата обществена система в условията на мирното съвместно съществуване се води в *икономическата, политическата и идеологическата област*.

Главна арена на борбата между двете системи е икономическата борба — *мирното икономическо съревнование* между капитализма и социализма в международен мащаб. Икономическото съревнование представлява свеобразна борба между социализма и капитализма за темповете и мащабите на развитие на производството и културата. В процеса на тази борба народите от собствен опит се убеждават, че социализмът е способен все по-пълно и по-пълно да задоволява материалните и културните нужди на трудещите се, и убедени се в силата на социализма, те стават активни борци за тържеството на това ново общество.

Мирното съвместно съществуване предполага и *политическа борба* между двете системи на международната арена, пълна подкрепа от страна на социалистическите държави на всички форми на борбата за социално и национално освобождение, на борбата на народите за демокрация и социализъм. То помага на борбата на трудещите се в капиталистическите страни против експлоататорите. За това говори размахът на стачното движение в капиталистическите страни, разрастването на международното комунистическо и работническо движение.

Мирното съвместно съществуване създава благоприятни възможности за разгръщане на национално-освободителната борба. В условия на мир от коло-

ниална зависимост се освободиха десетки държави в Азия и Африка, победи народната революция в Куба. В условията на мирно съвместно съществуване освободилите се народи получиха реална възможност да осъществяват задачите на националното си възрождение, да се развиват по некапиталистически, по социалистически път.

Както мирното съвместно съществуване създава благоприятни възможности за разгръщане на класовата борба в капиталистическите страни, за разгръщане на националноосвободителното движение на народите от колониалните и зависимите страни, така и успехите на класовата борба и на националноосвободителното движение помагат за укрепването на мирното съвместно съществуване.

Идеологическата борба в условията на мирното съвместно съществуване

Мирното съвместно съществуване не се простира върху идеологическата област, тъй като е невъзможно да се примирят комунистическата и буржоазната идеология. Комунистическата идеология е идеология на работническата класа, на трудещите се. Да обоснове, че е неизбежна победата на социализма и комунизма, да посочи пътищата за достигане на тази победа, да разкрие същността на новото общество, да покаже неговото предимство и неговите възможности — такава е целта на комунистическата идеология. Буржоазната идеология си поставя друга цел: да обоснове вечността и непоклатимостта на обществото на частната собственост и експлоатацията — на капиталистическото общество.

Идеологическата борба не е измислица на комунистите, както твърдят идеолозите на буржоазната класа, тя съществува много отдавна, от ония древни времена, когато са възникнали частната собственост и класите. Тя ще се води дотогава, докато съществуват класи, интересите на които са противоположни.

Днес в ожесточената борба с капитализма побеждава новото общество — социализмът. Отражение на борбата между капитализма и социализма в съзнанието на хората е именно борбата между комунистическата и буржоазната идеология

Комунистите са дълбоко убедени в крайното възтържествуване на своята идеология. Нейната сила и

жизненост се демонстрират от самата действителност, от целия ход на развитието на съвременното човечество.

Притегателната сила на комунистическите идеи, огромният интерес към тях в най-различни кътчета на нашата обширна планета се обясняват с това, че те, тези идеи, *отговарят на потребностите на развитието на човечеството, отговарят на най-насъщните интереси на хората*. Това са принудени да признаят сега и хора, които не са марксиста. Марксистката идеология, пише например известният френски философ и писател Жан-Пол Сартър, е „единствената идеология, отговаряща на нашето време и на съвременното развитие на историята“. Във връзка с това изглеждат съвършено несъстоятелни твърденията на идеолозите на империализма, че комунистическите идеи били насилствено внедрявани в съзнанието на човека.

Нерядко в капиталистическия свят се чуват призови за примиряване на идеологиите, за прекратяване на идеологическата борба. И наистина, разсъждават тези идеологически миротворци, щом съществува принцип за мирно съвместно съществуване между държавите с различен социален строй, защо да не бъде приложен той и в областта на идеологията? Идеологическата борба от тяхна гледна точка е несъвместима с принципа за мирното съвместно съществуване и затова — долу борбата между идеологиите!

Всъщност идеологическата борба ни най-малко не противоречи на принципа за мирното съвместно съществуване. Истински мирните, изпълнени с дух на взаимно уважение и дружба отношения на Съветския съюз с Финландия, Афганистан, Индия и други капиталистически страни убедително показват, че идеологическите разногласия не са пречка за мира, за мирното съвместно съществуване.

Принципът за мирното съвместно съществуване е дълбоко човечен, най-разумният принцип на отношения между държави. В отстояването на този принцип, в постоянната борба с противниците на мира и мирното съвместно съществуване, с проповедниците на „студената война“ и международното напрежение комунистите виждат една от важните задачи на борбата на идеологическия фронт.

Що се отнася до опитите да се примири борбата

между идеологите, тези опити предварително са обречени на несполука. Няма и не може да има мир между комунистическите и буржоазните идеи, тъй! като не може да има класов мир, мир между класите, чиито интереси отразяват тези идеи. Мирът в идеологията би означавал за комунистите отказ от основните принципи на марксизма-ленинизма, отказ от коренните интереси на работническата класа и на всички трудещи се, което е абсолютно немислимо, изключено. Трябва да предполагаме, че и представителите на буржоазния свят, макар и да отронват по някоя дума за идеологически мир, на практика съвсем не са склонни да се откажат от своите идейни принципи. Не случайно те вземат всички мерки, за да попречат на разпространението на комунистическите идеи, да предпазят от тяхното въздействие широките народни маси. Ето защо призивите на политиците и идеолозите на империализма за идеологически мир не бива да се приемат сериозно. Това са по-скоро призови за капитулация в полза на тяхната собствена идеология, с която естествено марксистите никак не могат да се съгласят.

Всякакви опити да се попречи на идеологическата борба, а още повече да се прекрати тя, са безсмислени още и за това, че идеите имат свои особености на въздействие върху хората, специфични закони на разпространение. За идеите не съществуват държавни граници, те не се плашат нито от военни бази, нито от атомни подводници. При наличието на съвременни средства за информация и връзка идеите могат да преодоляват огромни разстояния. Ако пък тези идеи са правдиви и отговарят на насъщните интереси на хората, те незримо завладяват умовете и сърцата им.

Разбира се, борбата между идеологите трябва да се води с разумни методи. Тя няма нищо общо с „психологичната война“, която има за цел да въздействува главно върху емоциите на човека, да възбуди у него долни чувства на отчаяние и страх, на егоизъм, неверие и омраза. Главното в „психологичната война“ е методът да се плашат хората с мнима военна опасност от страна на социалистическите страни, да се разпалва военна психоза и атомна истерия. Друго нещо е идеологическата борба: неин основен метод е методът на разясняването, на убеждаването и въздействието върху

човешкия разум. Тя трябва да не изопачава фактите, политиката и целите на противната страна, да не си служи с клевети и взаимни оскърбления, да не разпалва у човека нездрави стремежи, страсти и емоции. Идеологическата борба е борба за умовете и сърцата на хората, борба без прилагане на сила, а още по-малко на оръжие. За нейното водене не са никак необходими нито надпревара във въоръжаването, нито изострени отношения между държавите.

Идеологическата борба напълно се съгласува с принципите на мирното съвместно съществуване, тя не пречи на икономическото съревнование между социалистическите и капиталистическите страни, на научно-техническата размяна и културните връзки между тези страни. Комунистите твърдо стоят на позициите на марксизма-ленинизма, те са дълбоко убедени в предимствата на социалистическия строй, на неговата неизбежна победа. Те не скриват и своите недостатъци, добре ги осъзнават и неуморно работят за тяхното отстраняване. Комунистите са за идеологическа борба и не се боят от нея, тъй като вярват в правотата на своето дело, на своите идейни принципи.

Проблемът за
разоръжаването

Както казахме малко по-горе, мирното съвместно съществуване е специфична форма на класовата борба между двете противоположни системи, но борба с мирни средства, без употреба на въоръжено насилие, без война.

Първата в света социалистическа държава още с първите крачки на своето съществуване настойчиво се бореше за общо и пълно разоръжаване. Заинтересовано от колкото се може по-всестранно задоволяване на потребностите на народа, социалистическото общество винаги е било противник на безполезното, непроизводително прарасване на средства за въоръжаване, което лишава трудещите се от възможността да употребят за собствено благо всички произведения от тях материални ценности. „Разоръжаването — пише В. И. Ленин — е идеал на социализма. В социалистическото общество няма да има войни, следователно ще се осъществи разоръжаването.“¹

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 23, стр. 96.

Особено настойчиво Съветският съюз се бори за общо и пълно разоръжаване през следвоенните години, когато възникна опасност от световна термоядрена война, заплашваща човечеството с неизбрими страдания и бедствия. Именно Съветският съюз беше инициатор на редица важни мероприятия, имащи за цел разоръжаването, смекчаването на международното напрежение.

Усилията на Съветския съюз за всеобщо и пълно разоръжаване срещат гореща подкрепа от страна на трудещите се, на миролюбивите народи в цял свят, на все по-широки слоеве от световната прогресивна общественост. Все повече и повече хора на земята започват да разбират безсмислеността и огромната опасност от надпреварата във въоръжаването, в която е въвлечено съвременното човечество.

За всеобщо и пълно разоръжаване заедно със Съветския съюз и другите социалистически страни се обявяват и марксистите-ленинисти от другите страни. *„Съвещанието счита — се казва в Заявлението на съвещанието на представители на комунистическите и работническите партии (1960 г.), — че осъществяването на предложената от Съветския съюз програма за общо и пълно разоръжаване би имало историческо значение за съдбата на човечеството. Да се осъществи тази програма, значи да се ликвидира самата възможност за водене на войни между страните.“*

Прекратяване на надпреварата във въоръжаването все по-настойчиво искат широките народни маси в цял свят, тъй като основната ѝ тежест ляга върху гърба на трудещите се. Трудещите се разбират добре, че разумното използване на средствата, които сега се изразходват за въоръжаване, би могло значително да подобри тяхното материално положение. А се изразходват настъпна огромни средства. Така например само за половината от нашия век (1900—1953 г.) за войни и за тяхната подготовка е изразходвана една астрономическа сума — над 4000 милиарда долара, което превишава близо 12—13 пъти средногодишния национален доход на всички страни на земното кълбо през този период. С тези средства цялото човечество би могло да живее заможнo повече от десет години.

За свят без войни и оръжие ратуват младите суверенни държави, освободили се от игото на колониализ-

ма и заинтересовани от развитието на своята икономика и култура. Пресметнато е, че една десета част от сегашните разходи за въоръжаване би била достатъчна, за да се издигнат всички слаборазвити райони в света до такова равнище, при което биха могли сами да си осигуряват всичко необходимо.

**Да защитаваме
завоеванията
на социализма**

Борбата на социалистическите, на прогресивните сили за всеобщо и пълно разоръжаване не е капитулация пред империализма. Защото тук се касае за едновременно разоръжаване както на социалистическите, така и на капиталистическите държави. А докато империалистите са против разоръжаването, социалистическите страни постоянно се грижат за укрепването на своята отбрана, за снабдяване на своите въоръжени сили с първокласно оръжие, за да могат при необходимост да дадат решителен отпор на империалистическите агресори.

Армиите на капиталистическите страни защитават интересите на буржоазията, те са оръдие на агресивните стремежи на реакционните империалистически сили, оръдие за смазване на революционното движение на трудещите се. Противоположно на армиите на буржоазните държави въоръжените сили на СССР са оръдие за защита на социалистическите завоевания, оръдие на мира, при това те изпълняват тази своя благородна мисия в тясно единство с армиите на другите социалистически страни.

За да могат по-успешно да противостоят на империалистическата агресия, и по-специално на агресивния военен блок НАТО, армиите на европейските социалистически страни се обединиха чрез Варшавския договор. Като си оказват взаимна помощ в снабдяването със съвременна бойна техника и овладяват съвременните методи на въоръжена борба, те не само успешно противостоят на империалистическата агресия, но са и мощна опора на народите от развиващите се страни в тяхната борба против износа на контрареволуция и колониализъм. Те са мощен фактор, който възпира агресивните стремежи на империалистите, могъща опора на всички революционни и миролюбиви сили.

За да могат да изпълняват своите задачи, съветските въоръжени сили разполагат с всичко необходимо. Те

имат ракетно-ядрено оръжие, и то както със стратегическо, така и с тактическо предназначение, оръжие, което може да поразява най-различни сухоземни, въздушни и морски цели. Ракетите, носещи ядрено оръжие, станали основа на огневата мощ на Съветската армия и Съветския флот. С най-модерни самолети с огромна скорост и мощни огневи средства са въоръжени и въздушните сили. Морският флот е снабден с атомни подводници, въоръжени с ракети и торпеди, носещи ядрен заряд и способни, намирайки се под водата, да поразяват цели, отдалечени на стотици и хиляди километри. Широко приложение във военната техника намират най-новите средства за автоматизация и механизация, които дават възможност ефективно да се управляват войските по суша и във въздуха, по вода и под вода, да се реализира най-целесъобразното им взаимодействие.

Тази могъща техника се намира в ръцете на воители, които познават дълбоко военното дело, които са високообразовани, културни и дълбоко предани на делото на народа и партията, воители, готови всяка минута самоотвержено да защитават великите завоевания на социализма.

Можем с пълно основание да смятаме, че завоеванията на социализма са в сигурни ръце, и ако империалистите разпалят нова световна война, тя ще завърши с гибелта на толкова омразния на народите обществен строй — капитализма.

ШЕСТА ГЛАВА

СОЦИАЛИЗМЪТ — ПЪРВАТА ФАЗА НА КОМУНИСТИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО

Зашо е необходим
преходният
период

Както едно здание или някакво друго съоръжение може да се изгради само от материали, с които разполагат строителите, така и социализмът, тази нова обществена сграда, се изгражда с материал, който хората получават от капитализма. Социализмът се строи върху основата на постиженията на производството и техниката, на постиженията на науката и културата на капитализма, с хора, които в голямата си част са израсли и са възпитани в условията на капитализма. Същевременно *социализмът е качествено ново общество.*

Основаните на частната собственост и експлоатацията икономика, обществени отношения и духовна култура на капитализма служат на интересите на една нищожна група хора — притежатели на средствата за производство, докато социализмът, който се гради върху основата на обществената собственост и отношенията на дружба и взаимопомощ между хората, е общество на трудещите се и за трудещите се. Капитализмът е стихийно развиващо се общество, а социализмът е общество, съзнателно управлявано. Естествено социализмът не може да се изгради без коренни качествени преобразования на всички страни на обществения живот. Важно е да подчертаем при това, че извършването на тези преобразования се натъква на ожесточена съпротива от страна на съборените експлоататорски класи, и преди всичко на буржоазията.

За да се преодолее съпротивата на експлоататорите и да се извършат коренни социалистически преобразо-

вания в икономиката, обществените отношения и духовния живот, за да се поставят те в служба на трудовия човек, за да се създаде общество, съзнателно управлявано от човека в интерес на трудещите се, е необходим именно *преходният период от капитализма към социализма*.

Преходният период от капитализма към социализма е такъв период, когато буржоазията вече е съборена, но капитализмът още не е ликвидиран окончателно и загубилите властта си експлоататорски класи не прекратяват борбата против победилата работническа класа, когато се извършват дълбоки социалистически преобразования, но социализмът още не е изграден.

„Състоянието на преход... от старото към новото — пише В. И. Ленин — е състояние на растеж на това ново.“¹ Преходният период е именно период на създаване, на растеж на социалистическото общество, период на борба между умиращия капитализъм и раждащия се социализъм.

1. Общи закономерности и разнообразие във формите на изграждането на социализма

Опитът от социалистическото строителство в СССР и в другите страни позволява да се твърди, че основните пътища и средства за изграждането на новото общество имат непреходно значение. Тези пътища и средства закономерно се повтарят и ще се повтарят и занапред при съответни условия в другите страни, тръгнали по пътя на социалистическото строителство. Те придобиват по такъв начин значението на *обща закономерности на прехода от капитализма към социализма*.

Същевременно тези обща закономерности съвсем не се проявяват еднакво в различните страни. Всяка страна, изграждаща социализъм, има свои, различни от другите страни условия — равнище на развитие на икономиката и културата, своя собствена история, природни условия и запаси от природни богатства, особено съотношение на класовите сили, национални особености,

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 27, стр. 198.

особено психологическо устройство и традиции на своя народ и т. н. Освен това не са еднакви международните условия, при които различните страни изграждат социализма. Оттук всяка страна има своите специфични особености на прехода от капитализма към социализма.

„Всички нации ще стигнат до социализма, това е неизбежно — пише В. И. Ленин, — но всички нации ще стигнат не съвсем еднакво, всяка ще внесе своеобразие в една или друга форма на демокрацията, в една или друга разновидност на диктатурата на пролетариата, в едно или друго темпо на социалистическите преобразования на разните страни на обществения живот.“¹ Следователно особеностите на изграждането на социализма в една или друга страна засягат не същността, а формите и начините, сроковете, темповете и интензивността на социалистическите преобразования. Те ни най-малко не отменят общите закономерности.

А сега нека разгледаме малко по-подробно единството на общите закономерности и на разнообразните форми на изграждане на социализма в различните страни.

Диктатурата на пролетариата — решаващо условие за изграждането на социализма

Решаващо условие за изграждането на социалистическото общество е диктатурата на пролетариата. Наличието на държава на диктатурата на пролетариата е най-важната закономерност на изграждането на социализма.

Диктатурата на пролетариата възниква в резултат на успешния социалистически преврат, върху основата на коренното разрушаване на буржоазната държавна машина. Тя представлява качествено нов тип държава и коренно се различава от всички предишни държави и по своята класова природа, и по формите на държавна организация, и по ролята, която е призвана да изпълни.

Всички предишни типове държави бяха оръдие на експлоататорските класи, оръдие за потискане на трудещите се и си поставяха за цел да затвърдят експлоататорския строй, да увековечат деленето на обществото на потисници и потиснати. Диктатурата на пролетариата е власт на работническата класа, която заедно с всички трудещи се унищожават капитализма и създава ново

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 23, стр. 66.

общество — общество без враждебни класи и без експлоатация

А какви основни задачи изпълнява диктатурата на пролетариата?

В преходния период класовата борба не се прекратява. Лишени от политическо господство, експлоататорските класи, и преди всичко буржоазията, не могат да се примирят с поражението си, със загубването на властта и привилегиите си и затова се съпротивяват ожесточено на новата власт. Следователно диктатурата на пролетариата е необходима преди всичко, за да сломим съпротивата на съборените експлоататорски класи, да предаде на народа средствата за производство, да отстои и затвърди революционните завоевания срещу посегателствата на вътрешните и външните врагове.

Такава е първата задача на диктатурата на пролетариата, свързана с насилие спрямо експлоататорите.

Но смазването на буржоазията не е самоцел за пролетариата. Главната му задача се състои в изграждането на социализма, на социалистическото общество и преди всичко на социалистическата икономика. Трудността в изпълнението на тази задача се състои в това, че социалистическата революция започва при липса на готови форми на социалистическа икономическа система. Диктатурата на пролетариата е призвана именно да управлява икономическия живот на обществото, да създаде нов тип икономика — икономика на социализма, основана върху обществената собственост, да създаде нов тип обществени отношения, да възпита трудещите се в духа на социализма. И не само да построи социалистическо общество и да го управлява по предварително начертан план, но и да защитава неговите завоевания от посегателствата на реакционните елементи вътре в страната и особено на международния империализъм.

Такава е втората, градивната, управленческата задача на диктатурата на пролетариата.

Освен тези, така да се каже, национални задачи диктатурата на пролетариата изпълнява и една важна интернационална задача: с всички средства, и преди всичко с примера на успешното стопанско строителство, тя помага на революционната борба на трудещите се от капиталистическите страни, оказва им политическа,

материална и морална подкрепа. По такъв начин пролетарската държава спомага за развитието на световния революционен процес, за унищожаването на капитализма и утвърждаването на социализма в цял свят.

Диктатурата на пролетариата е качествено нов, висш тип демокрация. Тя е демокрация за гигантското мнозинство от народа и изключва от демокрацията експлоататорите и потисниците. Качествено новият тип демокрация в условията на диктатурата на пролетариата произтича от самата природа на пролетарската държава, от целите и задачите, които тя си поставя. Пролетариатът може да сломи съпротивата на експлоататорските класи, да задържи властта, да изгради социализма и да осигури по такъв начин щастлив живот на народа само върху основата на здрав съюз с всички трудещи се и демократични сили, с подкрепата на широките народни маси. Ето защо съюзът на работническата класа с полупролетарските слоеве от града и селото, и преди всичко със селяните, при ръководната роля на работническата класа е основата, висшият принцип на диктатурата на пролетариата, най-пълният и всеотнаен израз на истинския демократизъм на пролетарската държава.

Диктатурата на пролетариата представлява система от държавни и недържавни (партийни и обществени) организации. В центъра на тази система стои комунистическата партия, която ръководи изграждането на социализма. Опирайки се върху знанието на законите на общественото развитие, партията чрез държавните и обществените организации ръководи през преходния период борбата на народа срещу експлоататорските класи, извършва социалистическите преобразования. Възникналите още в хода на борбата против капитализма широки връзки на партията с народните маси прерастват в единство между партията и народа. В единството на партията и народа е главната причина за успешното изграждане на социалистическото общество.

Наличието на диктатура на пролетариата и ръководната роля на марксистката партия в държавата, както току-що видяхме, е най-важната закономерност на прехода от капитализма към социализма. Но в зависимост от конкретно-историческите условия на развитие на една или друга страна формите на диктатура на про-

летариата могат да бъдат различни. В съветската страна диктатурата на пролетариата се осъществяваше във формата на Съвети на депутатите на трудещите се, в редица други социалистически страни — във формата на народна демокрация. За разлика от съветската държава, където се създаде еднопартийна система, в условията на народната демокрация съществуват няколко партии, които си сътрудничат с управляващата, комунистическата партия в изграждането на социализма. Еднопартийната система в републиката на Съветите се създаде в трудните условия на съществуването на диктатура на пролетариата в една страна, при наличието на враждебно капиталистическо обкръжение, в условия, когато дребнобуржоазните партии (меншевици, есери) отказаха да сътрудничат с комунистите в създаването на новото общество и открито преминаха на страната на контрареволуционните сили.

Различията между Съветите и народната демокрация не изменят същността на политическата власт, тъй като и в единия, и в другия случай властта принадлежи на работническата класа. Без съмнение в бъдеще историята може да даде и други политически форми на преходен период от капитализма към социализма. Различни (~~мирни или не мирни~~) могат да бъдат и пътищата за утвърждаване на диктатурата на пролетариата. В съветската страна например диктатурата на пролетариата бе утвърдена с оръжие. Тук имаше гражданска война. И това стана, защото съборената буржоазия не само сама излезе против новата власт с оръжие в ръка, но и апелира за въоръжена намеса от страна на чуждите империалисти. При тези условия на работническата класа и на трудещите се не оставаше нищо друго, освен да защитят своите завоевания с оръжие в ръка.

Друго е положението в европейските социалистически страни. Основните сили на контрареволуцията (фашистите и свързаните с тях елементи) тук бяха разгромени още в хода на Втората световна война и затова съборената буржоазия нямаше достатъчно сили, за да скаже въоръжена съпротива на новата власт. Чуждестранните империалисти също не рискуваха да разпалят военна интервенция против освободилите се страни, тъй като тези страни се намираха под защитата на

могъщата Съветска армия. Ето защо създаването на диктатурата на пролетариата в тези страни минаваше без гражданска война.

Своеобразна форма на диктатура на пролетариата се създаде в Куба. Там не е имало общи избори в обикновения смисъл на тази дума, няма изборни органи на властта като Съветите на депутатите на трудещите се или органите на народната демокрация. Социалистическите преобразования се извършват от революционното правителство на Куба, ръководено от комунистическата партия. Подобна система на държавна власт възникна под влиянието на специфичните условия на развитие на кубинската революция, на необходимостта да се защити родината от агресията на американския империализъм.

Основните закони и политически документи на Република Куба се приемат в резултат на всенародно обсъждане, а перядко и чрез народно гласуване на масови митинги. Президентът, министър-председателят и министрите постоянно общуват с народа, всички повече или по-малко важни въпроси се обсъждат в печата, по радиото и телевизията.

Примерът на Куба убедително показва, че в революцията няма веднъж завинаги дадени схеми, че революцията е конкретно, живо, творческо дело.

Икономически преобразования Икономиката е основата на обществения живот и затова икономическите преобразования, и преди всичко преобразуването на частната собственост в обществена, придобиват решаващо значение в преходния период. Най-важното средство за утвърждаване на обществената собственост е социалистическата национализация.

Социалистическата национализация е експроприране на основните средства за производство: заводи, железопътни линии, електрически централи, морски и железопътен транспорт, сдри селскостопански и търговски предприятия и т. н. от буржоазията и предаването им в собственост на пролетарската държава. По този революционен начин се унищожават едрата капиталистическа собственост и на нейно място се създава общонационална социалистическа собственост. Особено голямо значение има национализацията на едрата про-

мишленост, банките, външната търговия, тъй като в този случай държавата взема в свои ръце решаващите лостове, които ѝ дават възможност в интерес на трудещите се да въздействува върху икономическото развитие на страната, да организира управлението на икономиката и на другите социални процеси, да осъществява планомерно производство, контрол и разпределение на продуктите, да осигурява икономическа независимост на страната от капитализма.

В резултат на национализацията в икономиката на страната възниква социалистически сектор, основан върху обществената собственост, сектор, за който са характерни производствени отношения на дружба и взаимопомощ, както и обществени форми на разпределение според труда. В рамките на социалистическия сектор се ликвидира експлоатацията, преодолява се вече споменатото от нас противоречие между обществения характер на производството и частната форма на присвояване, присъщи на капиталистическото общество, преодолява се стихийността в развитието, която постепенно отстъпва място на управляваното, плановото стопанство. Пролетарската държава намира в национализацията здрава икономическа основа, която с напредването към социализма се разширява и крепне.

В зависимост от конкретните условия национализацията може да се извърши пряко, непосредствено, а може и опосредствувано, чрез редица междинни, преходни стъпала.

Едно от преходните стъпала към национализацията е държавният капитализъм. Формите на държавния капитализъм могат да бъдат различни. Това са и концесии, и даване на предприятия под аренда на частни капиталисти, и смесени предприятия, принадлежащи и на държавата, и на частник едновременно, и т. н. При това социално-икономическата им природа е една и съща: това са предприятия, функциониращи с привличането на частен капитал, но винаги намиращи се под контрола на пролетарската държава, изпълняващи нейните искания и използвани от нея в последна сметка в интерес на изграждането на социализма.

Преходни форми към национализацията са също и различните видове работнически контрол, упражняван

над капиталистическите предприятия от работещите в тях колективи на работници и служещи. Трудещите се упражняват контрол върху организацията и управлението на производството, върху наемането и уволняването на работници и служещи, върху качеството на продукцията и нейното разпределение, върху системата на заплащане на труда и т. н. В процеса на упражняването на работническия контрол трудещите се преминават добра школа за управляване на производството и разпределението, придобиват навици да финансират, да контролират и т. н.

Различни форми на контрол върху капиталистическите предприятия прилагана трудещите се в Русия. Трудещите се в другите социалистически страни използват опита на руските трудещи се. Те организираха работнически съвети, производствено-заводски комисии, фабрично-заводски комитети, които бяха важна стъпка по пътя към национализацията.

В преходния период се национализира (напълно или отчасти) също и земята, принадлежаща на едрите земеделци и на помещиците. В Съветския съюз например беше национализирана цялата земя, голяма част от която бе предадена на селяните за вечно и безплатно ползуване. А друга част държавата използва за организиране на държавни селскостопански предприятия (совхози). В другите страни земята бе отчасти национализирана, а отчасти предадена в собственост на селяните.

Пълната победа на социалистическата система и създаването на икономиката на социализма непременно предполагат преобразуване на стопанството на дребните производители — селяните.

А по какъв начин се утвърждава социалистическата собственост в село, в селското стопанство?

На пръв поглед какво по-просто: решаваме и национализираме дребните стопанства, като ги направим достойни на цялата държава. А всъщност това не трябва да се прави в никакъв случай, защото дребният стопанин, селянинът, макар и да е собственик, не е експлоататор. Той е труженик, с труд и пот си изкарва насъщния хляб и, естествено, неговата собственост не бива да се експроприира, както собствеността на едрия капиталист и помещика. При това трябва да се има

предвид психологията на селянина, който се е сраснал със собственото си парче земя.

В революцията участвуват активно селяни с малко земя и съвсем без земя и ратаи с надежда да получат земя и да станат по-заможни стопани. И победилата революция не може да измами надеждите им. В процеса на революцията обикновено значителна част от земята на предишните едри собственици (помешчици и капиталисти) се дава в собственост или за ползуване на ония, които я обработват, т. е. на ратаите, бедните и средните селяни, в резултат на което става не уедряване на стопанството, а обратното — още по-голямото му раздробяване. Ето защо след революцията броят на дребните производители в селското стопанство не само не се намалява, а обратно — увеличава се.

В тези условия единствено възможният път за социалистическо преобразование на селото е *кооперирането на селското стопанство. Дребните частни стопани в село доброволно се обединяват в едри, колективни стопанства, наречени кооперативи.*

Най-важната особеност на кооперативите е обобществяването на труда и на основните средства за производство. В зависимост от степента на обобществяване на труда и на оръдията кооперативите могат да имат различни форми. Опитът от кооперативното селско стопанство в СССР и другите социалистически страни даде три основни форми на кооперативи:

1. Сдружение за съвместно обработване на земята. Това е низшата, пачалната форма на кооперативи. Средствата за производство и земята тук не се обобществяват, обобществява се само трудът: селяните се обединяват за задружно извършване на едни или други селскостопански работи.

2. Кооператив, в който са обобществени средствата за производство и трудът, докато земята още си остава собственост на селяните. Съобразно с това се разпределят и доходите: по-голямата им част се разпределя според труда, а по-малката — в зависимост от количеството на земята, която членът на кооператива притежава.

3. Селскостопански артел. Тук се обобществяват и земята, и трудът, и средствата за производство, а разпределението според труда е единствената форма на

разпределение. Това вече е по-висока форма на кооперативно стопанство, която в СССР е прието да се нарича колхоз.

В резултат на кооперирането в селското стопанство постепенно се ликвидира дребната частна собственост и се развива обществената, социалистическата собственост. По своята същност тази собственост е подобна на държавната социалистическа собственост, тъй като тя изключва експлоатацията и осигурява принципа на разпределение според труда. Но кооперативната собственост принадлежи не на целия народ, както държавната, а на група хора — на членовете на кооператива. Тя е групова социалистическа собственост.

Обобществяването на труда и на средствата за производство при кооперирането не означава, че се ликвидира личното стопанство. Собственост на члена на кооператива си остават къщата, битовите предмети, продуктивният добитък, някои оръдия на труда, които му дават възможност да води лично стопанство в ладения му за обработване участък земя — било за лично ползване, било като собственост.

Планът за коопериране на селското стопанство в СССР бе предложен от В. И. Ленин. Основният принцип на този план е принципът на доброволно влизане на селяните в кооперативите. В. И. Ленин и партията на комунистите, като се обявяваха против административното, принудителното образуване на кооперативи без желанието на селяните, неведнъж са подчертавали, че привличането на селяните в кооперативите трябва да става с методите на убеждението, на конкретното показване предимствата на кооперативното стопанство пред дребностоковото, частнособственическото стопанство.

Лениновият план за социалистическо коопериране предвижда постепенност на социалистическите преобразования на село, преминаване от низшите форми на кооперативи към висшите, изисква да се държи сметка за конкретните условия (географски, икономически, национални и т. н.), предполага последователно провеждане на принципа на демокрацията в управлението на кооперативите, съчетаване на личните интереси с обществените интереси.

Особено внимание В. И. Ленин отделяше на това, да се оказва помощ на кооперативите от страна на проле-

тарската държава, да се укрепва и развива съюзът между работническата класа и селяните. Като помага на кооперативите в техническото обзавеждане на стопанството, в използването на достиженията на селскостопанската наука, в организирането на земеустройството, напояването и други мероприятия, като развива все-странно държавната и кооперативната търговия между града и селото, пролетарската държава помага за увеличаване на селскостопанското производство, за подобряване на благосъстоянието на селяните. Чувствайки всекидневната помощ и подкрепа на намиращата се на власт работническа класа, селяните се проникват с дълбоко уважение и доверие към нея, стават активни участници в изграждането на социализма.

Кооперирането се отразява твърде благоприятно върху развитието на селскостопанското производство. То укрепва стопанството, дава простор за прилагане на свършена машинна техника и на достиженията на науката, създава възможност за по-рационално използване на работната сила и на обединените средства за производство. Освен това поради утвърждаването на социалистическата собственост и селското стопанство става управлявано, въвлича се в сферата на общодържавното планиране и ръководство. Практически е невъзможно съзнателно да се управляват стихийно развиващите се дребни, еднолични стопанства и да се планира тяхната дейност. В резултат на кооперирането се увеличава производството на селскостопански продукти. Така например, ако вземем общата продукция на селското стопанство в Русия през 1913 г. за 100, през 1940 г. в СССР (със завършването на колективизацията) тя възлизаше вече на 141 процента. При това броят на селскостопанското население във връзка с бурното развитие на промишлеността значително беше намалял.

Освен кооперативите (колхози) в село се организират и едри държавни селскостопански предприятия — совхози, които са собственост на целия народ.

С кооперирането на селските стопанства и организирането на совхози се прекратява социалната диференциация (разслоение) на селяните на бедняци, средняци и кулаци, изключва се възможността да съществуват, а още повече да възникват в селото частнока-

пяталистически елементи — кулаци, частни търговци. По такъв начин и в селото, в селското стопанство се утвърждава социализмът. Социалистическият начин на производство престава да бъде само един сектор в икономиката и се превръща всъщност в единствена, обхващаща всички отрасли, социалистическа стопанска система, постига се пълна икономическа победа на социализма.

Изключително важно, задължително условие и основа за изграждането на социализма, особено в страните със слаба или недостатъчно развита промишленост, е социалистическата индустриализация, т. е. създаването на съвременна едра промишленост, основана върху най-новите постижения на науката и техниката

Индустриализацията, развитието на тежката промишленост е основа на основите на социалистическото общество, което се създава в преходния период от капитализма към социализма. „Единствената материална основа на социализма може да бъде едрата машинна промишленост, способна да реорганизира и земеделието“¹ — пише В. И. Ленин.

Социалистическата индустриализация осигурява непрекъснат научно-технически прогрес в икономиката, постоянно повишаване на производителността на труда, повишаване на неговата техническа въоръженост, подобряване на условията за трудова дейност. Тя осигурява преустройство върху най-съвършена техническа база на всички отрасли на народното стопанство, прогрес на науката, техниката и културата, постигане и укрепване на икономическата и политическата независимост на страната, укрепване на нейната отбранителна способност срещу реакционните империалистически сили.

Индустриализацията има и огромно вътрешнополитическо значение. С развитието на едрата промишленост расте работническата класа, растат и нейната роля и значение в обществения живот, нейното въздействие върху другите класи и обществени слоеве. А това значи, че с индустриализацията се разширява и укрепва не само икономическата, но и политическата база на

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 32, стр. 481.

пролетарската държава, заякчават се позициите на социалистическите обществени сили.

Важно е да отбележим, че социалистическата индустриализация, нейните форми и методи се отличават коренно от капиталистическата индустриализация. Капиталистическата индустриализация се осъществява чрез експлоатация на трудещите се, чрез ограбване на народите в другите, по-малко развити страни или чрез получаване на военен данък от победените народи. А социалистическата индустриализация се извършва преди всичко чрез вътрешни натрупвания, получавани в резултат на повишаването на производителността на труда, на плановото водене на стопанството, на най-строги икономии, на рационалното използване на материалите, на човешките и финансовите ресурси.

Принципно други са и целите на социалистическата индустриализация. Докато цел на капиталистическата индустриализация е капиталистите да получават колкото се може по-големи печалби, социалистическата индустриализация е подчинена в последна сметка на човешката цел да се служи на трудовия човек, да се задоволяват неговите потребности, тя цели цялото все-странно развитие.

Разбира се, индустриализацията не е лесна работа. Тя изисква от народа огромни трудови усилия, големи средства и често пъти е свързана с известни трудности и лишения. Особено тежко беше на съветските хора, които първи прокарваха за човечеството пътя към социализма. Страната беше изостанала, разрушена от Първата световна и от гражданската война. Наоколо имаше врагове, които с всички средства — от икономическа блокада до военна интервенция — се опитваха да попречат на социалистическото строителство. Съветска Русия беше лишена от възможността да получи заеми, защото империалистите са свикнали да дават пари само срещу загубване на политическата независимост, с което естествено работниците и селяните не можеха да се съгласят. Не за това те бяха изгнали своите капиталисти, та да попаднат под робията на отвъдморските капиталисти.

Изходът беше само един: да разчитаме на самите себе си, на волята, енергията и труда на революционния народ. На съветските хора беше трудно, налагаше се

понякога да се лишават от много неща, но те издържаха, създадоха първокласна индустрия и продължават да я развиват и да я усъвършенствуват.

Индустриализацията измени неузнаваемо облика на съветската страна. Създадени са цели нови отрасли на промишлеността, гъста мрежа от големи заводи, фабрики и електроцентрали покри страната. Общата продукция на цялата промишленост се увеличи през 1940 г. в сравнение с 1913 г. 8,5 пъти, а на едрата промишленост — близо 12 пъти, производството на електроенергия — 225 пъти. Страната, която внасяше машини от чужбина, в резултат на индустриализацията почна не само да произвежда, но и да изнася модерни машини и съоръжения. Успехите на индустриализацията дадоха възможност да се създаде едро, колективно селско стопанство, да се осигури то със съвременна техника, да се повдигне народното благосъстояние, да се заздрави отбраната на страната.

Сериозни успехи по пътя на индустриализацията постигнаха и другите страни от социалистическата система. В тези страни се развива промишленото производство, и то особено бързо се развиват отраслите, които са основата на народното стопанство и които осигуряват техническия прогрес (електроенергетика, машиностроене, химическо производство и др.). Относителният дял на тези отрасли в продукцията на цялата промишленост от 1951 до 1965 г. се е увеличил: в България — от 13,7 на 22,3 процента, в ГДР — от 38,3 на 51,2 процента, в Монголия — от 4,6 на 11,7 процента, в Полша — от 14,4 на 35,9 процента, в Румъния — от 18,6 на 40,8 процента, в Унгария — от 32,5 на 38,3 процента, в Чехословакия — от 23,2 на 41,1 процента.

Като общи закономерности на строителството на социализма, национализацията и кооперирането на селското стопанство, както и индустриализацията, се извършваха по различен начин в страните, тръгнали по пътя на социалистическото развитие. В Съветската страна национализацията беше проведена в много къси срокове — всичко за няколко месеца (декември 1917 г. — юни 1918 г.). Преходните форми, по-специално държавният капитализъм, тук не се разпространиха широко поради това, че буржоазията не пожела да приеме тези форми и саботираше по всякакъв начин мероприятията

на съветската власт. В страните с народна демокрация национализацията се извърши в течение на няколко години. В тези страни бяха конфискувани преди всичко предприятията, принадлежащи на помагачите на фашистките окупатори, а след това вече постепенно бяха национализирани и другите предприятия. Тук бяха широко разпространени различните форми на държавен капитализъм, особено смесените предприятия. В редица страни на предишните собственици беше изплатена компенсация за конфискуваните предприятия, докато в съветската страна компенсация не беше плащана.

Своеобразни са и формите на социалистическите преобразования на селското стопанство в различните страни. В Чехословакия например се създадоха четири форми на селскостопански кооперативи, които се различават по степен на обобществяване на средствата за производство и на труда. В Куба, където е много разпространено плантационното производство на тръстиката и на други култури, са създадени едри държавни стопанства — народни имения, които днес дават повече от три четвърти от реколтата на захарна тръстика, цялото производство на технически култури, половината от едрия рогат добитък.

Условията за строителство на социализма в СССР, особено фактът, че това строителство се извършваше в една страна, обкръжена от враждебни империалистически държави, изискваха от съветските хора да форсират темповете на индустриализацията, да развиват всички основни отрасли на индустрията. Защото само като се преодолее изостаналостта, като се създаде съвременна промишленост и се укрепи върху тази основа отбраната на страната, можеше да се противостои на агресивните сили на империализма. Във връзка с това, както вече казахме, съветските хора трябваше да изпитат сериозни трудности и лишения. А страните с народна демокрация бяха в значителна степен избавени от тези трудности. Те нямаше защо да форсират темповете на индустриализацията, нямаше защо да развиват всички отрасли на промишлеността, тъй като имаха възможност да използват предимствата на социалистическото разделение на труда, опита на СССР, да се опрат на неговата помощ и на своята взаимна помощ.

**Преустройство
на националните
отношения**

Една от важните задачи на преходния период е социалистическото преустройство на националните от-

ношения. Особено голямо значение има решението на тази задача в една многонационална страна, там, където наред с господстващата нация имаше и подчинени, потиснати нации. Именно такава беше положението в стара Русия, която се населяваше от десетки големи и малки народи.

Капиталистическото общество, основано върху частната собственост и експлоатацията, е същевременно и общество на националния гнет, на поробването на едни нации от други. Оттук и задачата на социалистическата революция да унищожи не само социалното, класовото потисничество, но и националното, което е неизменен спътник на социалното потисничество. Като слага завинаги край на експлоатацията и антагонизма между класите, социализмът слага край и на националното потисничество, на националната вражда и осигурява истински разцвет, взаимно доверие и сближение на народите.

„В същата степен — пишат К. Маркс и Ф. Енгелс в „Манифест на Комунистическата партия“, — в която ще бъде премахната експлоатацията на един индивид от друг, ще бъде премахната и експлоатацията на една нация от друга.

Заедно с антагонизма на класите в самата нация ще изчезнат и враждебните отношения между нациите.“¹

В. И. Ленин разработи конкретна програма за разрешаване на националния въпрос, програма за разцвета и сближението на нациите. *Пълна демократизация на обществения живот, установяване на истинско равноправие на всички раси и нации, даване на нациите право на самоопределение, включително и образуване на самостоятелни държави, интернационално сплотяване на работническата класа от всички националности на страната* — такива са основните принципи на тази програма. Проникната с уважение към големите и малките народи, с дълбока грижа за техните най-съкровени нужди и възжелания, Лениновата национална про-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, стр. 413.

грама спомагаше за сплотяване на работниците и селяните от многото националности в Русия в един нерушим съюз начело с работническата класа, съюз, който стана един от важните фактори за победата на Великата октомврийска социалистическа революция.

Приетата от съветското правителство „Декларация за правата на народите в Русия“ (15 ноември 1917 г.) провъзгласи ликвидирането на националното потисничество, установяването на политическо и юридическо равнопоставяне на многото нации и народности. Но работата с освобождението на нациите не можеше да се ограничи само с ликвидирането на националното потисничество и с изравняването на нациите по политически и юридически права. Главното беше да се преодолее тяхната вековна икономическа и културна изостаналост, наследена от самодържавна Русия. Съветската социалистическа държава разреши успешно и тази трудна задача. Тя не само даде на потиснатите по-рано нации право на свободно развитие, но им помогна да преодолеят изостаналостта си, да постигнат огромни висоти в развитието на националната икономика и културата.

След възстановяването на разрушеното от империалистическата и гражданската война народно стопанство комунистическата партия и съветското правителство веднага поеха курс на индустриализация на националните републики. Благодарение на постоянната грижа на партията и държавата, на безкористната помощ на другите нации и преди всичко на руския народ в изостаналите по-рано републики се появиха нови отрасли на промишлеността, осигурени са небивали високи темпове на тяхното развитие. Неузнаваемо се измени и селското стопанство на националните републики. То стана колективно и високо механизирано.

Върху основата на развитието на икономиката в съветските републики израснаха квалифицирани национални кадри, многобройна интелигенция. Превъзможната е културната изостаналост. *Народите на Съветския съюз извършиха не само много дълбок преврат в икономическия живот, но и велика културна революция.*

Всички републики на Съветския съюз станаха републики на пълна грамотност, в тях бяха създадени много училища, висши учебни заведения, научно-из-

следователски и културни учреждения. В тях разцъфна нова култура, социалистическа по съдържание и национална по форма. По равнище на развитие на културата съветските национални републики оставиха назад не само капиталистическите страни на Изтока, но и някои капиталистически страни на Запада.

Следователно, в процеса на изграждането на социализма бившите национални покрайнини на Русия от изостанали в икономическо и културно отношение аграрно-суровинни придатъци на руския царизъм се превърнаха в напреднали суверенни социалистически държави с високоразвита индустрия и продуктивно селско стопанство, със собствена работническа класа и многобройна интелигенция. Изостаналите в миналото народи се превърнаха в качествено нови, социалистически нации, обединени от общността на икономическите, политическите и духовните интереси в единен Съюз на съветските социалистически републики. В идеологията на тези нации се утвърди здраво идеологията на пролетарския интернационализъм.

Постиженията на Съветския съюз в решаването на националния въпрос са още по-значителни, защото много от народностите, населяващи Русия, тръгнаха по пътя на социалистическото развитие, прескачайки стадия на капитализма. В течение на живота на едно поколение в условията на диктатурата на пролетариата те успяха да изминат пътя от феодалните и дори дофеодалните отношения до социализма.

Успешното, в интерес на народите решение в СССР на националния въпрос — един от най-сложните и остри въпроси в развитието на човечеството — е ярка проява на тържеството на идеите на научния социализъм, на идеите на пролетарския интернационализъм.

Опитът от националното строителство в СССР убедително показва, че само социалистическата революция създава условия за пълно ликвидиране на национализма, за доброволно обединяване на свободните и равноправни народи в една държава, за политически разцвет и сближаване на нациите. Този опит се използва и се обогатява днес от държавите на световната социалистическа система за решаване на националния проблем както във всяка отделна страна, така и в рамките на социалистическата общност на нациите като

цяло. Успешно е решен националният въпрос в такива национално нееднородни държави като Чехословакия и Югославия, където върху основата на социализма протича процес на развитие и сближение на нациите и народностите, които ръка за ръка създават новото общество и усъвършенствуват своята икономика и култура. Този скъпоценен опит има също голямо значение за народите на младите суверенни национални държави, освободили се от колониално иго, и за ония народи, които водят борба за своето освобождение от колониализма. За тях успехите на народите в Съветския съюз са източник на вдъхновение и сила в тежката им борба с империализма и колониализма. В настоящето на социалистическите нации те виждат своето бъдеще.

Културната революция

Културната революция, която е важна закономерност на прехода от капитализма към социализма, не е нищо друго освен създаване на нова, пролетарска по класовата си същност, социалистическа култура на мястото на старата буржоазната култура. При това победилата работническа класа, създавайки нова култура, не отхвърля изцяло буржоазната култура, а взема всички най-добри нейни постижения, критически ги преработва, поставя ги в служба на целия народ. Само като се усвои и критически преработи културното наследство на миналото, може да се създаде новата култура на социализма. Характерно е, че работническата класа не просто наследява културните постижения на миналото, а ги преработва, развива ги и ги издига на ново стъпало.

Усвояване, критическа преработка на културата на миналото, използване опита и знанията на старата интелигенция в интерес на новото общество, превъзпитаване на основната ѝ маса в интерес на народа, от една страна, а така също масова и всестранна просвета и образование, създаване на народна интелигенция, възпитаване на човека, превръщането му в активен строител на социализма, от друга — такива са конкретните пътища за създаване на социалистическата култура, такова е съдържанието на културната революция.

Главната задача на културната революция е да направи културата истински народна. За това е нужно, първо, да се превърнат всички духовни богатства, веич-

ки завоевания на науката и изкуството в достойние на целия народ. Второ, решително да се издигне образователното и културното равнище на цялата маса на трудещите се, да се открие широк простор за народните таланти, за пълен разцвет на творческите сили на народа.

Културната революция е необходима както в една културно развита, така и в една изостанала в културно отношение страна. Дори в най-развитата капиталистическа страна значителна част от населението — трудещите се, обикновено са лишени от възможност да се ползват от постиженията на културата, тяхната участ е да се трудят за интересите на господстващата класа. Като монополизира заниманието с духовна дейност, с умствен труд, господстващата класа често ограничава културното развитие на трудещите се с оня минимум, който е необходим за изпълнението, на определени производствени функции. Що се отнася до изостаналите страни, необходимостта от културна революция за тях е още по-очевидна.

Не бива да си представяме културната революция като някакъв внезапен, еднократен, бързо протичащ акт. Това е постепенен процес, който изисква повече или по-малко продължителен период от време, къртовски и настойчив труд, умела организация. Проблемите на културното преустройство на обществото не могат да бъдат решени само с декрети, с едно дръсване на перото. Тук е много важно народните маси да осъзнаят необходимостта от културно развитие, да се използва напълно и в нужната насока тяхното естествено тежжение към знания и култура. За създаването на новата социалистическа култура е необходима солидна материална база. Тази база възниква именно в процеса на социалистическото преустройство на икономиката, в процеса на национализацията, индустриализацията и колективизацията.

Пролетарската държава национализира, превръща в достойние на целия народ всички институции на културата, всички средства за духовно въздействие върху хората: театри, музеи, кинотеатри, радио, печат и т. н., а също така строи нови културни институти. Тя взема в свои ръце обучението и възпитанието на трудещите се, коренно преобразува в интерес на народа общооб-

разователното и специалното (средно и висше) училища. По такъв начин за широките слоеве трудещи се се откриват небивали възможности за овладяване на постиженията на човешката култура, за повишаване на общото и специалното им образование.

Теоретиците на II Интернационал, опортюнистите, на времето твърдяха, че без постигане на определено равнище на култура, без наличие на достатъчно интелигенция и културни кадри работническата класа не трябва да взема властта. И то защото „некултурните“ народни маси не можели да управляват държавата и да осигурят изграждането на социалистическото общество.

Като разобличаваше опортюнистите, В. И. Ленин убедително доказва, че пролетариатът, ако са намерили необходимите предпоставки за това, трябва, без да се бави, да вземе властта, а после вече непрестанно да работи над издигането на културното равнище на трудещите се, още повече че диктатурата на пролетариата създава най-благоприятни условия за това.

Именно така и постъпиха работниците и трудещите се маси в Русия и в редица други страни. Те не седнаха да чакат културното равнище на народа да се издигне до едно на никого неизвестно равнище, необходимо от гледна точка на опортюнистите за вземането на властта. Още повече че те би трябвало да чакат безкрайно дълго, защото капиталистите правеха всичко възможно, за да държат народа в мрак и невежество: неграмотни, затъпели хора се експлоатират по-лесно и безнаказано.

Работническата класа в съюз с трудещите се маси на Русия взе властта в една изостанала в културно отношение страна, страна, където по-голямата част от населението беше неграмотна, където просветата и образованието се намираха в дълбок упадък. А като взе властта, тя направи всичко възможно, за да превъзмогне културната изостаналост на страната, да издигне културното равнище на народа. Към 1937 г., т. е. към момента, когато завършваше преходният период, в Съветския съюз неграмотността беше ликвидирана в основни линии. Страната се покри с гъста мрежа от училища, специални средни и висши учебни заведения, библиотеки, читални, музеи, театри, клубове и други

културни учреждения. Достатъчно е да кажем, че само броят на учащите се в общообразователните училища нарасна през този период близо 3,5 пъти. Пролетарската държава направи особено много за просветата и образованието на народите от изостаналите национални покрайнини на Русия.

Сериозни успехи в осъществяването на културната революция постигнаха и другите социалистически страни.

Така например, докато в стара Полша неграмотните бяха 23 процента, в Румъния — 43 процента, в България — 27 процента и т. н., сега във всички социалистически страни неграмотността е почти ликвидирана и това беше направено в изключително кратки срокове — буквално за две-три години. Тук твърде много е направено за приобщаването на милионите трудещи се към постиженията на културата, създадена е общодостъпна система на общо и специално образование, формира се истински народна интелигенция. По брой на студентите във висшите учебни заведения много социалистически страни надминаха развитите капиталистически държави. Например, докато в ГФР на всеки 10 000 жители се падат средно 24 студента, във Франция — 34, то в Полша се падат 43 студента.

Сега все по-интензивно протича процесът на сближаване на социалистическите култури, ясно се проявява тенденцията към духовна консолидация на народите от социалистическата общност върху основата на марксизма-ленинизма. В света на творчеството и идеите социалистическата система печели все нови победи над капиталистическата система.

И така общите закономерности на строителството на социализма се проявяват специфично в различните страни. Този извод е потвърден от практиката на изграждането на социализма в СССР и в другите социалистически страни. Социалистическите революции в редица страни на Европа, Азия и в Куба бяха специфично повторение на ония основни закономерности, които за пръв път се проявиха в процеса на социалистическата революция в Русия. Развитието и обогатяването на тези общи закономерности, умелото им прилагане в

конкретните условия на изграждането на социализма в различните страни, непримиримата борба с догматизма и ревизионизма, с абсолютизирането както на общите закономерности, така и на специфичните условия са необходими предпоставки за успеха на социалистическото строителство.

2. Преходният период от капитализма към социализма и некапиталистическият път на развитие

От преходния период от капитализма към социализма трябва да се различава *некапиталистическият път на развитие*, който, както знаем, също представлява движение към социализма, но не непосредствено от капитализма, а от докапиталистически (феодални и патриархални) форми на обществено устройство.

Преходът от капитализма към социализма се извършва при наличието и на материални (достатъчно развита икономика), и на социални (наличие на работническа класа и на нейна марксистка партия) условия. А при движението към социализма от докапиталистически форми на обществото тези условия или изобщо не съществуват, или се намират едва в стадий на възникване. Затова естествено е, че общите закономерности на изграждането на социализма, присъщи на преходния период от капитализма към социализма, в техния чист, така да се каже, класически вид тук не са напълно приложими.

Нека се спрем на този въпрос малко по-подробно.

Тъй като в редица страни, тръгнали по некапиталистически път на развитие, класовата диференциация е твърде слаба, а работническата класа още току-що се заражда, социалистически преобразования тук могат да се започнат и без диктатура на пролетариата, при наличие например на революционно-демократични държавни форми. В този случай задачите по създаване на предпоставки за новото общество се осъществяват от революционно-демократичната държава, при което в решаването на тези задачи, особено на такива като защита срещу износ на контрареволуция, създаване на икономика и култура и т. н., й помага диктатурата на пролетариата, победила в други страни. Опирайки се на

помощта и подкрепата на социалистическите страни, развиващата се страна може да пристъпи към създаване на материалната и социалната база на социализма.

Строго задължително и при некапиталистическия път е ликвидирането на частната собственост, заменянето ѝ с обществена собственост. Но този процес също може да придобие специфични форми. Тъй като икономиката на развиващите се страни се намира често в зависимост от чуждестранните монополи, тук няма възможност за бързото и, така да се каже, еднократно национализиране. Процесът на национализация приема постепенен характер, при това за държавата нерядко е изгодно да откупи национализираните обекти от буржоазията, която се е държала лоялно спрямо новата власт. Разбира се, национализацията не губи при това своята антикапиталистическа насоченост.

В страните, тръгнали по некапиталистическия път, са твърде специфични и методите на индустриализация, методите на коопериране на селското стопанство. Наред с издирването на собствени средства и помощта на социалистическите страни тук не е изключена възможността да се привлече за постигане на икономическа независимост и чуждестранен капитал, както правят някои африкански страни.

Известно е, че в много от освободилите се страни все още има форми на общинно владение или остатъци от такива форми, запазнили се от доколониалните времена, преди появяването на стоковото производство и утвърждаването на империалистическата експлоатация. Тези страни имат това общо със социализма, че средствата за производство са обща, а не частна собственост. Но с това се и свършва общото им със социализма и, както писа Ф. Енгелс, само това свойство не дава на тази старинна форма на производство способност да породи от себе си бъдещото социалистическо общество.¹

Родовата община разполага само с неразвити, примитивни средства за производство. В нея най-често с голям труд се осъществява само просто възпроизводство, производителността на труда тук е много ниска, икономическата дейност и целият живот на общината имат затворен, застоен характер. Всичко това отличава

¹ Виж К. Маркс и Ф. Енгелс. Соч., т. 22, стр. 444.

старинния общинен строй от социалистическото общество, което предполага високо развити производителни сили, неразривна взаимна връзка на производствените колективи върху основата на общонародната социалистическа собственост. Естествено, историята досега не е дала пример общинни форми, запазени от родовия строй, да породят социалистическо общество. Нещо повече, те никъде не са могли да устоят пред разлагащото влияние на стоковото производство и световния пазар. В много общини се отдели слой на частни собственици, заграбили обществени владения и експлоатиращи съплеменниците си.

Но всичко това не значи, че старите народни форми на колективно владение и труд не могат да изиграят никаква роля в изграждането на новото общество в редица освободили се страни, и по-специално при кооперирането на селското стопанство.

Народната власт може да вдъхне нов живот в селската община и да помогне на земеделците да я превърнат в трудова кооперация. Опитът на Мали и на някои други африкански страни показва, че антиимпериалистическите сили могат да пробудят кипяща инициатива и ентузиазъм сред членовете на общината и да ги насочат към изграждане на нов живот.

Що се отнася до другите закономерности на строителството на социализма (планомерно развитие на народното стопанство, насочено към изграждане на новото общество и повишаване на материалното благосъстояние на народа, осъществяване на културна революция, създаване на национална народна интелигенция, ликвидиране на националното потисничество и установяване на равноправие и дружба между народите, солидарност с трудещите се от цял свят), те по принцип се проявяват еднакво както в обществото на преходния период от капитализма към социализма, така и в обществото, тръгнало по некапиталистическия път на развитие.

3. Социалистическото общество

Социализмът като общество на преходния период от капитализма към социализма представлява първата, низшата фаза на комунизма, която има свои специфич-

ни особености. Обаче преди да говорим за социализма, трябва да получим поне една обща представа за двете фази на новото общество, за тяхната прилика и разлика.

Социализмът
и комунизмът —
двете фази на
новото общество

Социализмът и комунизмът са първата и втората фаза на новото, комунистическото общество. Те се градят върху високоразвита материално-техническа база, тяхната непоклатима икономическа основа е обществената собственост върху средствата за производство и липсата на експлоатация на човек от човека.

Тъй като и при социализма, и при комунизма липсват частна собственост, експлоататорски класи, потисничество на човек от човека, производствените отношения и тук, и там са отношения на братско сътрудничество и взаимопомощ.

И при социализма, и при комунизма действа законът за планомерното, пропорционално развитие на народното стопанство. Целта на общественото производство — колкото може по-пълно задоволяване на материалните и духовните потребности на трудещите се — и средствата за постигането на тази цел — постоянното развитие и усъвършенствуване на производството върху базата на една висока техника — за социализма и комунизма са също еднакви.

И социализмът, и комунизмът се характеризират с отношения на дружба и сътрудничество между народите, а запазването и стабилизирането на мира са основа на отношенията между народите на големи и малки страни; при социализма и при комунизма всички членове на обществото имат еднакво право да се трудят според способностите си; и там, и тук се утвърждава единство между личността и обществото, господства една и съща — комунистическата идеология.

Като имаха предвид общността на коренните черти на социализма и комунизма, класиците на марксизма-ленинизма ги разглеждаха именно само като различни форми (степени на развитие) на едно и също — комунистическото общество. „Доколкото средствата за производство стават обща собственост — пише В. И. Ленин за социализма, — дотолкова думата „комунизъм“ е

приложима тук, ако не забравяме, че това *не* е пълет комунизъм.“¹

Социализмът е непълен, неразвит комунизъм, защото ~~непосредствено израства от капитализма~~, изгражда се от материал, наследен от капитализма, и напълно естествено запазва следите, „рождените белези“ на това старо общество. Такива са например остатъците от старото разделение на труда, липсата на пълно икономическо равенство, отживелиците на миналото в съзнанието и поведението на хората и т. н.

Комунизмът е по-висок и съвършен стадий на комунистическата формация. Изключително високо равнище на развитие достига при комунизма високо механизираното и автоматизирано производство. Равнището на производителността на труда и на производството ще бъде до толкова високо, че ще даде възможност да се премине от социалистическия принцип на разпределение: „От всекиго според възможностите, на всекиго според труда“ — към качествено новия, комунистически принцип: „От всекиго според способностите, на всекиго според потребностите“. Значително ще се измени и характерът на труда. У всички членове на обществото ще се развие вътрешна потребност доброволно и според наклонностите си да се трудят за общественото благо.

С победата на комунизма ще станат сериозни качествени изменения не само в икономиката, но и в обществените отношения, в бита и съзнанието на хората. Ще изчезнат съществените различия между града и селото, а след това и различията между хората на умствения и физическия труд, всички граждани на страната ще се превърнат в труженици на комунистическото общество. При комунизма ще изчезне държавата, социалистическият държавен ред ще се развие в комунистическо обществено самоуправление, ще бъдат напълно преодолени остатъците от капитализма в съзнанието на хората, ще се измени техният начин на живот, техният бит.

„Комунизмът — се казва в програмата на КПСС — е безкласов обществен строй с едина общонародна собственост върху средствата за производство, с пълно социално равенство между всички членове на обществото, където заедно с всестранното развитие на хората ще

¹ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 33, стр. 98.

израснат върху основата на постоянно развиващата се наука и техника и производителните сили, където всички източници на общественото богатство ще потекат като пълноводен поток и ще се осъществи великият принцип „От всекиго според способностите, на всекиго според потребностите“. Комунизмът е високо организирано общество на свободни и съзнателни труженици, в което ще се утвърди обществено самоуправление, трудът за благото на обществото ще стане за всички първа жизнена потребност, осъзната необходимост, способностите на всекиго ще се прилагат с най-голяма полза за народа.

За да се извършат едни толкова дълбоки качествени преобразования, е необходимо време, а главното съответни материални, социални и духовни предпоставки: високоразвита материално-техническа база, свършени обществени отношения на свободни от експлоатация хора, богата духовна култура, високо равнище на съзнателност на народа. Тъй като всички тези предпоставки се създават само при социализма, немислимо е да се мине без социалистическия стадий на развитие, да се извърши скок от капитализма направо във висшия стадий на комунизма. „От капитализма — пише В. И. Ленин — човечеството може да премине непосредствено само към социализма, т. е. към общо владение на средствата за производство и разпределение на продуктите според работата на всеки.“¹

Така че социализмът като особен стадий на развитие на обществото е неизбежен. Както от зърното не може да израсне непосредствено клас, а само стъбло, така и от капитализма непосредствено израства само социализъм. Социализмът е нещо като стъбло, върху което израства чудесният клас на развитото комунистическо общество.

А сега да преминем към разглеждане на особеностите на социалистическото общество. Ще започнем с неговата икономическа организация.

Икономика
на социализма

В основата на икономиката на социализма стои обществената социалистическа собственост, която отговаря на обществения характер на производството. Обществената собственост в СССР и в повечето други

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 24, стр. 70.

социалистически страни съществува в две форми: общо-народна и кооперативна. Първата се образува в резултат на социалистическата национализация и принадлежи на целия народ, втората — в резултат на кооперирането на производството и принадлежи на група, на колектив от хора, образуващи един или друг кооператив. Общонародната собственост заема ръководно положение в социалистическата икономика, тъй като, първо, тя обхваща решаващите отрасли на икономиката (тежка промишленост, енергетика, транспорт и т. н.) и, второ, превъзхожда кооперативната собственост по степен на развитие, на обобществяване на средствата за производство.

Съответно на двете форми на обществена собственост има два типа социалистически стопанства: държавни предприятия (заводи, фабрики, совхози и т. н.) и кооперативни (колективни стопанства на селяните, занаятчиите и домашните производители). И двата тия типа стопанства, както и стопанствата вътре във всеки тип са икономически свързани помежду си чрез стокоепаричните отношения, които по необходимост са присъщи на социалистическото общество.

Обществената собственост при социализма премахва деленето на хората на господстващи и подчинени, изключва експлоатацията на човек от човека, утвърждава производствените отношения на дружеско сътрудничество и взаимопомощ между трудещите се.

От господството на социалистическата собственост, от факта, че средствата за производство, а следователно и неговите продукти, всички материални и духовни ценности принадлежат на народа, произтича и дълбоко хуманистичната цел на социалистическото производство: все по-пълното задоволяване на постоянно растящите материални и културни потребности на трудещите се. Тази цел е коренно противоположна на целта на капиталистическото производство, предназначението на което е да се извлича максимална печалба. Докато за капиталиста е съвсем безразлично какво да произвежда — атомна бомба или хранителни продукти, стига само да е осигурена висока печалба, социалистическото производство се осъществява не заради обогатяването на група привилегирани, а за задоволяване на потребностите на хората.

Съветската власт в СССР не съществува и половин век, но колко много направиха за народа, за обикновените хора на труда! Достатъчно е да кажем, че реалните доходи на работниците през 1963 г. са нараснали в сравнение с времето преди революцията 5,9 пъти, а доходите на селяните — над 7 пъти. В страната се извършва огромно жилищно строителство. Само през 1965 г. нови жилища получиха 10,5 милиона души.

Наистина социалистическото производство още не може да осигури изобилие на средства за живот и напълно да задоволи потребностите на всички членове на обществото. Върху основата на социалистическата собственост и на постигнатото равнище на развитие на производството се създаде социалистическият принцип на разпределение: „От всекиго според способностите, на всекиго според труда.“ „Който не работи (ако, разбира се, е способен да работи), не трябва да яде“ — такъв е непоклатимият закон на социализма.

Всички членове на обществото носят равно задължение да се трудят и да се ползват от еднаквото право да получават от обществото в зависимост от количеството и качеството на изразходвания труд. Социалистическият принцип на разпределение премахва присъщото на всички експлоататорски общества делене на хората на малка група, свободна от задължението да се труди, но ползваща се от всички блага на живота, и огромно мнозинство, обречено на изтощителен труд, който нерядко не му осигурява дори едно сносно съществуване.

Принципът на разпределение според труда е естествен, необходим за социализма. Той осигурява личната материална заинтересованост на работника от резултатите на неговия труд, която е много важен стимул на социалистическото производство. При социализма, който работи повече и по-добре, той получава и повече. Такъв начин на заплащане на труда създава материална заинтересованост у работника да повишава квалификацията си, активно да участва в производството, да увеличава количеството и да повишава качеството на изработваната продукция.

Макар при социализма всички членове на обществото да имат равно задължение да се трудят и равното право да получават в зависимост от вложения от тях труд,

социалистическото общество не осигурява още пълно икономическо равенство на хората.

В условията на социализма всеки отделен производител получава от обществото толкова, колкото сам му дава, с изключение на оная част, която отива в общественния фонд. Тук вече няма класово неравенство, но се запазва още неравенството в частта на продуктите, получавани от всеки отделен член на обществото при разпределението. Лесно може да се види, че принципът равно заплащане за равен труд при социализма е прилагане на еднакво мерило към разни хора. Тъй като хората имат различна квалификация, нееднаква надареност, различен състав на семейството, при заплащането според труда те фактически не получават равни доходи. Това е неизбежно през първата фаза на новото общество: през този етап обществото още не е достигнало до пълно изобилие на предмети за потребление, още не всички негови членове имат достатъчно висока съзнателност. При социализма не трябва да се изравняват доходите на всички труженици, това би нарушило принципа на социалистическото разпределение и би отслабило материалните стимули за труд.

Разбира се, би било погрешно да се мисли, че икономическата организация на социалистическото общество е идеална, че нейното формиране и развитие протичат гладко и безболезнено. В развитието на социалистическата икономика има немалко трудности и противоречия, преди всичко от обективен характер. Не трябва да се забравя, че изграждането на новото общество в СССР (а също и в повечето други социалистически страни) започна в условия на ниско равнище на развитие на производството, че народите на нашата страна изразходваха много усилия и време за въоръжена борба с вътрешните и външните врагове, за възстановяване на разрушеното от войните стопанство. Не може да не се вземат предвид недостигът на материални и финансови ресурси, на квалифицирани кадри, липсата на опит в изграждането на новото общество. Имаше сериозни грешки и пропуски от субективен характер, свързани по-специално с култа на личността, който се отрази отрицателно върху развитието на икономиката и на всички обществени отношения.

Казват, че истината се постига в сравнението, и

това общо взето е вярно. Но бедата е там, че понякога, като сравняват успехите в икономиката на социализма и капитализма, да речем на СССР и САЩ, вземат под внимание само голите цифри. Естествено, върху основата само на цифровите данни за това, че равнището на развитие на производството, на производителността на труда, на благосъстоянието на определена част от трудещите се в САЩ е по-високо, отколкото в СССР, може да се стигне до изводи не в полза на социализма. Но няма може да не се вземе под внимание например фактът, че капитализмът в САЩ се развиваше безпрепятствено около две столетия, през които нито един вражески войник не стъпи на северноамериканска земя и нито едно съоръжение тук не беше разрушено от вражеска бомба или снаряд? Нещо повече, американските капиталисти трупаха печалби от войната и кръвта на обикновените хора на труда се превръщаше в златни потоци, устремени към бездънните каси на господарите на капиталистическа Америка.

Ето защо, сравнявайки икономиката на социализма и капитализма, не трябва да се забравя *с какво* започваше социализмът, *в какви условия* се създаваше, *от колко време* съществува, *какви са перспективите* на неговото развитие. И ако всичко това се вземе предвид, тогава сравнението ще бъде вече далеч не в полза на капитализма.

Така например през 1913 г. Русия произвеждаше едва 12,5 процента в сравнение с промишленото производство на САЩ. При това в резултат на Първата световна война и на гражданската война руската промишленост беше почти напълно разрушена. През 1965 г. производството на съветската промишленост възлезе на повече от 62 процента в сравнение със значително порасналото производство на САЩ. А знае се, че този грандиозен успех е постигнат всичко на всичко за тридесет и няколко години мирно строителство!

Нашата изостанала, предимно аграрна страна под знамето на социализма стана втората индустриална държава в света, страна с високо равнище на науката, техниката и културата, страна с най-напредничави обществени отношения. Никак не е случайно, че първата в света страна на социализма първа в света изстреля изкуствения спътник на Земята, първия в света косми-

чески кораб с човек на борда, първия в света изкуствен спътник на Луната. При това не трябва да се забравя, че съветската страна, като изгради социализма, е още в самото начало на комунистическото общество.

Класова структура
на социалистическото
общество

С изграждането на социализма класовият състав на обществото претърпява сериозни изменения. Експлоататорските класи се ликвидират както в града, така и в селото. Ликвидира се противоположността между града и селото, тъй като, еднакво освободени от експлоатация, трудещите се от града и селото работят за себе си, за своето общество, имайки равно право да получават за своя труд в зависимост от неговото количество и качество. Превъзможва се противоположността и между хората на умствения и физическия труд, тъй като интеллигентите ръка за ръка с работниците и селяните, работят в интерес на общото дело на социализма.

В Съветския съюз например експлоататорските класи бяха напълно ликвидирани още към 1937 г., когато в страната социализмът вече беше изграден в основни линии. Тогава 36,2 процента от населението съставляваха работниците и служещите, 57,9 процента — колхозниците и кооперираните занаятчии, 5,9 процента — селяните частници и некооперираните занаятчии. Към 1963 г. броят на последните беше всичко 0,1 процент. Следователно в Съветския съюз останаха две дружески класи: *работническата класа и колхозните селяни*, както и *трудова интеллигенция*, които през годините на съветската власт коренно се измениха.

Работническата класа вече не е предишният пролетариат, експлоатиран и безправен при капитализма. Заедно с целия народ тя владее средствата за производство и е истински стопанин на своята страна. Като си остава най-организираната и съзнателна класа и бидейки по същината си носител на отношения на другарско сътрудничество и взаимопомощ, работническата класа осъществява при социализма ръководната роля в обществото.

Колективизацията на селското стопанство и културната революция измениха неузнаваемо и облика на съветските селяни. От разпокъсана, отрудена, експлоатирана от помещиците и кулаците класа селяните се

превърнаха в истински свободна класа, работеща в едро механизирано стопанство.

Съвместният труд за благото на родината разруши вечната затвореност на селянина, спомогна той да преодолее теснобственическата психология и да се изработи у него чувство за колективизъм, за дружба и другарство. Расте културата на съветските селяни. Широкото използване на първокласната техника обуслови посявяването в село на квалифицирани кадри от механизатори, чийто труд почти по нищо не се различава от труда на работниците.

Огромни изменения претърпя и интелигенцията в съветската страна. Съветската интелигенция е истински народна интелигенция, представителите на която в по-голямата си част са излезли от работническата класа и селяните. Излязла от народа, тя му служи предано и беззаветно. През годините на съветската власт редовете на интелигенцията значително се увеличиха. Достатъчно е да кажем, че с умствен труд в СССР към началото на 1966 г. са се занимавали над 25 милиона души — над една пета част от работещото население. Милиони учители, научни работници, лекари, инженери и техници, юристи, финансови и други специалисти се трудят сега за благото на съветския народ.

Социализмът унищожава завинаги класовите отношения на господство и подчинение. Тук няма привилегировани класи или групи от хора. Всички членове на обществото се намират в еднакво отношение към средствата за производство, което изключва възможността за експлоатация, за присвояване на чужд труд. Тъй като в социалистическото общество няма експлоататори и експлоатирани, а има само трудещи се класи и обществени групи, в него няма и класова борба.

В социалистическото общество се създава нерушимо социално-политическо и идейно единство на народа. Това единство се състои в общността на основните икономически и политически цели на работническата класа, селяните и интелигенцията, в техния единодушен стремеж да се издигнат на още по-високо стъпало на обществено развитие, да изградят комунистическо общество, което ще им донесе огромни материални и културни блага. Тази общност позволява на членовете на социалистическото общество да действуват заедно, друж-

но, с общи усилия да преодоляват най-сериозни трудности, да решават задачи от огромна историческа важност. Мощта на десетки милиони хора, свързани от общността на интересите, сплотени от единството на действията, вдъхновявани от могъщите идеали на комунизма, представлява велика, могъща и несъкрушима сила.

Политическа
организация

От пролетарската демокрация на преходния период от капитализма към социализма израства *социалистическата демокрация* — нов, по-висок тип народовластие. Разширяването и развитието на демокрацията, превръщането на демокрацията за мнозинството в демокрация за всички, за целия народ е главната отличителна особеност на политическата организация на социализма.

Социалистическото общество не само провъзгласява правата на своите граждани, но и осигурява осъществяването на тези права. То, независимо от произхода, рода на занятията, пола, националността, вероизповеданието, дава на гражданите право на труд, на отпих, на лечение, материално осигуряване на старост, осигуряване в случай на болест или загубване на трудоспособността, право на образование. Практическата възможност за всеки гражданин да се ползува от тези права е гарантирана от закона, осигурява се с непрестанното нарастване на икономическата мощ на социалистическата държава. На гражданите на социалистическото общество се дава свобода на словото, печата, събранията и митингите, на улични шествия и демонстрации, право да се обединяват в обществени организации, гарантира се неприкосновеността на личността и жилището, тайната на кореспонденцията. Жената има равни права с мъжа във всички области на държавния, стопанския, културния и обществено-политическия живот. Тя има равно с мъжа право на труд, на почивка, на образование, равно с мъжа заплащане на труда. Държавата осигурява охраната на интересите на майката и детето, оказва материална помощ на многодетните и самогните майки, дава на жената при бременност и след раждане продължителен платен отпущ.

С развитието на социалистическото общество се развива и социалистическата демокрация, което намира

израз в повишаване на ролята на изборните представи-
телни органи на народната власт, в нарастването на ро-
лята на масовите обществени организации — профсъюз-
ни, младежки, кооперативни, културно-просветни и т. н.
Държавното управление постепенно започва да се пре-
върща в обществено самоуправление.

Важна проява на този процес, конкретен израз на развитието на социалистическата демокрация е разши-
ряването и заздравяването на социалната база на дик-
татурата на пролетариата, постепенното превръщане на
държавата на пролетарската диктатура в общонародна
власт на работниците, селяните и интелигенцията.

В преходния период от капитализма към социализ-
ма работническата класа е и господстваща, и ръко-
водна класа; в условията на социализма и изгражда-
нето на комунизма тя запазва своята ръководна роля
в обществото.

Защо, поради какви причини работническата класа
си остава ръководна сила на социалистическото обще-
ство?

Преди всичко, защото работническата класа се тру-
ди в промишлеността, която е основата на цялото на-
родно стопанство, защото нейният труд се базира на
владещата, най-развитата форма на социалистическа соб-
ственост — държавната, общонародната собственост.
Тя се слави с богати революционни традиции, закалена
е в ожесточените битки с капитала, тя е най-последо-
вателният носител на социалистическата идеология. Ка-
то най-многочислена класа, тя е добре организирана и
дисциплинирана, т. е. представлява най-прогресивната
социална сила на съветското общество. Работническата
класа ще завърши своята роля на ръководител на об-
ществото само с изграждането на комунизма, с пълното
изчезване на класите.

Ръководната роля на работническата класа в социа-
листическото общество ни най-малко не намалява ро-
лята на другите обществени сили — селяните и нители-
генцията. Това се разбира от само себе си: работниче-
ската класа няма и не може да има свои егонистични
цели и користни интереси. Като неразривна част от
народа, работническата класа изразява общонародните
интереси, осъществява общонародни цели.

Извоювала огромен авторитет и дълбокото уважение

на целия народ в героичната борба против експлоататорите, в самоотвержения труд в името на тържеството на социализма, работническата класа и в процеса на изграждането на комунизма изпълнява благородната роля на най-последователен, най-организиран борец за общонародното дело.

Между диктатурата на пролетариата и общонародната държава няма резки граници, тъй като в своята същност те са държава от един, социалистически тип, те са форми, степени на развитие на социалистическата държава. С прерастването на държавата на диктатурата на пролетариата в общонародна държава социалистическата същност на държавата не се изменя, а само се развива и усъвършенствува във връзка с комунистическото строителство. Запазва се и укрепва нейната социална база — съюзът между работническата класа и селяните, запазва се и расте ролята на работническата класа, запазва се и се усъвършенствува, разцъфтява пролетарската социалистическа демокрация. Общонародната държава е естественоисторическо продължение, завършек на главното, което е присъщо на диктатурата на пролетариата още от първите стъпки на нейното възникване — широка демокрация за трудещите се.

При социализма държавата управлява обществените процеси, икономическия, политическия и духовния живот на страната, при това управлява обществото с последователно демократични методи. Разбира се, към нарушителите на социалистическата законност, към антиобществените елементи, каквито все още се срещат при социализма, тя прилага известни мерки на принуда и натиск. Но тези мерки не бива да се отъждествяват с присъщата на диктатурата на пролетариата функция на потискане на експлоататорите, тъй като те са насочени не против враждебни класи, а против най-консервативните, заразени с отживелиците на миналото представители на работническата класа, селяните и интелигенцията. По своята същност тя изпълнява, развива и усъвършенствува основните функции на пролетарската диктатура с изключение на функцията да потиска експлоататорските класи, която отмира във връзка с тяхното ликвидирание при победата на социализма.

Вътрешнополитическите функции на държавата като

орган за управление се състоят в това, да организира създаването на материално-техническата база на комунизма, преобразуването на социалистическите отношения в комунистически, да упражнява контрол върху мярката на труда и мярката на потреблението, да осигурява повишаването на благосъстоянието на народа, да охранява правата и свободите на съветските граждани, социалистическия правов ред и социалистическата собственост, да възпитава народните маси в дух на съзнателна дисциплина и комунистическо отношение към труда.

В областта на външната политика държавата се грижи за укрепване на единството и сплотеността, за развитието на братското сътрудничество със социалистическите страни. Тя изпълнява свято своя интернационален дълг пред международната работническа класа, пред всички народи в света: съдействува всестранно за революционната борба на пролетариата в развитите капиталистически страни, оказва всестранна помощ на народите в развиващите се страни, освободили се от ксониализма, а също и на народите, борещи се за своето национално освобождение. Много внимание и сили държавата отделя за отстояване делото на всеобщия мир и за поддържане на нормални отношения с всички страни. Същевременно, имайки предвид опасността от нападение от страна на империалистическите сили, тя се грижи да укрепи отбранителната способност на страната и на цялата социалистическа система.

Трябва да отбележим, че развитието на социалистическата демокрация в СССР не беше лишено от сериозни трудности и противоречия. Това беше свързано поспециално с култа към личността на И. В. Сталин, когато демокрацията се ограничаваше, а социалистическата законност се нарушаваше.

Противниците на научния социализъм от лагера на буржоазните идеолози и политици се опитват да докажат, че култът към личността по необходимост произтичал от самата същност на социалистическото общество, което обаче не отговаря на действителността. Разбира се, това съвсем не значи, че култът към личността няма своите причини. Работата е там, че централизацията на икономиката, на целия социален живот свръх допуснатите предели създава възможност за съсредо-

точаване на властта, а при *определени условия* и за злоупотреба с властта, от която злоупотреба до култа към личността има само една крачка. Обаче тези условия не произтичат от същината на социализма; те са свързани с особеностите на развитието на една или друга страна, с личните качества на ръководителя. Именно личните качества на Сталин (грубост, липса на търпимост към хората, капризност и др.), които предизвикаха у В. И. Ленин опасение, че Сталин, като съсредоточи в ръцете си огромна власт, не ще може правилно да се възползува от нея, бяха именно едно от условията за възникването на култа към личността. Не случайно през последните години от своя живот В. И. Ленин много мислеше и работеше над това, как да се съчетае централизмът с демокрацията, как да не се допусне съсредоточаване на властта в ръцете на едно лице, а още повече злоупотреба с властта. Именно през тези години той разработва всестранно въпросите за демократическия централизъм, за колективността в ръководството, за организирането на народен контрол и т. н.

Към условията за възникването на култа към личността спадат също и особените трудности по изграждането на новото общество в СССР, свързани с наличието на враждебно-капиталистическо обкръжение, с необходимостта да се води война с германофашистките завоеватели и т. н.

Както се вижда, култът към личността не произтича по необходимост от природата на социализма. Той е несъвместим с марксизма-ленинизма, с теорията на научния комунизъм, с обективните закономерности на развитие на социалистическото общество, за което е характерно народовластието, постоянното разгръщане на социалистическата демокрация. Ето защо КПСС на своя XX конгрес осъди култа на личността, взе мерки за изкореняването на неговите последици, като разчисти по такъв начин почвата за по-нататъшна демократизация на социалистическото общество.

КПСС — авангард
на народа

Развитието на политическата организация в условията на комунистическото строителство е неразривно свързано с дейността на Комунистическата партия на Съветския съюз — ръководната и направляваща сила на съветското общество.

КПСС, се казва в нейния устав, е боеви, изпитан *авангард на съветския народ*, обединяващ на доброволни начала прогресивната, най-съзнателната част на работническата класа, колхозните селяни и интелигенцията. Основана от В. И. Ленин, комунистическата партия през шестдесет и няколко годишното си съществуване измина славен героичен път на борба и победи. Тя доведе работническата класа и трудещите се селяни в нашата страна до тържеството на Великата октомврийска социалистическа революция и до утвърждаването на пролетарската диктатура, осигури пълна и окончателна победа на социализма. Под изпитаното ръководство на партията се създаде и укрепна социално-политическото и идейното единство на съветското общество. В резултат на това пораснаха авторитетът на партията и безграничното доверие на съветския народ към нея.

В редиците на партията днес се наброяват около 12,5 милиона комунисти, най-прогресивни, съзнателни представители на работническата класа и на всички трудещи се. По-голямата част от членовете на партията са работници и колхозници, при това в социалния състав на партията ~~работническата~~ класа заема и занапред е призвана да заема ръководно положение. Партията представлява интернационална политическа организация, изрзяваща великата дружба и братството между народите на СССР. В нейните редове има представители буквално на всички народи, населяващи нашата съветска родина.

Цялата политика на партията и цялата ѝ дейност както в самата страна, така и извън нейните граници са подчинени на интересите на народа, на неговите най-съкровени мисли и възжеления. „Партията — се казва в програмата на КПСС — *съществува за народа, в служенето на народа тя вижда смисъла на своята дейност.*“

Ето защо идеите и делата на партията станаха идеен и дела на съветския народ, ето защо тези идеен и дела са еднакво близки и понятни и на работниците, и на колхозниците, и на интелигенцията, на хора от различни възрасти, професии и националности. *Партията е умът, честта, съвестта на нашата епоха*, на съветския народ, който извършва велики социални преобразования.

Ръководейки обществото, великия градивен труд на

народа, партията зорко гледа в бъдещето, посочва на народа пътищата за движение напред, пробужда в народните маси творческа инициатива. В единството на партията и на народа, в ръководството на ленинската партия, в нейната организираща и направляваща дейност е непоколебимата сила на социалистическия строй.

**Духовната култура
на социализма**

В резултат на културната революция, осъществявана върху основата на социалистическото преустройство на икономиката и социално-политическите отношения, възниква качествено нова, социалистическа култура. Тя е сбор от постиженията на социалистическото общество в областта на науката, изкуството и литературата, на просветата и образованието, на нравствеността и т. н. За тези елементи на културата, за тяхното място в развиващото се социалистическо общество, за ролята им във формирането на всестранно развит човек ние ще разкажем по-нататък. Тук ще отбележим само, че социализмът слага край на деленето на културата на култура на господстващите и култура на потиснатите класи, което деление е присъщо на класово-антагонистичното и особено на капиталистическото общество. Той създава единна общонародна култура, която е достойна на всички трудещи се: работници, селяни и интелектуалци. *Социалистическа, интернационална по съдържание, поставяща си за цел укрепването и развитието на социализма, на дружбата и сътрудничеството между трудещите се от различните националности, тази култура е национална по форма (по език и други начини на изразяване на съдържанието), което я прави особено близка и понятна на всеки, голям и малък, народ, улеснява достъпа му до постиженията на духовния живот на другите народи, спомага за обогатяването на националните култури, за развитието на общата за всички народи интернационална култура.* *Идейна основа на културата на социализма е марксизмът-ленинизмът* — единствено научният миросглед, който помага за разцвета на културата, поставя я в служба на великото дело на социализма.

Идеолозите на капитализма много говорят за културата, за цивилизоваността на близкото на сърцето им общество, за предимствата на капиталистическата култура над социалистическата. При това те обикнове-

но се позовават на културата на битовото обслужване, на знаменития „сървиз“, чието състояние в развитите капиталистически страни все още не е достигнато от социалистическите страни.

Без съмнение културата на битовото обслужване не е маловажен показател за културата на обществото и той в никакъв случай не трябва да се пренебрегва, както за съжаление нерядко ставаше у нас. Но главен показател за равнището на културното развитие на обществото не е „сървизът“, а това, *до каква степен са овладени силите на природата и обществото, до каква степен културата служи на човека, доколко достъпна е тя за широките народни маси, до каква степен са образовани трудещите се.* Именно в това, в най-главното, социалистическата култура превъзхожда културата на буржоазното общество.

При капитализма постиженията на културата са достояние на една малка част привилегировани. При социализма — на всички хора на труда. За всеки член на социалистическото общество са открити широки възможности за получаване на образование, за творческа дейност в областта на производството, науката, изкуството и нравственото усъвършенствуване. А за човека в капиталистическото общество тези възможности са ограничени, тъй като монополът върху творческата дейност принадлежи тук на господстващите класи. Социалистическата култура по самата си същност, по вътрешната си природа е дълбоко *хуманистична*, тя се създава за човека на труда, тя е важно средство за неговото интелектуално усъвършенствуване и служи на високите, истински човешки идеали.

Социализмът и личността

При капитализма става раздвояване на личността — личност на експлоататора и личност на трудещия се. Трудещата се личност е лишена от възможността да се ползува от всички блага на живота, от всички постижения на материалната и духовната култура, тя има ограничени възможности за развитие и усъвършенствуване. Същевременно в труда на тази личност, на нейната борба против експлоатацията се формират истински човешките качества: колективизъм, организираност и дисциплинираност, мъжество и твърдост, презрение към всичко, което принижява, което потиска чо-

века. С други думи, при капитализма се създават предпоставките за формирането на новата, социалистическа личност, формират се също и някои нейни черти и особености.

При капитализма се изостря до крайна степен противоречието между личност и общество, възникнало с разделянето на обществото на класи — противоречие, което се преодолява само в резултат на социалистическата революция, на победата на социализма. Социализмът създава предпоставки за всестранно развитие на човека, за изразяване на многообразните му жизнени прояви.

Като ликвидира частната собственост и експлоатацията, като осигури равни политически и юридически права и задължения за всички граждани, социализмът създава *политически условия* за развитието на човека. Различията в пол и възраст, в произход и вид на занятията, в националност и вероизповедание тук не са пречка за активна, творческа дейност на всеки трудещ се в най-разнообразните сфери на обществения живот. Като освободи труда на човека и го превърна от труд за експлоататора в труд за себе си, за своето общество, социализмът направи труда — неговото количество и качество — единствен критерий за обществената ценност на човека, определител на неговото място в социалната система. Освободеният труд, стимулиран материално и морално, стана основа за развитието на човека, единствената признавана от обществото сфера за проявяване на неговите способности. Социализмът създаде качествено ново производство, целта на което е трудещият се, неговите потребности и интереси. По такъв начин се създават материалните предпоставки за развитието на човека. Увереността, че човек винаги ще намери приложение на своите способности, че обществото, общественото производство, използвайки неговите способности, същевременно се грижи за задоволяване на потребностите му, като поставя степента на тяхното задоволяване в зависимост от количеството и качеството на труда, стимулира хората на труда да усъвършенствуват своите професионални навици, своето общообразователно и културно равнище. Като създаде нова духовна култура и я постави наред с материалната култура в служба на трудещите се, социализмът

осигурява най-благоприятни условия за интелектуалното развитие на човека и за неговото нравствено усъвършенствуване.

В резултат на това върху основата на дълбоките преобразования в икономиката, социалните отношения и духовния живот социализмът не само запазва, развива, издига на нова качествена висота ония истински човешки черти, които се зараждат у трудещата се личност при капитализма, но и създава нови черти, които не са присъщи на личността в старото общество. С други думи, в резултат на тържеството на социализма се създава нова *социалистическа личност*.

Формирането на новия човек — истинския творец на историята, пълновластния стопанин на обществото, единствения собственик и създател на материалните и духовните ценности, съзнателния носител и творец на новите, истински човешки обществени отношения — е велико завоевание на социализма, равно на което историята на човечеството още не познава.

Социалистическата личност се проявява преди всичко като труженик на социалистическото производство, основано върху съвместното обществено владение на средствата за производство. Тя се отличава с трудовата си активност, със стремежа си да запази и умножи общественото богатство, с новата си трудова дисциплина, с новите си трудови отношения — отношения на дружба и сътрудничество със събратята по труд. За нея са характерни и такива високи духовни качества като беззаветна преданост на комунистическите идеали, чувство на интернационализъм, висока съзнателност и отговорност пред обществото, обществена активност; принципите на комунистическата нравственост здраво влизат в нейния живот, труд и бит. Социалистическата личност се отличава с богат духовен живот, с високо културно равнище, с разностранност на духовните интереси, с дълбок интерес към научното и художественото творчество, със стремеж към всестранно развитие и усъвършенствуване.

Разбира се, би било погрешно да се мисли, че всички членове на социалистическото общество притежават всички изброени черти на личността. Ние все още срещаме тук стремеж у отделни хора да се отклонят от общественополезния труд, факти на обществена пасив-

ност и интелектуална инертност. Същевременно изброените черти са *типични* черти на личността при социализма. Първо, защото социализмът създава реална възможност за формирането на тези черти у *всеки* човек; второ, защото тези черти са присъщи на значителното *мнозинство* от членовете на социалистическото общество.

С победата на социализма и възникването на социалистическата личност коренно се изменя и съотношението между общество и личност. Вместо противоположността между личност и общество в условията на класово-антагонистичните формации възниква прогресиращо *единство между личност и общество*. Това единство има здрава обективна основа — обществената собственост; което осигурява съчетаването на обществените и личните интереси. Стремещът на личността към подобряване на собственото ѝ положение в условия, когато липсва експлоатация и трудът е задължителен за всички, се осъществява в труда за благо на цялото общество.

Много неща могат да характеризират отношението на личността към обществото и към обществените интереси. Но може би най-ясно това отношение се проявява в мотивите на трудовата активност, в отношението към труда. Ленинградските социолози решиха да изяснят какво е разбирането на младите работници за обществената значимост на труда и предложиха на всеки от тях да отговори кое от следните съждения за ценността на труда изразява личното мнение на всеки от тях.

Отговорили положително:

1. Добра е оная работа, където принасяш по-голяма полза, където си необходим.	617 души (23,2%)
2. Не бива да се забравя как се заплаща дадена работа, но основното е нейният смисъл, нейната обществена полезност.	830 души (31,1%)
3. Заплащането е главното, но трябва да мислим и за смисъла на работата.	819 души (30,7%)
4. Добра е всяка работа, стига да се заплаща добре.	399 души (15,0%)

Както се вижда, 85 процента от анкетираните тъй или иначе свързват своя труд с неговата обществена полезност. Нима това не е показател за единството на *обществото и личността при социализма*, нима не е до-

казателство, че успехът на личността е и успех на обществото, което няма други цели, освен да служи на интересите на личността, да задоволява нейните разностранни потребности; да развива нейните многообразни способности. При това трябва да се има предвид, че в основата на единството между личността и обществото лежат обществените интереси, а оттук произтича необходимостта личните интереси да се подчиняват на интересите на обществото.

Прогресиращото единство на личност и общество е обективна тенденция, закономерност на развитието на социализма, обаче тази тенденция не се проявява праволинейно, непротиворечиво. Единството между личността и обществото съвсем не изключва и противоречия между тях, които се изразяват в това, че обществото, като не е в състояние напълно да задоволи потребностите на личността, ограничава отчасти развитието на потребностите, поставя степента на тяхното задоволяване в зависимост от количеството и качеството на труда, че обществото още не осигурява пълно икономическо равенство между хората, не създава още равни условия за развитие, за проявяване на творческата активност на всички хора без изключение. Освен това личността не винаги осъзнава необходимостта да съобразява личните си интереси с обществените, а понякога предявява към обществото прекалено егоистични искания, в резултат на което възникват противоречия между обществото, т. е. по-голямата част от неговите членове и известна част изостанали членове на обществото. С успехите на комунистическото строителство тези противоречия се преодоляват и единството между личност и общество се развива в посока на постигане на хармонични отношения между тях. В процеса на движението към тази хармония се изменят и обществото, и личността, при това основа за развитие на личността е развитието, преобразуването на обществото.

4. От социализма към комунизма. Особености на формирането на комунизма

От социализма обществото се развива към комунизма. Формирането на комунизма има някои основни особености. Да ги разгледаме накратко.

Първата основна особеност на формирането на комунизма е това, че за разлика от социализма, който възниква върху основата на капитализма и съдържа остатъци от него, комунизмът възниква върху собствена основа — върху основата на утвърдили се и развиващ се социализъм. В резултат на това принципно се различават пътищата и средствата за утвърждаването на социализма и на комунизма. Социализмът се утвърждава в резултат на социалистическата революция, на коренното преустройство на икономическите, политическите и духовните устои на капитализма. За утвърждаването на комунизма не е нужна революция. Комунизмът се развива непосредствено от социализма чрез развитие и усъвършенствуване на икономиката, обществените отношения и духовната му култура.

Материално-техническата база на комунизма израства върху основата на социалистическото производство чрез неговото планомерно развитие и усъвършенствуване. Единната комунистическа собственост е резултат от развитието и постепенното сливане на двете форми на социалистическа собственост — държавната и кооперативната. Комунистическото самоуправление се създава от социалистическата общонародна държава и т. н.

Тъй като между социализма и комунизма съществуват сериозни качествени различия, естествено е, че в процеса на формирането на комунизма известни черти на социалистическото общество ще изчезнат, отстъпвайки място на нови, комунистически черти. Но самото отрицание на социалистическото от комунистическото може да става само чрез укрепване и всестранно използване на принципите на социализма, чрез използване на всички присъщи на тези принципи възможности. Така например към комунистическия принцип за разпределение според способностите може да се премине само чрез всестранно развитие и използване на социалистическия принцип за разпределение според труда само тогава, когато този принцип изчерпи всички свои възможности и стане не само ненужен, но и невъзможен.

Още в социалистическото общество има много осезаеми и видими черти на комунизма. Все повече се развиват комунистическите форми на труд и организация на производството, обществените форми на задоволя-

ване на материалните и духовните потребности на трудещите се и т. н. С движението към комунизма тези черти на новото растат и се разширяват, изтласквайки всичко, което пречи на прогресивното развитие на обществото.

Втората основна особеност на формирането на комунизма е това, че преходът към вгората фаза на новото общество се извършва постепенно, стъпка по стъпка, стъпало по стъпало. Социализмът прераства в комунизъм не изведнъж, не изцяло, а на части: постепенно отмираат елементите на социализма и идват да ги сменят също така постепенно елементите на комунистическото общество. Не изведнъж, а постепенно се извършва преходът към комунистическия принцип на разпределение според потребностите, към общественото самоуправление, към безкласовото общество и т. н.

Постепенното преминаване към комунизма е несъвместимо с необоснованата прибързаност, с преждевременното въвеждане на комунистически принципи. Новите форми на икономически живот, на общественото устройство и бит се утвърждават тук *планомерно*, последователно с назряването на необходимите материални и духовни предпоставки.

Постепенният характер на прехода към комунизма е закономерен и е обусловен от самата природа на социалистическия строй. При социализма няма класови сили, които да действуват против движението на обществото към комунизма. Съзнателната, планомерна дейност на партията и държавата осигурява обикновено своевременно проявяване и разрешаване на противоречията, възникващи в процеса на това движение. По такъв начин се изключват социалните сътресения, внезапните преврати в живота на обществото и развитието приема характер на постепенност, без прекъсвания и спадания, така характерни за капитализма.

Постепенността ни най-малко не означава бавност в развитието. Напротив, преходът към комунизма представлява процес на изключително бързо икономическо и културно развитие, което е свързано с успехите на комунистическото строителство, с участието на все повече и повече трудещи се в него.

Изграждането на комунистическото общество изисква да бъдат решени три основни задачи: първо, съз-

даване на материално-техническа база на комунизма;
второ, формиране на комунистически обществени отно-
шения; трето, възпитаване на нов човек — високосъз-
нателен строител и гражданин на комунистическото об-
щество. Тези три задачи са тясно свързани помежду си.
Те изразяват различни страни на единния процес на
преобразуване на социалистическото общество в ко-
мунистическо.

Преди да говорим за тези задачи, за пътищата за
решаването на тези задачи, трябва да разгледаме на-
учните принципи на *управление на комунистическото*
строителство, управление на обществените процеси.

СЕДМА ГЛАВА

НАУЧНО УПРАВЛЕНИЕ НА КОМУНИСТИЧЕСКОТО СТРОИТЕЛСТВО

Всяко класово-антагонистичко, досоциалистическо общество се е зараждало стихийно, т. е. независимо от волята и съзнанието на хората, в недрата на предшестващото го старо общество. Капитализмът например възникна през времето на феодализма, отначало като проста капиталистическа кооперация и мануфактура, а после и като едро машинно производство. Поради това задачата на буржоазната революция беше да приведе политическата власт в съответствие с новата капиталистическа икономика, т. е. да предаде властта от ръцете на феодалите в ръцете на буржоазията. Стихийното възникване на новото общество в рамките на старото беше възможно, защото всички антагонистични общества имаха за основа частната собственост върху средствата за производство, експлоатацията на човек от човека. С развитието на историята се меняха формите на частната собственост и експлоатацията, но сами по себе си те си оставаха неприкосновени.

Социализмът решително скъса с частната собственост и експлоатацията. Той утвърждава обществената собственост и върху нейната основа — отношенията на братско сътрудничество и взаимна помощ между хората. А обществената собственост не може сама по себе си да израсте от частната собственост, както и социалистическото общество като цяло — от капитализма. Социализмът и комунизмът се създават в резултат на *съзнателна, целеустремена* дейност на народните маси, ръководени от марксистката партия и социалистическата държава, в резултат на *съзнателно управляване на обществените процеси*. В тази глава ще говорим именно

за социализма като за съзнателно управлявано общество, за принципите на икономичното управляване на обществените процеси при социализма.

1. Социализмът — съзнателно управлявано общество

Социалистическото общество, както видяхме, представлява сложен социален организъм, подвижна, динамична система, която съдържа множество разнообразни елементи. Тук спада и икономиката с различните отрасли (промишленост, селско стопанство, транспорт, съобщения и т. н.) и с маса отделни предприятия (заводи и фабрики, колхози и совхоза и т. н.). Тук спадат и хората, обединени в класи и социални групи, в трудови и други колективи. Тук спадат и маса разнообразни отношения на хората — икономически, класови, етически и др. Тук спада и духовният живот на обществото в неговите многочислени прояви. Всички тези елементи са най-тясно свързани, влизат във взаимодействие помежду си, при това в своето единство и взаимна връзка те образуват социалистическото общество като цяло, като обект на управлението. На свой ред и всеки отделен съставен елемент на обществото също е цялостно *управлявана система*. Всяко отделно предприятие, учреждение, институт, училище и т. н. е определено единство от различни цехове, бригади, отдели, курсове, класове и редица други подразделения, в които са обединени колективи от хора.

Следователно управлението на обществото е управление на хора, неща, отношения и духовен живот, при това главното в управлението е *управлението на хората*. И това е естествено: със своя труд хората създават предмети, вещи, използват ги в труда и живота си; хората влизат в различни отношения помежду си; хората имат съзнание, идеи, създават наред с материалните и духовни ценности. Естествено, че от правилното, научно организирано управление на хората в значителна степен зависи и управлението на нещата, отношенията и идеите. Развитието на обществото се образува всъщност от действията на милиони и милиони хора; оттук и извънредно голямата сложност и отговорност

на управлението на обществените работи, а чрез тях — и на обществените процеси като цяло.

При това трябва да подчертаем, че управлението на хората в социалистическото общество не е функцията на „надзор“ от страна на експлоататорите върху трудещите се, както при капитализма. Управлението при социализма е преди всичко организиране на икономическия живот на хората, на тяхната обществена дейност, на възпитанието им в духа на комунистическите идеали. Естествено е, че при социализма се запазва управленческият труд като специфична разновидност на труда, но го изпълняват самите граждани както чрез избрани от тях представители на властта, така и непосредствено чрез системата на обществените организации. Управлението в социалистическото общество има истински демократичен характер, тъй като трудещите се маси, които са единствен собственик на средствата за производство, суверенен носител на политическата власт, играят решаваща роля в ръководството на икономиката и на всички социални процеси.

А защо в условията на социализма става възможно да се управляват толкова огромен брой хора, толкова разностранни обществени процеси, да се управлява цялото общество? Преди всичко, защото икономическата основа на социализма е *обществената собственост*, която обединява и сплотява хората, изключва от живота на обществото анархията и конкуренцията, безграничната стихия на пазара. Действащият върху основата на обществената собственост закон за планомерното, пропорционално развитие създава възможност за планомерно централизирано управление на икономиката и на всички обществени процеси, позволява да се свързваг различните звена на социалната система и да се насочва движението им към единна, предварително набелязана цел.

Нерядко, когато става дума за научното управление, се има предвид управлението на икономическия живот на обществото. Разбира се, производството, икономиката играе определяща роля в общественото развитие. Но природата на социалистическото общество е такава, че тя позволява съзнателно, върху научна основа да се управлява не само икономиката, но и всички други области на обществения живот в тяхната взаимна връзка.

Не е трудно да се убедим в това, като се обърнем към историята на нашата страна и на нашата партия, към възловите моменти от съзнателно насочваното от партията развитие на съветското общество. Така например Лениновият план ГОЕЛРО беше не само и не просто икономически план, а програма за дълбоки качествени преобразования на цялото общество, на цялата система от обществени отношения. Сам по себе си план за създаване на материално-техническа база на социализма върху основата на електрификацията, планът ГОЕЛРО имаше за цел да укрепи ръководната роля на работническата класа в обществото, да укрепи съюза между работниците и селяните, да развива пролетарската демокрация. „Електрификацията като база за демокрация“ — бе записал В. И. Ленин в плана за доклада пред VIII Общоруски конгрес на Съветите. Наричайки плана ГОЕЛРО втора програма на партията, В. И. Ленин подчертаваше мисълта, че партията е призвана да ръководи, да управлява цялото многообразие на обществените процеси. За органическото единство между управлението на икономиката и управлението на социалния живот на обществото говори и Лениновата формула: „Комунизмът е съветска власт плюс електрификация на цялата страна“.

Дълбоки преобразования на обществените отношения целеше и новата икономическа политика, и политиката за индустриализация на страната, и политиката за колективизация на селското стопанство. Прогнозирането и управляването на процеса на създаване на икономиката и формиране на комунистическите обществени отношения, на възпитаване на новия човек в тяхното неразривно единство са същност на програмата на партията, приета от XXII конгрес на КПСС.

И така научното управление на социалистическото общество, на неговото планомерно, пропорционално развитие обхваща *цялата съвкупност от обществени процеси*. Във връзка с това законът за планомерното пропорционално развитие е не само икономически, но и *социологически* закон, действащ във всички области на обществения живот при социализма.

Социалистическото общество се развива върху основата на обективните закони, които могат да бъдат опознати и използвани от хората в техен интерес. По-

знанието и използването на законите е толкова по-необходимо, защото сами по себе си, автоматически те не осигуряват развитие на обществото в нужната за човека насока. Да вземем например току-що споменатия закон за планомерното, пропорционално развитие на социалистическото общество. Сам по себе си този закон не осигурява премахване на елементите на стихийност в развитието, строга съгласуваност на различните звена на социалната система, планомерност и пропорционалност. Той създава само възможност за това, но за да може тази възможност да се превърне в действителност, необходимо е да познаваме до съвършенство този закон и умело да го използваме. А това вече е работа на субективните фактори — на целеустремената, съзнателна дейност на хората, ръководени от партията и държавата. развитието на социалистическото общество представлява следователно сложно преплитане, *взаимодействие на обективните закономерности и субективните фактори*, при това ролята на субективните фактори расте успоредно с движението на обществото напред благодарение на все по-задълбоченото познание на обществените закони.

В условията на социализма субективните фактори играят несравнено по-голяма роля, отколкото в другите общества. Социалистическото общество може да се придвижва успешно напред само тогава, когато хората са овладели обективните закони и умело се ползват от тях, като регулират съзнателно обществените процеси. Нещо повече, трудещите се са заинтересовани да опознават и използват тези закони, защото те напълно отговарят на техните най-насъщни интереси.

Главната задача на научното управление на обществените процеси е именно *да се постигне съответствие между субективната дейност на хората и изискванията на обективните закони*. Да управляваме научно обществото значи, като се опираме на опознатите обективни закономерности, да разкриваме прогресивните тенденции в развитието на обществото или на отделните му звена, да насочваме и регулираме движението на обществото съобразно тези тенденции, да разкриваме пречките по пътя за достигане на една или друга цел, да отстраняваме своевременно тези пречки. Да управляваме обществото научно значи да провеждаме пра-

вилна, реалистична политика, като държим строга сметка за обективните възможности, за съотношението на социалните сили, политика, неразривно свързка с икономиката и икономическото строителство.

Практическото управление на обществените процеси по необходимост предполага теоретическо разработване на въпросите за управлението, което е една от важните задачи на теорията на научния комунизъм.

Разбира се, проблемите на научното управление на обществото не могат да бъдат решени само от представителите на научния комунизъм, тяхното решение изисква колективните усилия на философи и социолози, икономисти и статистици, кибернетици и математици, юристи и психолози, инженери, администратори, усилията на широките маси. Само със съвместните усилия на най-различни специалисти може да се разработва системата на общите принципи за научното управление на обществото, може успешно да се прилагат тези принципи в управлението на конкретните области на обществения живот, да се създават отговарящи на изискванията на съвременността конкретни форми, начини и средства за управление. Сигурна основа за решаването на тези проблеми е теорията на марксизма-ленинизма, ленинските принципи за управление на обществените процеси, за управление на изграждането на комунизма. Нека разгледаме тези процеси.

2. В. И. Ленин за принципите на научното управление на изграждането на комунизма

Обективност и конкретност Общественият процеси протичат върху основата на обективните закони, характеризиращи най-същественото в живота и развитието на обществото. Осъществявайки практически ръководството на първата в света социалистическа държава и на социалистическото строителство, В. И. Ленин изхождаше от това, че управлението е немислимо без познаване и умело използване на обективните закономерности. Строгото следване на изискванията на обективните закономерности, съобразяване с реалните възможности, с действителното състояние на обществото са най-важният принцип на научното управление —

принципът за обективност. Този принцип е несъвместим със субективизма, със самотека и стихийността в комунистическото строителство.

Като подчертаваше, че можем да управляваме само върху основата на обективните закони, В. И. Ленин същевременно изискваше да не се ограничаваме с общото формулиране на законите, да не се занимаваме със съчинителство на абстрактни схеми, годни за всички случаи в живота. Той призоваваше да изучаваме конкретното съдържание на процесите, както и на законите, които ги изразяват, да вглеждаме как законът действува, как се проявява в конкретните обстоятелства, и да правим правилни изводи за практиката.

Никой закон, никоя, дори най-ясната и привлекателна формула не съдържа „указания“ за проявяването на собствената същност в конкретните жизнени обстоятелства. Всяка формула може да ги почерпи само от живота, само животът я вкарва от царството на формулите в царството на действителността, облича я с плът и кръв, конкретизира я и с това я видоизменя.¹

Тези Ленинови положения е особено важно да се имат предвид сега, когато общественият живот се усложни неизмеримо много, когато закономерността като господстваща тенденция си пробива път през маса конкретни, нередко противоречиви явления, които модифицират действието на закона и които трябва непременно да се имат предвид в практиката на неговото използване. Например действието на закона за планомерното развитие на социалистическото общество протича в сложните условия на стоково-паричните отношения и без да се съобразяваме с тях, научно ръководство на стопанството, на обществото е немислимо. Изучаването на съотношението между закона за планомерното развитие и законите на стоково-паричните отношения, на пътищата и средствата за включване на тези последните в рамките на плана и по такъв начин за контролирането им от страна на управляващите органи е задача, която са призвани да решат нашите икономисти, социолози и организатори.

Оттук произтича един важен принцип на управлението — принципът за конкретност. Именно „конкретният

¹ Виж В. И. Ленин, Полн. собр. соч., т. 31, стр. 134.

анализ на конкретната ситуация“ дава възможност да избягваме субективизма, празното фантазърство и произвола в управлението. Да управляваш конкретно, значи да управляваш *върху основата на достоверна и научно обоснована информация* за вътрешното състояние на обекта, както и за външните условия, в които функционира той. Само разполагайки с достоверна информация, или с други думи, с познаване на реалните, конкретните процеси на живота, можем своевременно да забележим грешките и пречките по пътя към целта, да ги преодолеем, да коригираме управлението, като го приведем в съответствие с обективните изменения.

Важна роля в системата за получаване от органите на управлението достоверна информация, в изследването на каналите за нейното постъпване и методите за научна обработка са призвани да играят *статистиката и конкретните социални изследвания*.

Разбира се, при управлението на обществото могат да се използват и единичните факти, но в случай че тези факти са типични и изразяват същността на обществените процеси. Обикновено обаче управлението се осъществява, като се обобщи огромната маса от факти и цифри; и тук без статистиката, без конкретните социални изследвания не може да се мине. В. И. Ленин изискваше от статистиците не обикновена регистрация на фактите, безсистемен сбор на различни сведения, а дълбок, научен анализ, сравнявания, практически изводи и предложения. „Статистиците — пише В. И. Ленин — трябва да бъдат наши *практически помощници*, а не схоластици.“¹

Значението на конкретните социални изследвания в управлението на обществото е това, че те помагат да се разкрият обществените процеси в цялата им сложност, многообразие и конкретност, дават на управляващите органи достоверна информация, като им позволяват да оценяват ефективността на една или друга система на управление, а при необходимост изработват правилен път за нейното изменение в съответствие с новите факти и явления и очерталите се тенденции. Тези изследвания, както и статистиката, дават материал за обобщения, за изучаване на новите закономерности,

¹ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 52, стр. 215.

които на свой ред могат да бъдат използвани за усъвършенстване на системата за управление.

Особено внимание В. И. Ленин отделяше на общуването с най-достоверните и непосредствени източници на информация — с живите хора, с широките трудещи се маси. Добре е известно с какво внимание той се отнасяше към множеството пратеници на работници, селяни и войници, които идваха при него от всички краища на страната, как често и с желание посещаваше той предприятия и учреждения, за да може сам да види, да чуе, да стигне до същността на работата. *Постоянното общуване с народа, опирането на народните маси е задължително условие за конкретното, правилно и ефективно научно управление на обществените процеси.* „... Ние можем да управляваме само тогава — пише В. И. Ленин, — когато правилно изразяваме онова, което народът съзчава.“¹

Трябва да подчертаем, че организирането на служба за информация е един от сложните проблеми. Решаването на тази задача е особено важно в наше време, когато поради изключителната сложност и многообразие на обществения живот, поради грандиозността на размаха на градивната дейност обемът на най-различната информация порасна до гигантски размери. Огромното количество информация може да бъде обработено само при условие, че се използват най-новите постижения на науката и техниката, особено съвременните икономико-математически методи и електронно-изчислителни машини.

С решаването на проблема за създаване на единна стройна система за информация неразривно е свързана задачата за подготвяне на специалисти, които да владеят икономико-математическите методи, начините за използване на съвременните електронно-изчислителни машини в управлението.

Ефективност,
оптималност

Процесът на управлението задължително предполага поставянето на определена цел, както и издирването на материални, човешки и финансови ресурси, необходими за нейното осъществяване. Решаването на тези изходни задачи е важно, но не единствена страна на

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 33, стр. 301.

управлението. Добре е известно, че може да разполагаш с маса материали и хора, с голям запас от време, но да не достигнеш поставената цел в срок или изобщо да провалиш работата. Много важна задача на управлението е да се осигури най-ефективно, рационално използване на материалите, на човешките и финансовите ресурси. Да се осигури постигането на поставената цел във възможно най-кратък срок и с най-малки разходи на материални средства и човешка енергия е още един принцип на управлението — *принципът за ефективност, за оптималност*. Управлението, писа В. И. Ленин, трябва да се постига с „най-голяма икономия на силите и най-плодотворно използване на народния труд“.¹ Той призоваваше да се ръководи стопанството икономично, да се води акурагна и добросъвестна сметка на парите, да се пази народният имот, да се пази всеки килограм жито, въглища, желязо, да се организира най-строг отчет и контрол. Тези Ленинови изисквания са особено актуални и в наши дни. Сега се извършва грандиозна градивна работа, страната разполага с огромни богатства и затова всеки процент икономисани средства е колосален източник за допълнителна продукция и с това за увеличаване на могъществото на родината, за повишаване на народното благосъстояние.

Необходимо условие за решаването на задачите за ефективно ръководене на обществото е *неговата образцова, научно обоснована организация*, т. е. да се създадат най-рационални и целесъобразни взаимни връзки между различните звена на социалната система (между териториално-административните единици, области на обществения живот, отрасли на стопанството, отделни предприятия и т. и.). Основна задача на социалистическата революция, писа В. И. Ленин, „е положителната или градивната работа по уреждането на извънредно сложната и тънка мрежа на новите организационни отношения, които обхващат планомерното производство и разпределение на продуктите...“²

Много важна задача на управлението на обществото е да се създават най-благоприятни условия за трудовата дейност на хората. Трудът е основата на живота

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 28, стр. 392.

² В. И. Ленин. Съч., т. 27, стр. 231.

и на развитието на човека и обществото, източникът на материалните и духовните богатства и затова успехите на комунистическото строителство зависят преди всичко от организацията на труда, от неговата ефективност и производителност. В. И. Ленин разглеждаше научната организация на труда като необходимо условие за ефективното решаване на задачите за изграждане на новото общество. Той разработваше специална програма за научната организация на труда, „организация на труда по социалистически (земеделски + промишленост)“.¹

В. И. Ленин съветваше да се използва опитът от организацията на труда при капитализма, той проявяваше например интерес към системата на Тейлър, препоръчваше да се вземат под внимание нейните положителни и отрицателни страни. Него го интересуваха проблемите за взаимодействието между човека и машината в процеса на трудовата дейност, мястото и ролята на човека в производствения процес или, както писа той, физиологическият приход и разход в човешката машина. В. И. Ленин считаше за необходимо не само ръководителите, но и трудещите се маси да овладеят научната организация на труда, предлагаше да се проведе конкурс за учебници „по организация на труда изобщо и специално на управленческия труд“.

Както никой друг В. И. Ленин ценеше високо фактора време, умееше да пести времето на работниците. Той беше принципиален противник на многото заседания, особено на външно бляскавите, парадните, когато се викат неоправдано много хора, а още повече лица, които нямат пряко отношение към обсъждания въпрос. В. И. Ленин не допускаше хората да пилеят без полза времето си по съвещания, на приеми, в безцелно шетане и писане на ненужни книжа. Да се държи сметка за *фактора време* при решаването на големи и малки задачи е необходимо условие за ефикасно управление. При това в основата на определянето на сроковете за решаване на един или друг проблем трябва да лежи трезвото пресмятане на наличните сили.²

Планиране на народното стопанство като цяло и на неговите отделни отрасли, текущо и перспективно пла-

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 35, стр. 414.

² Виж В. И. Ленин, Съч., т. 33, стр. 4, 5.

ниране, най-строго свързване на различните планове, рационално разпределяне на производителните сили по територия и тяхното постоянно усъвършенствуване, научно-технически прогрес, създаване и подобряване на организационните връзки, истинска отчетност и контрол, общи принципи на заплащане на труда и на неговото стимулиране, стопанска сметка, печалба, парична система — такъв е далеч непълният списък на проблемите, които В. И. Ленин разработваше теоретически и решаваше практически с цел да се осигури ефективно (оптимално) управление на социалистическото строителство.

Да се имат предвид
интересите
и потребностите
на хората

Задачата за управлението е преди всичко задача за управлението на хората, задача за научното организиране на труда на хората. Но хората са живи, мислещи, дейни същества. Те имат определени интереси, стремежи, потребности, както от материален, така и от духовен характер. Те действуват, работят, участвуват в обществено-политическия и духовния живот на обществото под въздействието на определени стимули и фактори, които, ако не се имат предвид, не може правилно да се управляват хората, да се организират за решаване на една или друга задача. Измежду факторите, които стимулират постъпките и действията на хората, тяхната творческа активност, много важно място заемат *потребностите*. „Никой не може да прави нещо — пише К. Маркс, — без същевременно да го прави заради някоя от своите потребности и заради органа на тази потребност.“¹

Количеството и качеството на труда — това е мярката за задоволяване на потребностите в условията на социализма. Ето защо при организирането на научното управление на хората много важно е да съобразяваме величината на задоволяването на потребностите на всеки трудещ се със степента на неговата трудова активност, с количеството и качеството на изразходвания от него труд, с величината на неговия принос в общественото благо. Щом си работил добре, със сърце, творчески, ще получиш по-много, ще задоволиш потребностите си повече от оня, който се е трудил по-лошо. На-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 3, стр. 240.

несъл ли си вред на държавата — отговаряй материално, ограничавай задоволяването на своите потребности. В това именно е *същността на личната материална заинтересованост на труженика*, диктувана от изискванията на закона за разпределение според труда при социализма.

Но човекът в социалистическото общество не се труди сам, а непременно в колектив (в предприятие, колхоз, совхоз и т. н.) и затова величината на неговия трудов принос, а съответно и величината на задоволяването на неговите потребности в значителна степен зависи от трудовия принос на целия производствен колектив. Следователно личната материална заинтересованост е неразривно свързана с *колективната материална заинтересованост*. На свой ред отделното предприятие е само звено в икономическата система на страната и благосъстоянието на колектива на това предприятие, както и на всеки работещ в него, зависи от *успехите на цялото народно стопанство*.

Без да омаловажава ни най-малко ролята на моралните стимули за труд, призовавайки разумно да се съчетават материалните и моралните стимули, В. И. Ленин придаваше особено голямо значение на материалните стимули при изграждането на комунизма. Преминаването към комунизма, писа В. И. Ленин, може да се осигури „не върху ентузиазма непосредствено, а с помощта на ентузиазма, роден от великата революция, върху основата на личния интерес, на личната заинтересованост, на стопанската сметка...“¹ Следователно икономическото стимулиране, т. е. *съобразяването с интересите и потребностите на хората*, основано върху изискванията на обективните закони, е важен принцип на научното управляване на производството и на цялото общество. Научното управляване на обществото предполага не само образцово, основано върху точни изчисления планиране, но и *съвършено икономическо стимулиране*, постигане на хармонично единство между икономическите интереси на цялото общество, на всяко отделно предприятие и на всеки отделен работник. Съвършеното икономическо стимулиране, което има предвид икономическите интереси на хората, което спомага

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 33, стр. 39—40.

за все по-пълно задоволяване на техните потребности, и то не само материални, но и духовни, кара отделните работници и цели колективи да повишават производителността на труда и най-целесъобразно да го организират, да изразходват рационално материалните и финансовите ресурси, да усъвършенствуват квалификацията си, да издигат културното си равнище. По такъв начин се развива и усъвършенствува производството, расте националният доход, увеличава се оная негова част, която отива за народно потребление. А с развитието на производството се развиват и усъвършенствуват всички други страни на обществения живот.

Основното звено Управлението непременно предполага решаване на множество взаимносвързани задачи. Тези задачи не са еднакви по своето значение, по мястото си в общата верига на събитията, по начините и времето за тяхното изпълнение. В. И. Ленин считаше за необходимо да се открие в тази верига от събитията главното звено, *главната задача*, решаването на която дава ключа към решаване на всички други проблеми. „Не е достатъчно — пише В. И. Ленин — да бъдеш революционер и привърженик на социализма или комунизма изобщо. Трябва да умееш във всеки отделен момент да намериш онази особена брънка от веригата, за която трябва с всички сили да се заловиш, за да задържиш цялата верига и да подготвиш сигурно преминването към следващата брънка, при което редът на брънките, тяхната форма, тяхното сцепление, тяхната разлика една от друга в историческата верига на събитията не са тъй прости и не са тъй глупави, както в една обикновена, направена от ковач верига.“¹ В. И. Ленин притсжаваше особено умение да определя основното звено и да съсредоточава върху него усилията на партията и народа. Развитие на търговията, индустриализация, колективизация — такива са основните звена на Лениновия план за изграждане на социализма през различните етапи на неговото осъществяване.

Демократическият централизъм Единството и целостността на социалистическото общество, възможността и необходимостта от съзнателно, целенасочено управление на социалистическото

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 27, стр. 266.

стопанство, на цялото общество не само не отричат, а предполагат образцово, организирано на научна основа управление на отделните звена на обществената система, на общественото производство — на отделните райони, предприятия и т. н.

Тук — във фабриките и заводите, в колхозите и совхозите — се създават необходимите средства за живот, непосредствено се изпълняват плановете на нашето строителство, проявява се трудова инициатива, творческо вдъхновение и безценен практически опит на милионите трудещи се маси.

Как да се съчетае управлението на цялото общество с управлението на отделните му звена? Какъв е основният принцип на управление, който най-пълно да отговаря на характера на социалистическото общество? Този научен принцип на управление е принципът на *демократическия централизъм*, който в трудовете на В. И. Ленин беше всестранно разработен и научно обоснован. „Нито железниците, нито транспортът, нито крупните машини и предприятия въобще — пише В. И. Ленин — не могат да функционират правилно, ако няма единство на волята, което да свързва всички трудещи се в един стопански орган, работещ с точността на часовников механизъм“¹

Демократическият централизъм като основен принцип на управление на комунистическото строителство произтича от самата същност, от обективната природа на социализма. Господството на обществената собственост обуславя единството и цялостността, централизираността и плановостта, от една страна, и широката инициатива, относителната самостоятелност на отделните звена на социалистическата система, творческата активност на милионите трудещи се — от друга.

Принципът на демократическия централизъм съответствува на самата природа на социализма, пише В. И. Ленин, той осигурява „абсолютна стройност и единение“ във функционирането на различните области на обществения живот, различните райони и места на страната, но същевременно „предполага за пръв път създадената от историята възможност за пълно и безпрепятствено развитие не само на местните особености,

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 27, стр. 201—202.

яо и на местния почин, местната инициатива, разнообразието на пътищата, начините и средствата за движение към общага цел.“¹

Този принцип няма нищо общо както с шаблонизацията, с установяването на еднообразие, така и с анархията, с пренебрежението на централизма. Единството в основното, в същественото, мислеше В. И. Ленин, трябва да не нарушава, а обратното, да осигурява многообразие в подробностите, в местните особености, в похватите и подходите към работата, в конкретните начини да се решават общите задачи. Същевременно относителната самостоятелност на местното и отделното, разнообразието на похватите и начините за решаване на задачите не трябва, както писа В. И. Ленин, да преминават в „оригиналничене“, да излизат извън рамките на общите цели и интереси на комунистическото строителство. В противен случай са неизбежни нарушенията на взаимната връзка, диспропорциите в развитието, подхлъзването към анархическите позиции на сепаратизма и местничеството.

В. И. Ленин настойчиво се бореше против всички и всякакви прояви на анархизма и анархо-синдикализма, чиито представители разглеждаха социалистическото общество като конгломерат от автономни производствени комуни. Под лъжливия флаг за „защита“ на самостоятелността и свободата, те се обявяваха против централизираното управление и плановото водене на народното стопанство, ратуваха за пълна автономия на местните държавни и стопански органи, за независимостта им от центъра и по такъв начин се стремяха да отхвърлят обществото далеч назад — към цеховия строй, към феодалната разпокъсаност и затвореност. В. И. Ленин се бореше и против „левите комунисти“, като подчертаваше при това, че работниците, трудещите се са призвани да управляват обществото във всичките му звена, да контролират работата на тези звена, а не да се затварят в тесните рамки на своята професия, на своя „собствен“ стопански отрасъл, в своя отделен завод или фабрика.

Същевременно В. И. Ленин не търпеше пренебрегването на „периферията“, игнорирането на местния опит

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 27, стр. 196.

и на творческата инициатива на трудещите се. Обявявайки се против обилието от „обща разсъждения“ и против „политическата пукотевица“, той призоваваше към по-голяма конкретност в изучаването и разпространяването на челния местен опит, на неговите подробности, към задълбочаване в истинския живот — и околийски, и общински, и селски. Колкото повече се задълбочаваме в живата практика, отвличайки вниманието си от бюрократичните указания, толкова по-успешно ще тръгне работата на нашето строителство. Трябва „да се научи масата да управлява не книжно, не от лекции, не от митинги, да се научи от опит...“¹

Като разработваше и внедряваше в практиката принципа на демократическия централизъм, В. И. Ленин придаваше голямо значение на съчетаването в рамките на този принцип на *колегиалността и единоначалието* в управлението на комунистическото строителство. Изтъквайки значението на колективността, на колегиалността в управлението, В. И. Ленин изискваше същевременно *лична отговорност* на ръководителя за възложената му работа. „Обсъждане — задружно, а отговорност — еднолична.“²

3. В. И. Ленин за субекта на управлението на социалистическото общество

Управлението на обществените процеси предполага наличие не само на обект (общество или отделни негови звена), но и на субект на управлението — специален орган, център, който обединява всички звена на управляваната система, съгласува техните функции, коригира ги в зависимост от измененията на външната и вътрешната обстановка. В мащаба на цялото социалистическо общество такъв субект на управлението, такъв обединяващ център е *социалистическата държава*, която влиза във взаимодействие със сложната система на масовите обществени организации и недържавни институции.

Начело на тази съвкупност от държавни органи и

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 28, стр. 445.

² В. И. Ленин. Съч., т. 33, стр. 52.

недържавни организации В. И. Ленин поставяше *марксистката партия — боевия авангард на трудещите се*, без която е немислимо научно ръководство на комунистическото строителство. „За да управляваш — пише В. И. Ленин. — трябва да имаш армия от закалени революционери-комунисти — такава има, тя се нарича партия.“¹ Използвайки знанието на обективните закони, обобщавайки опита на народните маси и опирайки се на него, партията ръководи икономическия, политическия и духовния живот на обществото. Тя изработва единна линия във всички области на живота на страната и провежда организаторска и идеологическа работа за практическото реализиране на тази линия. Партията осъществява ръководната си роля чрез системата на държавните органи и многото обществени организации: профсъюзи, кооперативи, младежки, творчески, спортни организации. Измежду обществените организации В. И. Ленин придаваше особено значение на професионалните съюзи, на които гледаше като на школа за стопанска дейност, школа за управление, школа за комунизъм.

Партията обединява усилията на тези организации, насочва ги към единна цел, при това без да подменя държавните и други органи, а като развива всестранно тяхната инициатива, като постига възможно по-голям демократизъм в работата им. Чрез системата на държавните и обществените организации партията е свързана с милионните трудещи се маси, учи, възпитава масите и се учи от масите. Заедно с народа, с *общонародната* държава партията решава твърде сложните задачи за управление на комунистическото строителство.

Важно място в управлението на обществените процеси заема *държавният апарат* със своите различни органи и институции (стопански, планови, културно-просветни и др.). На организирането и усъвършенствването на този апарат, изтъкваше В. И. Ленин, трябва да се отделя постоянно внимание. Известно е колко високи изисквания предявяваше той към работниците от апарата на управлението. Най-важните от тях са: *преданост към делото на комунизма, висока отговорност*

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 32, стр. 47.

пред народа, принципност, познаване на работата. „За да управляваш — пише В. И. Ленин, — трябва да познаваш работата...“ Не трябва да се управлява „без компетентност...“, без да се познава науката за управлението“.¹ В. И. Ленин изискваше да се знае теорията на марксизма и специална подготовка в един или друг отрасъл, да се познава производството на неговото съвременно равнище, искаше умение в работата. Той смяташе практичността, деловитостта, организираността за главно нещо в работата на апарата за управление.

В дейността на апарата за управление, подчертаваше В. И. Ленин, е важна определена *система*. Това означава преди всичко, че тази работа трябва да представлява не сбор от случайни, несвързани мероприятия, а дълбоко обмислена съвкупност от строго подредени, свързани едно с друго мероприятия, разработени върху основата на най-строгo съобразяване с конкретните условия, със своеобразието на обстановка и задачите, стоящи както пред цялото общество, така и пред отделните му звена. Това предполага също строгa специализация на функциите на всеки от органите за управление, съгласуваност, липса на дублиране, както и ненужни междинни звена. Липсата „на съгласувана работа на различните ведомства — пише В. И. Ленин — е една от големите злини, които пречат на стопанското строителство“.²

Предмет на специална разработка за В. И. Ленин беше въпросът за *съотношението на административната и научната страна* в работата на апарата и на сътрудниците на управлението. Научната страна в работата на органите на управлението и на ръководителите означава овладяване на най-новите постижения на науката и техниката в ръководената област, способност да се поставят и решават върху научна основа конкретните въпроси на управлението, докато административната работа предполага умение да се ръководят хората, да се привличат и организират за постигането на поставената цел.

В. И. Ленин призоваваше да не се преувеличава значението на административната страна, да не се под-

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 36, стр. 538.

² В. И. Ленин, Съч., т. 32, стр. 403.

меня с нея научната страна. Във всеки орган за управление е необходимо да се съчетават двете страни. Ръководителят на дадено учреждение същевременно трябва да притежава във висша степен способността да печели хората и да разполага в достатъчна степен с научни и технически знания, за да може да организира работата и да проверява дейността на подчинените си. В. И. Ленин смяташе научната страна на управлението за основна, тъй като без науката работата не може да бъде правилно организирана. Същевременно много важно е ръководителят да умее да организира работата.

В. И. Ленин не можеше да понася „комунистическото“ високомерие на дилетантите и бюрократите, изискваше „да се научим да ценим науката“, „да се научим да работим системно“, използвайки опита, практиката. „Лекомислено да поправяш работата на стотици най-добри специалисти, да се измъкваш с вулгарно звучащи шегички, да се перчиш с правото си „да не утвърдиш“ — нима това не е позорно? ... По-малко похвати на Тит Титича („аз мога да утвърдя, мога и да не утвърдя“) ...“¹

Голямо значение имат Лениновите изисквания за подбора на управленческите кадри. Не солидната възраст, не миналите заслуги, не високите звания и връзки В. И. Ленин смяташе за критерий за издигане на управленческа, ръководна длъжност, а „предаността към социализма“, съчетавана с „трезв ум“, „с практическа съобразителност“, със солидни научни и технически познания, с организаторски талант, със скромност и умение „без шум“ да се организира дружна работа на големи колективи от хора в рамките на съветската организация. Именно такива и само такива хора В. И. Ленин смяташе за целесъобразно да се издигат „на отговорни постове като ръководители на народния труд, като ръководители на управлението“². Той изискваше непременно „снемане на комунистите, които не се учат да управляват сериозно“³.

Областта на управлението е област на субективната дейност на хората, която не винаги може да види вед-

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 32, стр. 135, 138.

² В. И. Ленин, Съч., т. 27, стр. 254.

³ В. И. Ленин, Съч., т. 35, стр. 525.

нага постоянните изменения на обективната действителност, измененията в обекта на управлението и на окръжаващата го среда. Задачата на органите за управление е в това, колкото може по-скоро да забелязват грешките и да ги поправят, да привеждат управлението в съответствие с изискванията на обективното развитие. При това В. И. Ленин предупреждаваше да не се допускат прибързаност, припряност, субективизъм в решаването на въпросите на управлението. Най-внимателно и най-подробно изучаване на практическия опит, настойчива, бавна, грижлива и при това делова проверка на онова, което е направено, още по-внимателно и делово поправяне на грешките, „придвижване напред само след напълно доказана полза от дадения начин, от дадената система на управление, от дадената пропорция, от дадения подбор на лицата и т. н.“¹ — такива са Лениновите изисквания за използване на конкретните форми, похвати и начини на управление.

За да вървим напред, важно е да не започваме всичко от начало, да не се преустройваме по всякакъв повод и без повод, а да умеем с най-голяма полза да прилагаме онова, което вече е създадено, постоянно да усъвършенствуваме системата на управление и да отхвърляме едни или други нейни звена тогава, когато те са изчерпали възможностите си. В. И. Ленин виждаше успеха на работата преди всичко в хората, в проверката на изпълнението.

Подбор на кадрите и проверка на изпълнението, колективност в ръководството, съчетана с персонална отговорност, широк демократизъм и гласност, всестранно разгръщане на критиката и самокритиката, изборност и сменяемост на работещите в изборните органи са необходими условия за правилната дейност на апарата за управление.

4. Усъвършенствването на системата за управление на обществото — важно условие за успеха на комунистическото строителство

В съветската страна е натрупан богат опит от планомерното преустройство на обществото, от научното

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 32, стр. 79.

управление на обществените процеси. В хода на строителството на социализма и комунизма, с изменението на класовата структура на обществото, с увеличаването на мащабите на народното стопанство и на културното строителство съдържанието и организационните форми на управлението не оставаха неизменни, а постоянно се усъвършенствуваха.

Ръководейки се от марксистко-ленинската наука за обществото, от ленинските принципи на управление, съветският народ начело с партията на комунистите постигна забележителни победи в най-различни области на социалния живот. В съветската страна за пръв път в света беше изграден социализъм — високо организирано общество със-съвременна икономика, с развити обществени отношения, с богат духовен живот.

Решаването на задачите за изграждане на новото общество не мина без трудности, недостатъци и грешки в ръководството, по-специално грешки и извращения от субективен характер. Комунистическата партия разкриваше и поправяше грешките, преодоляваше недостатъците и трудностите и по такъв начин привеждаше управлението на обществените процеси в съответствие с изискванията на живота, на обективния ход на историческите събития.

В. И. Ленин разглеждаше научното управление на обществените процеси като една от основните задачи на комунистическото строителство. Той не само разработваше принципите на научно управление, но и настойчиво въвеждаше тези принципи в живота, във всекидневната практика. В. И. Ленин беше убеден, че социализмът ще може да победи капитализма и с методите на управление, като превърне управлението в достояние на народа и го постави в центъра на вниманието на партията и държавата.

В съвременния период на комунистическо строителство — във връзка с разрастването на социалистическата икономика, с усъвършенствуването на обществените отношения, с развитието на духовния живот, с грандиозността на нашите дела и планове — задачите за управлението се усложниха неимоверно много. Сега, както никога е необходим строг и всестранен анализ на тенденциите на развитие на обществото, на сложното преплитане и взаимодействие на разните страни на

обществения живот, строго съобразяване с изискванията на обективните закономерности, на спецификата на проявяването им в конкретните условия, в конкретните участъци на нашето строителство. Ето защо комунистическата партия придава огромно значение на въпросите на научното управление на обществото и им отделя много внимание и сили.

Партията е решила категорично да развива и усъвършенствува ленинските принципи на управление на обществото, като държи сметка за изискванията на съвременността. В стремежа да се води цялата огромна работа по управлението на обществените процеси на научна, реалистична основа е дълбокият смисъл на последните решения на партията по икономическите, политическите и вътрешнопартийните въпроси, характерна черта на стила, който се утвърди здраво в партийната и държавната работа.

В това отношение принципиално значение имат решенията на Октомврийския (1964 г.) и на следващите пленуми на ЦК на КПСС. Разработените от тези пленуми мероприятия за усъвършенствване ръководството на политическия, икономическия и културния живот на страната, както бе отбелязано на ХХІІІ конгрес на партията, показват, че е настъпил нов етап в развитието на нашето социалистическо общество. В тези решения намериха своето по-нататъшно развитие ленинските принципи за управление на обществените процеси. Така например бяха развити принципите за обективност и конкретност, тъй като мероприятията по управлението на промишлеността и селското стопанство не само се базират върху изискванията на обективните закони, но се и съобразяват с твърде сложните обстоятелства, в които тези закони действуват, със специфичните прояви на законите в конкретните условия, в конкретните области на икономиката. В тези мероприятия особено внимание е отделено на съобразяването и използването на обществените закономерности в развитието на социализма, по-специално на законите и категориите, свързани с парично-стоковите отношения, които са обективно необходима принадлежност на социалистическото общество. Подчертавайки управляемостта на стоково-паричните отношения при социализма, партията иска да се използват свързаните с тях могъщи икономиче-

ски лостове (печалба, кредит, работна заплата и др.) за осигуряване на оптимално управление както на отделните предприятия, така и на цялата икономика. При това наред с усъвършенствуването на планирането сериозно внимание се отделя на икономическото стимулиране, на съобразяването с интересите на хората, на хармоничното съчетаване на интересите на обществото, на колективите в предприятията и на всеки отделен човек. С помощта на системата на икономическите стимули се създава пряка заинтересованост у всеки работник, у всеки колектив от въвеждането на нова техника, от повишаването на производителността на труда, от подобряването на качеството на продукцията, от увеличаването на ефективността на производството.

В тези мероприятия бе развит по-нататък и принципът на демократическия централизъм — най-важният принцип в управлението на социалистическото общество. Отрасловата, строго централизираната система на управление на промишлеността върху основата на единния държавен план се съчетава тук с разширяването на оперативно-стопанската самостоятелност на предприятията, с широката републиканска и местна инициатива, с разширяването на демократическата основа на управлението, със създаването на благоприятни условия за широко участие на масите в управлението, за тяхното въздействие върху протичащите в обществото процеси.

XXIII конгрес на КПСС охарактеризира подобряването на управлението на икономиката и на целия обществен живот върху основата на постоянното усъвършенствование на планирането, икономическото стимулиране на производството, повишаването на материалната заинтересованост на трудещите се от резултатите на техния труд, правилното съчетаване на централизираното планово ръководство с развитието на стопанската инициатива и самостоятелността на промишлените предприятия като една от главните задачи на развитието на народното стопанство през годините 1966—1970. Конгресът подчерта, че съвременните условия задължават управленческите кадри да овладяват методите на икономическото ръководство, да всдят борба против формалното администриране, да използват най-новите данни на науката за управление, да прилагат съвременната изчислителна техника, да се стремят към намаляване

на управленческия апарат. Особено внимание конгресът обърна върху необходимостта да се повишава *ефективността, оптималността* на производството върху основата на техническия прогрес, да се усъвършенствуват организацията на труда и производството, да се подобрява използването на производствените фондове и на капиталните вложения, да се подобрява качеството на продукцията, да се води най-строг режим на икономии.

Ленинският, делови, научно обоснован стил на управление на комунистическото строителство навлиза все по-широко в живота, въвежда се във всички негови области, като се осигурява постигане на нови успехи и премахване на грешките и недостатъците. Усъвършенствувайки формите и методите на управление на всички области на комунистическото строителство, партията неотклонно, крачка по крачка ги изчиства от елементите на волунтаризма и субективизма, води борба против фантазърството, саморекламата и политическата шумотевица. Тя поставя формите и методите на управление върху здрава, строго научна основа, привежда ги в съответствие с изискванията на обективните закони на социализма.

Партията активизира ролята на Съветите и на обществените организации в управлението на икономическото, политическото и културното строителство, взема мерки за усъвършенствуване на органите на управлението и за последователно провеждане на демократическите начала в работата им, за по-нататъшно развитие на народната инициатива. Последователното спазване на ленинските принципи на управление на обществото, постоянното усъвършенствуване и развитие на тези принципи, разработването на нови форми и методи на управление, отговарящи на съвременното състояние на обществото, на постиженията на сегашната наука и техника са залог за успешното изграждане на комунизма.

А сега — за конкретните задачи на строителството на комунизма и пътищата за тяхното решаване.

ОСМА ГЛАВА

СЪЗДАВАНЕТО НА МАТЕРИАЛНО-ТЕХНИЧЕСКАТА БАЗА — ГЛАВНОТО В ИЗГРАЖДАНЕТО НА КОМУНИЗМА

Материално-техническата база е съвкупност от оръдията и средствата на труда, с които човек произвежда необходимите нему средства за живот. Тя е важен показател за равнището на развитието на обществото.

Прогресът на обществото е преди всичко прогрес на неговата материално-техническа база. Ето защо естествено изложението на задачите за строителството на най-прогресивното общество на земята — на комунистическото общество, трябва да започне с характеристиката на неговата материално-техническа база, с пътищата и средствата за нейното изграждане. Именно така ще постъпим и ние.

1. За какво е нужна материално-техническата база на комунизма

Материално-техническата база на първата фаза на новото общество, социализма, представлява съвременно машинно производство. При все това състоянието и равнището на развитие на социалистическото производство още не са достатъчни, за да могат изобилно да се задоволяват постоянно растящите материални и духовни потребности на трудещите се. А без това не може да има развит комунизъм, защото негов основен принцип е принципът: „От всекиго според способностите, на всекиго според потребностите“. Чашата на комунизма е чаша на изобилието, тя винаги трябва да бъде пълна до горе, тъй като само в такъв случай всеки ще може да черпи от нея според потребностите си.

Няма нищо по-прекрасно, по-благородно, по-привлекателно от принципите на комунизма. Но за да станат тези принципи реалност, трябва да се създаде чашата на изобилието и да се напълни до горе. А за това има само един път: да се постигне гигантско развитие на производителните сили, или с други думи, да се изгради материално-техническата база на комунизма. А когато бъде създадена материално-техническата база на комунизма и бъде постигнато изобилие, когато всеки член на обществото се научи да се труди с всичките си способности, тогава не ще бъде особено трудно да се премине към комунистическия принцип на разпределение според потребностите.

И така, материално-техническата база на комунизма е необходима преди всичко за да се осигури изобилие на материални и духовни ценности и по такъв начин да се създадат условия за осъществяването на комунистическия принцип на разпределение, за постигането на пълно икономическо равенство между хората, което, както е известно, при социализма още не съществува. Само върху тази основа може да се осигури най-висока производителност на труда, да се сложи край на остатъците от старото разделение на труда, да се преобрази самият труд, като се превърне от задължение в най-първа жизнена потребност, в източник на радост, вдъхновение и творчество.

Само върху основата на материално-техническата база на комунизма е възможно да се преобразуват социалистическите обществени отношения в комунистически, да се ликвидират съществените различия между работническата класа и селяните, между града и селото, между хората на умствения и физическия труд.

Само като се създаде материално-техническата база на комунизма, може да се възпита нов човек с богат интелект, с високи морални принципи и съвършена физика. То се разбира от само себе си, защото, за да може да получи всестранно развитие, човек трябва да бъде прекрасно осигурен материално, да задоволява напълно духовните си интереси, да има много свободно време, за да участва активно в управлението на обществото, да се усъвършенствува и физически, и духовно. А свободно време трудовият човек може да има толкова повече, колкото по-висока е производителност-

та на труда му, т. е. колкото повече продукти може да произвежда във възможно по-малък отрязък работно време. А това може да стане само при наличието и умелото използване на най-съвършени, основани на най-новите постижения на науката и техниката оръдия и средства на труда. Създаването на материално-техническата база на комунизма е следователно икономическа предпоставка, условие за постигане на самоцелта на общественото развитие — формирането на всестранно развит човек.

Комунизмът е *строго и организирано управлявано общество*, на него е присъщо необикновено подвижно, рационално организирано производство, способно ефективно да се преустроява с цел най-бързо да задоволява постоянно развиващите се обществени и лични потребности. Но да се управлява точно обществото и производството може пак върху основата на най-съвършена техника, на най-съвременни средства за управление, за информация и връзка и преди всичко на кибернетическите механизми.

Вече не става дума, че създаването на материално-техническата база ще даде възможност *да спечелим икономическото съревнование с капитализма*, да засилим въздействието на новото общество върху международните работи, *да укрепим отбраната на страната* и с това да осигурим мирния труд на съветските хора, да ги защитим сигурно от агресивните посегателства на империалистическите сили.

Създаването на материално-техническата база на комунизма е следователно основен проблем, който трудещите се са призвани да решат в процеса на комунистическото строителство.

2. Особенности на материално-техническата база на комунизма и пътища за нейното създаване

Когато говорим за особеностите на материално-техническата база на комунизма, трябва да отбележим, че нейното създаване не се свежда само до количествено нарастване на производствените мощности, до простото им увеличаване. То предполага преди всичко *дълбоки*

качествени изменения в самия характер на процеса на производството. Пълна електрификация на страната и усъвършенствуване върху тази основа на техниката, технологията и организацията на общественото производство във всички отрасли на народното стопанство; комплексна механизация на производствените процеси, все по-пълна автоматизация; широко прилагане на химията в народното стопанство; всестранно развитие на новите, икономически ефективни отрасли на производството, получаване на нови видове енергия и материали; всестранно и рационално използване на природните, материалните и трудовите ресурси; органическо съединяване на науката с производството и бързи темпове на научно-техническия прогрес; високо културно-техническо равнище на трудещите се; значително превъзходство над най-развитите капиталистически страни в производителността на труда — такива са качествените особености на материално-техническата база на комунизма.

Автоматизация и механизация

Автоматизацията е наистина знамение на нашето време. Без нея съвременното производство не може да направи нито крачка напред. Излита ли в безкрайните небесни простори космически кораб, бразди ли студените води на Арктика атомен ледоразбивач, слизат ли от конвейера най-различни машини, привездат ли се в чудовищна скорост ядрените частици в ускорителите — навсякъде се чувства умната ръка на автомата. Автоматите са редом с нас и във всекидневния живот. Когато разговаряме по телефона или изпиваме чаша газирана вода, ние често се ползваме от техните услуги.

Без автоматизацията не може и дума да става за техника на комунизма. За да получим представа за тази техника, за промишлеността на бъдещето, нека надникнем в един цех на някой от големите заводи.

Пред нас е просторно, пълно с въздух и светлина помещение, строги редици от деловито шумящи машини, множество най-различни съоръжения и приспособления. Цех като цех, но хората в него са съвсем малко — само няколко души. Един от тях спокойно се разхожда край едно огромно приборно табло — пулта за управление, с множество различни лостчета, копчета и

сигнали. Човекът внимателно наблюдава приборите, натиска копчетата, дръпва лостчетата.

Нима сам човек управлява толкова огромен цех? Човекът наистина е сам, но той има маса помощници — машини и прибори, които виждат всичко, знаят всичко и могат всичко. Машините подават полуфабрикатите, сами ги обработват, предават ги като шафета от един на друг в оная последователност, която е необходима за производството. Готовите детайли, като с едно замахване на вълшебна пръчица, от най-различните цехове на завода се насочват в цеха за монтиране, където всеки от тях се оказва в нужното съседство с другия и заедно образуват готовото изделие.

Пред нас е завод-автомат, в който всички технологически и транспортни операции се извършват без непосредственото участие на човека. Човек само управлява автоматите и приборите, съгласува ги, разработва програмата и режима на технологическия процес.

И сега вече в нашата промишленост има немало автоматични линии и цехове, но те далеч още не са достатъчни и не характеризират облика на производството като цяло. В условията на социализма далеч още не всички трудови процеси са механизирани, да не говорим вече за тяхната автоматизация. Това е особено характерно за спомагателните и товарно-разтоварните операции. В комунистическото общество автоматиката, да не говорим вече за механизацията, ще намери най-широко приложение. „Умните“ машини навсякъде ще управляват не само цеховете и заводите, но и огромните електроцентрали и цели енергетични системи, петролни кладенци, шахти, рудници, движението на самолетите, корабите и влаковете.

Комплексната механизация и автоматизацията на производството са най-важната насока на техническия прогрес, характерна черта на материално-техническата база на комунизма. Те са ефикасно средство за повишаване на производителността на труда, за ~~увеличаване~~ ~~на~~ количеството, повишаване на качеството и ~~поевтиняване~~ на продукцията, за освобождаване на трудещите се от тежките физически усилия, за изменение на самия характер на труда, за неговото творческо обогатяване.

Ние се намираме сега още в началния етап на автоматизацията и ни предстои да направим още твърде

много. Пред нашата промишленост стои сериозната и голяма задача: да осигури на народното стопанство всички видове съвременни машини и механизми и особено средствата на автоматиката, телемеханиката и електрониката. Не случайно програмата на КПСС предвижда особено бурно развитие на производството на разнообразни средства за автоматика и електроника.

Като развиваме автоматизираното производство, не трябва да забравяме, че автоматиката не е самоцел, а само средство за възхода на социалистическата икономика, че първото и необходимо условие за практическо използване на автоматите е високата икономическа ефективност и бързото им самоизплащане. А нашите стопански ръководители понякога забравят за това. Плащайки данък на модата или от съображения за престиж, те въвеждат в предприятията най-сложни автоматически линии с огромна стойност, а след това става ясно, че са необходими десетки години, за да бъдат покрити тези разходи. Така най-великото завоевание на съвременната наука и техника се превръща тук и там в слабо резултатно изразходване на народните средства, което води до дискредитиране на самата тази прекрасна идея. Прижливата подготовка на управлениния процес и грамотното технико-икономическо обосноваване е необходимо условие за успеха на автоматизацията.

Развитието на всеки отрасъл на народното стопанство се опира върху енергетиката, тъй като производството винаги е свързано с потребление на енергия. Не случайно често наричат енергията „хляб“ на икономиката.

Най-важно, най-изгодно и най-пълно отговарящо на изискванията на съвременния научно-технически прогрес е използването на *електрическата енергия* и затова електрификацията се разглежда в програмата на КПСС като гръбнак за изграждането на икономиката.

Електричеството е най-универсалният вид енергия, която все по-широко се разпространява; до преобразява дълбоко всички отрасли на производството, всички технологически процеси. Върху използването на електричеството се базира използването и развитието на автоматиката и електрониката, на кибернетиката, химията, електрометалургията, електрообработката на материалите, електротермията и т. н.

Необходима и много важна предпоставка за повишаване производителността на труда и за неговото облекчаване е постоянното нарастване на електровъоръжеността на труда. Не случайно в програмата на КПСС е предвидено рязко увеличаване на енерговъоръжеността на труда, като производството на електроенергия изпреварва другото производство. Производството на огромно количество енергия ще означава реализиране в СССР на Лениновата формула: „Комунизмът е съветска власт плюс електрификация на цялата страна.“

Електроенергетиката е неразривно свързана с горивната индустрия, тъй като основен източник за нейното получаване е горенето на нефт, газ, въглища и други видове горива. В СССР сега се изразходва годишно около един милиард тона „условно гориво“ (пресметнато в гориво с топлина на изгарянето 7000 калории на килограм). На горивото и електроенергията се пада една трета от всички капиталовложения за развитие на промишлеността и транспорта.

Електрическата енергия се изработва главно от горива и от енергията на водата. Обаче запасите на гориво и водните ресурси, колкото и големи да са, не са безгранични. Изчислено е например, че след сто години някои запаси от обикновеното изкопаемо гориво ще бъдат вече изчерпани. Ето защо естествено човечеството търси пътища за получаване и използване на нови видове енергия.

Все по-интензивно се развива атомната енергетика. В СССР вече работят няколко големи атомни електроцентрали. Енергията на атома се използва за движение на кораби, за опресняване на водата, в редица технологически процеси, в медицината и т. н. Много успешно се работи за непосредственото преобразуване на атомната енергия в електрическа, за управляване на термоядрените реакции, за използване на слънчевата енергия.

Пресметнато е, че ако световната енергетика се развива с темповете, присъщи на енергетиката на СССР, след сто години вече производството на електроенергия ще нарасне в сравнение със сегашното равнище близо 10 000 пъти. А това значи, че човек не само ще повиши производителността на труда си много и много пъти, но и ще придобие нечувана власт над силите на природата. Той ще получи възможност да управлява клима-

та — да регулира температурата и валежите, да затопля почвата. А това значи, че земята ще се превърне в цветуща, плодородна градина, реколтите вече не ще зависят от капризите на природата. Практически осъществимо ще стане усвояването на планетите от слънчевата система. По такъв начин преобразуващата дейност на човека ще излезе извън рамките на неговата люлка — планетата Земя.

Върху основата на пълната електрификация ще достигнат невиджан подем тежката индустрия, металургията, металообработването, горивната промишленост и др., които и в условията на комунизма ще си останат основа на основите на народното стопанство. На свой ред бурното развитие на тежката индустрия ще даде възможност да се издигнат на по-високо стъпало всички отрасли на народното стопанство: промишлеността, произвеждаща стоки за народно потребление (облекло, обувки, хранителни продукти, битови предмети и т. н.), селското стопанство, строителството, транспортът, съобщенията, както и отраслите за битово обслужване на населението (търговия, обществено хранене, здравеопазване, жилищно и комунално стопанство и т. н.).

Химизация

Важна особеност на материално-техническата база на комунизма е *химизацията на производството*. Съвременното производство с неговите невиджани скорости, огромни налягания и свръхвисоки температури е немислимо без новите синтетични материали, горива и суровини, които в естествен вид не съществуват в природата. Ето защо науката в тесен съюз с производството влязоха в истинско съревнование „за качество“ със самата природа, при това победата все по-често е на страната на науката. Става дума за пластмасите, за изкуствените каучуци, влакна и други рожби на съвременната химия на полимерите, които по здравина, евтина цена и изящество нерядко превъзхождат естествените природни материали.

Прилагането на химическите продукти и на синтетичните материали предизвиква дълбоки качествени преобразования в основните отрасли на производството, преобразования, които дават възможност да се увеличи продукцията и да се повиши качеството ѝ, да се осигурят натрупвания за развитието на производството

и за повишаване на материалното благосъстояние на народа. Химията разширява суровинната база, дава нови материали за промишлеността и най-ефективни средства (например торовете) за подем на селското стопанство, за увеличаване на производството и повишаване качеството на стоките за народно потребление.

Химизацията води до облекчаване на труда и повишаване на производителността му, до икономия на трудовите разходи. Така например за производството на един тон омаганен памук се изразходват 200 човекодни; за един тон вълна — 350—400, а за един тон вискозно шапелно платно — само 50. В резултат на химизацията се икономисва голямо количество хранителни продукти, използвани за технически цели. Успехите на химизацията осигуряват най-благоприятни условия за развитието на атомната енергетика, на реактивната техника, радиоелектрониката и други много важни отрасли на техниката.

Полимерите украсяват живота и бита на човека. Топло, евтино и изящно облекло, хигиенични и красиви покрити подове и стени в квартирата, мебел, която може да се мие, и нечупливи съдове — ето далеч непълния списък на изделията от пластмаси, които сега вече все повече се използват в бита.

Не случайно в програмата на КПСС е предвидено небивало развитие на химическата промишленост, особено на производството на пластмаси.

Практиката показва изключителната ефективност на капиталните вложения в химическото производство. Така например за шест години (1958—1964 г.) държавата вложи в този отрасъл 8,2 милиарда рубли, а получи за същото време 14 милиарда рубли печалба.

Същевременно не навсякъде още развитието на химическата индустрия върви благополучно. В редица райони бавно влизат в строя производствените мощности в химията, а в работещите предприятия се използват още далеч не всички възможности за увеличаване на химическата продукция и за усъвършенстване на производството. Нуждае се от подобряване и работата по проектирането на химически предприятия, както и създаването на съвременни високопроизводителни съоръжения и организирането на серийното им производство. Още се чувства недостиг от квалифицирани ра-

ботници, инженери и техници, във връзка с което подготовката на кадри за химическите предприятия става неотложна задача.

Селскостопанското производство

Ние разгледахме ролята на електричеството, химията, автоматизацията при създаването на материално-техническата база на комунизма. Но само те ли характеризират материалната основа на комунизма?

Съвсем не. За промишлеността, особено за леката, са необходими суровини, а на хората са необходими хранителни продукти, които, както е известно, се създават по полята и фермите на *селското стопанство*. Равнището на развитие на селското стопанство в значителна степен определя благосъстоянието на народа, напредването на страната към комунистическото изобилие и затова една от главните и неотложни, а същевременно и най-трудни задачи на комунистическото строителство е *издигането на селскостопанското производство*.

Селското стопанство в СССР постигна през годините на съветската власт чувствителни успехи. Значително е увеличено производството на зърнени храни и на други продукти. Същевременно равнището на развитие на селскостопанското производство все още не позволява да се задоволяват достатъчно бързорастящите потребности на населението от продоволствие. И това е разбираемо: увеличава се населението, повишава се работната заплата на трудещите се, растат техните реални доходи. Занапред потребностите ще растат още по-бързо.

При това в развитието на селското стопанство през последните години се разкриха недостатъци и грешки, свързани със субективизма, с нарушаването на изискванията на обективните закони за развитие на икономиката. Тези недостатъци и грешки, които се проявиха в планирането, финансирането и кредитирането, в политиката на цените, причиниха забавяне на темповете в развитието на селскостопанското производство, което на свой ред предизвика известни диспропорции в развитието на цялата икономика. Партията взема неотложни мерки за развитие на селското стопанство, за издигане на икономиката на колхозите и совхозите, за повишаване рентабилността на селскостопанското производство.

Главният път за увеличаване производството на сел-

скостопански продукти, както бе отбелязано на XXIII конгрес на КПСС, е последователното интензифициране на селското стопанство върху здравата база на механизацията, електрификацията и химизацията на производството, както и широкото развитие на мелиорацията в зоните с неблагоприятни природни условия. Но интензифицирането може да даде добри резултати само тогава, когато се извършва рационално, т. е. като се имат предвид всички природни и икономически условия, реалните почвени, материални и трудови ресурси на едно или друго стопанство. Изборът на пътищата и средствата за интензифициране се нуждае от икономическо обосноваване, от подкрепяне със съответни изчисления.

Такива са основните особености на материално-техническата база на комунизма и пътищата за нейното изграждане, отбелязани в програмата на КПСС.

Важен етап в създаването на материално-техническата база на комунизма е петгодишният план за развитие на народното стопанство на СССР за годините 1966—1970. Този план има за цел да осигури значителен напредък на нашето общество по пътя на комунистическото строителство, по-нататъшно укрепване на икономическата и отбранителната мощ на страната. Главната икономическа задача на петилетката е, като се използват всестранно постиженията на науката и техниката, като се развива индустрията на цялото обществено производство, като се повишава ефективността на производството и производителността на труда, да се осигури по-нататъшно значително развитие на промишлеността, да се осигурят високи устойчиви темпове на развитие на селското стопанство, благодарение на което ще бъде постигнато съществено повишаване на жизненото равнище на народа, по-пълно задоволяване на материалните и културните потребности на всички съветски хора. Планът предвижда нарастване на обема на промишлената продукция приблизително 1,5 пъти, както и значително (средно с 25 процента) увеличаване на обема на селскостопанската продукция.

Характерно е, че върху основата на развитието на икономиката планът предвижда да бъдат решени и много важни социални задачи: да се ускори нарастването на народното благосъстояние, което създава материалните предпоставки за всестранното развитие на чо-

века; да се постигне още по-голям напредък в преодоляването на съществените различия между града и селото, между хората на умствения и физическия труд; да се развива братският съюз между народите, населяващи СССР; още повече да укрепва политическата основа и материалната база на съюза между работническата класа и селяните.

Върху основата на създадената в страната материално-техническа база на комунизма ще бъде постигнато изобилие от материални и духовни блага за цялото население, което ще даде възможност да стигнем непосредствено до осъществяването на комунистическия принцип на разпределение според потребностите.

3. Превръщане на науката в непосредствена производителна сила

Най-новата научно-техническа революция и нейното значение

Сега се развива *най-новата научно-техническа революция*, свързана с огромните успехи на автоматиката, радиоелектрониката и телемеханиката, с използването на атомната енергия и усвояването на Космоса, със забележителните постижения на кибернетиката, химията и биологията.

Тази революция се извършва и в двете обществени системи — социалистическата и капиталистическата. Тъй като законите на общественото развитие, както и целта на общественото производство в тези системи са принципино различни, различни са и мотивите, които стимулират научно-техническия прогрес, различни са и неговите обществено-икономически последици и перспективи.

Капиталистът не може да не усъвършенствува производството върху основата на най-новите научно-технически постижения, тъй като в противен случай той ще бъде смазан, разорен в жестоката конкурентна борба. Следователно научно-техническият прогрес е обективна необходимост и при капитализма. Характерно е, че капиталистите в най-развитите страни използват умело постиженията на съвременната наука и техника за увеличаване производствените мощности, за повишаване

производителността на труда и подобряване качеството на продукцията и т. н.

Би било сериозна грешка да се подценяват постиженията на науката и техниката в такива капиталистически страни като САЩ, Англия, Япония, Франция, Италия, ГФР, а още повече да се пренебрегва техният опит в използването на тези постижения, тъй като този опит може и трябва да бъде приложен и при социализма, разбира се, като се има предвид характерът на социалистическата икономика. Същевременно не може да не се виждат дълбоките противоречия на научно-техническия прогрес в условията на капитализма. Поради прогреса на науката и техниката производството разкрива тук тенденция към безкрайно разширяване, докато покупателната способност на населението е ограничена, а пласментът на външните пазари е затруднен пак от конкурентната борба. Стесненият пазар ограничава разширяването на производството, прилагането на автоматизацията и на другите най-нови постижения на науката и техниката, още повече че, свързана с намаляването на потребността от жив труд, тя увеличава армията на безработните и в още по-голяма степен намалява покупателната способност. Сериозна спирачка в развитието на научно-техническата революция са и стихийността, анархията и конкуренцията при капитализма, които пораждат комерческата тайна в науката и техниката и с това затрудняват научно-техническото сътрудничество. И всичко това става, защото целта на развитието на производството, на науката и техниката при капитализма е печалбата, трупането на богатства. Оттук и влошаване на положението на големи групи трудещи се, безработица, изтласкване на човека от сферата на труда, а с това и сковаване на възможностите за развитие на човешките способности.

Капиталистът, писа Маркс, „експлоатира науката, присвоява я в производствения процес“. Ученият тук няма истинска свобода за творчество и често се намира под властта на кесията. Той нерядко купува възможността да създава, да изследва на скъпа цена — с цената на отказ от собствените си убеждения, от повелите на съвестта и здравия разум. За да твори, ученият, като Гьотевия Фауст, трябва да продаде душата си на дявола и не само душата си, но и таланта си, и убеждението,

и съвестта си. Нима не продаде душата си на дявола — на златния телец, на долара небезизвестният Е. Тейлър, добил печалната известност като „баща“ на американската атомна бомба. От много години вече този голям физик се е посветил на разработването на най-чудовищното от средствата за масово унищожение на хора и не само се е посветил, но и жадува колкото може по-скоро да се приведе това средство в действие.

Много рецепти предлагат теоретиците и практиците на капитализма, за да се преодолеят противоречията на научно-техническия прогрес. Някои от тях ратуват дори за заорана на науката и техниката, призовават да се върнем към стадното състояние на човечеството. „За да се постигне пълна заетост — заяви например един американски индустриалец, — трябва да се постави извън закона колелото. Ако хората пренасят всичко на гръб, ще има работа за всички.“ Колелото обаче не може да се забрани, както не може да се спре движението на колелото на историята.

Това започват да разбират и най-далновидните умове в капиталистическия свят, които считат, че изходът е в коренното преустройство на самата капиталистическа система. „Не може да се отмени фактът — пише английският учен С. Лили, — че капитализмът, макар и да е действувал добре на времето си, не е подходяща икономическа структура за изгодно използване на модерната техника на днешния ден... Както и да извъртаме раоотите, ние нямаме в края на краищата друг път напред, освен да изменим целия икономически строй и да изградим социалистическа система.“

Съвсем друга е целта, други са перспективите на развитието на производството, на научно-техническата революция в условията на социализма. Социализмът утвърждава планомерна организация на общественото-производителния процес за осигуряване на благосъстоянието и за всестранно развитие на всички членове на обществото и затова само социализмът и комунизмът дават простор за развитие на новата научно-техническа революция, само социализмът и комунизмът използват постиженията на науката и производството не във вреда на хората, както е при капитализма, а в полза на човека. Прилагането на най-новите постижения на научно-техническата революция дава възможност при со-

циализма успешно да се извършва научно-техническият прогрес, да се повишава производителността на труда, да се създават благоприятни условия за творчество, за всестранно развитие на работника.

Разбира се, това съвсем не значи, че автоматизацията при социализма не поставя никакви сериозни социални проблеми. Един от тях е своевременната подготовка и правилното използване на хората, които се освобождават в резултат на техническия прогрес. Защото само вследствие на автоматизацията в СССР се освобождават средно годишно 80—100 хиляди души, обаче далеч не всички те се трудоустрояват организирано. Ако вземем предвид, че се намираме едва в началния етап на автоматизацията (работниците, свързани с автоматическото производство, са около 1 процент от промишлените работници), не е трудно да се разбере, че този въпрос иска ефикасно и всестранно решение.

В процеса на изграждането на комунизма науката все по-тясно се сближава с производството, което на свой ред все по-широко и по-широко използва постиженията на науката. Науката все по-пълно се превръща в непосредствена производителна сила, а производството постепенно става технологическо въплъщение на науката.

От успехите на науката в немалка степен зависят темповете на нашето движение напред, тъй като тя помага на нашето общество не само да решава задачите на днешния ден, но и да надниква в утрешния ден. Тя помага широко и ефикасно да се поставят в служба на човека естествените богатства, да се опознават и използват и законите на природата, и законите на общественото развитие. Науката все по-тясно се свързва с производството, с гравивния труд на народа, с практиката на комунистическото строителство. Събдват се пророческите думи на К. Маркс, който писа, че в новото общество с развитието на едрата промишленост създаването на действително богатство, както предметно, така и духовно, ще зависи „от общото състояние на науката и от степента на развитие на технологията или от приложението на тази наука в производството“. Както никога науката става тук овеществена сила на знанието.

Да разгледаме по-подробно взаимодействието между

науката и производството, ролята на науката в създаването на икономическите предпоставки на комунизма.

Бъдещето на науката
е бъдеще
на производството

Превръщането на науката в непосредствена производителна сила съвсем не означава, че науката става някакъв трети относително самостоятелен елемент на производителните сили наред със средствата за производство и хората, произвеждащи материални блага. Науката придобива роля на производителна сила чрез *оръдията за производство, в които тя намира свое материално въплъщение, и чрез хората, които са овладели науката и използват постиженията ѝ в производството.*

Все по-голямото превръщане на науката в непосредствена производителна сила е обусловено преди всичко от развитието на съвременното производство, което е немислимо без науката. Сега цели отрасли на производството и техниката (химията на полимерите, ядрената енергия, електрониката и др.) представляват технологическо приложение на науката. Освен това това превръщане е обусловено и от *развитието на самата наука.* До съвсем неотдавна, допреди век, век и половина, изглеждаше, че можеше да се прави наука в тишината на лабораториите, от отделни учени, като се използват прибори, създадени от самите тези учени от стъкло, тенекия, дърво. Сега работата е съвсем друга.

Съвременната наука е немислима без органическа връзка с производството, което ѝ доставя най-сложни съоръжения и прибори, осигурява ѝ кадри от инженери, техници и работници, необходими за изработване и експлоатация на научните съоръжения, предоставя на науката широка експериментална база. Невъзможно е например да се познаят тайните на атомното ядро без свръхмощни ускорители и други най-сложни уреди и машини, които са създадени от съвременната промишленост. Един от най-големите в света ускорители на ядрени частици — синхрофазотронът, с мощност от 10 милиарда електронволта, построен през 1957 г. в г. Дубна — има магнит с диаметър около 60 метра и тежи 36 000 тона. За да може да се приведе в действие този ускорител, е необходима енергия, равна по големина почти на една четвърт от мощта на Днепърската ВЕЦ. В изработването на ускорителя са участвували

стотици най-различни предприятия и научни учреждения в страната, хиляди учени, инженери и работници. Не можем да си представим науката в наши дни без електронни микроскопи, без космически ракети, радиотелескопи и множество други прости и сложни оръдия на познанието. Всички тези оръдия са продукт не само на науката, но и на производствената дейност на хората.

Тезата за превръщането на науката в непосредствена производителна сила се отнася преди всичко за природните и техническите науки — механика, физика, химия, биология и т. н. Именно постиженията на тези науки намират приложение в средствата за производство и в производствения опит на хората. Същевременно процесът на изграждането на комунизма предполага постоянно усъвършенствуване на управлението на обществените процеси и преди всичко на материалиното производство, което е немислимо, без да се развиват принципите на научно управление, а те са вече предмет на обществените науки. Все по-голямо значение в организацията и управлението на производството придобива икономическата наука, която решава задачите за усъвършенствуване на методите на планирането и ръководенето на стопанството. Буквално пред очите ни се ражда една нова наука — икономическата кибернетика, която, строго казано, вече не е чисто природна наука. Използвайки математическите методи и съвременните електронно-изчислителни машини, тази наука проправя пътя за най-доброто използване на материалните, човешките и финансовите ресурси, за териториалното разпределение на различните производства, за материално-техническото снабдяване, за изчисленията на разходите и техните резултати в народното стопанство. Както се вижда, и обществените науки играят все по-голяма роля в решаването на непосредствено производствените задачи.

Под революционизиращото въздействие на науката възникват не само нови, но и коренно се преобразуват „старите“ традиционни отрасли на производството. Да вземем например металургията. Докато по-рано под металургия се разбираше само процесът на извличане на металите от рудите, сега това е и една много сложна наука за метала, без която съвременната металургична

промишленост е немислима. Както и преди, основната маса от използваните в производството метали са желязото, стоманата, чугунът, цветните метали. Обаче сега властно навлязоха в производството „новите“ метали — уран и торий, берилий и цезий. И макар тяхната част в общия обем на потребяваните метали да не е голяма, да е само капка в океана, все пак без тях е невъзможна нито атомната енергия, нито радиоелектрониката, нито ракетната техника. Характерно е, че тези метали дават ефект само в свръхчисто състояние, почти при пълна липса на примеси. Получаването на тези метали вече не е обикновена металургия, това е металургия, неотделима от науката.

Когато говорим за връзката на науката с производството, не трябва да разбираме тази връзка прекалено утилитарно, да искаме от учените незабавен производствен ефект. Науката трябва да вижда не само днешния ден, но и утрешния ден, да създава „запаси“ за бъдещето, да решава най-важните теоретически проблеми, проправящи нови пътища в науката и техниката. И не е беда, че някои от тези проблеми не ще донесат чувствителни изгоди твърде скоро, както би ни се искало, но тези изгоди ще дойдат, ако става дума за действително нови и важни пътища на науката. Защото именно така се случи например с атомната енергия, която човек се научи на практика да прилага половин век, след като беше открита. Трябваше да минат десетки години, за да могат великите идеи на К. Е. Циолковски за ракетоплаването, обмисляни от него в малката и тиха Калуга, да се реализират в изкуствени спътници на Земята и във величави космически кораби.

Бъдещето на науката е бъдеще на производството!

Всички резерви
на науката —
в служба на
производството

Съветската наука постоянно расте и се развива. Разширява се тематиката на научните изследвания на природните и обществените науки, укрепва материално-техническата база на науката. От 1958 до 1964 г. броят на научните институти порасна 1,5 пъти, на проблемните и отрасловите лаборатории във висшите учебни заведения — над 2 пъти. Броят на научните работници за това време порасна повече от два пъти и сега те са огромна армия — над 666,2 хиляди души.

Възникват все нови и нови големи центрове на науката. Така например насъщните потребности от изучаване на природните богатства на Сибир и от развитие на неговите производителни сили извикаха на живот Сибирското отделение на Академията на науките, което представлява мощна система от научни институти, успешно работещи в редица най-важни насоки на науката. Създадени са академии на науките във всяка от съюзните републики.

Същевременно би било погрешно да мислим, че всички резерви на науката, които могат да бъдат поставени в служба на производството, са изчерпани. В развитието и организацията на науката има още чувствителни слабости. От време на време все още се създават малки научни учреждения, които не разполагат нито с квалифицирани научни кадри, нито със съответна материално-техническа база и затова не могат да правят научни изследвания на съвременен равнище.

В организацията на научната работа все още се наблюдава разпокъсаност и примитивизъм, слабо се развиват взаимните връзки и координацията на научните изследвания между различните учреждения, по-специално между републиканските академии на науките. Нерядко силите на учените са разпръснати, а е целесъобразно да се съсредоточат върху решаването на най-важните теоретически и практически проблеми. Голям брой учени с висока квалификация са съсредоточени във висшите учебни заведения, но не всички се използват както трябва, защото лабораториите на висшите учебни заведения често не разполагат със съвременни съоръжения.

Постиженията на нашите учени са безспорни, но далеч не винаги успехите на науката и техниката намират достатъчно своевременно и широко приложение в производството. Много често още новите материали, технологическите процеси, най-новите машини и стругове, създавани в лабораториите и в опитните предприятия, с години чакат практическото си използване. Стана някак тъй, че отдавна влезе в употреба терминът „внедряване“ на научните постижения в производството, който неволно извиква представа за науката като за нещо странично, нещо, което иска насилствено налагане. Не „да се внедрява“ в производството, а да се съз-

дават такива условия и стимули, че самите производственици да са заинтересовани от науката, което изглежда е възможно тогава, когато тяхната дейност почне да се оценява не само по „обем“ и по „тегло“, но и по качество, по степен на новост, по това, дали изделията съответствуват на най-добрите световни образци и още повече дали ги превъзхождат.

Основа на нашата наука, нейна гордост и сила са забележителните кадри от учени, които обогатиха научното знание с много ценни постижения и които отдават на любимата си работа всички свои способности, знания и опит. Но в науката понякога проникват хора, които са твърде далеч от нейните истински интереси и които използват високото звание учени за користни цели. Не е тайна, че за някои дейци от науката дисертацията е тяхното първо и последно изследване. Да се затвори достъпът до науката за хора, неспособни за творчески търсения, да се повиши възискателността и отговорността на научните работници за възложената им работа — такава е задачата, чието решаване ще допринесе за по-нататъшния научно-технически прогрес.

Същественото повишаване на ефективността на научните изследвания и ускореното внедряване на техните резултати в производството, както отбеляза XXIII конгрес на КПСС, са една от важните задачи на петгодишния план за развитие на народното стопанство в СССР. За тази цел се предвижда да се съсредоточат научните сили и материалните ресурси върху решаването на основните проблеми на науката и техниката, които ще дадат максимален икономически ефект, да се укрепи опитно-производствената база на научно-изследователските, проектантско-конструкторските организации и предприятия, да се обзаведат с най-новите научни и лабораторни съоръжения.

4. Човекът и техниката

Основа на живота и на развитието на човешкото общество е материалната, производствената дейност, трудът. Производствената, трудовата дейност на човека е немислима без техниката, т. е. без оння изкуствено създадени средства, с помощта на които той преобразува

силите на природата, покорява ги, кара ги да му служат. Човекът като жив и мислещ елемент на производителните сили е неразривно свързан с техниката — вторият, „предметен“ елемент на производителните сили. Те заедно образуват системата „човек-техника“ или „човек-машина“. Да разгледаме тази система, нейната еволюция в процеса на развитието на производството и на обществото.

Развитие
на системата
„човек-машина“

Между човека и машината има особен вид взаимодействие, което винаги приема конкретно-исторически характер и е всъщност проява на исторически определена организация на труда, зависеща на свой ред от господстващите в обществото производствени отношения. Човек не е абстрактно същество, а винаги *обществен* човек, вплетен в сложната мрежа на социалните отношения, които в края на краищата определят характера на неговите взаимодействия с машината. Ролята на човека в това взаимодействие не се свежда само до чисто физическо манипулиране с частите на машината. Това манипулиране по необходимост придобива социална окраска.

От чисто техническа страна машините, прилагани в капиталистическото и социалистическото производство, всъщност не се различават, но в различните общества те имат различна социална натовареност. И това е така, защото в условията на капитализма машините се намират в частна собственост, а при социализма те са обществена собственост. При капитализма на преден план в системата „човек-машина“ стои машината, а човекът нерядко се превръща в неин придатък. Главната цел на капиталиста е да запази и да увеличи темповете на производството, да победи в конкурентната борба, да си осигури най-висока печалба. За постигането на тази цел капиталистът усъвършенствува техниката и машините, без ни най-малко да се грижи за човека. Какво става с човека, как се отразява развитието на техниката върху неговото физическо и психическо състояние — от това капиталистът слабо се интересува.

В социалистическото общество главното в системата „човек-машина“ е човекът. Той не е просто технически управител на машината, но и заедно с другите трудещи се е неин притежател, неин собственик. Оттук и гри-

жата за техническия прогрес. Стремещът да се повиши производителността на груда тук се съчетава с грижата за човека, за неговото интелектуално и физическо усъвършенствуване. При социализма ясно проличава тенденцията да се конструира машината така, че да не потиска човека, а да отговаря на неговите психически и физически възможности, да осигурява условия за нормален труд и периодически отдиш през време на работата, което се постига чрез най-целесъобразен ритъм в работата на машините, чрез рационално разположение на механизмите и приборите, осигуряващи най-голяма пестеливост на трудовите движения.

С развитието на производството системите „човек-машина“ също се развиват и това развитие върви към все по-голямо „освобождаване“ на системите от физическата ограниченост на работника. Човекът, по-точно казано, неговите физически възможности са ограничени и затова общата тенденция за развитието на техниката, на техническия прогрес е тенденция към преодоляване на тази физическа ограниченост на човека чрез постепенното прехвърляне на изпълняваните от него функции върху механизмите. В резултат на това в процеса на развитието на техниката се изменя и ролята на човека в производството. През доавтоматичния етап от развитието на техниката човек играе главно ролята на физически субект, изпълняващ определени физически функции. На този етап още не е възможно да се заменят тези функции с технически средства поради недостатъчното равнище на развитието на производството. Но с техническия прогрес, с превръщането на производствения процес в непрекъснат физическите функции на човека в системата постепенно отстъпват място на такива негови социални функции като функцията на регулиране, контрол и управление.

Процесът на заместване на физическите свойства на човека в системата „човек-машина“ със социалните свойства по своята същност е обусловен от автоматизацията на производството, от създаването на системи за автоматично управление. Тук човек вече престава да бъде обикновен механичен компонент на системата, непосредствено изпълняващ ония производствени функции, които машината не може да изпълни. Той застава сякаш редом с процеса на производството, надига се

над него, като го управлява и регулира протичането му. „Работникът — пише К. Маркс, характеризирайки автоматизираното производство — вече не е оня, който е бил, когато е поставял видоизменения предмет на природата между себе си и предмета на труда; сега той поставя между себе си и неорганичната природа, която овладява, естествения процес, който той преобразува в промишлен. Той застава редом с процеса на производството, вместо да бъде негов главен агент“. Главен елемент на системата (в смисъл на изпълнение на чисто производствените функции) става машината, а човекът, пише К. Маркс, „по отношение на самия процес на производството е негов надзирател и регулатор“.

Разбира се, тук става дума съвсем не за пълно, абсолютно освобождаване на човека от участие в производствения процес, а за постепенното му, извършващо се с прогреса на техниката освобождаване от участие в производството като физическо същество и с това за освобождаването на техническия прогрес от задържащата го физическа ограниченост на човека. Това е освобождаване на човека от самия себе си, „самоосвобождаване“ и затова тук не може и дума да става за принижаване на ролята на човека в развитието на производството, за пълното му заменяне от машините. Създадените от човека машини го освобождават от прекалено големите физически усилия, от уморителната и еднообразна умствена работа, но никакви машини не могат да освободят човека от неговите обществени функции, от неговите задължения, постъпки и действия като член на обществото. Именно като член на обществото, като социално същество човек запазва своето участие и решаващата си роля в производството и в условията на пълната автоматизация при комунизма, макар че това участие ще става опосредствувано, чрез сложна система от средства за сигнализация и управление.

Изучаването на принципите за проектиране и създаване на цялостни системи от типа „човек-машина“ има огромно теоретическо и особено практическо значение.

От една страна, освобождаването на техниката от ограничаващото влияние на човека, свързано с неговото освобождаване като физическо същество от участие в производствения процес, позволява да се конструират принципиално нови типове машини и механизми, като се

вземат под внимание само изискванията на обективния ход на самия производствен процес, на присъщите нему закономерности.

От друга страна, тези машини и механизми имат за цел да осигурят активното опосредствувано участие на човека в този процес, да спомагат за развитието на човешките дарования, да въплъщават неговия социален опит и да създават възможности за всестранно използване на този опит с цел да се постигне най-голям производствен ефект. Машините и механизмите трябва да бъдат конструирани така, че в процеса на тяхната експлоатация да се използват способността на човека за творчески труд, гъвкавостта на неговото мислене и неговите навици, способността му да се ориентира в различните, често пъти непредвидени условия, да предсказва настъпването на едни или други малко вероятни събития, т. е. да се използват човешките качества, които по същината си са социални.

Съчетаването на човешкия и машинния компонент в производството, установяването на най-ефективни, целесъобразни отношения между човека и машината е сложна и трудна задача, която може да бъде решена само със съвместните усилия на инженери, психолози, математици, философи и други специалисти.

С развитието на автоматизацията човек става звено на изключително сложни производствени системи. В тези условия задачата се състои не в това, човек да се освободи напълно от участие в производствените процеси и да бъде изцяло заменен от машината, защото това е невъзможно, а в това, да се открият най-целесъобразните, отговарящи на интелектуалните и физическите възможности на човека, на неговия социологически опит форми на взаимодействие с машината. Тъй като в условията на автоматизираното производство човек въздействува върху производствения процес опосредствувано, чрез система от сигнализиращи и управляващи механизми, особено голямо значение придобива изработването на най-рационални форми на взаимодействие на човека именно с тези механизми. Неocenима помощ на конструкторите на машини е призвана да окаже тук кибернетиката, която има предназначението не само да създава оптимални системи от машини, но и да изработва начини за управление на сложните автоматични

устройства, да конструира средства за управление, отговарящи на възможностите и способностите на човека.

Ще замени ли
машината човека?

Както току-що казахме, прогресът на техниката се характеризира с прехвърлянето на все нови и нови функции върху машините, с постепенното освобождаване на човека от *непосредствено* участие в производството. Характерно е, че сега с развитието на автоматиката и кибернетиката на машината се възлагат не само физически, но и умствени човешки функции. Вече са създадени и успешно работят машини, които изпълняват отделни логически операции. Машините извършват изчислителни операции, управляват механизми, най-сложни технологически процеси, превеждат от един език на друг, играят шахмат и дама и дори пишат стихове и съчиняват музика. Разбира се, тези машинни преводи, стихове и музика са твърде далеч от ония, които човекът създава, но в някои неща машината превъзхожда неговите мисловни способности. Машината несравнено (десетки, стотици хиляди пъти) по-бързо от човека извършва сложни изчисления, може да прави обобщения, като изследва статистически огромно количество варианти, които не може да обхване разумът дори и на най-съвършено интелектуален човек и т. н. Машината може да функционира там, където пребиваването на човека е или опасно (например при изучаването на атомните и много химически процеси), или недостъпно (в условията на далечното космическо пространство).

Нещо повече, вече са създадени самообучаващи се автомати, които извършват решения и действия без непосредствената помощ на човека, сами формират целесъобразни отговори на външните въздействия. С други думи, техните действия са съответно свързани с възприятията на външния свят. Направени са значителни стъпки в създаването на самовъзпроизвеждащи се автомати, на автомати, способни да се саморемонтират, като сменят развалените детайли. При това трябва да отбележим, че кибернетичната техника прави всъщност само първите си крачки и нейните възможности във възпроизвеждането на функциите на човешкото мислене наистина са грандиозни.

Успехите на кибернетиката в създаването на машини, извършващи логически операции, дадоха основание

да бъдат характеризирани като мислещи машини. Като приписаха на машините способността да мислят, отделни учени-кибернетици, социолози и особено писатели и журналисти заговориха вече, че може изкуствено да се създаде мислеща машина, която във всички отношения да надмине мислителните способности на човека, да поеме всички негови функции и в края на краищата да замени и самия човек. Ерата на човека ще отстъпи място на ерата на роботите. До това твърдение стигна например английският социолог Питер Клийтер, който в книгата си „Ера на роботите“ твърди, че с усъвършенстването на кибернетичните машини обществото на тези машини-роботи „без наслия и кръвопролития“ постепенно ще замени човечеството и завинаги ще замени хората от лицето на земята.

Нима наистина пред човечеството се открива толкова мрачна перспектива? Не, разбира се.

Преди всичко няма никакви основания да се приписва *специфично човешко* свойство на мисленето на кибернетичните машини. Машината мисли не по човешки, а само *имитира, моделира* присъщи на човека отделни логически функции, и то само ония от тях, които се поддават на формално-логическа обработка. Фактът, че кръгът на тези функции, кръгът на мисловните операции, които се поддават на формално логическа, математическа обработка, постоянно се разширява, не изменя същността на работата. Мисленето е било и си остава субстрат на мозъка — на живия продукт на биологичната и социална еволюция, то е било и си остава *социално* по своята природа. А машината, дори и най-съвършената, е била и си остава мъртъв физико-химически продукт, създаден от човека и управляван от него.

Човекът може да мисли и мисли без машина, но машината без човека не може да изпълнява не само логически, но и чисто механически функции. Машината „мисли“ по програма, поставена ѝ от човека, изпълнява ония операции, които ѝ са предписани от човека. Изключение не правят и обучаващите се, самоусъвършенстващите се автомати. Разликата е само в това, че поставената в тях програма има по-общ характер от програмата в обикновените автомати; тя съдържа само основните закони, по които се установяват връзките

между възбужденията отвън и ответните действия на автомата, давайки му известна свобода за тия действия.

Машината, макар в някои функции да прегъзкожда човека, не може ни най-малко да се сравнява с него по отношение на качествения анализ, по способността активно да преобразува действителността, да изгражда, да твори. Да не говорим пък, че на машината не е присъща оная изумителна по дълбочина и многообразие гама от чувства, мисли, преживявания, интереси, потребности — с една дума, от всички жизнени прояви, които са присъщи на човека. Човек е способен да се радва и да тъжи, да се наслаждава и да преживява, да обича и да мрази, да твори по законите на истинската красота, а машината е лишена от всичко това, тя е създадена от човека и сляпо изпълнява неговата воля. Както обикновените механизми крайно много са увеличили мощта на човешките ръце и мускули, мислещите механизми разширяват възможностите и способностите на човешкия разум. Същевременно те никога не ще могат да заменят човека, неговия мозък, както например екскаваторът, имитиращ ръката на човека, не е заменил самата човешка ръка.

Това съвсем не значи, че съществуват никакви принципи ограничения за усъвършенствуването на „мислещите“ машини, че е невъзможно да се създаде кибернетичен модел (именно модел, имитация!) на човешки мозък. Да твърдим обратното, значи да застанем на позициите на агностицизма, на неверието в силата на човешкия разум. Но електронният мозък, ако такъв бъде създаден, ще бъде създаден не за да замени човека, а за да освободи разума на човека от еднообразните, изморителни умствени операции.

Трябва да се има предвид още и това, че едно нещо е да може да се създаде електронен мозък по принцип, по възможност, а друго нещо е — в действителност. Между принципната възможност да се моделира човешкият мозък и действителното му моделиране лежи една огромна, по-точно казано, безкрайна дистанция.

Един от основателите на кибернетиката, английският учен Р. Ъшби, в книгата си „Конструкция на мозъка“, като изтъква принципната възможност за моделиране на всякакви психически процеси, е пресметнал същевременно, че само за моделирането дори на един прост

приспособителен акт на живия организъм на човека ще са нужни няколко милиарда години. И то само за един приспособителен акт! А какво да кажем тогава за времето, нужно за моделиране на цялото многообразие от мисловни процеси и форми, присъщи на човешкия мозък? Тези срокове са наистина необозрими. За същото говори и съветският учен, академик А. М. Колмогоров. Като посочва принципната възможност да се направи автомат, способен например да пише стихове на равнището на големите поети, той подчертава, че да се построи такъв автомат не е по-лесно, отколкото „да се моделира цялото развитие на културния живот на обществото, в което поетите реално се развиват“. А това практически е невъзможно да се направи.

На тази страна на въпроса, на огромната дистанция между принципната възможност и действителността за създаване на модели на човешки мозък, не може да не се обръща внимание. Иначе „смелите“ хипотези на кибернетиците ще се превърнат всъщност в най-банални утопии.

Не, човечеството не е заплашено от техниката, то няма да отстъпи на „умните“ и страшни машини мястото си на земята. Човекът на труда е заплашен от нещо друго, от капиталистическия строй, който го подчинява на техниката, който насочва против него постиженията на научно-техническия прогрес.

Развитието на техниката при капитализма, както вече казахме, е крайно противоречиво. От една страна, техниката облекчава труда на човека, повишава производителността на труда, дава на човека власт над стихийните сили на природата. От друга страна, тя влошава положението на трудещия се, обрича го на безработица, интензифицира до краен предел труда, изтощавайки физическите и духовните сили на човека. Нещо повече, най-реакционните представители на империализма отредиха на науката и техниката чудовищната роля на средство за масово изтребление на хората и за невиждано разрушение на плодовете на техния многовековен труд. Идеолозите на стария свят не могат да не виждат противоречията в развитието на техниката при капитализма, не могат да не виждат нейното гибелно влияние върху трудещите се. Но едни от тях търсят причината за тези противоречия не в капиталистическия

строй, а в самата техника, анатемосват техниката, виждат в нея заплаха за човечеството. Други, обратното, виждат в техниката спасение от присъщите на капитализма злини. Техниката щяла да разреши всички противоречия и затова долу класовата борба и революцията, долу борбата между идеологите, долу обвиненията срещу капитализма в безчовечност и аморализъм.

Социализмът разполага с огромни възможности за използване на потенциите, съдържащи се в техниката. Техниката тук е приятел на човека. Освобождавайки човека от тежката физическа работа, а съвременната автоматика — и от изморителните, изтощаващи мозъка и неносещи творческа радост умствени усилия, тя дава възможност на човека да насочи способностите си в най-високите сфери на духовното творчество. „И кой знае — пише съветският учен В. Парин, — дали електронната техника и кибернетиката... няма да създадат от милионите освободени от такава работа хора десетки, а може би и стотици нови поети, писатели, скулптори и други хора на труда. Да ги създадат не от електронни машини, полупроводници и модули, а от плът и кръв в резултат на разтоварването им от оня труд, който може да бъде и трябва да бъде предаден на машините.“

**Изискванията
на техниката
към човека**

Съвременната техника дава много на човека от социално-стическото общество, но тя и много изисква от него. Създавайки условия за хармонично развитие на човека, автоматиката иска от него хармонично развитие, огромна ерудиция, разностранни знания, всекидневни творчески търсения. Следователно в условията на социализма научно-техническият прогрес и прогресът на личността са неразривно свързани.

Самоцел на комунизма е новият човек. Важно е да отбележим, че тази цел не само съвпада с интересите на самата личност, но е и изискване за обективно развитие на техниката. Високо развитото, образцово организирано, основано върху най-новите постижения на науката и техниката, автоматизирано производство при комунизма е несъвместимо с тясната специализация на работника, с приковаността му към една професия, с едностранчивото развитие, когато в угода на тесния професионализъм се принасят в жертва всички други човешки способности. Това производство, писа Ф. Ен-

гелс, предполага „хора с всестранно развити способности, хора способни да се ориентират в цялата система на производството“.¹

Само един *всестранно образован човек* може да задоволява напълно изискванията на съвременното, а още повече на комунистическото производство.

Но кого да смятаме за образован човек в наше време, как ще изглежда този човек в бъдеще?

Да бъдеш образован в наше време, това значи да си овладял основите на науката, да познаваш нейните най-важни постижения, да умееш да ги прилагаш в производството, да познаваш техниката и технологията на най-важните производства. „Такъв човек — пише А. В. Луначарски — чува целия концерт, който свирят около него, за него всички звуци са достъпни, всички те се сливат в една хармония, която наричаме култура.“ Идеалът за образован човек е идеалът за „всезнание“. Именно високата образованост, „всезнанието“ дава възможност на човека да преодолее остатъците от старото разделение на труда, едностранчивостта и ограничеността, прави го способен да променя дейността си, без което комунистическото общество е немислимо. Същевременно това не е дилетант, който се плъзга по повърхността на знанията, който знае от всичко по малко и нищо както трябва. Това е човек, майсторски овладял своята основна професия, но способен да навлезе в друг, близък до нея кръг от работи, в друг кръг на знанията. Чувствувайки добре звучението на целия оркестър, образованият човек сам свири на някакъв инструмент, и то свири добре, отдавайки на това свирене душата и сърцето си. „Непременно е нужно — пише А. В. Луначарски — в някоя област човек сам да твори, да работи в нея задълбочено, с творческо напрежение на индивидуалните си сили и с кръвта на сърцето си, със сока на своя мозък да създава действително важни придобивки за човечеството. Ако това го няма в човека, ако той е само дилетант, той не може да бъде признат за образован човек.“

И така, хармоничното съчетаване на всестранността и специализацията е именно най-важната черта на

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 4, стр. 334.

образоваността, черта на човек, отговарящ на изискванията на съвременната техника.

Формирането на образования човек, на специалиста е задача не на далечното бъдеще, а непосредствена задача на нашите дни. Сега, когато науката и техниката се развиват необикновено бурно, когато става дума не само за проникването на науката в тайните на атомното ядро или в просторите на Вселената, но и в обществения живот, в управлението на стопанството и на обществото, овладяването на основите на науките, както природни, така и обществени, стана неотложна необходимост.

Процесът на развитието на науката и техниката, на проникването на науката в производството и в живота протича неравномерно, на скокове. Онова, което вчера се поставяше на преден план, днес вече е изгубило първостепенното си значение, а онова, което днес е начело, утре може да отстъпи място на нещо друго, нещо по-важно. Всичко това предявява нови, по-високи изисквания към подготовката на специалиста. Специалистът е длъжен да бъде мобилен, подвижен, той винаги трябва да бъде готов да решава нови, по-важни въпроси на науката, техниката и производството, а това е възможно само ако има широка, ако щете, универсална подготовка. Универсална не в смисъл, че може да стане във всяко време всякакъв специалист, а в смисъл, че трябва да владее „уедрена“ специалност, която представлява не механичен сбор от стари или съществуващи специалности, а тяхно органическо единство. Това единство се базира върху общността на теоретическата и специалната подготовка. Разширяването на физико-математическите и теоретическите знания, овладяването на базисите се върху общата теория на технологията процеси — ето пътя за подготовка на „уедрените“ специалисти, нуждата от които с развитието на научно-техническия прогрес става все по-голяма. Именно по този път се подготвят специалистите в най-добрите наши висши учебни заведения.

В условията на съвременното производство все повече нараства ролята на природните и техническите науки в производството, а съответно и в подготовката на специалисти. Но упоението от успехите на природознанието и техниката понякога довежда техниците и

природоизследователите до тесен техницизъм, до едно такова според думите на акад. В. Шулейкии „физико-техническо високомерие“, до пренебрегване на общото, и особено на обществоведското и хуманитарното образование. А това е много, много опасно.

Съвременната наука и техника възлагат на човека много голяма отговорност и за да ги управлява или да ги постави в служба на трудещите се, човек трябва да бъде подготвен не само технически, но и философски, емоционално, нравствено. За това е нужно да си преди всичко човек в най-високия смисъл на тази дума, човек борец за новите, комунистически идеали, а човешкото в човека се създава не само от техниката и природознанието. Не можеш да бъдеш човек, още по-малко човек на бъдещето, ако пренебрегваш идеологията, нравствеността, литературата и изкуството, а именно към това води тесният техницизъм, сляпата вяра, че природознанието и техниката могат всичко.

Защото така съвсем не е трудно да се отъждествим с великолепните днешни машини, които не се интересуват от дълбоките социални и психологически проблеми, вълнуващи съвременното човечество. Така съвсем не е трудно да си представим и света, както материален, така и духовен, във вид на някаква бездушна динамична система, цялата същност на която се изчерпва със строгите колонки на цифрите и формулите.

За да се подготви човек за работа в условията на научно-техническата революция, трябва да се възпита у него миросглед, висока нравственост, да се усъвършенствуват психическите и физиологическите му качества, да се озвучат най-тънките струни на душата му, да се разбудят най-разнообразните му творчески потенци. Обществениите науки, хуманитарните науки, макар и да нямат пряк производствен ефект, са предназначени да служат на тази благородна цел. Те оказват непосредствено въздействие върху формирането на новия човек, на неговия духовен свят, на отношенията му към другите хора, към обществото, към трудещото се човечество. Не трябва да забравяме освен това, че човекът на труда по природа е творец, изследовател, интелектуалец, че той живее не само с хляб. Нестихващият стремеж да опознае и да постави в служба на себе си света в цялото му многообразие, така да се каже, не

само в неговото битие, но и по дух, винаги е бил и винаги ще си остане високо и благородно призвание на човека.

„... Идеалът се състои... не в това — пише А. В. Луначарски — да обучиш набързо човека по една или друга специалност, а именно в това, да го направиш борец за човечност, а човек може да стане такъв само тогава, когато знае какво представлява светът, как се е създал, как се е развил в настоящия момент от капиталистическия строй, какво отношение имат към това научните, художествените и техническите задачи, какво място заемат аз... в този свят и какво трябва да правя. Дайте му умение да прави онова, което трябва да прави в епохата на най-великата революция, каквато е виждал някога светът!“ Почти петдесет години изминаха от времето, когато са казани тези забележителни думи. Но колко удивително съвременни са те!

Техника, човек,
природа

Развитието на техниката на производството, на обществото като цяло протича в условията на природата. Природата е първичният доставчик на всички неосметни богатства, които се създават от човешкия труд. Човекът на труда е постигнал много, много е взел от природата, още повече ще вземе от нея в бъдеще. Резервите на природата са наистина неизчерпаеми. Да вземем например световния океан, който е един огромен източник на допълнителни хранителни, топлинни, минерални и химически ресурси. Рибата и китове, безброй медузи, ракообразни и други безгръбначни животни, огромни фуражни запаси — такива са хранителните ресурси на океана. Нефт, газ, желязо, манган, кобалт, никел и мед, радиоактивни, разсеяни и редки елементи — такива са богатствата на морското дъно. Практически неизчерпаеми са химическите ресурси на морската вода, която съдържа различни видове соли, бром, редки и разсеяни елементи. Морските приливи са източник на евтина енергия и т. н. Да поставим в служба на себе си богатствата на океана, на дълбоките земни недра, енергията на слънцето и много други дарове на природата — такава е задачата.

Природата е приятел на човека, но тя не търпи варварско отношение към нея. Разумното, пестеливо използване на природните ресурси, внимателното, дори

бих казал, приятелско отношение към нея е задължително условие за научно-техническия прогрес, за прогреса на цялото общество. А всъщност колко често, развивайки техниката и производството, изграждайки нови заводи и фабрики, строейки пътища, мостове и жилищни сгради, ние забравяме този голям наш приятел, нашата природа, колко често забравяме, че природата принадлежи не само на нас, които живеем сега, но и на бъдещите хора, на идните поколения. Нашата земя, природата е дала на света нас, жителите на земята, тя е дала, дава и вечно ще ни дава всичко необходимо. Одухотворена от човешката мисъл, преобразувана от човешката ръка, природата — тези чудни гори и планини, тези безкрайни поля, прозрачни морета и езера, най-чисти ручей и реки — е и хляб, и материал за индустрията, тя е и несравнимо място за почивка след изтощителните човешки дела. Природата възвишава човека, буди мисълта му, тя е източник на творческо вдъхновение. За съжаление у някои наши хора се е запазил чисто утилитарният възглед за природата: гората за тях е суровина, топливо, къща и мебел, облекло и т. н., ручейте, реките и езерата са източник за електроенергия, транспортни артерии, резервоар за снабдяване на предприятията с вода и... място, където се изливат водите от градските канали и отпадъците от производството. Но гората е и прохлада, и пее на птици, и място, където обитават животните, езерата и реките са и сини простори, и риболов на разсъмване.

А понякога безразсъдно се изсича гората — най-важният доставчик на животворния кислород за хората и животните, просто варварски се изстребват дивите животни и птици, замърсяват се водохранилищата, отравя се атмосферата, което нанася непоправими вреди на здравето на човека, намалява източниците на суровини и хранителни продукти. Нещо повече, огромно количество най-ценни материали: 500 хиляди тона нефт и нефтени продукти се хвърлят ежегодно в реки, езера и морета заедно с водите от каналите, над 5 милиарда кубически метра отпадъчен газ се изхвърля в атмосферата, а този газ е суровина за химическата промишленост.

Гигантски се разширява промишленото строителство, растат градове, електроцентрали, строят се мощни язо-

вирни стени и други съоръжения. Всичко това изисква изключително грижлива и квалифицирана охрана и експлоатация на природните богатства.

Хората обичат природата, без която е немислим техният живот. Ето защо в страната се разгърна масово движение за опазване на природата. Приет е закон за охрана на природата, хиляди хора доброволно охраняват горите и реките, езерата и морските брегове. Но това е само начало на една голяма и трудна работа. Природата в новото общество трябва да бъде прекрасна, както е прекрасно и самото общество, самият човек в това общество. Ето защо понятни са гневът и възмущението на хората срещу постъпките на ония, които не пазят нашия велик приятел, които обезобразяват природата, като действуват по стари варварски обичаи: „След нас, ако ще и потоп“. „Природата не може да се заключи с катинар. В нея имат достъп всички — пишат във в. „Известия“ група работници. — Но оня, който наврежда на нашите гори и реки и трови въздуха, който дишаме, трябва строго да се наказва.“ Много хубаво е казано. Човекът, природата, техниката могат и трябва да живеят в мир, но това зависи от човека и човекът е призван да направи всичко, за да пази природата, да я направи още по-прекрасна, още по-човечна.

Б. Комунизмът и трудът

Радост от труда. Какво по-прекрасно желание за човека! Далеч не всякога обаче трудът е бил радост за човека. Нима е могъл да бъде радост той за роба или крепостния, които са били карани на работа от ужаса пред смъртта или от бича на надзирателя? Много ли радост има в труда на наемния работник, когото страхът пред глада кара да превива гръб за капиталиста? Трудът по външна принуда, под палката, поради страх, а не по съвест не може да бъде привлекателен, не може да бъде източник на свобода и щастие.

Само социализмът е направил труда действително свободен. Като сложиха завинаги край на експлоатацията, трудещите се за пръв път получиха възможност да работят не за помешчика и за капиталиста, а за себе си, за своя народ, за своето общество. В резултат на

това се извършва велик прелом в отношението на хората към труда, трудът става дело на слава, дело на чест, доблест и героизъм.

Героичният труд на работниците, селяните и интеллигенцията осигури грандиозни успехи на социализма в нашата страна. Още повече ще нарасне значението на трудовата дейност на хората в комунистическото общество. Не можем да си представим комунизма като общество на безделието и леността. Разпределението според потребностите съвсем не означава, че човек, без да полага никакви усилия, ще получи всичко, каквото си поиска. Това е възможно само когато има изобилие от обществени богатства. Но добре известно е, че изобилието не идва от само себе си, то се създава с упорития и настойчив труд на народа.

Комунизмът и трудът са неотделими. И при комунизма трудът ще си остане източник на всички ценности, баща на всички богатства на човечеството. Всеки трудоспособен ще се труди и ще осигурява непрекъснатото нарастване на материалните и духовните ценности. Комунизмът, както и социализмът, освобождава хората не от труда, а от експлоатацията на труда им. Ето защо в основния принцип на комунизма „От всекиго според способностите, на всекиго според потребностите“ правото да се дават на човека всички жизнени блага и задължението той да се труди за обществото с всичките си способности са неразривно свързани.

Същевременно и самият труд при комунизма, и неговите условия, и отношението на хората към него ще се изменят съществено. Това ще бъде вече комунистически труд.

Какво значи комунистически труд?

Понятието
комунистически
труд

Комунистическият труд е всеобщ, доброволен, свободен от експлоатация труд, основан на обществена собственост и на най-съвършена техническа база; труд високопроизводителен, научно организиран; труд творчески, органически съчетаващ в себе си физическите и умствените усилия; труд без норма; безплатен труд, в който човек влага всичките си способности; труд, който е първа жизнена потребност. Комунистическият труд, пише В. И. Ленин, „е безплатен труд в полза на обществото, труд, който се извършва не

за отбиване на определена повинност, не за придобиване право върху известни продукти, не по предварително установени и узаконени норми, а доброволен труд, труд извън нормите, труд, който се извършва без сметка за възнаграждения, без условие за възнаграждение, труд по навик да се трудиш за обща полза и при съзнателно (превърнало се в навик) отношение към необходимостта от труд за обща полза, труд като потребност за здравия организъм“.¹

Елементи на комунистическия труд се срещат и в условията на социализма. Още през първите години на съветската власт трудещите се в нашата страна организираха комунистически съботници, като извършваха в свободното си време безплатно обществено-ползна работа. В. И. Ленин оценяваше високо комунистическите съботници, разглеждайки ги като зародиш на новото, комунистическото отношение към труда. Съботниците положиха началото на социалистическото съревнование, което през различни етапи от развитието на обществото приемаше все нови и нови форми. Сега в страната се разгърна широко движение на ударници и бригади за комунистически труд, в които милиони хора се учат да работят и да живеят по комунистически.

Наистина понякога в това благородно движение се среща формализъм, стремеж към едно колкото може по-широко обхващане на трудещите се, в резултат на което високото звание ударник на комунистическия труд получават и такива, които още далеч не го заслужават. Но заради тези недостатъци не бива да не виждаме могъщия дух на социалистическото съревнование, стремежа да се направи за обществото колкото може повече и по-добро, който обхваща широки слоеве от съветските работници, селяни и интелигенция.

В социалистическото общество свещеното правило: който не работи, не трябва да яде — отдавна вече е станало закон в живота на повечето съветски граждани. Мнозина от тях и сега вече работят според способностите си, не могат да си представят живота без любимата си работа, без труд, който за тях е източник на наслада, на радост, който е станал за тях жизнена потребност. И все пак трудът при социализма не е още

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 30, стр. 523.

потребност за всички членове на обществото. Да не говорим вече за това, че при социализма не са се свършили още готовановците, хсрата, които отбягват от общественно-полезен труд, които се стремят да живеят за сметка на обществото. Срещат се и хора, които недоросъвестно изпълняват задълженията си. При комунизма винаги ще бъде свършено с пренебрежителното отношение към труда.

Наличието на способности и призвания, искрената увлеченост, любовта към работата са задължително условие за успеха, условие за творческо, истински новаторско отношение към труда, така характерно за огромен брой съветски граждани. Същевременно изборът на специалност и място на работа при социализма понякога се определят от други, по-специално от материални съображения. Стремещът да получиш повече за своя труд, ако този стремеж не се превръща в гонене само на парата, е напълно естествен: защото принципът на личната материална заинтересованост е стимул за развитието на производството при социализма и при правилното му прилагане се съчетава с обществените интереси. И все пак, ако човек се ръководи само от желанието да печели повече, ако не е увлечен от своя труд, колкото и добросъвестно да се отнася към работата си, той не отдава на обществото всичките си способности. В някаква степен, макар понякога и незначителна, той си остава длъжник на обществото, дава на обществото помалко, отколкото би могъл да даде, ако се занимаваше с работата, която му е по сърце.

При комунизма всеки ще работи с увлечение там, където най-пълно ще се проявяват неговите способности и следователно, където може да принесе най-голяма полза на обществото. Основано върху най-съвършено, автоматизирано производство, върху едно високо равнище на съзнателността на трудещите се, комунистическото общество създава не само равни за всички условия за развитие на способностите, но и най-благоприятни условия за най-пълно и целесъобразно прилагане на способностите на всеки труженик. Тук буквално *всички хора и винаги* ще се трудят според способностите си. При комунизма друго отношение към труда не може и да има, защото трудът, като си остава най-важната способност на човека, ще се превърне за всекиго в първа

жизнена потребност. „В комунистическото общество, се казва в програмата на КПСС — човек не може да не се труди. Това няма да позволят нито съзнанието му, нито общественото мнение. Трудът според способностите ще стане навик, първа жизнена потребност за всички членове на обществото.“

Условията за превръщане на труда в първа жизнена потребност

Потребността от труд е трудовата дейност на човека, станала навик. Възможността за превръщането на труда в първа жизнена потребност се съдържа в самия труд. И

наистина трудът винаги е бил и си остава основното естествено условие за съществуването на човека, най-важното средство за проявяване на неговата активност и жизнестойност. В труда се формират и се развиват способностите на човека, неговите чисто човешки качества. Тъй като всеки труд е игра на физически и интелектуални сили, той винаги съдържа в себе си творчески усилия. Трудът освен това е най-важният източник за задоволяване на разнообразните човешки потребности. Превръщането на труда в потребност има и определени физиологически предпоставки, защото човек постоянно изпитва нужда да изразходва натрупаната в организма му енергия, а за тази цел трудът е най-важното средство.

Същевременно, за да може тази възможност да се превърне в действителност, е необходимо да се измени самият характер на труда, да се ликвидират остатъците от старото разделение на труда, да се превърне трудът в източник на радост и наслада. Необходимо е да се премахнат всички отрицателни, не отговарящи на природата, на същността на човека страни на труда и напълно да се развият неговите светли, привлекателни страни.

Трябва да се ликвидира тежкия физически труд, мръсните, еднообразни операции, да се създадат условия, при които работниците ще могат да променят дейността си, да се развие духовната, творческата страна на труда, неговата естетическа привлекателност.

Основа за решаването на тези задачи е създаването на материално-техническата база на комунизма и преди всичко пълната електрификация на производствените

процеси, тяхната комплексна механизация и все по-пълната автоматизация.

Бурният технически прогрес, свързан със създаването на материално-техническата база на комунизма, повишава изискванията към културата на производството, към специалната подготовка и общото образование на трудещите се. С развитието и усъвършенствуването на техниката непрекъснато се повишава културно-техническото равнище на трудещите се, заличават се границите между работниците на умствения и физическия труд. Нараства значението на интелектуалната, духовната страна на труда, творчеството и „живецът“ в работата постепенно стават негова най-важна особеност. За това красноречиво говори огромният брой изобретатели и рационализатори в нашата страна. Само през 1965 г. са били внесени над 4 милиона и внедрени в народното стопанство над 2 800 000 изобретения и рационализаторски предложения, имащи за цел техническото усъвършенствувание и подобряването на производството.

С успехите на техническия прогрес трудът губи своята едностранчивост, своята предимно физическа или духовна насоченост, възниква качествено нов труд, в който органически се сливат физическите и умствените усилия. Основните видове труд се превръщат в различни форми на творческата дейност.

С нарастването на техническата въоръженост на труда, с развитието на неговата интелектуална, творческа страна расте и естетическата привлекателност на труда. Стават все по хубави условията, в които работи човек, все по-изящни неща се създават от неговите ръце и неговия разум, все по-широко се утвърждават красивите, хармоничните трудови отношения. Липсата на шум, обилието на светлина и зеленина, радващата окото окраска на оръдията на труда и на работните помещения, идеалната чистота и редът ще превърнат предприятията в „достойни за човека лаборатории“.¹

Както се вижда, могъщата техника, основана върху най-новите постижения на науката, обширните и дълбоки познания на хората ще изменят коренно характера и условията на труда при комунизма.

Няма ли обаче автоматизираното производство при

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 19, стр. 43.

комунизма да доведе дотам, че хората да няма какво да правят освен да натискат копчетата на автоматите? Не, за подобни опасения няма никакви сериозни основания. Автоматите ще доведат до изчезване на тежкия, изтощителен труд, но те никога не ще премахнат необходимостта да се прилагат в труда определени физически и умствени усилия, те никога не ще превърнат труда в забава, в безгрижно натискане на копчета.

Отговаряйки на Ш. Фурье, който мислеше, че трудът в условията на комунизма ще бъде забава, К. Маркс писа: „Истински свободният труд, например трудът на композитора, е именно дяволски сериозна работа, най-интензивно напрежение.“ Трудът при комунизма ще стане наслада, радост, защото присъщите нему патос на творчеството и създанието, интерес към изследването и разнообразие правят да се чувствуват слабо напрежението и умората. Това обаче съвсем не значи, че в труда на бъдещето на хората не предстои да преодоляват сериозни препятствия и трудности. Нима не е нужно например огромно напрежение на духовните и физическите сили за усвояването на космическите простори, към които човечеството вече пристъпи в наше време? Там, където има труд, там винаги има и ще има трудности, напрежение, активна дейност на човешкия разум и на човешките мускули.

Комунистическото
разделение
на труда

Като премахна частната собственост и експлоатацията, социализмът ликвидира основите на капиталистическото разделение на труда, по-специално противоположността между града и селото, между хората на умствения и на физическия труд. Тук разделението на труда се изразява във форма на сътрудничество и взаимопомощ между свободни от експлоатация труженици, придобива планомерен, организиран характер.

Същевременно при социализма още се запазват остатъци от старото разделение на труда. Запазват се още същественията различия между промишления труд и селскостопанския труд, между хората на умствения и хората на физическия труд, които различия постепенно се преодоляват в хода на комунистическото строителство.

Известно разделение на труда ще има и в условията на комунистическото общество. Изобщо трябва да се

каже, че тъй като съществува материално производство, необходимо е и разделяне на труда. „От само себе си е очевидно — пише К. Маркс, — че тази *необходимост* от разделяне на обстоятелствения труд в определени пропорции по никакъв начин не може да бъде унищожена от *определена форма* на общественото производство, може да се измени само формата на *неиното проявяване*.“

В условията на комунизма ще изчезне разделението на труда между работниците и селяните, тъй като селскостопанският труд ще се превърне в разновидност на индустриалния труд, между хората на умствения и на физическия труд, тъй като ще изчезнат съществените различия между тях. Но разделението на труда между различните отрасли на производството, между отделните предприятия, териториалното разделяне на труда ще се запази.

Изменението на характера на труда върху основата на техническия прогрес, есестранното политехническо образование и повишаването на общата култура, свързани с увеличаването на свободното време, съществено ще изменят производствения облик на труженика. Ще се ликвидира приковаността на труженика към някаква тясна професия, създадени са условия за свободен избор на специалността, за да могат трудещите се да променят дейността си. „Частичният“ работник, изпълняващ сега обикновено определена производствена функция, ще се превърне във всестранно развит индивид, в ръководител на най-сложни производствени процеси и в непосредствен творец на духовни ценности. „На всекиго — се казва в програмата на КПСС — се гарантира равен и свободен избор на занятието и специалността с оглед на интересите на обществото.“ Същевременно това не изключва разделението на труда между професиите, известна специализация на членовете на обществото. Не можем да си представим, че труженикът в комунистическото общество ще бъде някакъв универсал, който може да се занимава с всякакъв вид производствена и духовна дейност: днес е лекар, утре — учител, след това — учен, инженер, художник и т. н. Комунистическото производство иска висока организираност, точност и дисциплина и затова всеки в строго определено време ще изпълнява също така строго опре-

делени функции. Но тясната, едностранчива специализация на хората, която ги приковава само към един вид дейност, постепенно ще изчезне. Хората ще получат възможност свободно, в рамките на сродни професии, близки до основната им професия, да менят дейността си, да я разнообразяват.

Както се вижда, при комунизма ще се запази известно разделение на труда и между отделните членове на обществото, но то напълно ще изгуби своята класова социална природа. То ще придобие чисто производствен, *професионален* характер и ще осигури възможност на тружениците да променят дейността си в сферата на материалното производство.

Стимули за труд В арсенала на средствата за борба за комунистически труд, за най-висока производителност на труда огромно значение има *правилното съчетаване на материалните и моралните стимули за труд.*

Материалните стимули приемат формата на *лична, колективна (групова) и обществена* заинтересованост на трудещите се от получаване на материално възнаграждение за собствения си труд. За разлика от колективната и обществената заинтересованост, които са свързани с материалните интереси на трудовия колектив (завод, колхоз и т. н.) или на обществото като цяло, *личната материална заинтересованост* изразява стремежа на *всеки отделен труженик* да получи за своя труд определена част средства за живеене. И този стремеж е свързан с осъзнаването на факта, че частта, която труженикът получава за своя труд, зависи от количеството и качеството на труда, от неговата производителност.

Необходимостта от материално стимулиране през целия период на комунистическото строителство е обусловена от това, че обществото още не е достигнало изобилие от предмети за потребление, че в него още се запазват съществени различия между умствения и физическия труд, между квалифицирания и неквалифицирания труд. В тези условия отказването от материална заинтересованост, преминаването към уравнително заплащане на труда би нанесло непоправима вреда на развитието на общественото производство, би породило ленинност и готовански настроения.

„Съществува мнение, че личната материална заинтересованост противоречала на принципите на комунизма, водела до „обуржоазяване“, до надпревара за лична изгода, до алчност и стремеж за трупане на богатства. Всъщност материалната заинтересованост е задължително условие за успеха на комунистическото строителство. Материалният интерес и желанието колкото може по-пълно да задоволяват своите потребности стимулират трудещите се да усъвършенствуват производствените си навици, да повишават общата си култура, да се стремят да усъвършенствуват оръдията на труда и технологическите процеси, постоянно да се грижат за повишаване на производителността на труда. Материалната заинтересованост открива широки простори за честния труд, за трудовия героизъм, за развитието на великата сила на трудовия пример, за който много е говорил В. И. Ленин.

Личната заинтересованост в условията на социализма обективно не противоречи на интересите на обществото, тъй като трудът тук е основан върху обществената собственост, а продуктите на труда са предназначени за осигуряване на благосъстоянието и свободното всестранно развитие на всички негови членове. Именно благодарение на материалното възнаграждение трудът на всеки труженик получава непосредствено обществено признание. Същевременно много важно е обективното съвпадение между личното и общественото да бъде осъзнато от всеки член на обществото, всеки трудещ се ясно да разбира, че като работи за себе си, той работи и за своето общество, че благосъстоянието на обществото е и негово собствено благосъстояние.

Опитът показва, че забравянето на принципа на материалната заинтересованост води до трудности в развитието на производството, до диспропорции, което на свой ред се отразява отрицателно върху благосъстоянието на трудещите се. Подобни трудности дълго време изпитваше например нашето селско стопанство. Нарушения на този принцип се срещат и в промишлеността. Възстановяването и развитието на принципа на материалната заинтересованост откриват широки възможности за развитието на икономиката, за нарастването на благосъстоянието на трудещите се.

Материалният стимул е най-важният, но не един-

ствен подбудителен мотив на трудовата активност: „При социализма трудещият се не е пролетарий и не е ратай, а стопанин на своята страна, строител на новото общество. За него е важно не само материалното поощрение на труда, но и моралното поощрение, моралното задоволство. Ето защо с успехите на комунистическото строителство все по-голямо значение придобиват *моралните стимули за труд* — моралното признание на труда, уважението на другарите, на колектива, на обществото като цяло, задължението и отговорността пред народа, удовлетворението от резултатите на труда, чувството на трудова гордост и работническа чест, работническата съвест и производственото усърдие, радостта от творчеството, познавателният, изследователски интерес и емоционалният подем, естетическата наслада както от самия труд, така и от неговите резултати. „Колкото повече се приближаваме към комунизма — се казва в програмата на КПСС, — толкова повече ще нараства значението на моралните стимули за труд, на общественото признание на постигнатите резултати, на чувството за отговорност от всекиго за общонародното дело.“

Ролята на моралните стимули пораста не за сметка на материалните, а наред с развитието и усъвършенствването на последните. Главното в стимулирането на труда е *органическото съчетаване на материалните и моралните стимули*. Само в единството, във взаимодействието моралните и материалните стимули са, от една страна, източник за постоянно повишаване на трудовата активност на хората, за нарастване на производителността на труда и общественото богатство, а от друга страна, източник за увеличаване на народното благосъстояние, за всестранно развитие на труженика, за формиране на неговия висок морален и духовен облик.

Творческият труд — основа за развитието на личността

Всестранно развитият човек е преди всичко културен, образован човек, т. е. човек, който притежава огромно духовно богатство, голям интелект. Но „за да бъдем културни — пише В. И. Ленин, — нужно е известно развитие на материалните средства за производство...“¹

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 33, стр. 475.

Материалното производство и трудът са основата на обществения живот, а способността да се произвеждат средства за живот, способността за труд е главната, решаваща способност на човека. Именно способността за труд е основа за формирането и развитието на всички без изключение други човешки способности. То се разбира от само себе си: трудът е създал самия човек. Благодарение на труда нашият далечен праядо — дивакът, е придобил човешки облик. Трудът е дал на човека храна, облекло и покрив и не само го е защитил от стихийните сили на природата, но му е дал и възможност да ги покори, да ги подчини на себе си. В труда човек неузнаваемо се е изменил и е изменил облика на нашата планета. В процеса на труда се е формирала човешката ръка — това забележително оръдие за съзидание и творчество. Само благодарение на труда, пише Ф. Енгелс, „човешката ръка е придобила онова високо съвършенство, при което са могли да бъдат създадени като по вълшебство картините на Рафаел, статуите на Торвалдсен, музиката на Паганини“¹. В труда са възникнали и са се развивали и музикалното ухо на човека, и човешкото око, способно да възприема удивителната красота на природата, тънкият човешки вкус и другите сетивни органи. В процеса на труда човек е придобил един удивителен дар — способността да мисли и говори.

Трудът е велика придобивка на човека, необходимо условие за неговия живот и за всестранното му развитие. Целта на живота на човека е радостта от съществуването, а тази радост се ражда само в труда и само в труда тя намира пълното си проявление и развитие. Само в труда човек получава усещане за пълнотата и многообразието на живота, получава достойнството на човек и гражданин, чувства рамото на своите другари, усеща единството на своя народ, на своята родина. В труда за благо на обществото е смисълът на човешкия живот, в него е истинското човешко щастие.

„Обичайте труда — писа А. М. Горки. — Никаква сила не прави човека велик и мъдър, както го прави силата на труда — на колективния, дружния и свободен труд...“

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 20, стр. 478.

Именно в труда и само в труда човек е велик и колкото по-гореща е обичта му към труда, толкова по-величествен е самият той, толкова по-продуктивна, по-красива е неговата работа.“

Трудът е сложен комплекс от физически и умствени усилия, от дълбоки психически и естетически преживявания и затова човек, който не се занимава с труд, губи най-добрите си човешки качества и фактически престава да бъде човек. Пренебрежението към труда и бездействието действуват разлагащо върху човека, водят до оскъдяване на неговия ум, до отслабване на тялото му, до загубване на чувството за човешко достойнство и граждански дълг.

Трудът винаги е бил и си остава фактор за развитието на човека. Но формиращото въздействие на труда върху качествата на човешката личност зависи от социално-икономическите условия, от съществуващото в обществото разделение на труда, от неговата техническа въоръженост и организация. При капитализма например строгата прикованост на работника към една професия нерядко води до едностранчиво уродливо развитие на трудещия се, който става неспособен за многостранна дейност. Тук, писа Ф. Енгелс, „заедно с разделието на труда се разделя и самият човек. За развитието на един единствен вид дейност се принасят в жертва всички други физически и духовни потребности.“¹

Социализмът освободи труда от експлоатацията, създаде социални, технически и организацонни *предпоставки* за всестранно развитие на личността.

С нарастването на успехите в изграждането на комунизма, с формирането на комунистическия труд, с нарастването на техническата въоръженост, на културата на труда, с усъвършенствуването на системата на организацията на труда ролята на труда във формирането на новия човек става все по-голяма. Формирането на комунистическия труд е основата за формирането на всестранно развита личност. Именно комунистическият труд, труд високопроизводителен, творчески, спомага за всестранното развитие на личността, на всички присъщи на личността заложби и способности.

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Свч., т. 20, стр. 300.

Защо е така?

Първо. Комунистическият труд е основан върху най-съвършена научно-техническа база, която изисква от човека творческо отношение към работата, разностранни знания, високо културно-техническо равнище. Тъй като прогресът на техниката и науката в условията на комунизма няма граници, безгранични са и възможностите за развитие на интелектуалните качества на човека, на неговата специална и общообразователна подготовка.

Второ. Липсата на постоянна прикованост към една професия в условията на комунистическия труд създава за човека възможност да променя дейността си, да си избира занятия според своите интереси, което ще бъде немаловажен стимул за усъвършенстване на личността, за повишаване на нейните специални и общообразователни знания.

Трето. Високата организация на комунистическия труд, колективистичният във висша степен характер на трудовите отношения, хармоничното единство между интересите на личността и обществото ще станат важен фактор за формирането на високи нравствени качества у личността и преди всичко на колективизъм и другарска взаимопомощ, на високо съзнание за обществен дълг и грижа за умножаване на общественото богатство, на трудолюбие, правдивост и честност. Отношенията на истинска дружба и другарство, безкористното взаимно внимание, размяната на производствен опит не могат при това да не спомогнат за обогатяването на духовния облик на членовете на комунистическия трудов колектив.

Четвърто. Естетическата привлекателност на процеса, условията и резултатите на труда, присъщият на труда висок творчески, гравивен дух спомагат да се формират у човека високи естетически чувства, мисли и постъпки.

Свободното време
и развитието на
личността

Комплексно механизираният и автоматизираният труд при комунизма ще бъде труд с изключително висока производителност. Постигането на висока, много по-висока, отколкото при капитализма, производителност на труда е главното условие за победата на комунизма. И не само защото висока-

та производителност на труда ще позволи в колкото може по-кратки срокове да се създаде и постоянно да се поддържа изобилие от материални блага и по такъв начин да се осигури задоволяването на потребностите на всички членове на обществото. Високопроизводителният труд при комунизма ще даде на трудещите се максимум свободно време, което им е толкова необходимо, за да развият всичките си интелектуални и физически способности.

Многого свободно време ще бъде онова най-голямо богатство, за което не е смеед дори да мечтае човекът на труда в обществото на експлоататорите. „Тогава — пише К. Маркс — мерило за богатството ще бъде вече не работното време, а свободното време.“

Свободното време не бива да се бърка с неработното време, т. е. с времето, когато човек не работи непосредствено в производството. Част от извънработното време на човека тъй или иначе е свързана с неговата производствена дейност, например времето, което отива за превозване до мястото на работата и обратно, за смяната с другите работници и т. н. Друга част от него се изразходва в грижи за бита, за гледане на децата. Трета част — за задоволяване на естествените потребности на организма (хранене, сън, тоалет и т. н.). А сная част от времето, която остава, след като човек изпълни производствените и семейните си задължения и след като задоволи физиологическите си потребности, е именно чистото *свободно време*.

Когато говорим за значението на свободното време, трябва преди всичко да отбележим неговото въздействие върху производителността на труда, а съответно и върху формирането на качествата на човека — труженник, производственик. Известно е, че колкото по-висока е производителността на труда, толкова повече е свободното време. На свой ред производителността на труда до известна степен зависи от величината на свободното време. тъй като част от него трудещият се изразходва за повишаване на своята производствена квалификация, за духовна и физическа закалка, за повишаване на общата си култура, което несъмнено допринася за повишаването на производителността на труда, за засилването на неговата творческа, интелектуална страна.

Освен това свободното време дава възможност на трудещите се да се занимават с обществена дейност и по такъв начин да придобиват навици за управление на обществените работи, навици, които са толкова необходими в комунистическото общество, да се занимават с научно, техническо и художествено творчество, с физическа култура и спорт, активно да почиват и т. н. и по такъв начин хармонично да се развиват, да усъвършенствуват духовните и физическите си качества. Свободното време създава благоприятни условия, за да могат хората да променят дейността си не само в производството, но и извън него; то открива за всички без изключение хора вратите към науката, изкуството, спорта. „С намаляването на времето за материално производство — се казва в програмата на КПСС — се разширяват възможностите за развитие на способностите, дарованията, талантите в областта на производството, науката, техниката, литературата и изкуството. Свободното време на хората ще се посвещава все повече на обществена дейност, на културно общуване, на умствено и физическо развитие, научно-техническо и художествено творчество. Физкултурата и спортът ще влязат здраво във всекидневния бит на хората.“

Комунистическата партия и социалистическата държава полагат постоянни грижи за увеличаване на свободното време на трудещите се както чрез намаляване на работния ден, така и чрез по-рационално използване на извънработното време. Но резервите за увеличаване на свободното време, а следователно и за развитие на личността, у нас в много отношения още не се използват. Намаляване на времето за пътуване до работното място и обратно чрез най-рационално, с оглед на мястото на работата, разпределение на жилищата и подобряване работата на транспорта; намаляване на слабопроизводителната и твърде тежка домашна работа чрез нейното механизирание и най-рационално организиране; за посещение на предприятията за битово обслужване, търговия, обществено хранене чрез разширяване на тяхната мрежа и подобряване на работата им; за грижите по децата чрез разширяване на мрежата от детски учреждения — такива са някои от начините за увеличаване на свободното време. Особено големи резерви за свободно време крие домашният труд, защото

за домашната работа общо в страната се изразходват годишно около 100 милиарда човечко-часа, което се равнява на една година от живота на 12 милиона души.

Същевременно само по себе си работното време дава само възможност за всестранно развитие на личността. Главното е *най-целесъобразно* да се използва това време. А фактически нерядко свободното време се пратосва напразно, което естествено не само не допринася за усъвършенствуването на човека, а нанася на това важно дело непоправими вреди. И въпросът тук не е толкова в това, че някъде е занемарена културно-масовата и възпитателната работа и че към организирането на свободното време на трудещите се отнасят нехайно, колкото в липсата на *стремеж* у известна част от хората да използват рационално свободното си време, да се самоусъвършенствуват, да развиват склонностите и способностите си.

Оттук нерядко иде и пристрастието към алкохола, продължителното играене на домно, на карти и други празни занимания. Времето е пари, казваха някога. В наше време ние можем да кажем, че времето, особено свободното време, е по-скъпо от пари, защото пратосвайки безполезно свободното си време, човек краде от самия себе си, обеднява се и духовно, и физически.

И така ефикасното използване на свободното време е важно условие за формирането на всестранно развита личност.

ДЕВЕТА ГЛАВА

ОТ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ — КЪМ КОМУНИСТИЧЕСКИТЕ ОБЩЕСТВЕНИ ОТНОШЕНИЯ

Върху основата на създаването на материално-техническата база на комунизма социалистическите обществени отношения прерастват постепенно в комунистически. Процесът на формиране на комунистическите обществени отношения е многостранен процес, който обхваща най-различни страни от живота на обществото. Именно основните от тези страни — преминаването към комунистическия принцип на разпределение и постигането по този начин на пълно *икономическо* равенство, заличаването на социалните граници и постигането на пълно *социално* равенство, еволюцията на държавата към обществено самоуправление, както и въздействието на тези процеси върху човека, ще разгледаме в предлаганата глава.

1. Към комунистическо разпределение

Основен принцип на комунизма е принципът „От всекиго според способностите, на всекиго според потребностите“. Преминаването към този принцип предполага създаване на изобилие от материални блага, както и превръщане на труда в първа жизнена потребност за всички членове на обществото. Нека сега разгледаме малко по-подробно съдържанието на този принцип и конкретните пътища за неговото осъществяване. Преди всичко за самите способности.

За способностите Може ли човек да стане конструктор, без да има техническо въображение? Може ли да стане художник, без да притежава уменията за дълбоко виждане на цветовете и светли-

ната, може ли да стане музикант, без да има слух, и т. н. Не, разбира се. Техническото въображение е условие за успешно справяне с работата на конструктора, тънкото виждане на цветовете и светлината е дейност на художника и т. н. Тези и други психически свойства на човека, които са условие за успешното изпълнение на една или друга работа, дейност, съставят именно човешките *способности*.

Откъде се вземат способностите на човека? Дали са му дадени от природата или се придобиват, формират в процеса на развитието на самия човек? От какво зависи формирането на способностите?

Данните на науката и практиката показват, че вродени човешки способности обикновено не съществуват. Природата е надарила човека само с така наречените *заложи*, т. е. с определени анатомо-физиологически особености на организма и преди всичко на сетивните органи и мозъка. Тези заложи имат немаловажно значение за формирането на способностите, но сами по себе си те не образуват, не формират още самите способности. „... У човека — пише видният съветски психолог А. Н. Леонтиев — биологическите наследствени свойства не определят неговите психически способности... Мозъкът съдържа в себе си не едни или други специфично човешки способности, а само *способността за формиране на тези способности*.“ Истински човешкото се дава на човека от обкръжаващия го свят на предметите и явленията, създадени от многото поколения хора в труда и борбата им.

Някои могат да ни възразят, тъй като в живота има немалко факти, когато големите способности на велики учени, писатели, художници, народни творци са се проявявали в ранно детство. Моцарт например започва да съчинява музика от петгодишна възраст, на осем години създава вече симфония, а на единадесет — опера. Рембранд на двайсет и две годишна възраст е имал свои ученици и т. н. Но не бива да забравяме, че за толкова ранното проявяване на техните способности са помогнали определени условия и че своите най-добри произведения те са създали чак в зряла възраст, преминавайки голямата и сурова школа на учението, труда и живота. Моцарт създава знаменития си „Реквием“ през последната година на живота си, а „Завръщането на

блудния син“, което е венец в творчеството на Рембранд, художникът е създал, когато вече е бил на шестдесет и три години.

Следователно главното не е в природните данни (в една или друга степен такива данни имат всички хора), а в това, тези данни да бъдат навреме забелязани, възпитани и развити. Друго средство за формиране и развитие на способностите освен труда няма и не може да има. „Без явно упорито трудолюбие няма нито таланти, нито гении“ — пише Д. И. Менделеев. Всеки човек е надарен от природата с някакви заложби, но дали те ще станат условие, основа за развитие на способностите, ще се пробуди ли у човека чудодейната сила на строителя и твореца, зависи в последна сметка от *условията, които обкръжават човека, от формите и методите на неговото възпитание*. Всеки е способен да се труди, да гради, да твори — затова е и човек. Нужно е само да бъде научен, да му се даде работа по сърце, да се пробуди у него интерес към работата, да се увлече.

Голямо значение за развитието на способностите имат трудът, дейността, упражненията именно в оная област, към която човек има наклонност и интерес. Само така човек може да развие способностите си, да стане майстор в работата си. Без да си седнал при кормилото на трактора, не можеш да станеш способен тракторист, без да си вземал цигулка в ръка, не можеш да станеш цигулар и т. н. Още веднъж подчертаваме, че само напрегнатият труд, ученето, неразривно свързано с трудовата дейност, съставят основата за формиране и развитие на най-разнообразните човешки способности.

От всекиго според способностите

Способностите на човека, насоката и формите на тяхното развитие се определят в последна сметка от *социалните условия* — от характера на обществения строй, от равнището на развитие на производството, науката, техниката и културата. С развитието, с усъвършенствването на производството и техниката нарастват изискванията към човека, разширяват се възможността и необходимостта от възникване и развитие на все нови и нови човешки способности. Особено благоприятни условия за развитие на способностите създава социалистическият строй. Разобличавайки клеветата на против-

ниците на социализма, които се опитваха да твърдят, че социализмът принижява човека, ограничава проявяването на способностите му, обезличава го, В. И. Ленин показва, че социализмът дава възможност „... да бъде въввлечено действително болшинството от трудещите се на арената на такава работа, където ще могат да се проявят, да разгърнат своите способности, да проявят таланти, които в народа представляват ненааченат извор и които капитализмът е мачкал, потискал и душил с хиляди и милиони“¹.

Социалистическият строй пробуди за съзнателно историческо творчество много и много милиони хора, които изумяват света с великите си постижения в най-различни области на икономическия, политическия и духовния живот. Не е ли това нагледно свидетелство, че социализмът създава най-благоприятни условия за развитието на човешките способности и таланти?

Като създаде условия за развитието на способностите на трудещите се, социализмът същевременно иска от човека да постави тези способности в служба на обществото и в зависимост от това именно, до каква степен човек спазва тези изисквания, каква е величината на неговия трудов принос, той задоволява своите потребности. В това именно се състои същността на социалистическия принцип „От всекиго според способностите, на всекиго според труда“.

Изискването „От всекиго според способностите“ ще си остане и при комунизма. Но то ще претърпи сериозни изменения, ще стане значително по-богато и по-разностранно. И при комунизма главното, основното в това изискване си остава трудът, но това ще бъде труд не по задължение, не само средство за живот, а труд в пълния размер на човешките способности, труд като навик, като жизнена потребност. Човекът при комунизма ще се труди вдъхновено, творчески там, където ще може по-пълно да прояви своите способности, където е най-нужен на обществото, където може да му принесе най-голяма полза.

В процеса на изграждането на комунизма самите способности се изменят, стават все по-разнообразни и свършени.

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 26, стр. 403.

Социализмът още не може да осигури равни за всички условия за развитие, възпитание и приложение на способностите; при наличието на политическо равенство тук още няма икономическо и социално равенство. Естествено е, че материално добре осигуреният човек има по-големи възможности за своето, особено културно, развитие, в сравнение с по-малко осигурения. Човек, който живее в града, също има предимства за своето развитие в сравнение с жителите на селото, което е обусловено от различието в характера на труда и културно-битовите условия на града и селото. Значително по-малки възможности за формиране и развитие на способностите в сравнение с мъжете имат жените, които губят маса време в грижи за бита и възпитанието на децата. Далеч не всички членове на социалистическото общество имат възможност да работят и в областта на научното и художественото творчество.

И така при социализма поради недостатъчната икономическа и социална зрелост на обществото, поради липсата на пълно икономическо и социално равенство, още няма равни възможности и условия за всички да развиват всестранно способностите си и с най-голяма полза да ги прилагат в интерес на обществото. Само комунистическото общество създава не само равни за всички условия за формиране на способностите, но и условия за тяхното най-целесъобразно прилагане и използване както в областта на производството, така и извън него — в различните области на творческата дейност.

„От всекиго според способностите“ при комунизма — това не е само доброволен, безплатен труд за обществото в пълния размер на способностите на човека, но и активно участие в обществения живот, в *управлението* на обществото. Макар социализмът и да пробуди за активно участие в обществените работи огромна маса трудещи се, тук далеч още не всеки член на обществото взема активно участие в управлението на обществените работи. Едни нямат време за това, други не са придобили още необходимите навици, трети са недостатъчно съзнателни и живеят съгласно еснафския принцип: „Дано минат и без нас“. При комунизма всеки ще взема участие в управлението на страната. Иначе не може и да бъде, защото със стигането до кому-

низма, както ще видим по-долу, държавата ще отмре и вместо нея ще се утвърди общественото самоуправление.

И най-после „от всекиго според способностите“ при комунизма означава също образцово, станало навик спазване на правилата на комунистическото общество.

Следователно високопроизводителен труд като първа потребност на живота, упорито учение, постоянно повншаване на специалната, общообразователната и културната подготовка, участие на всеки в управлението на обществените работи, доброволно спазване нормите на комунистическата нравственост — такова е при комунизма съдържанието на изискването „от всекиго според способностите“. Главното в това изискване е трудът. Именно трудът е оня могъщ вълшебник, който, създал комунистическия рог на изобилието, постоянно ще го държи пълен догоре и ще даде възможност на всички членове на обществото да черпят от него материални и духовни блага според потребностите си. Не господарски живот с неговата леност и празно пилее-не на времето, а трудов, културен и интересен живот ще има при комунизма

За потребностите Потребността в най-общ смисъл на думата е *нужда, необходимост от нещо, която иска задоволяване*. Потребности изпитва човекът, личността (лични потребности), колективът — производствен, семейство и т. н. (колективни потребности) и обществото като цяло (обществени, исторически потребности).

Личните потребности, за които именно ще говорим сега, на свой ред се подразделят на *материални* (храна, облекло, жилище) и *духовни* (образование, зрелища, художествено творчество и т. н.). Човек изпитва освен това потребности от сън, почивка, развлечения, движение, упражняване на своите органи, общуване с други хора и т. н. Характерно е, че задоволяването на материалните потребности е необходима предпоставка за задоволяването на духовните потребности.

Потребностите зависят от цялата съвкупност на обществените условия за развитие на дадено конкретно-историческо общество — от равнището на развитие на производителните сили и на господстващите произ-

водствени отношения, от състоянието на науката, техниката и културата, от отношенията в семейството, колектива и т. н. Освен обективните условия потребностите на всеки конкретен човек до известна степен зависят и от неговите субективни качества — от ония анатомо-физиологически заложби, особености на психиката, които той е наследил от своите предци, зависят от способностите, възрастта, от равнището на физическото и интелектуалното му развитие. Решаващ, последен фактор, който определя потребностите, е материалното производство. „Следователно — пише К. Маркс — производството произвежда потреблението: 1) като му създава материала; 2) като определя начина на потреблението; 3) като произвежда у потребителя потребност, предмет на която е създаденият от него продукт.“¹ Разбира се, тук става дума преди всичко за материалните потребности, които се определят от производството повече или по-малко непосредствено. Що се отнася до духовните потребности, те се определят от производството не пряко, а опосредствено, чрез сложната система от обществени, и главно производствени, отношения.

Определяйки се от производството, потребностите на свой ред активно въздействуват върху неговото развитие, върху течението на обществения процес като цяло. И това е понятно: по своята същност производството е нужно не само по себе си, не заради самото производство, а за задоволяване на потребностите. В този смисъл „без потребности — пише К. Маркс — няма производство“.

Потребностите са важен фактор не само за развитието на производството, но и за формирането и развитието на обществените отношения, за формирането и развитието на самия човек. Потребностите свързват хората, спомагат за тяхното общуване, за обединяването им в колективи, в общество, тъй като всеки човек, за да задоволи собствените си потребности, има нужда от други хора, произвеждащи или владеещи средствата за тяхното задоволяване. С нарастването и развитието на производството и потребностите човек се развива физически, развиват се неговите сетива, усъвършен-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 12, стр. 716.

ствува се разумът му. Животът и развитието на човека са немислими без задоволяване на потребностите, и то колкото по-широки и по-разнострани са тези потребности, колкото в по-голяма степен се задоволяват те, толкова по-съвършен е самият човек, толкова по-съвършено е обществото, към което принадлежи той.

Потребностите на хората са неразривно свързани с техните способности. Зашото, за да бъдат задоволени потребностите, трябва да бъдат създадени съответните материални и духовни ценности, а за това човек трябва да прояви, да реализира своите способности, и преди всичко способностите си за труд и творчество. Не случайно основният принцип на комунизма разглежда реализирането на способностите като задължителна предпоставка за задоволяването на потребностите.

Потребностите не стоят на едно място, те се развиват заедно с прогреса на човечеството, с развитието на материалното производство, с усъвършенствуването на обществените, и преди всичко на производствените, отношения. Твърде малко е било необходимо например на първобитния човек — груба храна, зверска кожа вместо дреха, покрив над главата, горящо огнище, докато потребностите на съвременните хора са изключително големи и многообразни. В развитието на обществото — пише В. И. Ленин, действа законът „за увеличаване на потребностите“¹. Революцията в обществените отношения означава същевременно и дълбоки изменения в потребностите, в степента и начина на тяхното задоволяване, в характера и структурата им.

Социализмът, като премахна частната собственост и експлоатацията, ликвидира всякаква възможност за задоволяване на потребностите на едни, на богатите, за сметка на труда на други. Той утвърждава *възможността всеки член на обществото да задоволява потребностите си в зависимост от количеството и качеството на изразходвания от него труд*. Но социализмът още не създава изобилие от материални и духовни ценности и затова не може напълно да задоволи потребностите на всеки член на обществото. Разпределението според потребностите ще се утвърди едва в развитото комунистическо общество.

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 1, стр. 102.

На всекиго според
потребностите

Противниците на научния комунизъм в стремежа си да опорочат принципа „От всекиго според способностите, на всеки според потребностите“ твърдят, че този принцип е несъвместим с всестранното и хармонично развитие на човека, с пълното задоволяване на неговите материални и духовни потребности. Те упорито повтарят баснята за някакъв си аскетичен социализъм, където се нивелирала човешката личност и главното ставало не човекът, а производството, техниката, машините. Нещо повече, те твърдят, че растящото благосъстояние на народа води до разцвет на индивидуализма и е несъвместимо с принципа на комунизма. В действителност обаче нарастването на благосъстоянието на хората ни най-малко не противоречи на задачите за изграждане на комунистическото общество, а още по-малко на интересите на личността. Напротив, разпределянето според потребностите, писа Ф. Енгелс, „позволява на всички членове на обществото колкото е възможно по-всеностранно да развиват, да поддържат и прилагат своите способности“.¹ Комунистическото общество ще бъде достатъчно богато, за да може не само да дава на човека в изобилие храна, облекло, жилище, но и да му осигури пълнокръвен, истински човешки живот. Човек завинаги ще се избави от мисълта за припечелване, за лична материална изгода, което ще доведе до оздравяване на психиката му, ще му даде възможност да се посвети на възвишени интереси — на интересите на обществото и на цялото трудово човечество. Що се отнася до грубия, уравнителен комунизъм, основан върху нивелирането на потребностите, върху *представата* „за някакъв минимум“, той, писа К. Маркс, не означава нищо друго освен отричане на човешката личност. Този комунизъм изхожда от „абстрактното отричане на целия културен и цивилизован свят, от възвръщането към *неестествената* простота на бедния и нямащ потребности човек² и затова той не може да бъде приет от работническата класа.

Комунизмът е несъвместим с аскетизма, с нивелира-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 20, стр. 204.

² Виж К. Маркс и Ф. Енгелс. Из ранних произведений, стр. 586—587.

нето на потребностите и жизнените интереси на хората. Той утвърждава не равенство на потребностите, а *равенство на възможностите и на условията за тяхното задоволяване*. Това означава, че всички членове на обществото според своите вкусове, физиологически и психически особености, ще задоволяват напълно растящите си материални нужди, които не могат да бъдат еднакви, защото вкусовете и особеностите на хората са различни.

Всички членове на обществото ще получат равна възможност за учение, за овладяване на науката и културата, за творческа дейност, т. е. за задоволяване и на своите духовни потребности. Тъй като хората нямат еднакви способности, интереси и стремежи, техните духовни потребности не ще станат еднакви; защото всяка способност се развива и се проявява в особени, специфични потребности. Ако добавим, че това ще бъдат хора от различни професии, от различна възраст и пол, че ще живеят в различни климатични условия, ще стане съвсем очевидно, че техните потребности никак не могат да бъдат еднакви.

Комунистическото равенство, принципът за разпределение според потребностите действува следователно не като равенство на безлични, абсолютно прилични един на друг хора, а като равенство на *живи, дейни и различни* хора. Всеки от тях е ярко изразена индивидуалност със свои способности и равнище на знания, с потребности и интереси, с вкусове и увлечения.

Всички хора ще се трудят вълхновено, творчески, ще живеят богат, пълнокръвен и щастлив живот. Това равенство се постига не изведнъж, а постепенно, стъпка по стъпка, успоредно със създаването и развитието на материално-техническата база на комунизма, с формирането на комунистическите обществени отношения, с възпитанието на новия човек.

Несъвместим с дребнобуржоазните представи за комунизъм, с грубата уравниелност, научният комунизъм същевременно отхвърля и другата крайност — представата за бъдещото общество като за общество на безделието и празния живот, като за вълшебно килимче, което под действието само на някаква магическа дума ще може да даде на човека всичко, каквото той пожелае.

Принципът на комунизма „На всекиго според по-

требностите“ съвсем не означава, че човек, без да полага никакви усилия, ще получи всичко, каквото пожелае.

В труда си „Държавата и революцията“ В. И. Ленин осмиваше представата за комунизма като за общество, в което всеки ще получава „без всякакъв контрол над труда на отделния гражданин, колкото си иска най-фини шоколадени бонбони, автомобили, пиана и др. т.“¹ В. И. Ленин изтъкваше, че комунистическото общество освен висока производителност на труда предполага и нов човек, който по нищо не прилича на еснафина, „способен току-тъй, „за нищо“ — един вид като семинаристите — стипендианти у Помяловски, — да поврежда складовете на общественото богатство и да иска невъзможното.“² В. И. Ленин считаше за необходимо в процеса на изграждането на комунизма да се възпитават погребностите на хората, да се стопанисва разумно, да се пази народното имущество, напълно да се използва в полза на хората. „Дотогава, докато настъпи „висшата“ фаза на комунизма — пише В. И. Ленин, — социалистите ще искат *най-строг* контрол от страна на обществото и от страна на държавата върху размера на труда и размера на потреблението . . .“³

Празният живот и разточителството са характерни черти на експлоататорските класи, които трупат несметни богатства от труда на милионите обикновени хора. Извратените потребности и вкусове са несъвместими с истинските интереси на трудещите се, които прекрасно знаят цената на труда, на добитите с труд средства за живот и умеят да ценят и пазят благата на живота, да ги разходват разумно и с най-голяма полза. Разумната пестеливост, умението разумно да се потребяват обществените богатства ще бъдат напълно присъщи и на членовете на комунистическото общество. Човекът на бъдещето ще е човек, на когото са свойствени пестеливостта, но не и скъперничеството, добротата и щедростта, но не и разточителността, разумната умереност, но не и ограничеността.

Естествено, в процеса на изграждането на комунизма потребностите на хората ще се изменят съществено,

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 25, стр. 498.

² Там там.

³ В. И. Ленин. Съч., т. 25, стр. 499.

ще станат в значително по-широки и по-разностранни. Ако внимателно проследим развитието на потребностите на съветските хора през последните две-три десетилетия, ще видим, как те са се изменили, пораснали, разширили. Разбира се, би било наивно да гадаем какво именно, в какви размери и кога ще е нужно на човека на бъдещето за задоволяване на неговите материални и духовни нужди.

По-определено може да се говори за задоволяване на материалните нужди, особено на потребността от хранителни продукти, които имат известни граници. Макар общите норми за хранене в бъдеще да не претърпят никакви чувствителни изменения, може да се каже, че качеството и асортиментът на потребяваните продукти не ще останат в предишния си вид.

В комунистическото общество всеки човек не само ще се храни добре, но и ще се облича красиво, с вкус, при това единствено мерило за оценка на облеклото ще бъде то да е удобно, практично и изящно. Страната ще ликвидира с недостига на жилища. Във все по-голяма степен ще почнат да се задоволяват потребностите от мебели, от предмети за битово обслужване и за култура.

При всичкото им многообразие и широта потребностите на човека в комунистическото общество ще бъдат свободни от излишества, прищевки и капризи. „Нуждите на хората — се казва в програмата на КПСС — при всичкото им огромно разнообразие ще изразяват здравите, разумните потребности на всестранно развития човек.“

Разумни са ония потребности, които се съобразяват с достигнатото равнище на развитие на производството и задоволяването на които спомага за развитието на личността, за усъвършенствуването на нейните физически и духовни качества. Тук спадат потребностите от храна, облекло и обувки, от предмети на културата и бита, от образование и медицинско обслужване и т. н.

От гледна точка на противниците на комунизма няма сигурен критерий за разграничаване на разумните от неразумните потребности на хората. Разсъжденията за разумни потребности били безсмислени и това била една от причините за невъзможността да се въведе принципът на разпределение според потребностите. За това пише например буржоазният социолог П. Уайлс в ста-

тията си „Икономиката на изобилието и пълният комунизъм“. Човек от гледна точка на Уайлс по природа притежава неограничени „способности по отношение на потребностите“. Отначало той ще пожелае да има междуконтинентална ракета в собствената си градина, после ще се появи потребността да тръгне на пътешествие до Луната, а след това и до слънчевата система и най-после, като се установи на Луната, ще поиска да има там държавна опера. Но от това следва, заключава Уайлс, че „независимо от съществуващите отношения на собственост и на системата за стопански контрол действителното задоволяване на разумните потребителски претенции завинаги ще си остане утопия“.

Разбира се, потребностите на човека постоянно се развиват и усъвършенствуват, обаче не бива да забравяме, че непрекъснато се развиват и усъвършенствуват и средствата за тяхното задоволяване. Комунистическото общество, писа Енгелс, „ще поражда нови потребности и едновременно ще създава средства за тяхното задоволяване“.¹ При това комунизмът предполага не само задоволяване на потребностите на всеки човек, но и качествено нов потребител, който ще бъде същевременно създател на материални и духовни ценности — потребител, който ще се е научил да съобразява потребности си с наличното обществено богатство, с възможностите на обществото, с достигнатото равнище на неговото материално и духовно развитие. Този нов потребител се формира в условията на социализма и комунистическото строителство, в условия, когато се осъществява принципът на разпределение според труда и се контролира размерът на труда и размерът на потреблението. При това присъщите му разумни и здрави потребности не възникват от само себе си, а се възпитават, внедряват се в живота, в бита и съзнанието от целия строй на социалистическата действителност, формират се в процеса на труда и учението, в семейството и колектива.

Пътят
към икономическо
равенство

През цялото време на изграждането на комунизма основна форма на разпределение на материалните и духовни блага ще бъде социалистическият принцип на разпределение според труда. Запла-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, стр. 333.

щането според труда, се казва в програмата на КПСС, „ще си остане основен източник за задоволяване на материалните и културните потребности на трудещите се“. Оттук следва, че основният път за осигуряване на високо материално благосъстояние на народа и за постигане на икономическо развенство е *повишаването на индивидуалното заплащане* според количеството и качеството на труда, съчетано с намаляването на цените на дребно и отменяването на данъците на населението.

До 1955 г. материалното благосъстояние се повишаваше главно чрез намаляване на цените на дребно, докато работната заплата растеше незначително. Това не допринасяше за преодоляване на икономическото неравенство, тъй като от намаляването на цените печелеха преди всичко високо платените категорични трудещи се, защото техните възможности да задоволяват нуждите си ставаха по-големи от възможностите на нископлатените трудещи се.

През последните години партията и правителството взеха редица мерки за повишаване на работната заплата на нископлатените работници и служители, за да се намали разликата в заплащането на труда на високо- и нископлатените работници. Само за петте години (1956—1961) за тези цели са изразходвани около 4 милиарда рубли. През 1964—1965 години бе увеличена работната заплата на работниците по просветата, здравеопазването, търговията и други области на битовото обслужване, в резултат на което добавка към работната заплата получиха 20 милиона работници и служители. Паричните доходи на трудещите се само през 1965 година нараснаха с повече от 10 процента.

Наред с повишаването на работната заплата са отменени или намалени данъците върху доходите на нископлатените работници, в резултат на което трудещите се получиха добавка към работната си заплата на сума 760 милиона рубли годишно. Върху базата на нарастването на производителността на труда и на снижаването на себестойността на продукцията се намаляват цените на стоките за народно потребление, което също допринася да се повишава благосъстоянието на трудещите се.

В неразривна връзка с разпределението според труда потребностите на хората все повече се задоволяват от *обществените фондове за потребление*. Тези фондове

са предназначени да задоволяват потребностите на трудещите се безплатно, независимо от количеството и качеството на труда. Разпределението от обществените фондове води непосредствено към комунистическо разпределение, към постигане на икономическо равенство.

От обществените фондове, които са нова, родена от социализма форма за задоволяване нуждите на трудещите се, се покриват разходите за издръжка на детските градини и ясли, на училищата интернати, на санаториумите, почивните домове, за обучение, медицинско и културно обслужване, за изплащане на пенсии, стипендии, помощи, за заплащане на жилища и комунални услуги и т. н. Характерно е, че обемът на обществените фондове постоянно расте наред с нарастването на индивидуалното заплащане. Докато през 1940 г. от обществените фондове са били изплатени на населението 4,2 милиарда рубли, през 1965 г. те са се увеличили на 41,5 милиарда, което възлиза на около 400 рубли годишно за един работещ. Държавата изразходва огромни средства за жилищно строителство, за поддържане и ремонт на жилищата. През последните десет години почти половината от населението на страната получи нови жилища или подобри жилищните си условия.

Нарастването на обществените фондове спомага за сближаване на равнището на доходите на трудещите се, за постигане на икономическо равенство, тъй като многочленните семейства и нископлатените работници получават от обществените фондове значително по-големи доходи, отколкото високоплатените.

Задоволяването на потребностите чрез обществените фондове отговаря на колективистичната природа на нашия строй, позволява да се организират рационално такива важни области на живота на хората като образованието, медицинското обслужване, социалното осигуряване и др., съдействува за освобождаването на жената от изтощителните битови грижи, възпитава у хората високи нравствени качества, постепенно освобождава хората и от излишни грижи, свързани с притежаването на лична собственост, от приковаността към вещите, особено за продължително ползуване. В условията на комунизма едва ли на някого ще хрумне мисълта да има например собствена вила или лека кола, тъй като

потребностите от извънградска почивка, от транспортни средства ще се задоволяват от обществото.

Разширяването на обществените фондове ни най-малко не противоречи на интересите на личността и не означава никакво намаляване на потреблението. Напротив, потребностите на човека се задоволяват все по-пълно, а тъй като грижите за задоволяването на потребностите все повече се прехвърлят върху обществото, трудещият се ще получи допълнително време за попълване на своите знания, за развлечение и почивка.

Въпросите за усъвършенствуване на социалистическия принцип на разпределение според труда, за повишаване на реалните доходи на трудещите се заеха важно място в решенията на Мартенския и Септемврийския (1965 г.) пленуми и особено на XXIII конгрес на партията. В директивите на конгреса по петгодишния план за развитие на народното стопанство на СССР през 1966—1970 г. е предвидено повишаване на реалните доходи на глава от населението приблизително 1,3 пъти, което ще бъде постигнато с повишаване на работната заплата на работниците и служещите, с увеличаване на паричните и материалните доходи на колхозниците, с намаляване на цените в държавната и кооперативната търговия, както и на колхозните пазари, с разширяване на потреблението от обществените фондове. Планът предвижда да се повиши през петилетката работната заплата на работниците и служещите средно с не по-малко от 20 процента, а паричните и материалните доходи на колхозниците от общественото стопанство — средно с 35—40 процента. По такъв начин ще бъде осигурено сближаването между равнището на заплащане на труда на колхозниците и равнището на заплащане на труда на работниците и служещите. Колкото до паричните помощи, давани на населението от обществените фондове за потребление, за петте години те ще се увеличат с не по-малко от 40 процента.

И така усъвършенствуването на социалистическия принцип на разпределение според труда в съчетание с непрестанното нарастване на обществените фондове, постепенното сближаване на равнището на доходите на различните категории трудещи се — ето конкретния път за прерастване на социалистическия принцип на разпределение в комунистически, за постигане на ико-

номическо равенство и по такъв начин за създаване на *еднакви икономически условия* за развитие на всички членове на обществото. Това равенство ще настъпи толкова по-скоро, колкото по-бързо се развиват производителните сили и се повишава производителността на труда, колкото по-широко се разгръща трудовата активност на съветския народ.

2. Към социално равенство

Комунизмът е общество без класи, общество на социалното равенство. Това равенство се постига постепенно, чрез заличаване на съществените различия между работническата класа и селяните, както и между тях и интелигенцията.

Да се обърнем първо към процеса на заличаване на класовите различия. Тъй като основен признак на класата е отношението към собствеността, необходимо условие за заличаване на различията между работническата класа и селяните е заличаването на различията между държавната собственост, с която е свързана работническата класа, и кооперативно-колхозната собственост, с която са свързани селяните, тяхното сливане в единна общонародна собственост.

Към единна
общонародна
собственост

Възможността за сближаване, а след това и за сливане на държавната и кооперативно-колхозната собственост в единна общонародна собственост се съдържа в самите тях, в тяхната *социалистическа обществена същност*. Тъй като държавната собственост стои по-високо от кооперативно-колхозната по степен на обобществяване, тъй като тя създава по-благоприятни възможности за общодържавно планиране, задачата е да се доведе постепенно равнището на обобществяване на кооперативно-колхозната собственост до равнището на държавната. Само по този път е възможно сближаването на двете форми на собственост, тяхното превръщане в единна общонародна собственост.

Сближаването на двете форми на социалистическата собственост се извършва и сега вече, което намира израз преди всичко в постоянното нарастване на *неделимите фондове* на колхозите. Така например, докато през

1958 г. неделимите фондове на колхозите се оценяваха на 24,2 милиарда рубли, през 1965 г. те вече са 35 милиарда. Неделимите фондове са основата, средствата на колхозното производство — машини и съоръжения, производствени помещения, работен и продуктивен добитък и т. н. По своята същност неделимите фондове са най-близо до държавната собственост, още повече че основната им част — тракторите и селскостопанските машини — се създава не само с труда на колхозниците, но и на работниците. С нарастването на неделимите фондове все по-голямо място в тях заемат тракторите и селскостопанските машини.

Повишаването на степента на обобществяване на кооперативно-колхозната собственост намери израз и в *удряването на колхозите*, което става както чрез увеличаване на стопанството на колхозите, така и чрез обединяването на малките колхози в големи. Така например, докато през 1940 г. в страната имаше 235,5 хиляди селскостопански кооператива, през 1964 г. те са само 37,6 хиляди. Естествено, неделимите фондове на едрите стопанства значително превишават фондовете на по-малките стопанства. Нарастването на неделимите фондове е резултат от увеличаването на паричните доходи на колхозите, от които се отчисляват, както и от засилената помощ за колхозите от страна на социалистическата държава.

Разширяват се *междуколхозните връзки*, развиват се формите на сътрудничество между колхозите. Съвместното строителство и експлоатация на електрически централи, напоителни канали, пътища, предприятия за обработка, съхраняване и транспортиране на селскостопански продукти, за производство на строителни материали — такива са някои от формите на това сътрудничество. В края на 1963 г. имаше 569 обединения за строително-монтажни работи, 501 обединения за производство на строителни материали и стотици други междуколхозни обединения. Развитието на междуколхозните връзки също показва, че се развива кооперативно-колхозната собственост, че се повишава степента на нейното обобществяване и с това се сближава с общонародната.

За сближаване на формите на собственост говорят и постъпно развиващите се връзки между *колхозите и*

държавата. Формите на тези връзки са твърде многообразни: присъединяване на колхозите към държавните електрически мрежи, съвместно, кооперирано строителство на предприятия, пътища, иригационни съоръжения, създаване на залесителни пояси и т. н. Разширяването на междуколхозните връзки, както и на връзките на колхозите с държавата е обективен процес, диктуван от изискванията на развитието на селскостопанското производство, от възникването пред него на такива големи и сложни задачи, които не могат да се решат с усилията на отделните колхози.

Сближаването на двете форми на собственост съвсем не означава, че кооперативно-колхозната собственост е изживяла времето си и подлежи на незабавно съкращаване. Не, тя крие големи възможности за развитието на селскостопанското производство и затова партията и правителството вземат мерки, за да може тези възможности да се използват най-ефикасно.

В процеса на изграждането на комунизма се развива по-нататък държавната собственост, което намира израз в увеличаването на основните производствени фондове на народното стопанство, в по-нататъшното концентриране на производството, в неговата специализация, в развитието на разделението на труда и т. н.

Върху основата на сближаването между държавната и кооперативно-колхозната собственост, на заличаването на различията между тях става заличаване на съществените различия между работническата класа и селяните и по други признаци — по ролята в обществената организация на труда, а също и по начините за получаване и по размерите на оная част от общественото богатство, с която те разполагат. И наистина с развитието на социалистическото общество селскостопанският труд постепенно се превръща в разновидност на индустриалния труд, а това значи, че изчезват съществените различия в характера на производствените функции, в характера на труда на работника и колхозника. Съответно се изменя и духовният облик на колхозника, расте неговата общественно-политическа активност и организираност. Усъвършенствуват се и формите на разпределение в колхозите, въвежда се гарантирано парично заплащане на труда на колхозниците, както в държавните предприятия. Наред със заплащането спо-

ред трудоденя и с паричните заплащания в колхозите все повече се налагат обществените форми на задоволяване на потребностите: възпитаване на децата в детски ясли и градини, учене на децата в училища, здравеопазване, културно обслужване, като значителна част от разходите за това поема държавата. В колхозите е въведено пенсионирането.

Когато говорим за премахването на съществените различия между работническата класа и селяните, трябва да имаме предвид, че и работническата класа, и селяните не са еднородни по своята вътрешна структура. Сред работниците, както и сред колхозниците, има и квалифицирани и неквалифицирани, съзнателни и недостатъчно съзнателни, високообразовани, културни и го-малко образовани, недостатъчно културни хора. Твърде различни са по равнища на обобществяване, по техническа въоръженост, по резултатност на производството и самите колхози: има челни, икономически силни, а има и изоставащи, слаби колхози, както има челни и изоставащи предприятия. Следователно преодоляването на съществените различия между работническата класа и селяните е неразривно свързано с преодоляването на различията *в самите* тях, с постигане на вътрешнокласова еднородност, а също и с изравняването на равнищата на развитие, на степента на резултатност на работата на различните държавни и кооперативни предприятия, с преодоляване на изоставането на някои от тях, с превръщането на всички предприятия в напреднали икономически производства. В основата на преодоляването на класовите и вътрешнокласовите различия е развитието на производството, на обществената собственост, прогресът на науката и техниката.

И така един от главните пътища за преодоляване на съществените различия между работническата класа и селяните е пътят на сближаване и по-нататъшно сливане на съществуващите сега държавна и кооперативно-колхозна собственности в единна общонародна собственост.

При това не бива да мислим, че сливането на двете форми на собственост е проста и бърза работа, изискваща само административна намеса: издадено е постановление за преобразуване на колхозите в совхози — и колхозникът като с едно замахване на вълшебна пръчица

се е превърнал в работник. Както бе отбелязано на XVIII конгрес на партията, на някои места са постъпили именно така: неоправдано са превърнали колхозите в совхози, като са забравили, първо, че колхозно-кооперативната собственост още далеч не е изчерпала своите възможности и напълно отговаря на съвременните потребности на развитие на селското стопанство и, второ, че за превръщането на колхозната собственост в общонародна трябва фактически да нарасне *обобществяването на производството*, да се усъвършенствува материално-техническата база на колхозите, да се повиши производителността на труда и да се подобри неговата организация, широко да се приложи науката в селското стопанство и т. н. А за това е необходимо време, големи средства и напрегнат, самоотвержен труд на хората. В процеса на развитието на колхозното производство се създават именно тези предпоставки.

Нещо повече, превърнат в работник на совхоза, доточерашният колхозник няма да стане изведнъж, из един път истински работник. Той дълго време още ще си остане колхозник по психическо устройство, по начин на мислене, по организираност, култура, бит и т. н., които са се формирали в процеса на неговия дълъг труд и живот в условията на селото, на груповата собственост, на личното помощно стопанство. За да се преустроят психиката на селянина, неговият начин на живот, битът му, пак е нужно време, нужни са сериозни усилия и възпитание.

И най-после заличаването на класовите различия не ще означава още заличаване на всички социални различия, постигане на пълно социално равенство. Защото и в условията на държавната и кооперативно-колхозната собственост живеят и се трудят интелигенти, хора на умствения труд, които по своето положение се различават съществено от хората на физическия труд. Ето защо В. И. Ленин свързваше ликвидирането на класовите различия не само с ликвидирането на различията между формите на собственост, а и с ликвидирането на различията между града и селото и различията между хората на физическия и хората на умствения труд.¹

¹ Виж В. И. Ленин. Съч., т. 29, стр. 388.

Пътища
за преодоляване
на съществените
различия
между града
и селото

Социализмът ликвидира вековната противоположност между града и селото, ликвидира експлоатацията на трудещите се маси в селото от капитала на града. Той сложи край на изостаналостта на селото, на безизходната нужда на селяните, на тяхното безправие, което сковаваше прогресивното развитие на цялото общество и особено на личността на селянина.

Социализмът утвърди в селото обществената собственост, преобразува дребното и разпокъсано стопанство в едро и колективно, даде на селото модерна селскостопанска техника. Като ликвидира експлоататорските класи, социализмът измени социалната структура на селото: всички селяни станаха труженици на социалистическото производство. Градът от противник и експлоататор на селото се превърна в негов верен приятел и съюзник, укрепна съюзът между работниците и селяните — основа на основите на социалистическия строй, работническата класа стана признат ръководител на селяните, организатор на техния нов живот в новото, социалистическо общество.

Ликвидирането на противоположността между града и селото е закономерност на социализма, потвърдена от опита от развитието на Съветския съюз и другите страни от световната социалистическа система.

Но преодоляването на противоположностите между града и селото не означава ликвидиране на съществените различия между тях. Тези различия се проявяват в това, че в града, в промишлеността има държавна собственост, докато в селото наред с държавната (совхози и някои други предприятия) съществува и кооперативно-колхозна собственост. Градът се отличава от селото, изпреварва го и по равнище на развитие на производителните сили, по техническа въоръженост, по специфика и разделение на труда, по равнище на материално благосъстояние и култура, по организация на бита, по наситеност със средства за транспорт, съобщения и т. н.

Естествено е, че съществените различия се отразяват върху развитието на личността, поставят жителя на селото в неравни условия с жителя на града по отношение на повишаване на квалификацията, повишаване на кул-

турното равнище, на интелектуалното и физическото усъвършенствуване, още повече че в града са съсредоточени основните постижения на материалната и духовната култура на обществото. Ето защо обективният процес на заличаване съществените различия между града и селото не е самоцел, а средство за постигане на по-високата цел — създаване на равни социални условия за развитие на личността, за превръщането ѝ във всеобхватно развит член на новото общество.

В процеса на комунистическото строителство различията между града и селото постепенно се заличават, което намира израз в изменението на характера на селскостопанския труд; в усъвършенствуването на обществените и особено на производствените отношения, в постепенното им прерастване в комунистически отношения; в развитието на културата на селото и преобразуването на неговия бит. Основа на всички тези процеси е развитието на производителните сили върху базата на най-новите постижения на науката и техниката, повишаването на производителността на труда.

Постепенното осъществяване на пълна електрификация и химизация, широкото внедряване на комплексната механизация и автоматизация на производството, най-новите постижения на науката и техниката ще доведат до постепенно преобразуване на селскостопанския труд в разновидност на индустриалния труд. Нещо повече, увеличаването на техническата въоръженост по необходимост предизвиква повишаване на културно-техническото равнище, на социалната подготовка на селянина, което в края на краищата ще му даде възможност да застане заедно с работника от града в една редица на тружениците на комунистическото производство.

Вече се преодолява старото разделение на труда в село. Докато по-рано селянинът беше универсал, а неговият труд имаше сезонен характер, сега в село се появиха професии, които всъщност са работнически професии. Най-важна фигура в селото стана механизаторът, управляващ сложни машини и механизми. През 1963 г. в колхозите и совхозите работеха почти двойно повече механизатори, отколкото през 1940 г. Сред механизаторите широко е разпространено владението на няколко професии, което им дава възможност да променят дейността си.

Все по-голяма роля в организирането на развитието на селскостопанското производство придобиват специалистите с висока квалификация. Така Например през 1964 г. в селото работеха 583 хиляди агрономи, зоотехници, инженери и други специалисти, при това две трети от председателите на колхозите и почти всички директори на совхозите имат висше и средно образование.

Въпреки чувствителните успехи в развитието на селското стопанство се наблюдават сериозни трудности. Когато разглеждаме тези трудности, не бива да забравяме, че в наследство от царска Русия съветската страна получи крайно изостанало, дребно производство, основни оръдия на което бяха ралото и мотиката, дървеният плуг и дървената брана. Огромни вреди нанесоха на селското стопанство немско-фашистките окупатори, които разориха и разграбиха 98 хиляди колхоза, 1876 совхоза и 2890 машинно-тракторни станции, изклаха и изпратиха в Германия десетки милиони глави добитък. Освен тези (обективни) причини върху състоянието на селското стопанство се отразиха отрицателно субективизмът, грешките в планирането, финансирането и кредитирането, в политиката на цените.

За преодоляване на трудностите, за осигуряване на подем в икономиката на колхозите и совхозите предстои да се направи още много: защото техническата въоръженост на селото все още си остава недостатъчна. Чувствува се недостиг от трактори, комбайни и други сложни селскостопански машини, а също и от култиватори, брани и сеялки, което води до протакане на полските работи, до намаляване на добивите. Слаба е ремонтната база. Има недостиг на висококвалифицирани специалисти. Ето защо сред мерките за по-нататъшно повишаване на селскостопанското производство, приети на Мартенския (1965 г.) пленум на ЦК на КПСС и на ХХІІІ конгрес на партията, най-важно място се отрежда на укрепването на материално-техническата база на колхозите и совхозите. Достатъчно е да кажем, че за годините 1966—1970 предстои да се доставят на селското стопанство 1 790 000 трактора и 1 100 000 камиона. Тези цифри са наистина грандиозни, ако се има предвид, че в края на 1964 г. в селското стопанство имаше 1 565 000 трактора и 956 000 автомобила. Широко при-

ложение в селското стопанство ще намерят постиженията на науката и челната практика.

Върху основата на развитието на производителните сили непрестанно се развиват производствените отношения в селото — повишава се равнището на обобществяване на кооперативно-колхозната собственост, тя се сближава с държавната собственост, усъвършенствуват се икономическите връзки както в самото селско стопанство, така и на селското стопанство с промишлеността, развиват се формите на разпределение в колхозите.

За премахването на различията между града и селото, а с това и между работническата класа и селяните допринася и миграцията на населението от града в селото и обратно. Особено голям е притокът на хора от селото в града, в промишлеността, което е свързано преди всичко с нарастването на производителността на труда в селското стопанство. През годините на съветската власт относителният дял на селскостопанските работници (изчислено средно за година) е намалял повече от два пъти, а общата продукция в селското стопанство е нараснала 2,3 пъти.

Движението на селските жители към града е естествено, то и занапред ще продължава, но този процес не може да се обясни само с нарастването на техническата въоръженост и производителността на труда. Немалко селяни, особено младежта, отиват в града, защото в селото далеч не винаги още са създадени условия за творчески труд, за получаване на образование, за културно развитие, за почивка.

Ето защо преодоляването на изоставането на селото от града в културно равнище, в устройство на бита е важен социален проблем, без решаването на който е немислимо постигане на социално равенство.

Социализмът измени културата на селото, неговия бит, откри за селянина пътя към образованието, към постиженията на духовната култура. Чувствително се повиши общообразователното и техническото равнище на селските жители. Значително се увеличиха разходите на колхозниците за купуване на книги, списания, вестници, разни стоки за културни нужди. Порасна мрежата от общообразователни училища, клубове и масови библиотеки. Така например докато през 1913 г. в селото е имало всичко 0,1 хиляди клубни учреждения,

през 1962 г. те бяха 112,3 хиляди, кина — през 1914 г. — 0,1 хиляди, през 1965 г. — 122,3 хиляди. Широко се развиват в селото художествената самодейност и спортното движение.

Постепенно се преустройва селският бит. Сега в село вече не са рядкост къщите от градски тип — с водопровод, канализация и други битови удобства, благоустроените пътища и улици. Разширява се търговската мрежа, мрежата за обществено хранене, детските учреждения, културните учреждения, спортните съоръжения. Но предстои още огромна работа по повишаване културата на селото, и особено по организацията на бита, за да се създадат условия за формиране на висококултурен, съзнателен и всестранио развит труженник на селското стопанство.

Важна крачка в по-нататъшното придвижване напред по пътя на преодоляването на съществените различия между града и селото, по пътя на последователното повишаване на материалното и културното жизнено равнище на селското население и сближаването му с жизненото равнище на градското население ще бъде петгодишният план за развитие на народното стопанство на СССР за 1966—1970 г. Увеличаването на основните производствени фондове в селското стопанство приблизително два пъти и тяхното съществено обновяване ще приближат производствено-техническото равнище на селското стопанство до промишлеността. Предвижда се голямо жилищно и културно-битово строителство в селото. Значително ще се увеличат паричните и натуралните доходи на колхозниците от общественото стопанство.

Решението на XIII конгрес говори за творчески подход на партията към най-важните социални проблеми на развитието на нашето общество, по-специално на въпросите за взаимоотношението между града и селото, между работническата класа и селяните. Сега става дума не само за укрепването и развитието на икономическата и политическата основа на съюза между работническата класа и селяните, но и за разгръщането на тяхното културно сътрудничество, за оказване всестраниа помощ на селото в културното развитие, за широко внедряване на градската култура в живота и онта на селото.

Когато говорим за заличаването на съществените

различия между града и селото, трябва да имаме предвид, че населението и в града, и в селото не е еднородно. В селото, както е известно, има хора, свързани с държавната собственост (работниците в совхозите и другите държавни предприятия и учреждения), и хора, свързани с кооперативно-колхозната собственост (колхозниците). На свой ред във всяка от тези групи има хора, заети предимно с умствен труд и предимно с физически труд. Сред едните и другите пък има квалифицирани специалисти и хора, недостатъчно квалифицирани (обикновени колхозници и работници в совхозите, дребни служители, деловодители и т. н.). Оттук и различията между жителите на селото в материалната осигуреност, в културното развитие, в организацията на бита, които не бива да се забравят при решаването на въпроса за преодоляването на съществените различия между града и селото. При това този въпрос се преплита тясно с въпроса за премахването на съществените различия между хората на умствения и на физическия труд, каквито, както е известно, съществуват както в града, така и в селото.

Преодоляване на съществените различия между хората на умствения и на физическия труд

Социализмът ликвидира противоположността между хората на умствения и физическия труд, която съществуваше при капитализма, където господстващите класи, моноползирали управлението на производството и обществото и заниманието с умствен труд, поставиха интелекта в служба на своите корисни интереси, да изстискват потта от хората на физическия труд. Хората на умствения труд — научна и техническа интелигенция, администратори, представители на изкуството и литературата — тук в по-голямата си част се оказаха в една редица с експлоататорите, в един лагер с капиталистите, противостоящ на лагера на хората на физическия труд — работници и селяни.

Заедно с ликвидирането на експлоататорските класи, на капиталистите и помещиците техният монопол върху заниманието с интелектуален труд беше ликвидиран и широките народни маси получиха достъп до образованието, науката и културата. Израсна огромна армия от интелигенти, които излязоха от народа и служат на народа в различни области на обществения жи-

вот: в производството, управлението на обществото, просветата, здравеопазването, науката, изкуството, литературата.

На 15 ноември 1965 г. в народното стопанство на страната са били заети 4 милиона 891 хиляди души с висше образование и 7 милиона и 175 хиляди със средно специално образование срещу 136 и 54 хиляди (съответно) през 1913 г.

Върху основата на техническия прогрес в промишлеността и селското стопанство физическият труд все повече се насища с елементи на умствена работа, на творчество. Ето защо значителен брой работници и селяни не са вече хора на чисто физическия труд; те са хора, заети предимно с физически труд, още повече че към началото на 1966 г. висше и средно образование (пълно и непълно) имаха над 54,2 процента от цялото работещо население.

Между работниците на умствения и физическия труд няма противоположност, няма абсолютни граници, при все това те съществено се различават по равнище на културно-техническа подготовка. Тези различия не са случайни, а произтичат от достигнатото равнище на развитие на производителните сили, от равнището на техническата въоръженост на народното стопанство. Състоянието на народното стопанство сега е такова, че има нужда както от квалифициран, така и от неквалифициран труд, както от интелектуален, творчески труд, така и от изпълнителен, физически труд, с други думи, както от труда на работниците и селяните, така и от труда на интелегентите. Това е свързано с нееднаквото равнище на механизация на различните видове работа, да не говорим вече за тяхната автоматизация, която сега още е в началния етап на своето развитие. Естествено, физическият труд не изисква толкова високо образование, както умственият труд.

Ясно е, че самият характер на умствения труд създава за интелегента благоприятни условия за развитие, за формиране и по-пълно проявяване на неговите способности, отколкото характерът на физическия труд, с който са заети работниците и селяните. Ето защо преодоляването на съществените различия между хората на умствения и хората на физическия труд е необходимо условие за постигане на социално равенство и по такъв

начин на равни условия за всестранно развитие на всеки член на обществото.

За да се реши тази задача, необходимо е всички трудещи се да станат културни и образовани, т. е. необходимо е да се издигне културно-техническото равнище на работниците и селяните до равнището на интелегентите. При това културно-техническото равнище на интелегентите няма да остане неизменно, тъй като развитието на техниката, науката и културата иска от тях постоянно да усъвършенствуват и да попълват знанията и опита си, да повишават общата си култура.

Основа за премахването на съществените различия между хората на умствения и хората на физическия труд е непрекъснатият научно-технически прогрес, които, както вече знаем, изменя характера на труда, прави го интелектуален, творчески. При това се изменя не само физическият, но и умственият труд, тъй като монотонните, уморителните операции (изчисления, събиране, информация и т. н.) постепенно се поемат от „мислещите“ машини.

Това обаче съвсем не значи, че научно-техническият прогрес автоматично ще доведе до повишаване на културно-техническото равнище на работниците и селяните. За това е необходима голяма работа по разширяване на мрежата на общообразователните училища, мрежата на средните и висшите специални учебни заведения, по усъвършенствуване на системата на професионално-техническото образование и производственото обучение, по повишаване на идеологическата, мироследната подготовка на трудещите се, за да може тяхното майсторство в производствената дейност да се съчетава с повишаването на общообразователното равнище, с подготовката в областта на обществените и естествените науки и с получаването на инженерно-технически, агрономически, медицински и други специални знания. Огромна роля в повишаването на културно-техническото равнище на работниците и селяните играе интелегенцията, която е призвана да предаде своите знания и своя опит на работниците и селяните, да ги подготви за трудната и сложна работа в механизираното и автоматизираното производство на бъдещето.

С успехите на научно-техническия прогрес социалистическият труд постепенно ще отстъпи място на кому-

нистическия труд. Този труд не ще бъде тясноспециализиран умствен, не ще бъде и чисто физически труд, а труд качествено нов, труд, в който органически ще се слоят и умствените, и физическите усилия. Така интелигенцията като специален социален слой ще изчезне, всички членове на обществото ще станат интелигентни труженици на комунистическото производство.

В резултат на заличаването на социалните различия и утвърждаването на социално равенство се създава действително равенство на условията за развитие на всички членове на обществото, за най-пълно формиране и проявяване на цялото многообразие от жизнени прояви на личността. „На мястото на старото буржоазно общество с неговите класи и класови противоположности идва една асоциация, в която свободното развитие на всекиго е условие за свободното развитие на всички.“¹

Развитие и сближение на нациите Развитие на нациите в съветската страна протича не чрез засилване на националните прегради, на националната ограниченост и егоизъм, както става в условията на капитализма, а чрез непрекъснато сближаване на нациите, чрез развитие на тяхната взаимопомощ и дружба. Всестранно развитие на всяка нация, по-нататъшен възход на нейната икономика и култура, усъвършенствуване на присъщите ѝ обществени отношения, от една страна, и все по-тясно сближаване между социалистическите нации върху принципите на пролетарския интернационализъм и съветския патриотизъм, от друга — такива са двете взаимно свързани прогресивни тенденции на националния въпрос, действащи в условията на социализма и изграждането на комунизма.

В резултат на действието на тези тенденции в съветската страна се образува нова, невиждана по-рано в историята на човечеството общност от хора — съветският народ. Образуващите тази интернационална общност социалистически нации не страдат от социални и национални антагонизми, от взаимна вражда и недоверие. Те имат единна икономическа основа — социалистическата собственост, единен марксистко-ленински мироглед. Споена от икономическото, социално-полити-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, стр. 446.

ческото и идейното единство, сплотена около комунистическата партия и социалистическата държава, тази велика общност на нациите сега като единно семейство е устремена към единната цел — комунизма. Държавна форма на интернационалната общност на социалистическите нации е Съюзът на съветските социалистически републики.

Образуването на нова интернационална общност съвсем не означава нивелиране на нациите, игнориране на националните общности, на националните езици и култури. Като се запазват и развиват, националните общности представляват неотделими части на съветския народ, като нова общност на хора, побрала в себе си онова общо, устойчиво, главно, което съществува в икономическия, политическия и духовния живот на всяка от социалистическите нации. Осигуряване на пълно равнопоставяне на нациите, съчетаване на интересите на Съюза на съветските социалистически републики с интересите на всяка от националните републики е важна черта на националната политика на КПСС и съветската държава. „Партията — се казва в нейната програма — и напред ще води политика, осигуряваща фактическо равенство за всички нации и народности, като се държи пълна сметка за техните интереси и се отделя специално внимание на онези райони на страната, които се нуждаят от по-бързо развитие.“

Върху основата на цялостното господство на социалистическите производствени отношения в съветската страна се формираха още невиджани в света отношения между народите — отношения на братска дружба и взаимопомощ. Зародила се още в съвместната борба срещу царизма, издържала суровите изпитания на времето и напълно формирала се и развила се в резултат на победата на социализма, дружбата на народите в СССР се превърна в могъща движеща сила на социалистическото общество, стана един от важните източници на могъщество и сила.

Изграждането на комунистическото общество означава нов етап в развитието на националните отношения в СССР, който се характеризира с по-нататъшно развитие и сближаване на нациите, с постигане на хармоничното им единство. Към още по-тясно обединяване на съветските народи водят изграждането на материално-

техническата база на комунизма, развитието и усъвършенствването на социалистическите обществени отношения, възходът на социалистическата култура.

Създаването на материално-техническата база на комунизма спомага за по-нататъшното всестранино развитие на икономиката на съюзните републики, за постоянното усъвършенствуване на разделението на труда между тях, за развитието на съществуващите и за формирането на нови икономически връзки. Формиращото се сега комунистическо стопанство иска най-тясна взаимна връзка между съветските републики — иска взаимно да обменят резултатите на трудовата си активност. С движението към комунизма нараства приносът на всяка от нациите в общото дело за развитието на производителните сили на страната, в осъществяването на научно-техническия прогрес, в повишаването на народното благосъстояние, става по-нататъшно икономическо сближаване между социалистическите нации. За сближаването на съветските народи спомагат строителството на все нови промишлени центрове, откриването и разработването на природните богатства, разработването на целинните земи и далечните райони, развитието на всички видове транспорт и връзка. Всичко това допринася за разширяване на общуването между нациите във всички области на обществения живот, за обмяна на производствен опит, на постиженията в материалната и духовната култура.

Сближаването на нациите в условията на изграждането на комунизма намира израз и в това, че губят миналото си значение границите между съюзните републики в пределите на СССР. Границите между социалистическите републики са граници не на национална затвореност, на икономическо съперничество, на политически разпри, както е при капитализма, а граници, открити за международно общуване, за икономическо сътрудничество, за политическо единство и духовна близост. То се разбира от само себе си: всички нации в съветската страна имат равни права, животът им се гради върху единна социалистическа основа, еднакво се задоволяват техните материални и духовни нужди. Всички те са обединени от общи жизнени интереси в едно семейство и задружно, рамо до рамо, вървят към единната цел.

Всяка съветска република по национален състав на населението става все повече и повече многонационална, което също говори убедително за непрестанното сближаване на народите на СССР. Във всяка от републиките рамо до рамо, като родни братя, живеят и се трудят граждани от най-различни националности. Многонационални по състав на работещите са и социалистическите предприятия.

Върху основата на успехите на комунистическото строителство, на заличаването на класовите различия и развитието на комунистическите обществени отношения се засилва социалната еднородност на нациите: работници, колхозници, интелектуалци — такъв е класовият състав на нациите при социализма, при това с движението към комунизма във всички без изключение републики се заличават социалните различия между тях, формира се нов тип труженник на комунистическото производство, нова, всеотдавна развита личност.

Развиват се общите черти на културата, морала и бита на социалистическите нации, което осигурява по-нататъшно укрепване на взаимното доверие и дружбата между тях. Още по-здраво става духовното единство на нациите. Разцъфтява всеотдавна социалистическата култура на народите на СССР, взаимно се обогатяват и сближават националните култури. Развива се обща за всички нации интернационална култура, събираща в себе си най-добрите, непреходни постижения на културата на човечеството. Съкровищницата на културата на всяка нация се обогатява с творения, получаващи всеобщ, интернационален характер, което означава начало на формирането на бъдещата една общочовешка култура на комунистическото общество.

Сближаването на нациите има голямо значение за постигането на самоцелта на комунистическото общество — формирането на новия човек, тъй като изравняването на равнищата на развитие на икономиката и културата на различните републики, което е резултат от сближаването, създава равни условия за развитие и прилагане на способностите на всеки човек, независимо от това, в коя република живее и работи. Русин и украинец, грузинец и казах — с една дума, представителят на всеки народ получава все по-широки възможности да усвоява постиженията на материалната и

духовната култура на другите нации и по такъв начин да обогатява своя производствен опит, да повишава културното си равнище.

В процеса на сближаването на нациите се преодоляват остатъците от националната ограниченост и изключителност, отживелите времето си национални обичаи и нрави, които пречат много за формирането на новия човек. По-специално, окончателно се ликвидират все още съществуващите в отделни национални републики остатъци от неравенството на жената, отживелиците от старите феодално-бейски отношения към нея в областта на семейството и бита.

Още по-тясно ще се сближат нациите с победата на комунизма в СССР. Ще нарасне тяхната икономическа и идейна общност. Небивал подем ще достигне тяхната икономика и култура, напълно ще се развият комунистическите черти на техния духовен облик.

Процесът на сближаване на нациите ще завърши в края на краищата с тяхното сливане. Но сливането на нациите, преодоляването на националните различия е много по-продължителен процес, отколкото заличаването на различията между класите. С победата на комунизма класовите различия ще изчезнат, но националните различия, особено в езика, ще се запазят още значително време.

Сближаването на нациите в хода на комунистическото строителство е обективен, закономерен процес. Но това съвсем не значи, че този процес протича от само себе си, стихийно, безпрепятствено. Развитието на икономиката и културата на социалистическите нации, тяхното постепенно сближаване са резултат от съзнателното и научно насочване на развитието на националните отношения, осъществявано от комунистическата партия и социалистическата държава. Насочвайки и организирайки икономическите, социално-политическите и културните връзки на различните нации, съчетавайки централизацията на живота на всички републики в рамките на Съюза на ССР, с развитието на националния държавен строй, с даването широки права на републиките, с разгръщането на местната инициатива, партията и държавата съдействуват за разцвета и всестранното сближаване на нациите. Същевременно партията води борба срещу всякакви прояви на местничество, с отживелиците на национализма и шовинизма.

3. Към обществено самоуправление

В хода на изграждането на комунизма дълбоки изменения ще претърпи и процесът на управлението на обществените работи. Държавното управление постепенно ще прерасне в обществено самоуправление. Нека се спрем върху този въпрос малко по-подробно.

Способността
да управлява —
черта на новия
човек

Изискването на комунизма „от всеки според способностите“ означава не само труд напълно според способностите, но и активно, станало навик участие на всеки в управлението на обществените работи. Участието в управлението на обществото — тази важига проява на социалния живот на личността — при социализма още не е черта на всички членове на обществото. Но в комунистическото общество тази черта ще стане задължителна за всеки член на обществото, защото държавното управление тук ще бъде сменено от общественото самоуправление. Следователно *формирането на новия, всестранно развит човек непременно предполага и формиране на способността да се управляват обществените работи.* „Пред Социалистическата съветска република — пише В. И. Ленин — стои задача, която накратко може да бъде формулирана така . . . шест часа физическа работа за всеки възрастен гражданин всекидневно и четири часа работа по управляване на държавата.“¹ Разбира се, броят на часовете, споменат тук, е твърде относителен, но фактът, че наред с непосредствения производителен труд В. И. Ленин поставя и управлението на държавата, говори за огромното внимание, което той отделя на въпроса да се възпита у всеки човек обществен деец, гражданин, „управляващ“.

За да може да се възпита у всеки човек „управляващ“, необходими са съответни условия. Главните от тях са създаване на материално-техническа база на комунизма, рязко повишаване на производителността на труда, върху основата на което човек получава свободно време за занимания с извънпроизводствена, включително и управленческа, дейност. Освен това необходимо е значително да се издигне съзнанието на хората с цел в

¹ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 36, стр. 141.

своя всекидневен живот те да *чувствуват* *потребност да управляват*, да участвуват в обществените работи, а не да се затварят в тесните рамки на своите лични интереси, както нерядко се случва сега. И най-последно трябва всеки човек да се научи да *управлява* обществените работи.

Но какво означава да се научи човек да управлява обществените работи? Това значи преди всичко да се издигне неговата обща култура, защото управлението е творчески, интелектуален труд, който иска да се познава сложният механизъм на социалните отношения както на цялото общество, така и на отделните му звена, да се знаят закономерностите и тенденциите на общественото развитие, механизъмът на действието на обективните закони, възможностите и границите на тяхното използване. Управлението иска да се познава производството, техниката, науката, духовната култура, да се познават хората, колективите, тяхното взаимодействие едни с други в различните области на обществения живот. С една дума, за да можеш да управляваш, трябва да *познаваш управлявания обект, а също и да си овладял специалните навици, методи и средства за управление*. Най-доброто средство да се научат да управляват е *практическото участие на трудещите се маси* в управлението. Авангардът на потиснатите класи, писа В. И. Ленин, „*трябва да възпитава поголовно цялото трудещо се население за самостоятелно участие в управлението на държавата не теоретически, а практически*“.¹

Трудещите се преминават практическа школа за управление в процеса на изграждането на комунизма. От една страна, изграждането на комунизма е невъзможно, без да се привличат към управление широките народни маси, а от друга страна, придобиването на навици за управление спомага за успеха на комунистическото строителство.

Необходимо условие и израз на все по-широкото привличане на масите към управлението на обществото, на придобиване способността да управляват е развитието на социалистическата демокрация. Именно в насока на по-нататъшно разгръщане на демокрацията, съчетавано с усъвършенствуване на работата на всички звена

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 27, стр. 139.

на държавния апарат, се развива социалистическата държава в периода на изграждането на комунизма. *„Всестранно разгръщане и усъвършенствуване на социалистическата демокрация, активно участие на всички граждани в управлението на държавата, в ръководството на стопанското и културното строителство, подобряване на работата на държавния апарат и засилване на народния контрол върху неговата дейност — се казва в програмата на КПСС — такава е главната насока в развитието на социалистическите държавни форми през периода на изграждането на комунизма.“*

Развитие
на социалистическата
демокрация

Изграждането на комунистическото общество се характеризира с по-нататъшно развитие и разширяване на съветската демокрация. Развива се по-нататък *принципът на демократическия централизъм*, който осигурява правилно съчетаване на централното ръководство с голямото развитие на народната инициатива по места, с разширяването на правата на съюзните републики, на местните органи на властта и на колективите на предприятията. На съюзните републики са предадени законодателството в областта на правото, административно-териториалното устройство и редица други важни въпроси на икономическото, държавното и културното строителство. Правилникът за социалистическото държавно предприятие, приет през октомври 1965 г., предвижда значително разширяване на правата и стопанската самостоятелност на предприятията при използване на средствата, утвърждаване на щатовете, прилагане на формите на заплащане на труда, при планирането, пласмента, организацията на икономическите връзки с другите производствени и търговски предприятия и т. н. Няма съмнение, че това ще допринесе за развитието на творческата инициатива на трудещите се, за придобиване от тях на навици в управлението на производството.

Развитието на демокрацията ясно се проявява и в засилването на ролята на Съветите на депутатите на трудещите се в живота на обществото. Характерно е, че по самата си природа Съветите бяха и си остават не само държавни, но и обществени организации, при това с развитието на социализма обществената страна на Съветите става все по-преобладаваща. „Съчетавайки

чертите на държавна и обществена организация — се казва в програмата на КПСС, — Съветите все повече стават обществени организации с широко и непосредствено участие на масите в тяхната дейност.“ Именно Съветите преди всичко са ония органи, в които милиони хора преминават школата за управление на държавата.

Сега Съветите са една от най-представителните организации на трудещите се: в техния състав работят около два милиона депутати. При това депутатите в по-голямата си част не са професионални държавни дейци, а хора, които работят в заводите и фабриките, по полята и фермите, в научните и културните учреждения. Те изпълняват депутатските си задължения през свободното от работа време и без всякакво парично възнаграждение. Така например над 46 процента от състава на сегашния Върховен съвет на СССР са работници и колхозници, които са непосредствено заети в областта на материалното производство, а техните депутатски задължения не са професия, а обществен дълг. Що се отнася до депутатите в местните (областни, районни, градски, селски) Съвети, в областта на материалното производство са заети над 70 процента от тях.

Гледайки на Съветите като на школа за обществено управление, комунистическата партия се стреми да привлече към работа в тях колкото може по-широк кръг трудещи се. За тази цел през 1959 г. броят на депутатите в местните Съвети беше увеличен приблизително с 350 хиляди души. В резултат на това нов голям отряд от челни работници, колхозници и интелегенти получи възможност да участва в работата на Съветите, да премине школата за обществено управление. Обновяването на не по-малко от една трета от депутатите при всички избори осигурява приток на свежи сили в Съветите, все нови и нови хора измежду трудещите се придобиват навици да управляват. Така например през март 1965 г. се състояха избори за местни Съвети на депутатите на трудещите се, чийто състав бе обновен с 55,6 процента.

За по-успешното управление на всички области от живота на обществото Съветите привличат на работа голям брой активисти. При Съветите работят постоянни комисии, в които освен депутатите участвуват около

2,5 милиона активисти. Например във Върховните съвети на съюзните републики работят следните постоянни комисии: мандатна, за законодателни предложения, по външните работи, по промишлеността и транспорта, по селското стопанство, по народното образование, здравеопазването и социалното осигуряване, по търговията и общественото хранене и др. Тези комисии изучават състоянието на работите в един или друг отрасъл на стопанството и културата, правят препоръки, по които периодично сесии на Съветите вземат решения, вземат мерки да бъдат изпълнени тези решения.

Съществуват и други форми за участие на масите в управлението на държавата — извъншатни отдели на изпълнителните комитети на Съветите, които имат еднакви права с щатните отдели, народни обществени инспекции, институт за извъншатни инструктори и т. н. Общо на обществени начала в работата на Съветите участвуват над 23 милиона трудещи се — 11 пъти повече от броя на депутатите в Съветите, така да се каже, на официалните представители на властта.

И така един от пътищата трудещите се да овладяват навиците за управляване на обществото е да се развиват обществените начала в работата на Съветите, да се привличат за изпълнение на управленчески задължения широките маси на работниците, селяните и интелигенцията.

Всестранно се разширяват и формите на народен контрол над дейността на органите на управлението. За всестранния характер на този контрол говори фактът, че във всяко предприятие и учреждение от самите работници и служещи са създадени групи или постове, които изпълняват функции на контрол върху дейността на предприятието, върху качеството на продукцията, върху опазването на социалистическата собственост. Материали от работата на народните групи за съдействие на контрола редовно се печатат в пресата.

Повишава се ролята на обществените организации

Друга важна форма за развитие на социалистическата демокрация, за привличане на масите в управлението на обществото е повишаването ролята на обществените организации, все по-широкото им участие в изпълнението на определени държавни функции.

Най-масовата обществена организация в СССР са професионалните съюзи, които наброяват в своите редове около 80 милиона души. Профсъюзите са школа за възпитание на трудещите се, школа за управление, за стопанска дейност.

Засилва се ролята на профсъюзите при решаване на задачите за развитието на народното стопанство, засилва се активното им участие в разработването на държавните планове и управлението на производството. Те контролират спазването на правилата за охрана на труда и трудовото законодателство, за изпълнение на плановете за жилищно строителство, контролират разпределението на жилищната площ, спазването на правилата за търговия и обществено хранене. Профсъюзите ръководят голям брой учреждения на културата, санаториуми, курорти, почивни домове, места за почивка на децата, спортни съоръжения и т. н.

Под ръководството на профсъюзите работи цяла мрежа от обществени организации и обединения на трудещите се, които помагат на държавата да управлява икономическия, обществения и културния живот. Една от тези организации, една от важните форми за участие на масите в ръководството на производството са постоянно действащите в предприятията на промишлеността, транспорта и строителството производствени съвещания. В работата на производствените съвещания вземат широко участие работници и служещи, инженерно-технически работници, представители на администрацията, партийни и комсомолски организации, научно-техническите дружества. През 1962 г. в СССР функционираха 1126 хиляди производствени съвещания, в работата на които участваха много милиони трудещи се. Производствените съвещания разработват и дават квалифицирани препоръки по най-важните въпроси на производствения живот: въвеждане на нова техника и автоматизация на производството; подобряване качеството и намаляване себестойността на продукцията; техническо нормиране; усъвършенствуване на вътрешно-заводското управление; капитално, жилищно и културно-битово строителство; охрана на труда и техника на безопасността.

Под ръководството на профсъюзите се намират и такива организации като обществените конструкторски

бюра, обществените групи за икономически анализ, обществените бюра за техническо нормиране, съветите на новаторите и др., които играят немаловажна роля в организирането и управлението на производството. Обществените конструкторски бюра разработват рационализаторските и изобретателските предложения, постъпващи както от техни сътрудници, така и от други работници в предприятията, изпълняват конструкторски и проектантски работи. Групите за икономически анализ, в състава на които влизат икономисти, счетоводители, инженери, плановници, работници и служещи, се занимават с анализ на стопанската дейност на отделни цехове или на цели предприятия, разкриват възможностите за намаляване себестойността на продукцията, за повишаване рентабилността на производството, разглеждат балансите, изучават финансовото състояние на предприятието, разкриват причините за непроизводителните разходи и пътищата за тяхното отстраняване. Обществените бюра за техническо нормиране разкриват остарелите производствени норми, работят за въвеждането на технически обосновани норми, грижат се за правилно заплащане на работниците съобразно с количеството и качеството на труда. Съветите на новаторите, които се състоят от работници изобретатели и рационализатори, разглеждат предложенията по новата техника, по ефективните методи на труд и действуват за тяхното разпространение. При съветите на новаторите има групи обществени инструктори, които непосредствено на самите работни места демонстрират най-новите похвати и методи на работа.

Както се вижда, обществените организации и учреждения в СССР са нещо като университет, в който съветските граждани придобиват масово навици да управляват икономическия живот на съветското общество.

Към обществеността постепенно преминава непосредственото изпълнение на социално-културните функции на държавните органи. Във възпитаването и образованието на младежта например голяма роля играе комсомолът — самодейна организация, която наброява в своите редове около 23 милиона младежи и девойки. На обществеността вече е предадено ръководството на физкултурата и спорта в СССР, лекционната работа, санаторно-курортното обслужване на трудещите се. Ши-

роко се разпространиха народните университети на културата, които играят важна роля за културното възпитание и обслужване на населението, за повишаването на неговата производствена и обществена активност. През 1961/62 учебна година те бяха 6357 и имаха около милион и половина слушатели.

Съветската общественост взема активно участие и в охраната на обществения ред. В предприятията, постройките, в учрежденията и колхозите са създадени доброволни народни дружини за охрана на обществения ред. Тези дружини работят успешно и заедно с държавните органи на милицията, съда и прокуратурата.

Изобщо трябва да се каже, че държавните органи постоянно поддържат инициативата на масите при създаването на различните видове обществени обединения и организации, които спомагат за успешното изпълнение на държавните функции или поемат (цялостно или частично) изпълнението на тези функции. Държавата вкарва дейността на тези самодейни организации в правни рамки, оказва им материално-техническа и организационна помощ. Така например само през последните години са създадени: Дружество на изобретателите и рационализаторите, Съюз на журналистите, Съюз на композиторите на РСФСР, Педагогическо дружество на РСФСР, дружества за културни връзки с десетки чужди страни, спомагащи за укрепването на мира, на икономическите и културните връзки с другите народи и т. н.

Трябва да отбележим, че формите и темповете, в които се предават функциите от държавните органи в ръцете на обществени организации в различни звена на работата на държавния апарат, не са еднакви. Те зависят преди всичко от достигнатата степен на зрелост, от подготвеността на обществените организации и обединения за изпълняване на едни или други функции, от наличието на активисти, способни и желаещи да изпълняват тези функции. Предаването на една или друга функция в ръцете на обществеността е целесъобразно само в случай, че трудещите се могат да я изпълняват в свободното си от работа време, без всякакво парично възнаграждение. Иначе това би била обикновена глатена работа на штатни сътрудници на държавните органи.

Засилването на ролята на обществеността в разви-

тието на нашето общество е процес закономерен, обективно необходим, развиващ се успоредно със съзряването на съответните условия. Този процес не бива да се форсира, да се ускорява. Както и във всяка друга работа, в развитието на демокрацията, в повишаването ролята на обществените организации прибързаността, необоснованите забежки напред не могат да донесат нищо друго освен вреда. А в развитието на обществените начала понякога не се спазва чувството за мярка. Личи, че се гони количество, „обхващане“ на колкото се може повече хора, при това далеч не винаги се има предвид по сърце ли е, по силите на човека ли е една или друга обществена работа. Не е ли формализмът, не е ли гонитбата за „обхващане“ причина, задето, да речем, у нас има много дружини за охрана на общественния ред, а редът тук и там все още не е съвсем както трябва. Нека дружините са по-малко, но да са истински дружини, такива, които биха накарали нарушителите на общественния ред да треперят. У нас има и такива дружини, и те не са малко, но трябва всички да станат такива.

Нека са по-малко по брой и обхват и другите обществени организации, но и те да са каквито трябва, боеви, нека в тях работят хора, които могат да преценят интересите и силите си, хора, които са *нужни* на тези организации. Така ще е по-полезно и за хората, и за самите организации, за цялото наше общество.

Известни корекции изисква и сегашната практика на разпределение на обществените поръчения. Често броят им е право *пропорционален на заеманата длъжност*: колкото по-отговорна длъжност заема човек, толкова повече поръчения има. Претоварени са големите специалисти, ръководителите и главните инженери в предприятията, научните работници и други хора с висока квалификация, управляващи голяма обществена работа.

Ясно е, че претовареността с обществени поръчения пречи на ръководителя да изпълнява непосредствените си задължения. Тя не принася полза и на самата обществена работа, тъй като претовареният човек започва да гледа на нея като на бремене, а оттук и формализмът. При това претовареността на едни води до недонатовареност на други, което пречи да се привличат в уп-

равлението на обществените работи колкото се може по-голям кръг хора.

Развитието на социалистическата демокрация съвсем не означава разгръщане на безпредметна говорилня и анархия, на непослушание и всеопрощаване. То е неразривно свързано с укрепването и развитието на социалистическата организация и дисциплина. Нещо повече, социалистическата организация и дисциплина сами по себе си са немислими без широка демокрация, тъй като само оная организация е ефективна, оная дисциплина е здрава, която не е наложена отгоре, а е изработена от опита от борбата и труда на масите, приета е от тях като собствена дисциплина, като собствена организация.

Освен това, като развиваме демокрацията и обществените начала, не бива да забравяме, че този процес е неразривно свързан с укрепването и развитието на социалистическата държава, на социалистическата законност. Не трябва да допускаме под флага на демокрация да се нарушават съветските закони, а авторитетът на обществеността да се използва за прикриване на антиобществени деяния. Само като развиваме и укрепваме държавните форми на управление, като развиваме демокрацията в рамките на тези форми и върху тяхна основа, можем да изработим формите и методите на общественото самоуправление. От кого друго, ако не от нашата партия, от нашата държава, преминали велика школа на управление, събрали в себе си неограничения опит от борбата и труда на масите, съветските хора, обществеността могат да се научат да управляват обществените работи.

Широки мерки за по-нататъшното развитие на социалистическата демокрация са предвидени в новата програма на КПСС. Усъвършенствуване на формите на народното представителство и на демократическите принципи на съветската изборителна система; разширяване на практиката на всенародно обсъждане на най-важните въпроси на комунистическото строителство и проектозаконите; всестранно разширяване на формите на народен контрол върху дейността на органите на властта и управлението и повишаване на неговата ефективност; системно обновяване на състава на ръководните органи и все по-последователно осъществяване на принципа на изборност и подотчетност на ръководите-

лите и постепенното му разпростиране върху всички ръководни работници в държавните органи, обществените организации и културните учреждения — такива са най-важните мероприятия, чрез които партията се стреми да привлече буквално всички съветски граждани в управлението на обществените работи.

17 Расте ролята
на КПСС

Строителството на комунистическото общество се характеризира с по-нататъшно нарастване на ролята и значението на комунистическата партия като ръководна и направляваща сила на съветското общество. Нарастването на ролята на партията, на значението на нейната организаторска и възпитателна работа, необходимостта от засилване на партийното ръководство на стопанското и културното строителство са историческа закономерност, породена от обективните процеси на развитието на съветското общество. Действието на тази закономерност е обусловено от огромното разрастване на мащабите и от сложността на задачите на комунистическото строителство, от небивалия подем на творческата активност на масите и от въвличането на нови милиони трудещи се в управлението на производството и държавните работи, от по-нататъшното развитие на социалистическата демокрация, от нарастването на ролята на теорията на марксизма-ленинизма в живота и развитието на обществото, от задачите по комунистическото възпитание на трудещите се.

Партията ръководи научно обществото, като оценява реалистично възможностите и резервите, като се съобразява трезво с тенденциите и законите за развитието на обществото, като изучава внимателно както собствения си опит, така и опита на страните от социалистическата общност.

Предмет на специална грижа на партията е неотклонно да претворява в живо дело ленинските норми и принципи на партиен и държавен живот. *Най-важният от тези принципи, изпитано оръжие и велико достойние на партията, е принципът на колективност в ръководството, чиято непоклатимост е потвърдена в нейната програма и устав.*

Само като се опираме на този принцип, можем правилно да насочваме и постоянно да развиваме растящата творческа енергия и активност на партията и

народа, правилно да анализираме и трезво да оценяваме обективното положение и постигнатите успехи, своевременно да разкриваме и докрай да отстраняваме съществуващите недостатъци. Ето защо партията изисква принципът на колективност в ръководството строго да се спазва във всичките ѝ организации: от първичната до Централния комитет.

В резолюцията на XIII конгрес е отбелязано, че научният подход, колективността и деловитостта в ръководството на комунистическото строителство, във воденето на вътрешната и външната политика на съветската държава, които се утвърдиха в стила на работата на Централния комитет, трябва и занапред да лежат в основата на цялата му дейност.

Основен закон в живота и работата на партията е *неразривната връзка с широките народни маси*. Партията не само учи и възпитава масите, но се и учи от масите, обобщава техния огромен практически опит. Заедно с народа, заедно със социалистическата държава, в която народът широко е представен, партията решава всички най-важни въпроси на комунистическото строителство. Единството на партията и народа е залог за успешното изграждане на комунизма.

Отмиране на държавата Държавата е възникнала с възникването на класите; с изчезването на класите държавата по необходимост ще изчезне, ще отмре. Ще настъпи време, писа по този повод Ф. Енгелс, когато обществото ще изпрати държавата там, където ѝ е истинското място — в музея на древността, редом с чекръка и бронзовата брадва.

Понякога питат: а кога започва процесът на отмиране на държавата? Дали още през периода на диктатурата на пролетариата или с постепенното преминаване към комунизма?

Не ще и дума, диктатурата на пролетариата съдържа определени предпоставки за отмирането на държавата. Докато в класово-антагонистичните общества държавата винаги е била и си остава само средство на *политиката, на политическото господство* на малцинството над мнозинството, с възникването на диктатурата на пролетариата за пръв път в историята възниква държава, в която огромно значение придобива икономическото развитие, *икономическата политика*. „Обикновено —

пише В. И. Ленин — с думата „управление“ свързват именно и преди всичко дейност предимно или дори чисто политическа. А фактически самите основи, самата същност на съветската власт, както и самата същност на прехода от капиталистическото общество към социалистическо, е в това, че политическите задачи заемат подчинено място по отношение на икономическите задачи.”¹

Не случайно К. Маркс, Ф. Енгелс и В. И. Ленин характеризираха социалистическата държава от самото начало на нейното развитие като „полудържава“, като преходна форма от държава в истинския смисъл на тази дума към „недържава“.

Това, разбира се, съвсем не значи, че държавата на диктатурата на пролетариата е отмираща държава. Пред работническата класа, както знаем, със завоюването на политическото господство възниква извънредно важната и сложна задача — изграждането на социалистическото общество. Решаването на тази задача е немислимо без държавното, политическото *потискане* на съборените експлоататорски класи, без държавната организация и управление на икономическия, политическия и културния живот на обществото.

Още по-сложни и многообразни задачи застават пред народа през периода на изграждането на комунизма. Комунизмът, както вече казахме, е резултат от съзнателното творчество на народа, от неговия героичен труд и от самоотвержената му борба. Но творческите усилия на народа трябва да се обединят, да се организират и насочат към постигане на единната цел. Ръководената от комунистическата партия социалистическа държава е именно силата, която организира създаването на новото общество. Оттук и необходимостта от съществуване на социалистическа държава през целия период на изграждането на комунизма, необходимостта от постоянното ѝ развитие и усъвършенствуване. Държавата, писа В. И. Ленин, е необходима „чак до прерастването на победилния социализъм в пълен комунизъм“.²

Но държавата от периода на строителството на комунизма в значително по-голяма степен е „полудържава“, отколкото държавата на преходния период. Без да

¹ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 36, стр. 130.

² В. И. Ленин. Съч., т. 22, стр. 337.

е вече средство за политическо потискане на експлоататорите, тя представлява *политическа организация*, призвана да управлява икономическия и социалния живот и културата на обществото, което изгражда комунизъм. Социалистическата държава прави важна крачка от държавното управление към общественото самоуправление. Както е казано в програмата на КПСС, *развитието на социалистическата държавна система постепенно ще доведе до нейното преобразуване в обществено комунистическо самоуправление.*

Пита се, а липсата на държава в развитото комунистическо общество няма ли да доведе до липса на ред, до дезорганизация и анархия?

Не, комунистическото общество не ще бъде общество на анархията и дезорганизацията. Дисциплина и организация — такива са основите на новото общество. Но това не е дисциплина и организация по принуда, а дисциплина съзнателна, дисциплина, основана върху високото достойнство на всеки човек, върху осъзнатото от него място и предназначение в обществото, върху навика да се труди в полза на обществото, да спазва правилата на комунистическото общежитие.

Високоразвитото и сложно производство и общественият живот при комунизма са немислими без строг ред, без единство на воля, която да насочва усилията на милионите към единната цел. Трудно можем сега да кажем как конкретно ще се осъществи управлението на обществото в бъдеще. Но ако вземем предвид, че това ще бъде ръководство на съзнателни и дисциплинирани хора, можем да предпологаме, че то ще напомня „мекото ръководство на един диригент“.¹

Функциите на управлението на обществото, подобни на функциите на ръководене на стопанския, социалния и културния живот на страната, които сега изпълнява държавата, се запазват и в условията на комунизма. Нещо повече, в процеса на развитието на обществото те непременно ще се развиват и усъвършенствуват. Но характерът и начините на изпълняване функциите на управление на обществото в условията на комунизма ще бъдат по-други, отколкото при социализма. Със заличаването на класовите различия в процеса на движение-

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 27, стр. 260.

то към комунизма органите на държавното управление *постепенно изгубват своя политически, класов характер.* А с изчезването на класите при комунизма те, като се обединят в края на краищата с обществото, като се слеят с обществените организации, ще се превърнат в органи на общественото самоуправление, чрез които именно *всички членове на обществото* ще управляват обществените процеси. Държавата ще отмре, ще изчезне специфичният апарат за управляване на хора, ще изчезне професията държавен служител и всеки член на обществото през определеното му време ще управлява обществените работи.

Разбира се, отмирането на държавата не трябва да се разбира опростено като някакъв внезапен, еднократен акт. Отмирането на държавата е постепенен, продължителен процес, който обхваща цяла историческа епоха. В продължение на определено време *чертите на държавното управление и общественото самоуправление* ще съществуват съвместно, ще се преплитат и едва когато обществото напълно съзрее за самоуправление, т. е. в условията на развития комунизъм, необходимостта от държава ще отпадне. „Държавата — изтъква В. И. Ленин — ще може да отмре напълно тогава, когато обществото осъществи правилото: „всеки според способностите си, на всеки според нуждите“, т. е. когато хората дотолкова привикнат да спазват основните правила на общежитието и когато техният труд стане дотолкова производителен, че те доброволно ще се трудят *според своите способности.*“¹

Изграждането на развито комунистическо общество е вътрешно условие за отмирането на държавата. Но за пълното отмиране на държавата са необходими и външни условия — победа и утвърждаване на социализма на международната арена. Когато говорим за отмиране на държавата, трябва непременно да имаме предвид международната обстановка. Ако в една или друга страна или група страни победи комунизмът, но в света още останат въоръжени капиталистически хищници, в такъв случай в комунистическото общество непременно ще се запази държавната функция на защита на страната. Тази функция ще отмре едва тогава, ко-

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 25, стр. 498.

гято от страна на реакционните империалистически сили изчезне напълно опасността от нападение, а това ще стане само с пълното ликвидиране на капитализма в света.

Следователно в хода на изграждането на комунизма се извършва постепенен процес на превръщане на държавното управление в обществено самоуправление, при което този процес е неразривно свързан с по-нататъшното подобряване на работата на държавния апарат, с непрестанното разгръщане и усъвършенствуване на социалистическата демокрация.

ДЕСЕТА ГЛАВА

ФОРМИРАНЕТО НА НОВИЯ ЧОВЕК

Новият човек, който е самоцел на комунистическото общество, е *всестранно, хармонично развит човек*. Той преди всичко е високообразован труженик на комунистическото производство, владеещ основите на науките, създател на материални ценности, творец на комунистическото изобилие. Той е активен обществен деец, способен да управлява работите на обществото, човек, който владее научен мироглед, патриот и интернационалист, познаващ основите на изкуствата и способен да създава не само материални, но и духовни ценности, човек с високи нравствени принципи и физическо съвършенство.

С една дума, човекът на комунизма е удивително *цялостен* човек, който притежава цялото многообразие от прояви на живота, неизчерпаеми творчески способности, а главното — човек, който умее да прилага тези способности в полза на обществото, а следователно и на себе си. Този човек ще е именно онова истинско *богатство*, на което ще отстъпи място предметното богатство като основа и цел на капитализма. „Какво друго — пише К. Маркс — е богатството, ако не абсолютно изявяване на творческите дарования на човека, без каквито и да било други предпоставки освен предшествувашото историческо развитие, т. е. развитието на всички човешки сили като такива.“

Високите качества на новия човек не възникват от само себе си, както, да речем, гъбите след топъл дъжд. *Те се възпитават*. Именно за възпитанието на новия човек, на неговото комунистическо съзнание ще говорим в тази глава.

1. Необходимостта от комунистическо възпитание

Противниците на научния комунизъм се стремят да докажат, че комунизмът и разцветът на личността се изключват взаимно, че само частната собственост и свободната инициатива са сигурна основа за развитието на човека. Практиката на капитализма показва обаче цялата несъстоятелност на подобни твърдения и затова някои от идеологическите му защитници удариха в другата крайност: те твърдят, че да се говори за някакво усъвършенствуване на човека в нашия технически век е изобщо безсмислено, че сега човек бавно, но неизбежно умира, потиснат от могъществото на техниката.

„В наши дни... — пише например буржоазният социолог Ерих Фром — не само „бог умря“, както твърдеше през XIX век Ницше, но и човекът умря, живи са само организацията и машините; а човек, вместо да стане техен господар, се превърна в техен роб.“

„Човекът умря“ — колко странно звучи това в нашия XX век, век на най-великите научни открития, във века на най-дълбоките социални преобразования, откриващи пред човека невиджани перспективи за усъвършенствуване, за нечувана свобода. Капитализмът смаза човека на труда със социалната си несправедливост, превърна го фактически в роб на могъщите машини, изкара милиони трудещи се от обикновения коловоз на живота, от самия процес на производството.

Чрез експлоатация, насилие и грабеж капитализмът натрупа несметни богатства, но той не знае, не може да знае, какво да прави с човека. Отнемайки от човека чисто човешкото, тълчейки съзнанието му с вярата в бога, с бомбата и секса, капитализмът се бори като от огън от социалното, *социалистическото обновяване на човека и човечеството*. Кризата на човека в капиталистическото общество е криза на самия капитализъм, но съвсем не е криза на човека като такъв, не криза на човечеството. Само буржоазните фалшификатори на съвременните обществени събития мислят така. Чувствайки, че капитализмът неизбежно пада, те пеят заупокойка на човечеството, мъчат се да внушат на трудещите се, че мечтите за щастливо бъдеще и борбата за него са напразни, защото и без туй човек щял да

загине: ако не във всеизгарящия пожар на атомната война, то непременно под гнета на новата техника.

Каква е целта на толкова странната грижа на духовните пастири на капитализма за човека, каква е целта на съчиняваните от тях погребални маршове на човечеството?

Тази цел е ясна: да отровят съзнанието на трудовия човек, да разрушат в него чисто човешкото, социалното и преди всичко неговата устременост към бъдещето, да задушат неговата страст за борба, стремежа му към нов живот, да оклеветят човека на социализма и социалистическия, комунистическия строй, да докажат, че и този строй не можел да създаде човек, свободен от предразсъдъците на старото общество. Да, казват противниците на комунизма, комунизмът може да създаде могъща техника, може да създаде изобилие от материални блага, но не може да измени уж открайвременната порочна природа на човека, не можел да го избави от индивидуализма и користта, от суеверието и страха.

Що се отнася до нашата, социалистическата действителност, духовните отци на капитализма не се интересуват от нея. А тази действителност все по-гръмко и по-ясно говори, че този нов човек расте, развива се, че със създаването на социалистическата икономика, с усъвършенствуването на социалните отношения човекът на социализма изостря своя интелект, усъвършенствува своя нравствен и физически облик и крачка по крачка се освобождава от духовното наследство на миналото. Много, твърде много е направил за трудовия човек социализмът, той му вдъхна неунищожима жажда за живот, вдъхна му увереност в бъдещето, властен стремеж да вложи и частица от своите усилия, от своя труд в неговото изграждане. Занапред обаче ни чака голяма работа — трудна, къртовска, продължителна. Тази работа е трудна, защото се предприема за пръв път в многовековната история на човечеството. Тази работа е сложна, защото е сложна самата човешка природа. Тази работа е продължителна, защото едно голямо и сложно дело не може да се реши набързо, изведнъж. „Възпитанието — пише В. И. Ленин — е дълга и трудна работа.“¹ Тази работа е толкова по-трудна, защото тук се

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 30, стр. 474.

налага да се преодоляват вековни навици и отживелици, устойчивата сила на старите привички, влиянието на враждебната идеология.

Комунистическото съзнание се формира от целия строй, от цялата система на нашия обществен живот, в процеса на активното участие на трудещите се в изграждането на комунизма, в съвместния, планомерно организиран труд, в процеса на развитието на новите обществени отношения в производството и бита.

Планомерното, целеустремено възпитание на съветските хора е възможно само върху основата на успехите на икономическото строителство, на успехите в преобразуването на обществените отношения. Изменяйки и преобразувайки икономиката и обществените отношения, хората изменят и себе си, своя интелектуален и нравствен облик. С други думи, формирането на комунистическото обществено битие определя и формирането на съответното му обществено комунистическо съзнание.

Като съставна част от комунистическото строителство, развитието на комунистическото съзнание оказва същевременно обратнo въздействие върху формирането на комунистическото битие, върху решаването на икономическите и социално-политическите задачи. То се разбира от само себе си: комунистическото общество се създава не стихийно, а в резултат на съзнателната, целеустремена дейност на трудещите си, и естествено, колкото по-съзнателни са хората, толкова по-успешно се извършва комунистическото строителство, толкова по-високи са темповете на нашето движение напред. Най-малкото подценяване на ролята на съзнанието може да стане сериозна спирачка за прогресивното развитие на нашето общество.

Развитието на икономиката, формирането на комунистическия труд, на обществените отношения и културата на комунизма са обективната основа за формирането на новия човек, за възпитаване на комунистическа съзнателност у него. Но сами по себе си, автоматично тези условия няма да осигурят още тържеството на комунистическите принципи и идеи в съзнанието на всеки човек. Изхождайки от това, *партията разглежда комунистическото възпитание на трудещите се, идеологическата работа като необходимо условие за изграждането на комунизма.*

Партията не само изтъкна необходимостта от комунистическо възпитание, но и разкри съдържанието, основните пътища и насоки на възпитателната работа. Комунистическото възпитание, се казва в програмата на партията, е „възпитание на всички трудещи се в дух на висока идейност и преданост към комунизма, на комунистическо отношение към труда и обществения стопанство, пълно преодоляване на остатъците от буржоазните възгледи и нрави, всестранно и хармонично развитие на личността и създаване на истинско богатство на духовната култура. Партията придава особено значение на възпитанието на подрастващото поколение.“

Основни принципи
на възпитанието

Изискването за свързване на възпитателната работа с живота, с политиката на партията, с конкретните

задачи на комунистическото строителство беше и си остава основен принцип на работата в областта на възпитанието. Само органическото свързване на възпитателната работа с живота, с производството, с практическия опит на масите може да даде положителни резултати, да спомогне за формирането на новия човек — активния участник в грандиозния комунистически строеж.

Комунистическото възпитание е несъвместимо със субективизма и самохвалството, с показния шум. „По-малко политически шум — казва В. И. Ленин, — повече внимание към най-простите, но живи, взети от живота, проверени в живота факти на комунистическото строителство — тоя лозунг трябва постоянно да повтаряме всички ние, нашите писатели, агитатори, пропагандисти, организатори и тъй нататък.“¹

Много важно условие за успеха на комунистическото възпитание е реалистичното, научно обоснованото управляване на нашето стопанство, на целия обществен живот, научната организация на социалните отношения във всички звена на обществената система, научната организация на самата възпитателна работа. Може би нищо не се отразява така гибелно¹ върху съзнанието на човека, както субективизмът, поставянето на нереални, произтичащи от наличните възможности и затова предварително неизпълними цели, разкрасяването на

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 29, стр. 413.

действителността, липсата на ред и организираност във всяка, голяма и малка, работа. Всичко това дезориентира, охлажда ентузиазма на човека, поражда пренебрежително отношение към задълженията, към колектива, обществото, ръководителите, поражда изгубване на чувството за дисциплинираност и отговорност. А от тук не е далеч и до съмненията в истинността и реалността на нашите високи идеали. И обратното, трудно може да се оцени благотворното влияние на обективността и конкретността, на научната обосновааност и организираност, на реда и дисциплината във всички области на социалния живот за формирането на високи идейни черти. Те възпитават у човека твърд, трезв и сериозен възглед за света, спокойствие и увереност, организираност и дисциплина, високо чувство за отговорност.

Конкретността и задълбочената научност, обективността и правдивостта, точността и организираността са важни принципи на комунистическото възпитание.

Деловият стил в работата на партията, борбата срещу субективизма и шумната самореклама сега създават твърде благоприятни условия за подем на обществената активност на народа, а по такъв начин и за неговото възпитание. Същевременно към идеологическата работа в тези условия се предявяват особено повишени изисквания. Главното от тях е да се говори с народа открито, без да се скриват, без да се замазват трудностите и недостатъците. „Ние трябва — пише В. И. Ленин — да поставим въпроса откровено в цялата наша пропаганда и агитация.“¹

За съжаление измежду пропагандистите и възпитателите още има хора, които се стремят да заобикалят отговорите на острите, сложните въпроси. Но такава една „щраусова политика“ нанася непоправими вреди на работата по възпитанието. Като не е получил изчерпателно разяснение на вълнуващия го въпрос, питащият продължава да търси отговор и понякога го намира у разните демагози и скептици, които още се срещат в нашата среда. Някои и други дори се опитват да видят в острите въпроси някакъв бунт. А всъщност обмислянето на живота, опитите да се намери отговор

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 32, стр. 214.

на острите и трудни жизнени въпроси съвсем не са бунт, а обикновена проява на любознателността на човека, на неговия стремеж да проникне в същината на обществените събития. Човек, както е известно, далеч не винаги приема на доверие готовите рецепти на възпитателите и затова задачата на последните не е да дават готови рецепти за всички случаи в живота („върши добро и не върши зло“), а да довеждат мисълта до тези изводи настойчиво, търпеливо, но без натрапване.

Като се бори против субективизма, партията същевременно се отнася с нетърпимост към нихилизма и скептицизма, към омаловажаването на огромните постижения на съветския народ. Възпитаването на гордост за своята родина, за своя народ, възпитаването на готовност самоотвержено да защитаваме завоеванията на социализма от империалистическите хищници е важна задача на комунистическото възпитание.

В наше време интересът към вътрешния свят на човека, към неговите интереси, начин на мислене и чувства става все по-голям. И това е естествено, защото новото общество създава не абстрактен, а жив, конкретен човек с цялото многообразие на неговите жизнени прояви. Във връзка с това задачата е грижливо и внимателно да обогатяваме този вътрешен свят, да не бъркаме в него с груби ръце. Формализмът и бездушието, хокането и лепенето на етикети са недопустими във възпитанието. Да знае добре с какво живеят и за какво мислят съветските хора, какви въпроси ги вълнуват, да дава правдиви и ясни отговори за тези въпроси е свято задължение на пропагандиста и възпитателя.

Възпитанието на човека е формиране не само на интелекта и разума му, но и на *неговите чувства, емоции*, защото човек е дълбоко чувствувашо, емоционално същество, на което е присъщо да обича и да мрази, да се радва и да тъжи, да се наслаждава, да страда и т. и. Емоционалната страна играе немаловажна роля при възпитаването на обществени идеи у личността. „... Без „човешки емоции“ — писа В. И. Ленин — никога не е имало, няма и не може да има човешко търсене на истината.“¹ Ето защо много важно е човек да се

¹ В. И. Ленин. Съч. т. 20, стр. 263.

научи да управлява своите чувства, да възпитава положителни емоции и да ги насочва в полза както на самия себе си, така и на обществото.

Хората обаче не са еднакви. Те се различават по професия, образование, по начин на мислене и характер, по съдържание и обем на стоящите пред тях задачи и по много други признаци. А това значи, че възпитанието трябва да има *диференциран характер*. Не възпитание на човека изобщо, на абстрактния човек, а на конкретния, живия човек с всичките му достойнства и недостатъци — такава е задачата.

И така, *вниманието към човека, към неговия вътрешен свят, диференцираният подход към възпитавания* също са задължителни принципи на възпитателната работа.

Вниманието към човека, когото възпитаваме, топлотата и сърдечността в идеологическата работа нямат нищо общо с всеопрошението, със замазването на слабите страни и на недостатъците на личността. *Високата принципност и непримиримостта* са задължителна черта на работата по комунистическото възпитание. Важно е при това не само да възпитаваме човека, но и да го учим на *самовъзпитание и самоусъвършенстване*, които непременно предполагат критическо отношение на човека към самия себе си, открито признаване на своите недостатъци и грешки и тяхното задължително преодоляване.

Вниманието към човека е още по-несъвместимо с проявите на чуждата нам буржоазна идеология, на обичаите, нравите и постъпките, присъщи на капиталистическото общество. Принципът на *партийността, на непримиримостта към буржоазната идеология*, в каквато и форма да се проявява тя, е бил и си остава много важен принцип в работата по възпитанието.

Нерядко нашите неприятели упрекват комунистическата партия, че монополизирала областта на възпитанието, че сковавала духовната свобода на човека. Партията ръководи идеологическата работа, това е и нейно право, и нейно задължение. Нашата партия е управляваща партия и затова тя е призвана да управлява научно всички области от живота на социалистическото общество, включително и неговия духовен живот. Тя си извоюва това право с упорита борба и самоотвержен

труд заедно с народа, начело на народа. Идеологията на партията — марксизмът-ленинизмът, побрал в себе си огромната мъдрост и великия опит от борбата и труда на трудещите се маси, доброволно и съзнателно е приет от народа и затова принципът на партийността, защитата на идеологията на партията е същевременно и защита на най-съкровениите идеи на народа, на неговото настояще и неговото бъдеще. Що се отнася до свободата на духовния живот на човека, партията ни най-малко не го ограничава, напротив — тя учи човека да мисли и твори свободно в интерес на народа, в интерес на комунизма.

И най-после *системността и последователността, организационното единство и взаимодействието на всички форми и средства за възпитание* също са важни принципи в работата по комунистическото възпитание.

Средства на
комунистическото
възпитание

През годините на съветската власт в нашата страна се създаде ефикасна система на възпитание, която включва семейството и училището, средните специални и висшите учебни заведения, политическата просвета, печата, радиото, телевизията и т. н.

Да вземем например *семейството*. Семейството изпълнява важна обществена функция: то не само възпроизвежда самия човешки род, но и възпитава младото поколение. Именно тук преди всичко се формира организмът на детето, неговият духовен свят, неговото отношение към околната среда, поведението, делата и постъпките му. Тук за пръв път малкият гражданин разбира елементарните принципи на човешкото битие, започва да разбира доброто и злото, да се учи да прави добро и да не прави зло.

Важно звено в комунистическото възпитание е *училището*. То въоръжава човека с основите на науките, дава му възможност да проникне в тайните на природата и обществото, формира своя мироглед и нравствен облик, дава широко политехническо образование, подготвяйки по такъв начин младежа и девойката за общественнополезен труд, създава възможност за продължаване на учението. Заедно със семейството и родителите училището разкрива и развива способностите

и наклонностите на младите хора, развива техните чувства и тяхното мислене, помага им да си изберат път в живота.

Голямо е значението на съветското *висше училище* за комунистическото възпитание. Висшето училище придоби огромен опит в създаването на специалисти, въоръжени не само с владенето на своята професия, но и с научен, марксистко-ленински мироглед, на хора, не само добре възпитани, но и добри възпитатели, способни да работят с успех за възпитанието на новия човек.

Истински марксистко-ленински университет за милиони хора е *системата на партийната просвета*. Само през 1964/65 учебна година в различните форми на политическата просвета се занимаваха над 26 милиона души.

В системата на партийната просвета комунистите и безпартийните изучават произведенията на К. Маркс, Ф. Енгелс и В. И. Ленин, програмата на КПСС, решенията на конгресите на партията, най-важните партийни документи; при това овладяването на теорията се съчетава тук с изучаването на въпросите на икономиката и развитието на производството, свързва се тясно с конкретните практически задачи, които стоят пред заводите и фабриките, пред колхозите и совхозите. В резултат на това политическата просвета се приближава до живота, става все по-целеустремена, засилва се нейното възпитателно значение.

Най-добрият възпитател на човека е *трудовият колектив* — заводът или фабриката, колхозът или совхозът, бригадата, цехът, учреждението и т. н. Всеки трудоспособен човек в нашата страна е длъжен да се труди и затова непременно принадлежи към даден трудов колектив. Преди всичко чрез колектива човек е свързан материално и духовно с цялото общество.

В колектива човек общува с другите хора, в резултат на което се развива като специалист, като труженник. Тук се обогатява неговият духовен свят, възпитават се неговите нравствени черти: колективизъм и чувство за другарство, дисциплина и възискателност, високо чувство на отговорност за възложената работа.

2. Духовната култура и прогресът на личността

Решаващо значение за формирането на новия човек имат материалните фактори, икономическият прогрес. Същевременно социалната среда, под въздействието на която се формира човек, наред с материалните включва в себе си и *духовните* фактори, които, бидейки вторични спрямо материалните, играят при възпитанието на човека немаловажна роля. Към духовните фактори спадат: науката, просветата, изкуството и литературата, господстващият в обществото морал — с една дума, духовната култура на обществото.

Социалистическата култура стана един от важните фактори за преодоляване на вековната противоположност между умствения и физическия труд, за създаване на нов вид интелigent — интелigent от народа и за народа. Развитието на комунистическата култура е важно условие за възпитаването на човека на новата формация, на труженика-интелigent с високо културно-техническо равнище.

За да могат постиженията на културата да допринесат за развитието на личността, необходимо е да се съединят народът и културата, културата да се направи достояние на широките народни маси. Социализмът реши тази световноисторическа задача: цялата организация на културния живот — системата на просветата и образованнето, науката, изкуството и литературата при социализма — служи на човека на труда, за неговото усъвършенствуване, за развитието на способностите и талантите му. При това с прогреса на социалистическата култура, с формирането на комунистическата култура нейното облагородяващо въздействие върху човека нараства все повече и повече.

Основа за всестранното развитие на човека е трудът, практически преобразуващата дейност. Но за да може човек да се труди плодотворно и творчески, да преобразува света, са му *нужни знания*. Именно знанието на законите за развитието на природата и обществото, умелото използване на тези закони в интерес и за целите на човека са основата на неговата свобода, на неговата способност да проявява вещина в работата си, на неговото изявяване като творческа индивидуалност. *В единството на научно-познавателната и*

трудова, практически преобразуващата дейност е ключът към разцвета на личността. Личността се развива всеотрасно не просто в труда, не във всеки труд, а в свободния, озарен от светлината на знанието и културата труд. Това единство се постига в процеса на изграждането на комунизма, когато се извършва не само формирането на комунистическия труд и комунистическата култура, но и тяхното органично сливане в труда, във всекидневния живот. Като усвоява все нови и нови постижения на духовната култура, личността се обогатява интелектуално, което на свой ред се отразява положително върху нейната производителна, трудова дейност.

Най-благоприятни условия за развитието на личността създава прогресът на науката в социалистическото общество, където науката стана истински народно дело. За да бъдат на равнището на изискванията на съвременното производство, съветските хора, и преди всичко младежта, постоянно усъвършенствуват своите знания, овладяват най-новите постижения на науката и техниката, челиния опит, повишават производствената си квалификация и общообразователната си подготовка. На поход за знания тръгнаха сега цели бригади, цехове и заводи. Знанието е сила! Никога досега този вече негов афоризъм не е звучал така настоятелно, никога досега не е бил ръководство за действие на толкова огромен брой хора, както в наши дни.

За овладяването на науката, на знанията допринася *системата на просвета и образование* при социализма, която непрестанно се развива и разширява. Тази система се характеризира преди всичко със своята масовост, с широкния обхват на гредешите се и затова формира висок интелект не у отделни личности или групи от хора, а буквално у милиони и милиони. Достатъчно е да кажем, че докато през 1914/15 учебна година във всички видове обучение в Русия бяха обхванати 10 милиона души, в СССР през 1965/66 учебна година броят на учащите се е около 72 милиона души. В страната е въведено задължително осемгодишно образование, в резултат на което училищното образование стана не само право, но и задължение, продиктувано от прогреса на икономиката и културата на социалистическото общество. През новата петилетка ще

бъде завършено в основни линии преминаването към всеобщо средно образование на младежта. Характерно е, че системата на обучение и образование при социализма е неразривно свързана с живота, с практическата дейност, а това значи, че в процеса на учението се постига онова единство на научнопознавателната и трудовата практическа дейност, върху основата на което единствено е възможно формирането на хармонично развита личност.

В СССР расте бързо мрежата от вечерни и задочни средни училища за работническата и селската младеж, от средни специални и висши учебни заведения, развива се системата на професионално-техническото обучение, както и системата на обучение в нови професии и повишаване на квалификацията непосредствено в производството. Расте броят на различните видове курсове, школи и институти за усъвършенствуване на професионалната подготовка по най-различни отрасли.

Важен елемент на духовната култура, който допринася за прогреса на личността, е *изкуството*. Като направи изкуството достояние на народа, социализмът го постави в служба на самоутвърждаването на личността, на нейното всестранно развитие. Сетивната конкретност и образността, емоционалността и достъпността правят социалистическото изкуство могъщо средство за формиране на новия човек. Не напразно М. Горки наричаше литературата и изкуството човекознание, а за задача на писателите и художниците считаше възпитанието на социалистическия човек.

Имайки голяма познавателна стойност, изкуството обогатява духовния свят на човека, доставя му с нищо несравнима естетическа наслада. Високата идейност и нравственост и истинският хуманизъм на социалистическото изкуство му позволяват да спомога за формирането на политическите, мирогледните и нравствените позиции на личността, при това то възпитава високи идейни и нравствени принципи не със сухия език на плакатите или лозунгите, на цифрите или правоученията, а със силата на положителния пример, разкриван в ярка, привлекателна художествена форма, със силата на езика на чувствата, език, достъпен и близък на всеки. Без излишен шум, без досада истинското произведение на изкуството завладява човека неусетно и по-

степенно и като го завладее, го води след себе си, учи го, кара го да размишлява за смисъла на живота, за великите дела на хората в новото общество, за собствената си роля в тези дела. То възпитава най-възвишен хуманизъм, вдъхновява за подвизи, които прославят народа и родината, преподава уроци по вяръност към високите идеали на комунизма и неизкоренима омраза към неговите врагове.

Истинското изкуство възпява любовта към индустриалния труд, към работническата среда, към съвременната техника, без което е немислим съвременният работник. То възпява любовта към земята, към поезията на селския труд, без които е немислим истинският земеделец. То възвеличава науката и човешкия разум, възпява поезията на научните търсения, без които е немислим истинският учен-интелигент. Произведенията на изкуството, се казва в програмата на КПСС, „играят голяма идейновъзпитателна роля, развиват у съветския човек качествата на строител на новия свят. Те са призвани да служат като източник на радост и вдъхновение за милиони хора, да изразяват тяхната воля, чувства и мисли, да служат като средство за тяхното идейно обогатяване и нравствено възпитание“.

Социалистическото изкуство се отличава със своята партийност, революционност и непримиримост към злото, с любовта си към човека на труда. Грижовното отношение към най-добрите традиции на световната култура се съчетава в него с гърсенето на нови пътища и средства за отразяване на революционната действителност, с жизнената правда и оптимизма.

Отразяването на живота в цялата му пълнота, сложност и многообразие, в трудностите и противоречията му, в острите конфликти и драматични ситуации, в радостта от победите и мъката от грешките и пропуските — такова е социалистическото изкуство, изкуство, което възпитава. Нашият живот, нашият път към новото общество е радостен, но и трънлив. В тоя живот преобладават светлите тонове, които не изключват и тъмни петна. Да възпроизведе правдиво нашия живот, поради неуспехите и пораженията да не губим историческата перспектива и увереността си в тържеството на нашето велико дело — ето към какво се стреми нашето социалистическо изкуство. Именно по този път

то печели най-блестящите си победи. Могат да се приведат много примери и факти в потвърждение на тази мисъл. Но няма в примерите е работата? Патосът на изграждането на новото общество, героичният характер на нашия съвременник беше и си остава главна тема на нашето изкуство.

Известно е колко голяма е силата, с която въздействува образът на положителния герой. От него се вдъхновяват в живота си много съветски хора и от това, доколко значителни са тези образи, доколко близки са те на съветския човек, в значителна степен зависят и неговите качества. Именно тези образи носят на хората могъщ заряд от дълбоки мисли и възвишени чувства, именно те са способни да ги вдъхновят за подвиг, да обогатят духовния свят на човека.

Разбира се, истинският художник не може и не е длъжен да отминава противоречията и трудностите на своето време и на своето поколение, той не може и не бива да не тревожи, да не безпокои човешкия разум и човешката душа. Но при все това той не бива да губи вяра в живота, в своето време, в своето поколение, не бива да отминава настоящето, да губи главната тенденция на развитието, той трябва да вижда бъдещето и да се бори за него с всичката сила на таланта си.

Партията, се казва в резолюцията на XXIII конгрес на КПСС, очаква от творческите работници нови значителни произведения, които да покоряват с дълбочината и правдивостта на отразявания живот, със силата и идейния си патос, с високото си художествено майсторство, които да помагат активно за формирането на духовния облик на строителя на комунизма, да възпитават у съветските хора високи морални качества, преданост към комунистическите идеали, чувство на гражданственост, на съветски патриотизъм и социалистически интернационализъм.

3. Създаване на научен мироглед. Необходимостта от борба с вражеската идеология

Научният, марксистко-ленинският мироглед е стройна и цялостна система от възгледи за света — приро-

дата и обществото, за законите на тяхното развитие, за пътищата на тяхното познание и преобразуване. Това е специфична форма на духовната дейност на хората, специфична форма на отразяване на действителността, изразяваща отношението на човека към заобикалящата го природа и социалната среда. В основата на научния мироглед лежи една дълбока обществена потребност — потребността на човека да се ориентира в околната действителност, потребността да я опознава и преобразува в свой интерес и за своите цели.

Научният мироглед е *диалектико-материалистическият* мироглед, тъй като той изхожда от признаването, че светът е материален, от признаването, че той непрекъснато се изменя и развива. Той е *комунистически* мироглед, защото е неразривно свързан с борбата за високите идеали на комунизма; нещо повече, самият той е възникнал върху основата на борбата на работническата класа и на всички трудещи се за социализъм и комунизъм. Като обосновава теоретически борбата на трудещите се, научният мироглед е същевременно компас, ориентир, който им сочи пътя към избавянето от експлоатацията и от всякакъв вид потисничество, пътя към пълно икономическо и социално равенство, към истински щастливо бъдеще.

Още в условията на социализма **Формиране на научния мироглед** научният мироглед става господстващ, става достояние на *значителен брой* хора, които са челната, най-съзнателната част на обществото. А в условията на комунистическото строителство се създава обективна необходимост той да се овладее от всички без изключение труженици на обществото.

Това се разбира от само себе си, защото извънредно сложните задачи на комунистическото строителство могат да решават само високосъзнателни хора, които са овладели законите на развитието на обществото, хора, които се ориентират добре във вътрешните и международните работи, представят си ясно стоящите пред страната задачи и вземат в тяхното решаване най-непосредствено, най-активно участие. Овладяването на научния мироглед става наложително и поради съвременния научно-технически прогрес, бурното развитие на естествознанието, постиженията на което изискват не

само дълбоко мирогледно осмисляне, но и широка ми-
рогледна подготовка на природоизследователите. И
най-после научният мироглед е изключително остро
идеологическо оръжие в борбата против идеалистиче-
ския и религиозния мироглед, в борбата срещу нашите
идеологически противници.

В условията на комунистическото строителство въз-
никва не само настоятелна необходимост, но и реална
възможност всеки член на обществото да се издигне
до разишето на научния възглед за действителността.
Огромните социално-икономически и културни преоб-
разования, които бяха резултат от победата на социализ-
ма в нашата страна, ликвидирането на социалното и
националното потисничество, широкото развитие на со-
циалистическата демокрация, извънредно големите по-
стижения на народното образование, науката и култу-
рата са именно оная реална основа, която позволява
да се възпитават всички трудещи се в духа на научния
мироглед.

Научният мироглед се формира върху основата на
марксизма-ленинизма като стройна система от фило-
софски, икономически и социално-политически възгле-
ди. Следователно да овладеем научния мироглед, зна-
чи преди всичко да усвоим основните положения на
марксизма-ленинизма и не само да ги усвоим, но и да
се научим да ги използваме творчески в непосредстве-
ната си практическа дейност.

Тъй като научният мироглед е диалектико-материа-
листически, решаващо значение за неговото формиране
има *марксистко-ленинската философия* — диалектиче-
ският и историческият материализъм. Именно филосо-
фията на марксизма, като методологическа основа на
научния мироглед, въоръжава човека с научен *метод,*
с начин на подход към разнообразните явления в при-
родата на социалния живот. По такъв начин тя позво-
лява на човека да направи правилна, принципиална
оценка на заобикалящите го събития, да разбере свое-
то място в живота, в решаването на стоящите пред об-
ществото задачи и да постъпва съответно. Формирайки
отношението на човека към света, философията съще-
временно го учи да действа, вдъхва му увереност във
възможността да опознава и преобразява света.

Да се овладява научният мироглед, значи да се ов-

давява и марксистко-ленинската икономическа теория. Като разкрива закономерностите на движението в решаващата област на човешката дейност — областта на материалното производство, тази теория дава възможност на човека да организира икономическия живот и върху тази основа да преустрои в собствен интерес цялото многообразие от обществени отношения. Неocenима помощ на човека в неговата практическа дейност оказва и теорията на научния комунизъм, която не само разкрива картината на светлото общество на бъдещето, но и сочи конкретните пътища за неговото изграждане.

Необходим елемент на научния мироглед са най-важните постижения на природознанието. Тези постижения съставляват природо-научната основа на мирогледа, разкриват законите на развитието на природата, позволяват на човека да подчинява природните процеси, да използва за свои цели огромните богатства. Така че формирането на научния мироглед означава овладяване както на основите на марксистко-ленинската теория, така и на основите на природните науки. Само в единство, в неразривна взаимна връзка марксизмът-ленинизмът и природознанието дават научна система на възгледите за действителността.

Формирането на научния мироглед в хода на комунистическото строителство е закономерен процес, който се извършва върху основата на създаването на материално-техническата база на комунизма, на формирането на комунистически обществени отношения. То се осъществява от цяла система идеологически организации и учебни заведения (общообразователното, средното и висшето специално училище, системата на партийна просвета, народните университети на културата и т. н.).

Атеистично
възпитание

Съществена черта на научния мироглед е атеизмът — непримиримостта към разните видове религиозни предразсъдъци и вярвания. Ето защо формирането у всички членове на обществото на научен, комунистически мироглед е неразривно свързано с атеистичното възпитание на личността.

Съветският съюз е първата в света страна с масов атеизъм: повечето му граждани завинаги се освободиха от религиозния опиум. Но религията в нашето

общество още съществува, тя държи в своите мрежи известна част от гражданите, а към това никак не бива да се отнасяме равнодушно.

Понякога още се среща мнението, че религията е безвредна и че с течение на времето тя сама ще изчезне. Но вредата от религията е огромна. Вярата в бог, в задгробен живот отвлича вярващите от решаването на насъщните земни проблеми, пречи им да участвуват активно в живота на обществото, парализира волята им, лишава ги от перспективи. Религиозните обреди — пости, кръщавки, причастия, умиване, различните суеверия, знахарството и т. н., причиняват голяма вреда на здравето на вярващите. Религиозният морал с неговата проповед за непротивене притъпява у вярващите класовия усет, чувството за бдителност. Да не говорим, че като се кланя на бога, вярващият чисто и просто ограбва себе си, обеднява своя живот! Затворил се в тесния мънищък свят на вярата, обградил се от света с религиозните забрани, той отминава радостите в живота, отминава кипящите човешки страсти, великите постижения на съвременната култура.

Освен това вярата съвсем не е частна работа на вярващия, защото той живее не на някакъв необитаем остров, а сред съветски хора, и като общува с тях, волно или неволно става разсадник на религиозни предразсъдъци. Особено опасно е въздействието на вярващия върху децата. Да накараш детето да вярва не е мъчна работа, но да му върнеш отново душевното спокойствие, радостта от земното битие, да го освободиш от лепкавите мрежи на религията е много по-трудно.

В отношението към религията се наблюдава и друга крайност: какво толкова ще се церемоним с църквата и поповете, да свалим кръстовете от божите храмове, да ги превърнем в клубове или най-малкото в хранилища на зеленчуци — и край на религиозните вярвания. Обаче такива методи могат само да оскърбят вярващите, да ги озлобят, но съвсем няма да изкоренят тяхната вяра. Освен това не бива да забравяме, че Конституцията на СССР гарантира на гражданите свобода на съвестта и че не е позволено да се нарушават съветските закони.

Закономерният процес на приближаване на съветското общество към комунизма е *обективна основа*

за преодоляване на религиозните отживелици. Самият живот, практиката на нашето строителство, огромните постижения и грандиозните планове, животворният творчески дух, успехите на науката, техниката и културата нерядко карат вярващия да се събуди от кошмарния религиозен сън. Затова привличането на трудещите се към активно участие в икономическото и културното строителство, към управление на държавата е основното средство за преодоляване на религиозните отживелици.

Същевременно обективният процес на изграждането на комунизма не ще доведе автоматично до изкореняване на религиозните вярвания. За постигането на тази цел е необходимо *образцово организирано атеистично възпитание в семейството, училището, трудовите колективи, необходима е системна научно-атеистична пропаганда.*

Съдържание на атеистичното възпитание, негова цел е разпространяването на научните, материалистическите знания сред масите и освобождаването на вярващите от влиянието на всякаква религия, от всякакви суеверия и предразсъдъци. Дълбока научност и аргументираност, популярност и достъпност, системност и организираност — такива са основните особености на научно-атеистичната пропаганда.

Трудната задача за атеистично възпитание е задача не само на специалистите-атеисти. Тя може да бъде решена успешно само със съвместните усилия на семейството и училището, на партийните и държавните организации, на цялата съветска общественост.

**Борбата
с буржоазната
идеология**

Създаването на научен мироглед, както и комунистическото възпитание изобщо, непременно предполага борба с буржоазната идеология.

Като претърпя жестоки поражения в политическите, включително и въоръжените, сражения, понасяйки поражение след поражение в икономическото съревнование със социализма, империализмът залага сега главно на борбата в областта на идеологията, води бясно настъпление срещу идеологическите позиции на социализма. Да защити капиталистическия строй, да разхубави фасадата на неговата остаряла сграда, да задържи трудещите се маси в плен на буржоазните идеи и

същевременно да опорочи социалистическия строй, да опровергае марксизма-ленинизма, да предизвика недоверие в идеите на комунизма, в политиката на социалистическите страни — такива са задачите на идеологическото настъпление на империалистическата буржоазия.

Теоретиците на империализма полагат максимум усилия, за да обновят остарялото си идеологическо оръжие, да замаскират някак, да прикрият липсата на идеи у империалистическата буржоазия, които биха могли да привлекат народните маси и с това да отслабят влиянието на комунистическите идеи върху тях. Днес не са чак толкова много хората, които вярват на приказките за „народен капитализъм“, за „държава на всеобщото благосъстояние“, какъвто бил съвременният капитализъм. Ето защо на бял свят се появяват нови концепции, най-важната от които е буржоазната теория за „единното индустриално общество“. Според тази теория капитализмът сега бил изчезнал, бил сменен от „индустриалното общество“, в което нямало класови противоречия и закономерностите на което се определяли само от прогреса на техниката, но съвсем не и от характера на обществените отношения, от формите на собственост. А всъщност прогресът на техниката, нейното използване, степента на нейното служене на хората се определят, както видяхме, от характера на социалния строй и затова прогресът на техниката в условията на капитализма е източник на нови свръхпечалби за шепата монополности, източник на бедствия за милионите трудеши се.

Политиците и теоретиците на империализма виждат главната си задача в това, да пренесат идеологическата борба непосредствено в геригорията на СССР и социалистическите страни, да въздействуват върху съзнанието на съветските хора, да внедрят в него чужди на нашия строй, на нашия начин на живот идеи и принципи, използвайки за тази цел най-изостаналата част на съветското общество. Особени надежди те възлагат на съществуващите в социалистическите страни отживелици на миналото — националистическите и религиозните предразсъдъци, индивидуализма и жаждата за трупане на богатства. Като се стремят да съживят тези отживелици, те се опитват да използват някои сла-

бости, присъщи още на част от съветските хора, като например стремежа към разкош, прекомерното тщеславие, долната завист, користолюбието, преклонението пред парите, вещите и т. н.

Ето защо комунистическото възпитание на трудещите се непременно предполага *непримирима борба с идеологията на реакционния империализъм*. Всяко омаловажаване на борбата с буржоазната идеология означава отслабване на позицията на социалистическата идеология и непоправимо наврежда на комунистическото строителство, на формирането на новия човек.

Тазн борба е толкова по-необходима, защото сега се разшири мрежата на каналите за проникване на буржоазната идеология в нашето общество. Милионите радиоприемници, по които съветските хора могат да слушат ден и нощ предаваните от буржоазните радиостанции пропагандни материали, пълни със зловни клевети срещу социализма, и разни сплетни и тъпко замаскирани лъжи за нашата действителност и възхваляване на буржоазния строй, на буржоазния начин на живот. Стотиците хиляди туристи от буржоазните страни, десетките филми, при избора на които ние далеч не винаги сме взискателни, книгите и пиесите със съмнително съдържание — всичко това, разбира се, се отразява отрицателно върху миросгледа на известна, недостатъчно компетентна по въпросите на теорията част от съветските граждани, особено от младежта.

Комунистическата партия смята за своя задача да води борба против буржоазната идеология, да освобождава народните маси от влиянието на всички видове и форми на буржоазните идеи, навици и нрави, да разпространява сред масите напредничавите идеи на марксизма-ленинизма, идеите на научния комунизъм.

4. Трудовото възпитание

Сърцевина
на комунистическото
възпитание

Овладеяването на комунистическия, научния миросглед означава не само да се знаят законите на развитието на действителността, но и да могат да се използват тези закони за практическото преобразование на природата и обществото, за осигуряването на непрекъс-

нат обществен прогрес. А преобразованието на действителността, изграждането на новото, комунистическо общество са възможни само в процеса на градивната трудова дейност на човека, само в процеса на *утвърждаването на комунистическия труд* и затова трудовото възпитание, възпитаването на комунистическо отношение към труда, е най-важната съставна част във формирането на новия човек. Нещо повече, трудовото възпитание е основата, *сърцевината на комунистическото възпитание*, тъй като в труда се развиват всички интелектуални, нравствени и естетически качества на човека. Без творческия труд е невъзможен както прогресът в производството, техниката и културата, така и развитието на самия човек. „Подготовката на човека за трудова дейност, възпитаването на любов и уважение към труда... — се казва в резолюцията на XXII конгрес на КПСС — е същината, сърцевината на цялата работа по комунистическото възпитание.“

Възпитаването на уважение към всеки полезен труд — главното в трудовото възпитание

Главното в трудовото възпитание е *възпитаването на уважение към всеки вид общественополезен труд, както физически, така и умствен*, преодоляването на аристократично-пренебрежителното отношение към физическия труд, както и на еснафското отношение към умствения труд като към някакво леко, безполезно занятие. Съчетаване на умствения и физическия труд в производствената дейност на хората — такава е генералната линия на партията в преобразяването на характера на труда, във възпитаването на комунистическо отношение към труда, във формирането на новия човек.

В съветската страна се заличават различията между хората на умствения и физическия труд, но, за съжаление, понякога все още се срещат представите, че умственият труд е чист, бял, лек труд, а физическият труд — неблагоприятен, черен труд, някакъв втори сорт труд. При това се забравя, че и единият, и другият труд не са еднородни. Трудът на секретаря, който свързва по телефона хората с началника, регулира потока от посетители при него, видите ли, бил умствен труд, а трудът на работника при една извънредно сложна машина бил чисто физически труд.

Ние говорим много за атомния век, понякога пре-много наблягаме на бъдещото производство, в което предназначението на човека щяло да бъде да натиска копчетата. Но добре е известно, че никакъв автомат не ще може да замени професиите, в които намира израз топлината на човешката душа, доброто му сърце, сърдечността и вниманието, тънкият му художествен вкус. Можем ли например да си представим поне за минута робот при леглото на някой болен, изпълняващ ролята на медицинска сестра или на болногледачка? Разбира се, човек ще се избави от тежкия, изтощителен труд, и това ще стане в недалечното бъдеще. Но това няма да стане нито днес, нито утре. Не бива да чакаме собственото си копче при автомата, а да работим настойчиво, творчески там, където ни е поставило обществото.

Социализмът избави труда на личността от дисциплината на глада, направи го свободен, творчески труд. Пред човека са открити широки пътища, най-разнообразни възможности. Тези пътища са толкова много, тези възможности са толкова големи, че понякога свят му се завива на човека. Това особено важи за младежта, която още не познава живота, която е възторжена и енергична. Защо обществото да не помогне на човека, особено на един младеж, при избирането на трудовия му път, съобразявайки се с личните му качества и заложиби? Не може да се каже, че това сега не се върши. За това се стараят семейството, за това се грижат училището и трудовият колектив. Но често тази работа се върши изобщо, без строг индивидуален подход, без да се държи сметка за възможностите на човека.

Много фактори влияят върху избора на професията: и трудовите условия, и размерите на работната заплата, и популярността на професията, и нейната важност, и собствената склонност, и съветите на други хора. Обществото създава обществено мнение за професиите: то умее да привлича вниманието към онези от тях, които са най-важни на даден етап от неговото развитие. Но волно или неволно обществото понякога забравя да възпитава любов към скромните, обикновените, но все пак твърде важни и необходими професии.

Ние говорим много и с основание за космонавтите, учените, конструкторите, артистите, администраторите,

награждаваме ги с ордени при всяка кръгла годишна, отпечатваме портретите им, даваме им много пари, но понякога забравяме, че всичко, което са постигнали, те дължат преди всичко на обикновения трудов човек: на работника в производството, на селянина, който отглежда житото.

Труд рабочего,
хлеб крестьян —
на этих двух осях
катится время на всех скоростях,
и сгущается
жизнь вся¹.

(В. Маяковский)

До неотдавна в немилост у мнозина пропагандисти и възпитатели бяха и голяма група професии, свързани с обслужването на населението.

Комунистическата партия направи много важна стъпка, като обърна вниманието на обществеността върху сферата на обслужването, и това вече дава положителни резултати. И областта на обслужването трябва да има и вече има свои таланти: законодатели на модите и на добрия вкус, майстори на прическата и на елегантния костюм. Радост и добро настроение носят на хората представителите на областта на битовото обслужване.

В края на краищата въпросът не е в самите професии, а в отношението към груда, към професията, към професионалното майсторство. Ето защо във възпитанието, особено на младото поколение, е необходимо да се обърща внимание не толкова на това, *какво* да стане човек, колкото на това, *какъв* да стане.

Можеш да си и дипломиран инженер, но да си негоден инженер. Ясно е, че по-добре е да бъдеш добър работник, отколкото лош инженер.

Във всяка професия има добри и лоши работници. Ето защо за възпитаването на уважение към една или друга професия, нужна и полезна на обществото, трябва да се говори не за професията изобщо, а за най-добрите работници, за хората на тази професия. Може би няма професия, която да не крие възможности за творчество, размишления и усъвършенствуване. От-

¹ (Трудът на работника, хлябът на селяните — на тези две осн се върти времето с всички скоросни и целият живот се върти.)

тук и задачата — не просто да обучим човека на една или друга професия — това не е трудна работа, а да се стремим той да овладее до съвършенство тази професия, да стане творец в избраната област, да работи задълбочено.

Възпитаване на уважение към мисленето, към ония, както отбелязва един читател на „Комсомольская правда“, 15 милиарда неврони, „които жадуват за работа“ — това е то уважение към своята професия, утвърждаване на безграничността на професионалното и общото усъвършенствуване. Да се твори, да се мисли може и трябва почти навсякъде, във всяка, голяма и малка, работа: за добрия, за мислещия работник например стругът значи не по-малко от уреда за учения или партитурата за диригента.

Дълбокото изучаване на всяка професия, анализът на нейните потенци, пътища и перспективи — тази е най-важната необходимост. Това ще помогне не само да се избавим по-скоро от неперспективните, нетворческите професии, но и да разкрием творческите възможности, които се крият в една или друга професия и които далеч още не са изчерпани. Само така можем да привлечем хората към една или друга нужна на обществото професия, да получим задоволство от своя труд.

Разбира се, всяка професия има своя стандарт — кръг от съответни задължения. Но колко често фетишизираме този стандарт и едва ли не считаме за чудак оня, който гори в постоянно, творческо дирене. Не ще и дума, тези хора причиняват известно безпокойство на околните, на ръководството. На едни това се харесва, на други, свикнали със спокойния си живот, не се харесва. Именно на равнодушието на тези привърженици на спокойствието се натъква понякога творческото търсене. Поради това новаторът понякога изразходва огромна енергия, за да пробие тази стена на равнодушието, да прокара своето ново откритие, да го постави в служба на хората. Да събаряме тази стена на равнодушието навсякъде и всякога, да дадем път на новаторите и творците — такава е едно от важните условия за възпитаване на творческо, комунистическо отношение към труда.

5. Нравственото възпитание¹

Възпитаването на комунистическа нравственост (морал) е процес, в който трудещите се си изясняват същността на комунистическия морал, неговите основни изисквания и принципи, а главното — процес, в който се формира отговарящо на тези принципи *поведение на човека*, формират се *негови привички и нрави, чертите на неговия характер*. Нравственото възпитание е важна съставна част на комунистическото възпитание. *Утвърждаването* на принципите на комунистическия морал, доброволното спазване на правилата на комунистическия съвместен живот са една от важните задачи за формирането на новия човек. Преди да говорим за възпитаването на комунистически морал, необходимо е да изясним какво представлява той, какви са неговите принципи и изисквания.

Комунистическият морал . Комунистическият морал е справедлив, благороден морал, изразяващ интересите и идеалите не на група експлоататори, а на огромната част от хората — на цялото трудещо се човечество. Този морал не възникна на празно място: той наследни най-добрите постижения на нравствения прогрес на човечеството.

Той възприе *обикновените общочовешки норми на нравственост*, които хората са изработвали в борбата срещу нравствените пороци и които векове наред са преминавали от поколение на поколение. Открай време се е считало например за нравствено да се поддържа общественият ред, да се защитава животът и здравето на хората от насилници и нарушители на общественото спокойствие, да се уважават по-възрастните и да се оказва внимание на жената, да се помага на болните или пострадалите от стихийни бедствия и т. н. Без тези елементарни норми на морал обществото не би могло нито да съществува, нито пък особено да се развива: то по нищо не би се различавало тогава от животинското стадо.

Тези елементарни норми на човешкия съвместен живот при капитализма безсрамно се потъпкваха, обезобразяваха и приспособяваха от експлоататорите към

¹ В раздела са използвани материали на Д. А. Кикиадзе.

собствените им интереси. В условията на социализма тези норми са правило за поведение на мнозинството от хората, а при комунизма ще се превърнат във всекидневен навик на всеки член на обществото. „Комунизмът превръща обикновените норми на нравственост и справедливост, се казва в програмата на КПСС — които при господството на експлоататорите се изопачаваха или безсрамно се погазваха, в нерушими жизнени правила както в отношенията между отделните лица, така и в отношенията между народите.“

Комунистическият морал възприе и благородните черти от характера и поведението на трудещите се, които черти се формираха в труда, в борбата им срещу експлоататорите — любов към труда и нетърпимост към лентяите и готовановците, братска солидарност и взаимна помощ, прямота и честност, сила на волята и мъжество. И не само ги възприе, но ги и обогати, издигна ги на ново стъпало, придаде им друго социално съдържание.

По своето класово съдържание комунистическият морал е морал на най-прогресивната съвременна революционна класа — *работническата класа*. Той възникна още в недра на капиталистическото общество: в основата на неговото възникване лежи потребността на работническата класа от определени норми и правила на поведение, продиктувани от нейната борба против капитализма, от борбата ѝ за социализъм и обществен прогрес.

Зародил се при капитализма като израз на протест на пролетарната против експлоатацията и неравенството, като израз на стремението му да утвърди правила на човешкия съвместен живот, базиращи се върху отношенията на дружба и другарство, сътрудничество и взаимна помощ между свободни от експлоатация хора, комунистическият морал става господстващ с унищожението на капитализма и възтържествуването на новото, социалистическото общество. А с победата на комунизма по цялата земя, когато хората завинаги ще се освободят от експлоатацията и ще се избавят от етическия баласт на миналото, той ще стане един и единствен, в пълния смисъл на думата общочовешки морал.

Комунистическият морал е най-прогресивният мо-

рал, най-високото постижение на етическата мисъл на човечеството. И това е така, защото той е подчинен на интересите на класовата борба на пролетариата — най-прогресивната класа, подчинен е и на интересите на борбата за възтържествуването на най-прогресивното общество на земята. Комунистическият морал следователно изразява обективната закономерност на историческия прогрес, историческата необходимост от движение на човечеството към новото, комунистическото бъдеще.

Основни принципи
на морала
на строителя
на комунизма

Комунистическата нравственост намери израз в *моралния кодекс на строителя на комунизма*, формулиран в програмата на нашата партия. Моралният кодекс не е нищо друго освен сбор от основните принципи, от които трябва да се ръководи човек, изграждащ новото, комунистическото общество.

Комунистическият морал е подчинен на интересите на *класовата борба на пролетариата*; негово съдържание и негова цел е борбата за укрепване и завършване на комунизма. От гледна точка на комунистическия морал нравствено е онова поведение на човека, което допринася за движението на обществото към комунизма; а онова, което пречи на това движение, е безнравствено, аморално. Следователно борбата за новото общество е не само основна цел на комунистическия морал, но и *критерий* за нравствената оценка, при това критерий *научен*, обективен, тъй като той изразява обективната тенденция на развитието на човечеството. Научността на комунистическия морал се проявява още и в това, че негова теоретическа основа е марксизмът-ленинизмът, единствено научният мироглед.

Като разкрива съдържанието на комунистическата нравственост и обобщава постиженията на етническият прогрес на човечеството и особено най-добрите черти на поведението на хората в процеса на изграждането на социализма и комунизма, моралният кодекс съдържа следните основни нравствени принципи:

верност към комунизма, любов към социалистическата родина, към страните на социализма;

добросъвестен труд за благо на обществото; който не работи, не трябва да яде;

грижи на всекиго за запазване и умножаване на общественото богатство;

високо съзнание за обществен дълг, нетърпимост към нарушенията на обществените интереси;

колективизъм и другарска взаимна помощ: един за всички, всички за един;

хуманни отношения и взаимно уважение между хората: човек за човека е приятел, другар и брат;

честност и правдивост, нравствена чистота, простота и скромност в обществения и личния живот;

взаимно уважение в семейството, грижи за възпитанието на децата;

непримиримост към несправедливостта, тушеядството, нечестността, кариеризма, користолюбието;

дружба и братство между всички народи на СССР, нетърпимост към националната и расовата неприязън;

непримиримост към враговете на комунизма, мира и свободата на народите;

братска солидарност с трудещите се от всички страни, с всички народи.

Разбира се, различните принципи на моралния кодекс нямат еднакво значение в живота и развитието на обществото, в поведението на отделния човек. Най-важни от тях са предаността към комунизма и непримиримостта към неговите врагове, комунистическото отношение към труда и обществената собственост, честността и правдивостта, колективизмът и хуманността, социалистическият патриотизъм, готовността самоотвержено да се защитават завоеванията на социализма и интернационализма. Именно тези главни принципи определят преди всичко нормите, правилата за поведение на хората в обществото, техните представи за добро и зло, за чест и безчестие, за справедливост и несправедливост.

**Възпитаване
на съветски
патриотизъм
и пролетарски
интернационализъм**

Патриотичното чувство, т. е. *любовта към родината* има *исторически* характер и се изменя с изменението на класовата природа на обществото. Истински носители на патриотизма са трудещите се класи, които винаги са били и си остават защитници на интересите на родината, привърженици на нейната неза-

висимост. Защото загубването на независимостта означава потискане на трудещите се не само от „собствените“ им, но и от чуждестранните експлоататори, с което естествено те никак не могат да се примирят. Характерно е, че трудещите се съчетават любовта си към родината с омразата към експлоататорските класи. Стремех да се освободят от експлоатацията, да имат свое собствено отечество — такава е основната черта на патриотизма на трудещите се в условията на класово-антагонистичното общество.

Що се отнася до експлоататорските класи, по-специално до буржоазията, те нямат нищо против да блеснат с патриотични лозунги, но техният патриотизъм често пъти е външен, мним патриотизъм. Те използват патриотизма, за да отвлекат трудещите се от класовата борба и спекулирайки с патриотичните им чувства, да ги направят съучастници в осъществяването на своите завоевателски цели. А когато работата опрече до печалбите, пише В. И. Ленин, „буржоазията продава родината и влиза в търгашески сделки против своя народ с каквито щете чужденци“.¹

Нашата родина има богати патриотични традиции, които са се създали в многовековната борба с чуждестранните поробители. Като наследил най-добрите патриотични традиции на миналото, *съветският социалистически патриотизъм* ги обогатява със завоеванията на революцията, със завоеванията на социализма. Революцията и социализмът дадоха на трудещите се истински свободно отечество; ето защо в съветския патриотизъм любовта към родината — към руската земя, органически се слива с любовта към социалистическия, съветския строй.

Важна особеност на съветския патриотизъм е, че в него националната гордост, любовта към националната култура, към традициите и езика органически се съчетава с любовта и предаността към многонационалната държава — Съюза на съветските социалистически републики. Разбира се, на русина е мила неговата Русия, с нейните безкрайни простори, пълноводни реки, с нейния народ; на грузинеца повече му харесва неговата република — люлка на една от най-старите цивили-

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 28, стр. 10.

лизации, с нейните планини, бурни рекички и топло море; украинешът без съмнение предпочита степните простори на Украйна и т. н. Но и на русина, и на грузинеца, и на украинеца, и на представителите на десетките други народи на нашата страна най-скъпи, най-близки са интересите на съветската родина, нейното светло настояще и още по-щастливо бъдеще. Именно затова всички те, ръка за ръка, заедно отбиваха нашествието на четиринайсетте империалистически държави и на вътрешната реакция през годините на гражданската война, заедно градиха гигантите на първите пелетки, като създаваха икономическата мощ на страната, заедно се сражаваха героїски против германофашистките орди през великата Отечествена война.

Тук обаче стигаме до още една важна особеност на съветския патриотизъм — до неговата неразривна връзка с *пролетарския интернационализъм*. Съветският патриотизъм е чужд на националните и расовите предрасъдъци, на буржасния национализъм и великодържавния шовинизъм. В него любовта към социалистическата родина е неразривно свързана с любовта към всички социалистически страни, с уважението към другите големи и малки народи, с чувството на братска класова солидарност с работническата класа и трудещите се в другите страни. „Като възпитава любов у съветския народ към отечеството си — се казва в програмата на КПСС, — партията изхожда от това, че с образуването на световната социалистическа система патриотизмът на гражданите на социалистическото общество се въплъщава в предаността и верността към родината, към цялата общност на социалистическите страни. Социалистическият патриотизъм и социалистическият интернационализъм органически включват пролетарската солидарност с работническата класа, с трудещите се от всички страни.“

Основа на единството на съветския патриотизъм и пролетарския интернационализъм е служенето на тяхната единна цел — *на борбата против капитализма и утвърждаването на земята на новото, комунистическото общество*. Изграждането на комунизма в СССР, от една страна, е велик патриотичен дълг на съветския човек. Но, от друга страна, това е и много важен негов интернационален дълг, защото колкото по-успешно се из-

граждат социализмът и комунизмът в една или друга страна, толкова по-осезателен е приносът ѝ в интернационалната борба за победата на комунизма в цял свят. Ето защо интернационалното сплотяване на трудещите се от социалистическите страни, постоянното укрепване и развитие на това единство са сега извънредно важна задача.

Разрешаването на тази задача става още по-необходимо, защото в международното комунистическо движение, в социалистическата система се очертаха сериозни разногласия, които се изразиха в съживяване на националистическите и великодържавните настроения в някои комунистически партии.

Утвърждаването на принципите на съветския патриотизъм и интернационализма в съзнанието на хората не става от само себе си, а изисква всекидневно възпитаване и самовъзпитаване, непримирима борба срещу *космополитизма* — равнодушието към родината, към историята, традициите и националната ѝ култура, както и срещу национализма — проповядването на национална изключителност, култивирането на пренебрежение и особено на омрза към другите народи.

При социализма не съществуват нито икономически, нито класови корени на национализма, обаче отделни негови прояви още не са изживени. Това намира израз в разкрсяването и идеализирането на миналото на една или друга нация, в замазването на социалните противоречия в историята на народите, в противопоставянето местните интереси на общодържавните интереси, в наличното на тенденция към национална изолация и изключителност, на отживели времето си нрави и обичаи.

В процеса на построяването на комунизма върху основата на по-нататъшния разцвет и сближение на нациите, на тяхното все по-разширяващо се икономическо, политическо и културно общуване, на съвместния труд за благо на социалистическата родина, в резултат от въздействието на социалистическата действителност и възпитателната работа на партията и държавата тези отживелици постепенно се преодоляват и всеки член на обществото се прониква с дълбоко съзнание за своя интернационален дълг.

За да се възпита любов към родината, необходимо

е всеки съветски човек добре да познава нейната природа, нейната история и нейната култура, традициите на своя народ, неговите трудови и бойни подвизи. Упорит и настойчив труд, постоянно учение, общуване със съотечествениците, съвместно решаване на стоящите пред страната задачи — такъв е главният път за възпитаване на съветски патриотизъм. Възпитаването на патриотизъм е възпитаване на чувство за дълг към родината, на стремеж, необходимост с всички сили да съдействуваме за нейния успех, да даваме своя принос според силите си за укрепването на нейното икономическо и военно могъщество. Това е възпитаване на съзнание за превъзходството на социализма над капитализма, съзнание за неограничените възможности на новия строй.

Сега във връзка със заплахата от нова световна война от страна на империалистическата реакция голямо значение придобива *военно-патриотичното възпитание* — възпитаване на любов към Съветската армия и Съветския флот, уважение към почетната професия на война, който трябва да осигури мирния труд на съветските хора, да опази великите завоевания на социализма от посегателствата на неговите врагове, готовността му да защитава съветската родина и социалистическите страни с оръжие в ръка, да отдаде на родината всичките си сили, а ако стане нужда, и живота си. Нашата страна, която векове е водила борба против чуждестранните поробители, има богати военно-патриотични традиции. Да пазим тези традиции, да ги развиваме, да възпитаваме с тях младото съветско поколение — е важна задача на комунистическото възпитание.

Отживелиците
на капитализма
и пътищата
за тяхното
преодоляване

В резултат от победата на социализма и от огромната възпитателна работа на партията принципите на комунистическата нравственост влязоха здраво в живота на повечето от членовете на обществото.

Но в съзнанието на известна част от съветските хора все още се срещат отживелици на капитализма. Сред тях има и лентяи, които избягват общественото полезна труд и водят паразитен начин на живот; има и алчни за богатство, егоисти и бюрократи, които пренебрегват обществените интереси и поставят над всичко собстве-

ното си „аз“; има и прахосници на народния имот, нарушители на трудовата дисциплина и обществения ред:

Прието е наличието на антиобществени възгледи и постъпки да се обяснява с това, че социализмът възниква от капитализма който носи в новото общество своите традиции и привички; а тъй като съзнанието в своето развитие обикновено изостава от битието, естествено е, че традициите и привичките на старото доста дълго се срещат в съзнанието и делата на хората от новото общество. Те се обясняват и с влиянието на буржоазната идеология, която с всички средства се опитва да въздействува върху съзнанието на съветските хора, да съживи в него буржоазните нрави и предразсъдъци, да култивира сред тях потребителски, утилитарни възгледи за живота и стандартите на буржоазния свят.

Всичко това, разбира се, е правилно. Същевременно не можем да признаем за правилно обяснението на аморалните явления в нашето общество само с влиянието на капитализма. Подобно обяснение волно или неволно ни обезоръжава в борбата с антиобществените явления. Ето защо при анализа на антиобществените мисли и постъпки не бива да се ограничаваме само с влиянието на капитализма, а трябва да изследваме всестранно цялата съвкупност от причините за тяхното съществуване. Само в такъв случай може да намерим ефикасни пътища за тяхното преодоляване.

Едва ли можем да се съмняваме, че наред с отживелиците в нравствения живот на хората, както сполучливо отбелязва писателят А. Медински, ние имаме и собствени „отживелици“, коренът на които е в незрелостта до известна степен на икономиката на социализма, в извращаването и нарушаването на законите на общественото развитие, в недостатъците в организацията на труда, почивката и бита на хората и т. н. Нима не води до нарушения или престъпления например отслабването тук и там на контрола върху размера на труда и потреблението? Далеч не последна роля тук играят и недостатъците във възпитателната работа, във възпитаването на младото поколение, поспециално в семейството и училището. Не винаги още нарушаването на съветските закони и норми на нравствеността се осъждат от широката общественост, без

което е невъзможна успешната борба с назадничавите възгледи и постъпки.

Отживелиците на капитализма пречат сериозно на комунистическото строителство. Хората, заразени с тези отживелици, нарушават нормалния труд и почивката на съветските хора, посягат върху собствеността на народа и на отделни граждани, внасят раздор в семейния живот и т. н. А при гсвá отживелиците на миналото са необикновено трайни, те не отмират от само себе си и тегнат над умовете на хората още дълго време след като изчезнат породилите ги социални условия. Ето защо комунистическата партия гледа на борбата с отживелиците на миналото, с проявите на буржоазния морал, с остатъците на частнособственическата психика като на съставна част от работата по комунистическо възпитание.

„Необходимо е — се казва в резолюцията на XXIII конгрес на КПСС — да се води последователна борба против аполитичността, частнособственическите отживелици и еснафските настроения, против проявите на nihilистично отношение към идеалите и завоеванията на социализма.“

Нерядко се чуват гласове да се засилят репресивните мерки спрямо нарушителите на нормите на комунистическия морал. Разбира се, принудителните мерки са необходими, особено към злостните нарушители на обществения ред, обаче само с принудителни мерки не може да се реши задачата. Главното тук е точният анализ на причините за едно или друго отрицателно явление, премахването на тези причини, целенасочената, системна възпитателна работа. Решаващо средство за преодоляване на отживелиците на миналото са *градивният труд, активното участие на всички членове на обществото в изграждането на комунизма, както и упоритата просвета, постоянното повишаване на общообразователното и културното равнище.*

В преодоляването на отживелиците на миналото голяма роля играе съветската общественост: партийните, комсомолските и профсъюзните организации, всеки съветски човек. Въздействието на общественото мнение, критиката и самокритиката, приятелското осъждане на антиобществените постъпки постепенно стават главни

средства за изкореняване на проявите на буржоазните възгледи, нрави и обичаи.

Когаго се борим с отживелиците на миналото, трябва постоянно да имаме предвид, че човешките отношения са твърде сложни и многообразни. Макар в социалистическото общество тези отношения по същността си да са отношения на единство, това единство не изключва противоречията. Понякога отношенията на хората придобиват драматичен и дори трагичен характер и при това те имат напълно ясни причини: недостатъци от материален характер, любов и омраза, равнодушие и грубост, лична скръб и битови неуредици, а понякога и съзнание за собствено несъвършенство. Да имаме предвид сложността на човешките отношения, многообразието на човешките характери и съдби, настоятелно да изкореняваме всичко, което е остаряло, което пречи на човека да расте, да се развива, да се движи напред, което пречи за проявяване на творчеството и инициативата на хората, да воюваме за истината и справедливостта, против нечестността и злото, да намираме в човека доброто начало, да търсим пътища към неговото сърце, към чувствуватата и душата му, ако щете, това е именно да възпитаваме комунистическа нравственост. Като помагаме на човека да се освободи от лошото и нищожното, трябва да му предложим в замяна нещо хубаво, добро, полезно. Въпросът в края на краищата е не безкрайно да поучаваме човека: не лентяйствувай, не пиянствувай, не хулиганствувай и т. н., а да му дадем време, възможности и работа по сърце.

Изкореняването на отживелиците на миналото е неразривно свързано с изкореняването на еснафството. Но трябва да имаме предвид, че еснафството се проявява не в тесните панталони и „шотландската“ брада, не в свръхмодерната прическа или увлечението по туиста, както понякога още си мислим, а в неверието в човека, в недобрата представа за него, в подозрителността към хората, в стремежа да се затвориш в мъничкия свят на своите житейски грижи, в забравянето на красотата и величието на нашия човек, на нашето общество.

Възпитаването на комунистическа нравственост е неразривно свързано с решаването на задачите по из-

граждането на комунизма. Именно в процеса на активното участие в него, в процеса на развитието на комунистическите начала в икономическия и политическия живот, под въздействието на цялата система за възпитателна работа се формира висока нравственост. При изграждането на комунистическите форми на обществено устройство все по-силно се утвърждава комунистическата убеденост и идейност в труда и живота, във взаимоотношенията на хората се извършва постелен процес на *превърщане идейните убеждения в привични норми на комунистическия съвместен живот.*

**Нравственост
и знания**

Нравственост и знания... Тяхната безспорна връзка е била открита още от буржоазната етическа мисъл. Но тя не успя да отговори на въпроса, какъв е характерът на тази връзка, дали всяко знание води до морално усъвършенствуване и всеки морален успех укрепва силата на интелекта. И това не е случайно, защото нерядко знанията в буржоазното общество са източник за лесна печалба, а лесната печалба и користта осакатяват моралното съзнание на хората. Следователно науката тук си остава настрана от етическото усъвършенствуване и до известна степен му прогивостои. От една страна, работническата класа в условията на капитализма в по-голямата си част няма достъп до знанията, но същевременно тя е носител на високи нравствени принципи. От друга страна, ония, които имат знания, разпространяват ги и отдават своя интелект в служба на користта и лесната печалба, са привърженици и на капиталистическия морал.

Задачата да се превърнат знанията в инструмент за морално усъвършенствуване, *да се съединят* знанията и нравствеността, да се подчинят на целите за хармонично развитие на човека е една от важните и сложни задачи на социалистическата революция. Основа за постигането на това единство е трудът, практическата дейност при изграждането на новото общество. Само трудът свързва здраво знанията и нравствеността, създава възможност да се използват научните знания за високите комунистически идеали.

Знанията служат като ориентир за поведението на човека в неговите всекидневни постъпки и работа; същевременно високите принципи на комунистическата

нравственост изискват да се придобиват такива именно знания, които спомагат за прогреса на човечеството, а главно учат трудещите се правилно да ги използват в интерес, а не във вреда на човека. Именно в това се проявява единството между знанието и нравствеността.

Подвигът, стремежът да се направи всичко за възтържествуването на новото дело все повече стават всекидневие на съветските хора. Чудесните подвизи на космонавтите, които овладяват незнайните космически пространства, подвизите на първооткривателите на природни богатства, подвизите на строителите и учениците — творци на нова техника, на работниците и селяните, владеещи тази техника, са високо нравствени.

Естествено, за извършването на тези подвизи са нужни дълбоки и всестрани знания. Но само знанията не са достатъчни, защото подвигът е практика, той е труд, който предполага не само знания, но и умение да се използват тези знания. Подвигът е чудесна сплав на труд, знания и нравственост.

Има хора, които изобщо считат, че всякакви разсъждения за единство на знанията и нравствеността са неоснователни. Всъщност, разсъждават тези хора, има ли научно обоснован критерий за нравствеността на една или друга постъпка? „Нима има уред — пише в писмо до в. „Комсомольская правда“ инженер С., — който може да измери ценността на човешката постъпка, да претегли добро ли е тя или зло. И оттук прави извода: „Моралът, сравнен с науката, не е нищо повече от беден роднина, лишен от миналото си могъщество и достойнство.“

Разбира се, прогресът в морала външно може и да не е толкова очевиден и ефективен, както прогресът на науката. Но нима от това са загубили „могъществото и достойнството си“ ония прости принципи на висока нравственост, които трудовите хора са изработили през вековете в борбата с потисниците и моралните пороци? А нима социализмът, като е възприел тези прости норми на нравственост, не утвърди нови принципи на морал, които станаха основа на живота на повечето съветски хора, на тяхното могъщество и достойнство? А нима марксизмът и В. И. Ленин не формулираха оня обективен, научен критерий, който позволява „да претеглим“ човешките постъпки, да различим доброто от

злото? „В основата на комунистическата нравственост лежи борбата за закрепване и пълно осъществяване на комунизма“¹ — казва В. И. Ленин. Така, че добро е онова, ксето спомага за движението на човечеството към новото общество. Важно е да подчертаем, че В. И. Ленин свързваше неразривно възпитаването на комунистическа нравственост с обучението и образованието, той считаше комунистическата нравственост за основа на обучението и образованието. Да придобиват знания не от скука, не за собствено удоволствие, а за утвърждаване на новото общество и усъвършенствуване принципите на комунистическата нравственост — ето какво изискваше В. И. Ленин от младежта. Истинският комунист според Ленин не е само високообразован, но и високонравствен човек. „Трябва — пише В. И. Ленин — цялата работа по възпитанието, образованието и учението на днешната младеж да бъде възпитаване у нея на комунистически морал.“²

Подценявайки нравствеността, споменатият другар С. надценява знанията и особено математическите знания. „... Математиката — пише той — повече от етиката възпитава у човека честност.“ Или: „От съвременните възгледи за устройството на вселената и за природата на човека следват твърди изводи за поведението на хората...“ А всъщност добре е известно, че хора с едни и същи възгледи за вселената и природата се придържат нерядко към право противоположни нравствени принципи. И това е така, защото ефектът от въздействието на науката върху нравствеността (имаме предвид природните науки, които не оказват непосредствено влияние върху морала) зависи от *класовата принадлежност на личността, от нейния миоглед*. Именно миогледът, марксистката наука показва на човека как да използва знанията, накъде да ги насочи: към добро или зло за хората.

Надценяването на знанията в ущърб на нравствеността нанася на възпитанието сериозни вреди. Но не по-малко вредно е и подценяването на знанията при етичкското усъвършенствуване на човека, твърденнето, че ако човек е безнравствен, никакви знания не ще го

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 31, стр. 292—293.

² В. И. Ленин. Съч., т. 31, стр. 288.

направят истински човек. Приблизително така разсъждава един от героите в пиесата на А. П. Чехов „Иванов“: ако един посредствен подлец бъде приобщен към културата и науките, той ще стане гениален подлец. Разбира се, няма стадо без мършџ и в нашето съветско семейство се срещат хора, които и знанията не могат да ги оправят. Такъв човек формално е грамотен, притежава немалки познания, но се затваря в кръга на своето собствено „аз“ и не желае да види нищо наоколо освен своите знания. Този човек понякога счита за необосновани етическите изисквания към него от страна на обществото. Ако той е овладял, да речем, физиката, химията или математиката, а освен това обича и музика, театър, литература, обществото трябва да бъде доволно от тези негови познания и няма право да иска от него високи нравствени дела. А всъщност никакви знания не освобождават човека от морална отговорност.

Постигането на единство между знания и нравственост е важна задача на комунистическото възпитание.

Потребностите като фактор за поведението на човека	Да бъде възпитан човек в духа на принципите на комунистическата нравственост, значи да се създадат у него навици за поведение в обществото, които да отговарят на тези принципи.
---	--

А от какво зависи поведението на човека?

Човек е съзнателно същество и неговото поведение, неговите дела и постъпки придобиват осъзнат, целенасочен характер. Преди да действа в съзнанието си, човек създава идеалния образ на действието който, предшества практическото му поведение. Но непосредствен източник на този идеален образ, а в последна сметка и на практическото поведение на човека са неговите потребности. Осъзнатата потребност се превръща в съзнателна цел, опираща се на знанието, интереса, желанието и т. н., които непосредствено управляват поведението на човека.

Разглеждането на потребностите като основен фактор в поведението на човека съвсем не намалява значението на психическите актове. Но тези актове стават подбудителна сила на поведението само защото в тяхната основа лежи една или друга потребност. Потребностите са вътрешната, присъща на самия човек, ако

можем така да се изразим, земна основа на всички стимули на човешкото действие.

Обстоятелството, че в поведението на човека идеалните стимули играят значителна роля, съвсем не се отрича от основоположниците на марксизма. Напротив, те считат, че щом идеите овладеят масите, те се превръщат в извънредно голяма материална сила. Но идеите, теориите овладяват масите само тогава, когато изразяват техните потребности. „Теорията се осъществява в един народ винаги само дотолкова, доколкото тя е осъществяване на неговите потребности . . . Ще станат ли теоретическите потребности непосредствено практически потребности?“¹

К. Маркс и Ф. Енгелс критикуват представителите на предшествувания ги материализъм, че разглеждат идеалните мотиви в поведението на човека като последни и единствени причини за обществените събития, вместо да изследват какво се крие зад тях, какви са подбудителните сили на тези идеални подбудителни сили, че те не са стигнали до разбирането на общественно-историческата практика с оглед за задоволяване потребностите като основа на човешката дейност. „Хората — пише Ф. Енгелс — свикнали да обясняват действията си със своето мислене вместо със своите потребности (които при това наистина се отразяват в главата, стигат до съзнанието) . . .“²

Твърдението, че потребностите са много важен фактор за поведението на човека, ни най-малко не намалява определящата роля на социалната среда, особено на материалното производство в развитието на човека, включително и на неговите потребности. Именно производството, социалните условия са първопричината и крайната основа на поведението на човека. Но производството няма друг начин да въздейства върху човека, върху неговото поведение освен чрез потребностите. Производството създава материал за задоволяване на потребностите, а така също и форми за тяхното задоволяване и с това (чрез потребностите и тяхното задоволяване определя разнообразните актове на човешкото поведение, на човешката активност. Произ-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 1, стр. 408.

² К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 20, стр. 483.

водството поражда у потребителя потребности и с това стимулира (пак чрез потребностите) трудовата, политическата и духовната активност на човека, насочена към създаване на предмети — на средства за задоволяване на тези породени у него потребности.

Изхождайки от казаното, бихме могли да си представим системата от фактори, въздействащи върху поведението на човека, по следния начин: естествена и *обществена среда* (производство, класови и други социални отношения, идеология и съответстващи ѝ институти и организации, система на възпитание, култура и др.), *потребности* (материални, духовни и др.), *осъзнаване на потребностите* (във формата на интереси, желання, стремежи, цели и т. н.), *мотивация* за действие, *решение* да се действа, *действие*.

В тази система от фактори първичната, *решаващата роля* принадлежи на *обществената среда*, която е не само първоизточник на формирането на потребностите, но и условие за тяхното задоволяване. Потребностите възникват в резултат от взаимодействието между човека и средата, те са резултат от въздействието на средата върху човека. Последно звено в системата на подбудителни фактори е действието (поведението), в което се реализира решението и което отново е насочено към средата с цел да бъдат задоволени потребностите.

Всички звена на системата от фактори за поведението на човека са взаимно свързани и си взаимодействуват. Средата поражда потребностите; потребностите на свой ред — особеностите на индивидуалното съзнание във формата на определени интереси, желання, стремежи, влечения, цели и т. н. Съзнанието предизвиква мотивиране. Мотивирането — решение. След решението идва действието. А действието, *бидейки* насочено върху средата, я изменя; при това се изменя и самата личност, тъй като изменената среда поражда нови потребности; новите потребности — ново съзнание. Всяко звено на системата въздейства не само върху следващото звено, но и върху причината, която го е породила. Например съзнанието, възникнало върху основата на потребностите, само влияе върху формирането на потребностите. Потребностите посредством вече споменатите звена обуславят действието, а действието осигурява

гурява задоволяването на потребностите, което на свой ред води до нови потребности и т. н.

Когато организираме възпитаването на човека, важно е да имаме предвид цялата съвкупност от фактори за човешкото поведение в тяхната взаимна връзка, а не да се ограничаваме само с въздействието върху неговото съзнание, както нерядко се прави. Например за възпитаването на комунистическо отношение към труда не е достатъчно само да знаем, че трудът е обективна необходимост, свещено задължение, въпрос на чест и геройство и т. н. Ако това беше достатъчно, възпитаването на комунистическо отношение към труда би могло да се счита за изпълнена задача, тъй като навярно всеки съветски гражданин знае тези общи положения. Главната и крайна задача на трудовото възпитание е тъкмо в това, да се превърне трудът в навик, мотив на трудовата дейност да бъде потребността от самия труд за благо на обществото. Същото може да се каже и за крайната цел на нравственото възпитание, която се състои в това нормите на комунистическия морал, изпълнявани сега от съзнанието за дълг, а понякога и по принуда, да се изпълняват от вътрешна подбуда, т. е. изпълняването на тези норми да стане вътрешна потребност на всеки човек.

Възпитаването
на потребностите —
важно средство
за нравственото
възпитание

Тъй като потребностите са основата на човешкото поведение, формирането на разумни и здрави потребности е задължително условие за формирането на комунистическа нравственост. Това се разбира от само себе си, защото нравствеността характеризира нормите и правилата за поведение на хората в обществото, тяхното отношение един към друг, към колектива, обществото и т. н.

Възпитаването на потребностите не е някакъв еднократен акт, а сложен и продължителен процес, обхващащ буквално целия живот на човека: от раждането до смъртта му, тъй като с растенето, с развитието на човека се изменя мястото му в обществото, изменят се целите и стремежите му, което е немислимо без формирането на съответни потребности, без коригирането им, без отказ от едни и придобиване на други потребности.

Основа на нравственото възпитание е формирането не на всякакви, а само на разумни и здрави потребности, върху основата на които само е възможно поведение, отговарящо на високите принципи на комунистическата нравственост.

Тъй като потребностите се пораждаат чрез предмета, явлението (материално или духовно), а също и чрез формите на човешкото общуване и човешката дейност, важно е да се създават такива предмети, да се възвличат хората в такива форми на дейност, които да възпитават у тях ония потребности и интереси, които отговарят на високите комунистически идеали. Да се предоставят на разположение на човека съответните материални ценности, както и предмети на духовното производство — такова е задължителното условие за формирането на потребностите. При това важно е всеки да се научи не само рационално да използва обществените ценности, но и да създава, да твори тези ценности, т. е. да участва напълно според силите и възможностите си в общественополезния труд.

Социалистическото общество води и занаяпред ще води борба с разхитителите на народната собственост с ония, които не съизмерват своите потребности със собствения си принос в общественото богатство, които се стремят да задоволяват потребностите си за сметка на обществото или околните. Оня, който не се труди, няма право да задоволява нуждите си.

В процеса на възпитаването на потребността от труд, която е основата за задоволяване на всички други потребности, последните придобиват необикновена нравствена висота, която единствена е способна да усъвършенствува всички физически и духовни качества на човека. Най-дълбокият смисъл на цялата възпитателна работа, писа А. С. Макаренко, се състои в „подбора и възпитаването на човешките потребности, в довеждането им до оная нравствена висота, която е възможна само в безкласовото общество и която единствено може да подтиква човека към борба за по-нататъшно усъвършенствуване“.

Разбира се, в условията на социализма не всички членове на обществото са се научили да съизмерват своите потребности със задълженията си, с общественно полезната си дейност. Неумението или нежеланието

да се съизмерват потребностите със собствения си трудов принос е една от най-важните непосредствени *причини за аморализма, и често и за престъпността*. И наистина няма неумерените потребности: не пораждаат такива аморални черти в поведението на личността като користолюбието и алчността за богатства, нездравата страст към притежаване на вещи, нечестността, карьеризма и егоизма, пренебрежението към интересите на околните, такива престъпни деяния като кражбата, вземането на подкуп и т. н.

Борбата с аморализма и престъпността предполага преди всичко усъвършенствуване на системата за контрол върху размера на труда и размера на потреблението. Ония, които постоянно менят работата си за по-голяма заплата, лентяите, безделниците, любителите на лекия и празен живот с неумерени потребности трябва да бъдат ограничени в благата, че дори и съвсем лишени от такива: при това касае се не само за величината на работната заплата, но и за задоволяването на потребностите от жилище, лечение, почивка, за предоставянето на духовни блага. Същевременно тази борба предполага и голяма възпитателна работа по формиране на разумни и здрави потребности, на ония именно потребности, които единствено могат да бъдат основа на високо нравствено поведение.

Формирането на потребностите е задача на комунистическата партия и социалистическата държава, на семейството, училището, трудовия колектив и цялата съветска общественост.

Основите на истински човешките потребности се полагат в семейството, от най-ранно детство. За съжаление родителите не винаги придават на този важен въпрос необходимото значение. Колко често, заслепени от любовта си към децата, те ги гледят, правят жертви, лишават се понякога от най-необходимото само и само да задоволят и най-малките им прищевки, не ги учат да съобразяват своите нужди с възможностите на семейния бюджет, с обществените възможности, не ги учат да уважават потребностите на другите. В резултат незабелязано израстват възрастни безделници, готованци, гуляйджи, които предявяват неоснователни изисквания към обществото, макар че самите те още не са направили нищо за обществото. Слабост-

та към вещите и увеселенията заслани пред тях живота в цялото му величие и многообразие, заглушава всички други човешки потребности. Така израства моралният изрод, а понякога и престъпникът.

Семейството в тясно сътрудничество с училището, производствения колектив и обществеността има задължението да формира у хората *потребност от труд и знания*, от общуване с други хора, от извършване на благородни постъпки, без което е немислимо възпитаването на високи нравствени качества. Известно е например, че знанията облагородяват човека, повишават културата му, възпитават любов към природата, към другите хора и народи. Голямо е значението на формирането и задоволяването на *естетическите потребности* в нравственото формиране на личността. Възпитаването у човека на потребността да изгражда живота по законите на красотата е същевременно възпитаване на човек-колективист, който добре чувства и създава красотата на човешкия труд, хармоничните, истински човешките отношения между хората. Немаловажно значение в нравственото формиране на човека има и формирането на *потребността от движение, от физическо усъвършенстване*. Занятията с физическа култура и спорт възпитават упоритост и настойчивост, смелост и умение да се преодоляват трудностите, закаляват волята и характера.

Голямо значение във формирането на поведението на човека, в неговото нравствено възпитание има областта на обслужването, която е съчетание на различни отрасли на стопанството и културата. Една от групите на тези отрасли (търговията, общественото хранене, жилищно-комуналното стопанство и др.) задоволява предимно материалните потребности на личността. Друга група (просвета, здравеопазване, култура и изкуство и т. н.) се специализира в задоволяване предимно на духовните и други нематериални потребности.

Възпитателното значение на институциите от втората група е общоизвестно и не се нуждае от разяснения. Колкото до институциите от първата група, тяхната възпитателна роля за съжаление не е оценена както трябва. А всъщност я тук високата култура на обслужването, естетическата привлекателност и стегнатата организация, внимателността, вежливостта и компетент-

ността на обслужващия персонал, навременното и качествено изпълнение на поръчките и т. н. се отразяват благотворно върху формирането на добри вкусове и привички у потребителите, на висока култура, възпитават у тях естетически вкусове, помагат за рационално организиране на бита, позволяват да се запази здравето на хората, доброто им настроение, пестят време, което може да бъде използвано за задоволяване на други, и преди всичко на духовните потребности, за възпитането на децата и т. н. Работниците от областта на обслужването играят немаловажна роля за формирането на висока култура на взаимоотношенията между хората. Именно те трябва да утвърждават принципите на радушие и гостоприемство, на сърдечност и душевна топлина, които открай време са присъщи на народите на нашата родина.

Формирането на здрави и разумни потребности предполага борба с вредните потребности, задоволяването на които често пъти води до постъпки, несъвместими с изискванията на комунистическата нравственост. Да вземем например пиянството, което е огромно социално зло. Да не говорим, че пиянството само по себе си е аморално, води до нарушения на производствената дисциплина, трови живота и бита на хората, разрушава семейството, води най-после до тежки престъпления.

Нашият социалистически строй разполага с всички възможности, за да надвие това, както и всяко друго зло. Би било обаче погрешно да считаме, че изкореняването на тази вредна потребност ще стане от само себе си, автоматично. Тя не може да бъде изкоренена и само с принудителни мерки, макар, разбира се, те да са необходими. Главното е на тази, както и на другите нездравни потребности да бъдат противопоставени истински човешките потребности, да се формират тези потребности, да се създават условия за тяхното задоволяване. Формирането на високи духовни потребности и рационалното използване на свободното време за тяхното задоволяване е една от най-важните задачи на нравственото възпитание.

Комунистическото общество, което сега успешно се създава от дружното семейство на съветските народи, ще осигури пълна хармония между потребностите и поведението на човека. И това ще бъде постигнато, защото

то, от една страна, истински човешките потребности ще станат достойни на всички и на всеки; от друга страна, самото поведение на човека в духа на високите принципи на комунистическата нравственост ще се превърне в наложителна потребност. Истинското величие и красотата на човека ще се изразяват в необикновеното богатство на неговите способности и потребности и в произтичащото от тях съвършенство на поведението му.

6. Естетическото възпитание

Естетическите качества и вкусове, умението да се раззира и създава прекрасното в изкуството и в живота, да се изгражда животът по законите на красотата е задължителна черта на всестранно развития човек.

Човек по рождение притежава само някои естетически чувства, склонност към художествено творчество, но тези чувства не се проявяват от само себе си, те трябва да се формират, да се възпитават. „Естетическото чувство — пише В. Г. Белински, — което човек получава от природата, трябва да се издигне до степента на *естетически вкус*, който се придобива с изучаване и развитие.“ *Задачата на естетическото възпитание е именно да формира естетическите способности, естетическите вкусове и навици на личността.*

Естетическото възпитание е преди всичко възпитаване на художествени чувства и емоции у човека. Но това съвсем не значи, че естетическото е лишено от интелектуалния момент. То винаги е интелектуално, но значението на емоционалната страна в изкуството е особено голямо и именно емоционалната окраска прави привлекателно и особено достъпно дълбоко идейното интелектуално съдържание, което е присъщо на истинските произведения на изкуството. Естетическото възпитание следователно е възпитаване на разума и чувствата, на разума чрез чувствата. Особено голяма е ролята на естетическото в социалистическото общество, което създава за широките трудещи се маси благоприятни възможности да създават художествени ценности и да се ползват от тях. При това с успехите на комунистическото строителство ролята на естетическото в обществения живот, ролята на изкуството и литературата ще расте

все повече и повече. Ето защо комунистическата партия придава изключително голямо значение на естетическото възпитание на трудещите се. В съвременните условия, се казва в програмата на КПСС, партията непрестанно ще се грижи „за естетическото възпитание на всички трудещи се, за формиране на висок художествен вкус и културни навици у народа. Художественото начало още повече ще одухотвори труда, ще украси бита и ще облагороди човека.“

Развитите естетически вкусове и навици, основани върху научния мироглед, проникнати от висока идейност, облагородяват човека, обогатяват го, правят живота му по-интересен, по-съдържателен, обуславят емоционалното отношение към действителността. Те дават възможност на човека да различава прекрасното от безобразното, да утвърждава прекрасното в труда и живота, да разбира истинското предназначение на художествените ценности и не само да разбира, но и да ги създава, да ги твори. Възпитаването на естетически навици и вкусове е необходимо още и защото те позволяват на човека да създава прекрасни предмети и продукти на труда, без които животът и всестранното развитие на човека са немислими. Естетическото начало все по-широко и по-здравово влиза в труда, живота и бита на съветските хора. Предявявайки по-високи естетически изисквания към продуктите на труда, хората трябва същевременно да реализират тези изисквания в своя труд, което е възможно само при наличието на развити естетически навици и вкусове. Следователно естетическите навици и вкусове са нужни не само на художника, който създава произведения на изкуството, но и на всеки, който създава материални ценности.

Важно средство за възпитаване на естетическите вкусове е *изкуството*. Изкуството отразява красотата на природата, ритъма и хармонията на извършващите се в нея процеси, изобилието от чудесни цветове и звукове. То възпява красотата на човека и на човешките отношения, красотата на човешкия труд. При това естетическото въздействие на изкуството върху човека е толкова по-значително, колкото по-ярко, по-художествено е произведението на изкуството, колкото по-органическа в него е връзката на идейното съдържание със съвършената художествена форма. Що се отнася до безидей-

ното, формалистичното, както и натуралистичното изкуство, то не само не възпитава, но и разрушава естетическото начало. Най-ценното завоевание на художествения гений на човека е реализмът. Само реализмът, особено социалистическият реализъм, е сигурно средство за естетическо възпитание, за приобщаване на широките народни маси към художественото творчество. Критерий за естетическата ценност на социалистическото изкуство е верността към ленинските принципи на народност и партийност, неразривната връзка с живота, правдивото, високохудожественото отразяване на богатството и многообразието на социалистическата действителност от позициите на комунистическия мироглед, борбата с всякакви прояви на враждебната буржоазна идеология, на формализма и естеството. Възпитател на художествени вкусове може да бъде само истинският художник, който е враг на безидейността и аполитичността, на сивотата и занаятчийството, на схематизма на образите и бедността, на липсата на ярка народна цветистост на езика.

Все по-голямо значение в естетическото възпитание придобива *художествената самодейност*, благодарение на която широките народни маси не само формират у себе си способността да разбират художествените ценности, но и навици да създават такива ценности.

Нерядко мислят, че ако човек пее, танцува, свири, от това за никого няма никаква полза освен може би за дома на културата. А всъщност това съвсем не е така. Заниманията с изкуство не търпят бързост, немара, грубост и затова ония неписани правила за поведението на човека, оня външен негов вид, оная акуратност, красота и хармония, които се установяват при общуването с изкуството, постепенно стават норма, правило за поведението на човека в труда, бита и всекидневния живот. Такава е могъщата възпитателна и организираща сила на изкуството.

Придобиването от всеки член на обществото на способността да създава художествени произведения ни най-малко не означава ликвидиране на изкуството, разтварянето му в другите видове човешка дейност. Като специфичен вид човешка дейност, като важно средство за естетическо възпитание изкуството ще се запази и при комунизма. При това по всяка вероятност ще се за-

пази и специализацията на хората в един или друг вид на художественото творчество. А това значи, че далеч не всеки при комунизма ще стане Рафаел, Чайковски, Пушкин, но, както пише К. Маркс, „всеки, у когото се крие един Рафаел, трябва да има възможността съвременно да се развива“. В условията на комунизма художественото творчество ще престане да бъде привилегия на художниците-професионалисти, към него ще се приобщат масите, всички хора, тъй като всеки ще получи възможност да развива всички, включително и естетическите си, способности.

Съветското изкуство е играло и играе огромна роля в естетическото възпитание на трудещите се, то заслужил признателността и уважението на народа. Същевременно възпитателните възможности на изкуството, на нашите огромни естетически богатства се използват още далеч не напълно. Твърде често нашите художници работят „за изложба“, която далеч не всеки има възможност да посети, пък и това посещение много често е краткотрайно. Но след изложбата неголяма част от произведенията отиват в музея, а по-голямата им част на „съхранение“. В складовете на художествените фондове и музеи са струпани художествени произведения за много милиони рубли. А защо да не бъдат изпратени те във фабрики и заводи, в домовете на културата и кинотеатрите, там, където маса хора биха могли да ги гледат и да им се наслаждават? Колко много би се разширил кръгът на техните зрители, сферата на тяхното идейно и естетическо въздействие! И освен това така до голяма степен ще се закрие достъпът за разните фалшификации и имитации на изкуството, а и просто на несполосните работи, които като широк поток се устремяват в нашия всекидневен живот.

В идеалистическата естетика се среща мисълта, че трудът и красотата са несъвместими, че само извън областта на производствената дейност — в изкуството, във фантазията и мечтите — човек може да намери красотата.

А всъщност трудът е не само средство за съществуване на човека, но и основа за формиране и развитие на цялото многообразие от човешки способности и качества, включително и естетическите. Нещо повече, самият труд съдържа *възможността* за материално творчество

по законите на красотата, която е твърде близка до чисто художественото творчество, а насладата от красотата на труда, от неговите продукти е твърде родствена на естетическата наслада от художественото творение. Същевременно тази възможност се превръща в действителност само при определени социални условия, само тогава, когато самият производителен труд стане свободен и творчески.

Социализмът освободи труда, направи го за огромния брой от членовете на обществото област за проявяване на творческата енергия и инициатива, включително и на естетическото творчество. „Трудът за тях — пише А. М. Горки — става изкуство и те вече виждат, че изкуството на техния труд изменя, преобразява родината им.“

С успехите на построяването на комунизма все по-ясно се развива и се проявява естетическата страна на труда, което допринася твърде много за естетическото възпитание на широките трудещи се маси. А с превръщането на труда в най-първа жизнена потребност при комунизма трудът, като запази ролята си на източник на средства за живота, ще стане същевременно и естетическо творчество.

Във връзка със задачите на естетическото възпитание нараства ролята на *техническата естетика* — науката за закономерностите на художественото творчество в областта на производството и техниката. Тази наука издирва пътищата и средствата за създаване на хармония на формите, линиите и цветовете в трудовата дейност на човека, а постоянното общуване с тях в процеса на труда би формирало у човека художествен вкус, би събуждало интерес към изкуството, би учило човека да разбира и цени красотата, би съдействувало за проникването на човека в същността на нещата. Към това трябва да добавим, че създаването на трудови условия, задоволяващи високите естетически изисквания, допринася за повишаването на производителността на труда и намаляване на умората, повишава работоспособността.

7. Физическо усъвършенствуване

Процесът на формиране на новия човек е немислим без *физическото му усъвършенствуване*. Физически съвършен човек е преди всичко *здравият човек*. Защото е известно, че здравето, физическо и психическо, е необходима предпоставка за трудовата и обществената дейност на човека. Само здравият човек може да притежава цялото многообразие от човешки прояви, огромна работоспособност, способността да се наслаждава на красотата на природата, на творческия труд, да възприема крайно емоционално заобикалящата го действителност. Потребността от здраве е най-първата, най-наложителната потребност на човешкия организъм. Здравето е необходимо на човека като въздуха, като храната, като самия живот.

Физически съвършен човек обаче е не просто здравият човек. Това е човек, който умее да управлява своето тяло, своите мускули, който има красива осанка, човек жизнерадостен, силен, енергичен, умеещ да понася сериозни физически натоварвания. А колко често мнозина, твърде много от нас, проявявайки голямо внимание към предметите на своя тоалет, към наредбата на жилището си, забравят за собственото си тяло, което нерядко затлъстява рано и се отпуска, обезобразява се от липсата на хубава осанка, от прегърбеността и физическата немощ! Колко често учители и родители се отнасят равнодушно към многобройните медицински справочници и освобождават децата от физическа култура, без да знаят, че с това нанасят непоправима вреда на здравето им!

Понякога можем да чуем, че човек няма защо да се обременява с физическото усъвършенствуване, защото при комунизма нямало да има физически труд, а за натискане на копчетата на автоматите са нужни съвсем незначителни усилия. Но докато се стигне до натискане на копчетата, както изглежда, ще мине доста време. А освен това (ние вече говорихме за това) трудът никога няма да се превърне в игра или забава и винаги ще изисква от човека известни усилия, както умствени, така и физически. Управлението на сложната техника ще изисква от човека изключително бърза реакция, внимание, способност бързо да решава сложни

проблеми, което, без да се изключват мускулните усилия самн по себе си, означава същевременно известно пренасяне на центъра на тежестта от обикновените мускулни усилия върху нервното напрежение. А това изисква от човека голяма физическа подготовка. Освен това и при комунизма човек ще живее и ще се развива в сурова борба със стихийните сили на природата, а с развитието на науката и техниката областта на неговото активно въздействие върху природата ще се разширява. Все по-често и по-често той ще бъде принуден да работи в непривични, трудни за него условия — в горещите недра на земята, в дълбочините на океана, в безкрайните космически пространства и, естествено, при тези условия от него ще се иска огромна физическа закалка, отлично здраве, умение да преодолява различните, понякога най-непредвидени трудности.

Макар че и при комунизма трудът ще се нуждае от известни физически усилия, да не говорим за огромното нервно напрежение, тенденцията на развитието на съвременната техника е такава, че частта на физическия труд в производствения процес непрестанно се намалява. Учените отбелязват, че през последното столетие във връзка с прогреса на техниката процентът на изразходване на мускулна човешка сила е спаднал от 15 на 3. А това значи, че естествената необходимост от физически движения в трудовия процес се задоволява все по-малко, а оттук нараства опасността от увеличаване заболяванията и по-ранно застаряване на организма. Не, разбира се, тази опасност не бива да се преувеличава, както правят това някои буржоазни учени, които твърдят, че постепенното намаляване на физическите усилия в трудовия процес води до деградация на човека, до израждане на човечеството. Същевременно не трябва и да се пренебрегва тази опасност, тъй като простите физически усилия в процеса на производствената дейност може и да не са достатъчни за нормалното физическо развитие, а още повече за усъвършенствуването на човека.

Къде е изходът? Изходът е в организирането на физическото възпитание на хората, в *масовото развитие на физическата култура и спорта*. Добре организираното физическо възпитание въздействува най-благоприятно върху работоспособността на човека, компенсира не-

достатъчните физически усилия, особено за хора, чийто труд не е свързан с много движения.

Физическата култура и спортът са непресъхващ извор на здраве, бодрост и дълголетие. Редовното спортуване влияе положително върху физическото здраве на човека, допринася за пропорционалното развитие на мускулатурата, за изработването на красива осанка, лекота, изящност и координираност на движенията, ловкост и издръжливост, смелост и жизнерадост. Човек, който спортува, е красив, той изпъква сред околните и невънчно привлича вниманието им, възбужда у тях желание да станат също такива красиви и изящни. Нима малко младежи и девойки, след като са видели Лариса Латинина или Игор Тер-Ованесян, Полина Астахова или Юрий Власов и много други наши знаменити спортисти, са се запалвали от желанието да станат като тях, да постигнат също такива забележителни успехи в спорта?

Спортът е немислим без рекорди, без спортни знаменитости, без състезания и спортни срещи. Но главната цел на физическата култура и спорта в СССР не са рекордите и спортните звезди, а въвличането във физкультурното движение на милиони и милиони хора, а в бъдеще — и на всички членове на обществото. Истинска масовост — ето какво преди всичко характеризира нашата система на физическо възпитание. По това тя се отличава както от предишните, така и от сегашните системи.

Особено голямо значение има физическото възпитание на децата и младежта, защото именно в младата възраст се формира човешкият организъм, именно в тази възраст има възможност да се поправят някои грешки на природата, да се създава физически съвършен човек. Не случайно в програмата на партията се поставя задачата „да се осигури възпитанието — още от най-ранна детска възраст — на физически здраво младо поколение с хармонично развити физически и духовни сили“.

В съветската страна има около 30 милиона физкультурници, от тях почти половината (13 милиона) са ученици. Широко е развит студентският спорт. И все пак в работата по привличането към физическа култура и спорт на широките трудещи се маси, на младежта има

още много недостатъци. Не навсякъде съществува съответна материална база, а оная, която е налице, нерядко поради чисто комерчески причини се използва недостатъчно. Колко често могат да се видят празни стадиони и спортни зали, докато множество момчета и момичета прекарват времето си на улицата и не знаят как да прекарат свободното си време. В училищата и институтите има още много освободени от физическа култура, а добре е известно, че физическите упражнения според силите на човека са необходими на всеки, без да се изключват и болните. Често в увлечението за рекорди се забравя основната маса от хора, което нанася сериозни вреди не само на физическото възпитание, но и на самия спорт, на спортните постижения, защото рекордите са възможни само при масовост, при широкото развитие на физкултурното движение. Особено е зле положението с привличането към спортни занимания на хората от средна и напреднала възраст, макар да е известно, че на спорта „всички възрасти са покорни“!

Задачата е физкултурата и спортуването да станат навик, любимо занимание на всеки човек, да влязат в неговия живот, в труда и бита му. Това е толкова важно, защото физическата култура и спортът възпитават у човека високи нравствени и естетически качества: смелост, съобразителност, упоритост, чувство за хармония и ритъм на движенията, те са прекрасно и ефективно средство за прекарване на свободното време. Комплексно възпитаване на физическите, духовните и нравствените качества на човека — такъв е пътят за усъвършенстване на личността, за нейното всестранно развитие. „Здрав спорт — гимнастика, плуване, екскурзии, най-различни физически упражнения, — разнообразност на духовните интереси, учение, разбор, изследвания и всичко това по възможност съчетано!“ — казва по този повод В. И. Ленин в разговор с К. Цеткин.

8. Комунизмът и свободата на личността

Свободата на личността зависи от характера на обществените отношения, от това, какви условия създава обществото за развитието на човека, за усъвършенству-

ването на неговите потребности, за проявяването на неговите способности и таланти. Свободата на личността следователно е неделима от обществото. „Да живееш в общество и да си независим от обществото — пише В. И. Ленин — е невъзможно.“¹

Именно този главен момент в разбирането за свободата на личността, на зависимостта ѝ от свободата на обществото не искат да признаят идеолозите на буржоазията и техните реформистки слуги. „Свободата — пише например западногерманският социалдемократ К. Шмид — стои над всички обществени структури и е задължителна за всички, които си позволяват да я вземат.“ В подобни разсъждения, при които свободата на личността се разбира като свобода от обществото, не се крие нищо друго освен стремежът да се оправдае, да се обоснове буржоазният индивидуализъм, свободата на частната собственост и експлоатацията. И наистина кой може „да си позволи“ да вземе свободата в условията на капитализма? Само оня, който владее парите, собствеността. Парите — ето висшето мерило за свобода при капитализма. Тук парите позволяват на един човек „свободно“ да експлоатира друг, да преуспява в света на „свободната“ инициатива. Парите позволяват на техния притежател „свободно“, без мярка да задоволява и най-малките си прищевки и капризи, да управлява обществените работи, да диктува законите, а когато му е нужно, пак така „свободно“ да ги погазва.

Като се стремят с всички сили да разкрасят милия на сърцето им строй, идеолозите на буржоазията наричат капитализма „свободен свят“, а буржоазния индивидуализъм, свободата на частната собственост и частната инициатива представят за истинска свобода на личността. Същевременно колективизмът и обществената собственост според тях са несъвместими със свободата.

А именно ликвидирането на частната собственост и експлоатацията, утвърждаването на обществената собственост е задължително условие и основа за свободата на личността. И наистина няма може да бъде свободна личността в общество, където положението на мнозинството от хората — трудещите се — и самият им

¹ В. И. Ленин. Съч., т. 10, стр. 36.

живот зависят от егоистичните интереси на малцинството. — на експлоататорите, където законите на анархията и конкуренцията, периодичните кризи и безработицата правят трудещия се зависим от случайността, лишават го от увереност в утрешния ден, където човек не винаги има възможност да прояви основното си качество — способността си да се труди? Само когато всички хора се намират в равно отношение към средствата за производство, когато имат равно право да управляват държавата, равно право да работят, да се учат и да почиват, когато са обединени от единството на целите, когато грижите и работите на обществото са техни собствени грижи и работи, само тогава се създават всички необходими условия за свободна проява на личността.

Тези условия се създават при социализма. Като ликвидира частната собственост и експлоатацията, социализмът освобождава личността икономически, прави я независима от стихията на пазара, кризите и безработицата, от мизерията и страха от утрешния ден. Социализмът освобождава труда на човека, като за пръв път в историята му дава възможност да се труди не за експлоататорите, а за себе си, за своето общество, дава му възможност чрез труда и върху негова основа да задоволява своите материални и духовни потребности. Социализмът дава на личността широки социални свободи: правото да избира и да бъде избрана в органите на държавната власт, да участва в управлението на обществото, правото на образование, почивка, социално осигуряване по старост или болест, възможността за творческа дейност във всички области на материалното и духовното производство. Социализмът освобождава личността духовно. Той дава възможност на личността да се избави от разните идеалистически и религиозни предразсъдъци, дава ѝ възможност да се ползва от всички постижения на духовната култура, да участва активно в научното и художественото творчество, освобождава я от сковаността на развитието на личността вериги на буржоазната нравственост. Личността в условията на социализма не се чувства извън обществото и колектива, тя за пръв път изпитва наложителната „потребност от онова велико богатство, каквото е другият човек“. Създават се благоприятни условия за само-

изявяване на личността, за проявяване на нейните способности и заложби.

И така, свобода за творческо участие на личността в развитието на общественото производство, в създаването на материални и духовни ценности, във формирането на нови обществени отношения, свобода за участие в управлението на обществените работи, свобода за духовно развитие и морално усъвършенствуване — такава е същността на свободата при социализма.

Комунизмът —
върх на човешката
свобода

Комунизмът означава невиждано, бихме казали, гигантско разширяване на свободата. Комунизмът означава преди всичко освобождаване на човека като *труженник*, като производител на материални и духовни ценности. Като унищожи частната собственост, социализмът утвърди труд, свободен от експлоатация. Но при социализма още се запазват тежкия физически труд и тясната специализация на работника, която пречи на свободното му всестранно развитие. Комунизмът превръща труда в първа жизнена потребност, в благородна привычка. Високоавтоматизиран и механизирен, основан върху най-новите постижения на науката, трудът ще стане творчески, увлекателен и физически необременителен. Ще изчезне тясната специализация на работника, на личността ще бъде дадена възможност свободно да сменя дейността си. В свободния комунистически труд човек ще се утвърди като действително свободна, всестранно развита личност.

Комунизмът ще осигури на личността пълно икономическо освобождение, свобода на човека не само като творец на материални и духовни блага, но и като потребител на тези блага. Човек не може да бъде истински свободен, ако изпитва материални затруднения. Социалистическото общество направи много, за да се подобри благосъстоянието на народа, обаче то още не може напълно да задоволи потребностите на хората. Комунизмът освобождава завинаги човека от материални трудности и осигурява пълно задоволяване на неговите материални и духовни потребности. В резултат на това човек ще получи широки възможности да се занимава в най-различни области на дейност.

Комунизмът означава постигане на най-голяма социална свобода, свобода на човека като гражданин.

като обществен деец. С отмирането на държавата ще изчезнат последните елементи на принуда спрямо човека, на държавния контрол върху неговата дейност. Комунистическото обществено самоуправление, което ще смени държавата, предполага активно и свободно участие на всеки гражданин в управлението на обществото, в осигуряването на неговия икономически и духовен разцвет

При комунизма човек ще получи истинска духовна свобода, ще се освободи окончателно от разните илюзии и заблуди, като например религиозните, и придобитата от него велика сила на знанията ще издигне на невиджана висота неговото човешко достойнство като съзнателно същество, като покорител и властелин на могъщите сили на природата, като пълновластен господар на собствената си съдба и на съдбините на свободното човечество. Човек ще получи извънредно голяма нравствена свобода. Като се освободи от остатъците на морала на старото, капиталистическото общество, той по навик ще спазва високоетичните правила на човешкото общечитие, ще се научи свободно, по вътрешно убеждение да управлява своите мисли и чувства, своите постъпки, да ги съобразява с интересите на другите хора и на обществото.

И така, комунизмът е върхът на човешката свобода. Той утвърждава истински свободната, хармонично развита личност, задъволява многостранните интереси и потребности на човека и като труженик, творец и като потребител, и като обществен деец, и като мислещо и чувстващо същество, осигурява най-добро приложение и усъвършенствуване на човешките способности.

Свободата
и отговорността
на личността

В условията на социализма, както и на комунизма, развитието на обществото и свободата на личността са взаимно свързани. Като основа за свободата на личността развитието на обществото до голяма степен зависи от човека, от степента на неговата свобода. Свободният човек носи отговорност пред обществото, пред колектива, пред другите хора. Забравянето на това чувство за отговорност е една от главните причини за многостранните ни недостатъци и грешки. Няма нищо по-вредно от безотговорността,

от съзнанието, че човек е безволево винче в огромната машина на обществото, че от него почти нищо не зависи, че дано всичко си стане от само себе си.

А откъде идва безотговорността? От нашата недостатъчна изискателност към човека, изискателността по партийна, държавна и обществена линия, от недостатъчната изискателност на човека към самия себе си. Възпитаването на отговорност в най-широкия смисъл на думата за работата, която ни е възложена, за нашите подчинени, за другарите, които са около нас в труда и в живота, за страната, в която живеем, за чистотата на въздуха, който дишаме, за ясното небе, под което се намираме — е важна задача

Не бива да забравяме, че свободата на личността, дори в най-свободното общество, има не абсолютен, а *относителен* характер. Мислите и делата на човека са детерминирани от социалната среда; но фактът, че човек мисли и действа именно така, а не иначе, до голяма степен зависи от „микросредата“, в която живее и се възпитава човек, и от самия човек. Човек е активно същество и от това, как той възприема света, как се отнася към околните и към обществото, до голяма степен зависят неговите мисли и чувства. Личността, колкото и свободна да е тя, носи отговорност за своите постъпки, трябва да постъпва не така, както и се прише, а както изискват интересите на обществото. При това отговорността ни най-малко не накърнява свободата на личността, тъй като в условията на социализма и комунизма интересите на обществото по същината си са интереси и на самата личност.

С приближаването към комунизма, с нарастването на свободата на личността, на нейното съзнателно участие в обществените работи нараства и отговорността на личността.

Съветските хора изграждат най-организираното общество на земята, но организираността не се ражда от само себе си, тя е резултат от усилията на партията и държавата, от усилията на самите хора, на цялата съветска общественост. Ето защо комунистическата партия придава огромно значение у съветските хора да бъде възпитано високо чувство за отговорност за възложената им работа.

Да възпитаваме у човека чувство за отговорност

значи да развиваме у него стремеж да работи по-добре, да пази народната собственост, да съдействува за успеха на своето предприятие и учреждение, на своя колхоз и совхоз, значи да възпитаваме у човека уважение към благородните и хуманни закони на съветското общество, към принципите на социалистическата демокрация, да възпитаваме нетърпимост към ония, които нарушават дълга си към родината, позорят честта и достойнството на съветския гражданин.

За възпитаването на чувство за отговорност допринасят строгото спазване на ленинските норми на обществен и държавен живот, по-нататъшното развитие и усъвършенствуване на социалистическата демокрация, все по-широкото привлчане на трудещите се в управлението на обществените работи. В условията на социалистическото общество чувството за отговорност се възпитава от цялата система на държавните и обществените организации. Възпитаването на това чувство предполага не само нравствено одобрение или осъждане на постъпките на хората, но и правна принуда. А в комунистическото общество с достигането на най-голяма свобода на личността хората ще действуват с чувство за отговорност не по принуда, а доброволно, по вътрешно убеждение, по напик. В това общество правото като фактор, осигуряващ обществения ред, ще отмре и хората ще изпълняват обществените си задължения, като се ръководят от нормите на комунистическия морал. По такъв начин ще бъде постигната най-високата степен на нравствена свобода на личността. Като се научи да управлява самия себе си, човек ще стане напълно творец на собственото си „аз“, на собственото си поведение.

Комунизмът —
въплъщение
на хуманизма

Като осигурява свобода на личността на трудещия се и създава всички условия за нейното все-странно развитие, комунизмът е *практическо осъществяване на пролетарския хуманизъм.*

Пролетарският, социалистическият хуманизъм се различава съществено от буржоазния хуманизъм. Идеал на буржоазния хуманизъм беше абстрактният човек, човекът изобщо, а при по-внимателно разглеждане този човек се оказваше собственикът, буржоата. Естествено, в обществото на частната собственост и експлоатация-

та, което този човек представляваше, интересите на голямата част от хората — на трудещите се, се погазваша безсрамно, а идеите за свобода и всестранино развитие на личността, които се провъзгласяваха от хуманистите преди К. Маркс, си оставаха само добри пожелания.

Като отхвърли кулга към абстрактния човек, научният комунизъм постави идеите на хуманизма върху практическа основа. Показвайки решаващата роля на социалните условия при формирането на човека, научният комунизъм разкри и пътищата за неговото истинско съществуване — революционното унищожаване на частната собственост и експлоатацията, изграждането на ново, социалистическо и комунистическо общество. *Именно в революционното утвърждаване на социализма с цел да се осигури свободата и се развива всестранино личността е същността на социалистическия хуманизъм.*

Пролетарският, социалистическият хуманизъм провъзгласява любов към трудовия човек, доверие и уважение към него, защита на човешкото достойнство и на истински човешките обществени отношения. А социализмът, този нов обществен строй, който смени капитализма, възплъщава тези изисквания на пролетарския хуманизъм на практика, утвърждава ги в действителния живот. Хуманизмът и социализмът следователно са неделими. Социализмът е най-хуманният обществен строй.

Социализмът ликвидира експлоатацията на човек от човека, безработицата и мизерията, осигурява постоянно подобряване на благосъстоянието на народа. Социалистическото производство има за цел да задоволява материалните и духовните потребности на човека. Върху основата на обществената собственост тук се утвърждават производствени отношения на сътрудничество и взаимопомощ между хората. Както в никое друго общество, социализмът възвишава труда, който започва да определя мястото и достойнството на човека в обществото. Социализмът постави в служба на човека постиженията на духовната култура, дава му широки социални права. За пръв път в историята всестраниното развитие на личността става обществен интерес, защото като резултат от съзнателното творче-

ство на хората, той се развива толкова по-успешно, толкова по-бързо, колкото по-съвършени и по-съзнателни са тези хора.

Безспорно, утвърждаването на социализма до известна степен е свързано с принудата, с насилието, не рядко и въоръжено, спрямо личността на експлоататора, което според противниците на социализма показвало, че социализмът и хуманизмът били несъвместими. Всъщност обаче революционното насилие, принудата, прилагана спрямо действителните насилници — експлоататорите, е акт на извънредно голяма човечност: то освобождава човека на труда, осигурява условия за неговия истински човешки живот, за неговото развитие и усъвършенствуване. Съчетаването на любовта и уважението към трудовия човек с непримиримата омраза към експлоатацията и експлоататорите, към всичко, което пречи за проявяването на индивидуалността на трудещия се, е важна особеност на социалистическия хуманизъм.

В хода на изграждането на комунизма се извършва по-нататъшен процес на хуманизация на социалистическото общество, по-нататъшно „очовечаване“ на обществените отношения на хората, възвишаване на човешкото достойнство. Хуманизмът, човечността, които станаха основа, крайъгълен камък на обществената организация, постепенно стават норма на поведение на всеки човек, проникват във всички кътчета, във всички гънки на твърде сложния обществен организъм, превръщат се във всеобхватна, „детайлна“, ако можем така да се изразим, практика.

Разбира се, би било погрешно да си представяме процеса на по-нататъшното очовечаване, хуманизиране на обществения живот като безболезнен, непротиворечив процес. Този процес се извършва в борба с бюрократизма, същината на който е неверието в творческите сили на човека, невниманието и неуважението към човека, във формалното отношение към него.

Бюрократизмът е чужд на обществото на строителите на комунизма, но той не може да се преодолее изведнъж, с един удар. Всекидневна, къртовска работа за усъвършенствуване на всички обществени, и преди всичко на икономическите, връзки, внедряване на рационални, научно обосновани методи на ръководство във всич-

ки звена на обществената система, развитие на социалистическата демокрация, критиката и самокритиката, възпитаване на чувство за отговорност на човека за възложената му работа, последователно осъществяване на високия принцип на комунистическата партия: „Всичко за човека“ — такива са пътищата за преодоляването на бюрократизма.

Социализмът възвиси човека, като осъществи на практика принципите на пролетарския хуманизъм. Комунизмът ще издигне човека на още по-голяма, наистина невиджана висота, ще бъде *висшето въплъщение на човечността*.

НАРОДИТЕ СА ПРОТИВ КАПИТАЛИЗМА, ТЕ СА ЗА СОЦИАЛИЗЪМ, ЗА КОМУНИЗЪМ

Комунизмът носи на човечеството Мир, Труд, Свобода, Равенство, Братство и Щастие.

Общество на Мира Капитализмът значи война. Само през първата половина на нашия век империалистите въвлякоха два пъти човечеството в кървавата бездна на световните войни. Десетки милиони убити, загинали от глад и епидемии, много милиони сакати, десетки хиляди разрушени градове и села — такава е чудовищната цена, която човечеството заплати за безразсъдната политика на империалистите. Сега черните сили на империалистическата реакция готвят нова термоядрена война, която, в случай че успеят да запалят, ще донесе на човечеството неизброими страдания и бедствия.

Докато капитализмът направи войната главно средство на своята външна политика, социализмът сложи началото на нова ера в отношенията между народите и държавите — ерата на взаимно доверие и уважение, на териториална цялост, на икономическа и политическа независимост, на ненамеса във вътрешните работи на другите страни. Социализмът слага край на безсмисленото погубване на живота на хората, на огромни материални ценности за целите на несправедливите, завоевателни войни.

Сега вече социализмът е материална и политическа сила, която сериозно възпрепятствува разпалването на нова световна война от империалистите. А с преминаването на човечеството към комунизма ще бъде осигурен вечен мир и хората на земята завинаги ще бъдат избавени от безпокойството за своето бъдеще. Ето за-

що народите са против капитализма, те са за социализъм, за комунизъм.

Общество на Труда Капитализмът лиши човека от радостта на творческия труд. Той превърна труда в тежко бреме, в средство за изкарване на къшеи хляб. Страхът от глад кара работника да превива гръб за капиталиста, да изтощава до крайност физическите и духовните си сили. Капитализмът превръща работника в послушен придатък на машината, изсушава мозъка му, изтощава физическата му енергия. Нещо повече, често той лишава трудовия човек от самата възможност да се труди, за което говорят многото милиони безработни в капиталистическия свят.

Социализмът дава на трудещите се широко право на труд, на творчество във всяка област на човешката дейност. Завинаги сложили край на експлоатацията, хората на труда тук получават пълна възможност да работят не за едрия земевладелец и за капиталиста, а за себе си, за своя народ и своето общество. В резултат на това се извършва извънредно дълбок преврат в самия характер на труда, в отношението на хората към труда. Основан върху най-новите постижения на науката и техниката, трудът при комунизма става действително свободен, творчески труд, той се превръща в първа жизнена потребност на човека, става основа за неговото всестранно, хармонично развитие.

В противоположност на капиталистическия строй, който принижява труда и хората на труда, комунистическият общество възвеличава труда и трудещия се. Ето защо народите са против капитализма, те са за социализъм, за комунизъм.

**Комунизмът значи
Свобода** Идеолозите на буржоазията говорят много за свободата на капиталистическото общество, защото човек тук има правото на свободна инициатива, на свободно излизане на пазара. Единият (капиталистът) излиза на пазара със стоката, която е произведена от работниците в неговата фабрика, другият (работникът) — със своята работна сила, освен която той всъщност няма нищо друго. Но нито единият, нито другият знаят предварително каква ще бъде съдбата на стоката и работната сила. дали ще се пласират те, дали няма да се разори единият от тях поради нетърсене на не-

говата стока, и дали другият няма да остане без работа поради нетърсене на работната сила. Следователно свободата за излизане на пазара е илюзорна, тъй като и капиталистът, и работникът се намират под властта на сляпата необходимост — на законите на анархията и конкуренцията, присъщи на обществото на свободната инициатива. В това общество нито търсенето, нито предлагането могат съзнателно да се планират предварително, а оттук и липсата на свободен избор за човека, който всецяло е подвластен на случайността. Капитализмът следователно е царство на сляпата необходимост и на случайността.

При социализма се създава реална възможност за овладяване на историческата необходимост и постигане на пълна свобода на трудещия се. Социалистическата революция утвърждава господството на обществената собственост, премахва класовите антагонизми. В резултат на това се преодолява пазарната стихия и хората получават възможност да ръководят съзнателно икономическия, политическия и културния живот на обществото. С победата на социализма обществото извършва гигантски скок от царството на необходимостта в царството на свободата, при това с по-нататъшния прогрес на обществото свободата на човека става все по-широка и по-разностранна. Расте неговото господство над природните сили и обществените процеси. Човек се научава да съчетава личните си интереси и стремежи с високия обществен идеал, като прави това доброволно, съзнателно.

Капитализмът е враг на демократичните свободи. Буржоазната демокрация е демокрация за избраници, за буржоазията. Демокрация за една нищожно малка част, за богатите — такъв е демократизмът на капиталистическото общество. Това е особено характерно за империализма, който разкрива явна тенденция към отказване от и без това стеснената буржоазна демокрация, към открита реакция. Именно върху почвата на империализма израснаха германският фашизъм и японският милитаризъм, които причиниха на народите толкова много страдания, а сега израстват отровните плевели на фашизма в САЩ и някои други страни, демонстрирайки нагледно какво струва капиталистическата свобода и демокрация. Тази свобода е само параван,

зад който се скрива всесиленето на кесията и фактическото безправие на трудещите се. Да увековечи капиталистическия ред, частната собственост и експлоатацията — такава е задачата на буржоазната свобода, на буржоазната демокрация.

Докато империализмът е душители на свободата, комунистическото общество ѝ осигурява невиждан разцвет. Освободена от ярема на капиталистическата експлоатация и капиталистическото разделение на труда, личността при комунизма получава възможност свободно, творчески да се груди съобразно интересите и способностите си и да взема най-непосредствено и активно участие в управлението на обществото, спомагайки за неговия икономически и духовен разцвет. Ето защо народите са против капитализма, те са за социализъм, за комунизъм.

Общество на Равенството

Капитализмът е неравенство. Той е преди всичко дълбоко икономическо неравенство, при което една неголяма част от обществото, без да полага трудски усилия, владее грамадни съкровища, тъне в разкош, пражосва несметни богатства, за да задоволи своите често пъти извратени потребности, а другата, огромната част, оная част, с труда на която се създават всички ценности на земята, понякога не е в състояние да задоволи най-елементарните си потребности и е принудена да вегетира в мизерия и невежество. Капитализмът създаде огромни материални и духовни ценности, но той не може да ги разпредели справедливо, да ги направи достояние на всички. Ония, които владеят средствата за производство, съсредоточиха в своите ръце и политическата власт. Те влизат в правителствата, решават съдбините на милионите обикновени хора, създават законите. В техни ръце е не само държавният апарат, но и разнообразните средства за въздействие върху умовете на хората: печат, радио, телевизия, литература и изкуство, които те използват, за да запазят икономическото си господство и политическата власт, за да затвърдят икономическото и социалното неравенство. Същевременно огромното мнозинство от хората фактически са лишени от политически права, нямат възможност да изразят своята воля и не само да определят, но и сериозно да влияят върху вътрешната и външната политика.

Комунизмът утвърждава пълно икономическо и социално равенство между хората. Тук всеки член на обществото ще се труди според способностите си, а ще получава материални и духовни блага според потребностите си. Той ще получи невиджани възможности да се учи, да овладява науката и културата и не само ще се наслаждава, но и ще създава духовни ценности, ще се усъвършенствува физически. При комунизма няма да има класи, няма да има разделяне на членовете на обществото на хора на умствения и хора на физическия труд. Тук държавата ще бъде сменена от общественото самоуправление и всеки ще има еднаква възможност да управлява обществото, развитието на стопанството и културата му.

Ликвидирането на неравенството и утвърждаването на пълно равенство между всички хора на земята е насъщно желание на народите. Ето защо те се обявяват против капитализма, за социализъм, за комунизъм.

Общество
на Братството

Капитализмът е отричане на братството между хората и народите. Иначе не може и да бъде, защото

основа на капитализма е частната собственост, която разединява хората, прави ги врагове и конкуренти в борбата за светлата светих на капитализма — печалбата. В ламтежа за печалба капиталистът погазва всички норми на човешкия морал, съвсем му е безразлична съдбата на околните, съдбата на собствената му страна, на цялото общество. Той поставя користните си интереси над всичко друго в света. Краен индивидуализъм — ето основния принцип на буржоазния морал. „Човек за човека е вълк“ — такива са отношенията между хората, утвърждавани от капитализма, който запази и задълбочи разделянето на обществото на враждебни класи.

В ламтежа за печалба капиталът поробва не само народа на собствената си страна, но и народите на други страни. Историята на капитализма е история на колониалното разбойничество, на грабежа и потисничеството на по-голямата част от човечеството. Десетки страни в Азия, Африка и Латинска Америка доскоро влачеа тежкия ярем на колониализма, пък и сега още много милиони хора изпитват на гърба си всички ужаси на колониалното господство. Именно върху почвата

на империализма възникнаха реакционните расистки теории, които утвърждават превъзходството на едни народи над други и служат за теоретическо обосноваване на агресията и колониалната политика на империалистите.

Комунизмът утвърждава принципиално нови, истински човешки отношения между хората на труда — отношения на истинско братство, колективизъм и другарска взаимопомощ. В това ново общество човек за човека не е враг, а приятел, другар и брат, тук действува принципът: „Един за всички и всички за един“. То се разбира от само себе си, защото комунистическото общество е основано върху обществената собственост, която обединява хората на труда, осигурява тяхното единство и хармонично взаимодействие при решаването на най-различни въпроси на обществения живот.

Извънредно големият хуманизъм на комунистическото общество се проявява не само в братските отношения между хората, но и в братската солидарност между трудещите се от всички страни, в уважението към народите на всички, големи и малки държави. Комунизмът е несъвместим с национализма — идеологията на националната обособеност и враждата между народите. Утвърждавайки дружбата и братството между хората на труда, комунизмът не търпи национална и расова неприязнь и разединение на трудещите се. Ето защо народите в света са против капитализма, те са за социализъм, за комунизъм.

Общество
на Щастие

Капитализмът не може да осигури истинско щастие за всички членове на обществото. Наистина собственикът, експлоататорът тук по своему е щастлив, но щастие на собственика е нетрайно, временно, тъй като е нетрайно и исторически преходно общество, към което принадлежи. И при това такова щастие, щастие на собственика, се гради върху нещастие на трудещото се мнозинство и затова то е антихуманно по същността си. Човек не може да бъде щастлив в едно общество без бъдеще, където на всяка крачка го дебнат несполуки и случайности, където неувереността и песимизмът, непреодолимият страх от утрешния ден са постоянни спътници в човешкия живот. Човек не може да бъде щастлив в общество, което не осигурява

на всички свои членове материално благополучие, в което господства принудителният труд, в което огромното мнозинство от хората не могат да се наслаждават на ценностите на материалната и духовната култура, не могат да развиват своите способности и достойно да ги прилагат за радост и полза на себе си и на другите хора.

Човек не може да бъде щастлив, ако не е уверен в своето бъдеще. А именно този светъл прозорец към бъдещето липсва в живота на човека при капитализма, ако той не взема участие в революционната борба. Този живот, както отбелязва знаменитият английски писател Джеймс Олдридж, „много наподобява затъняло острие на нож или изхабен срус. Той привлича човек, който не знае къде е и накъде да върви.“

Друго нещо е човекът в социалистическото, комунистическото общество. Той знае добре къде е и накъде върви и преди всичко в това е неговото велико щастие. Човекът при комунизма е щастлив, защото именно той, неговите интереси и потребности, неговото всестринно развитие и усъвършенствуване са главната и единствена цел на комунизма. Възможност и потребност да се труди за себе си и за другите, да прави най-голям принос в съкровищницата на световната култура, възможност да си поставя висока цел и да се бори за нейното постигане, светла увереност в утрешния ден, непомачен от материални нужди, възможност да усъвършенствува своите физически и духовни способности, да се чувствува здрав и болен, властелин над силите на природата и собствените си сили — ето в какво преди всичко е истинското щастие на човека.

Капитализмът лишава трудещите се от истинско човешко щастие; то е възможно само при комунизма и затова народите са против капитализма, те са за социализъм, за комунизъм.

Както се вижда, комунизмът отговаря на най-насъщните, най-съкровени интереси и желания на народите, той е истински човешки, най-хуманният обществен строй. Ето защо комунизмът печели умовете и сърцата на все нови и нови милиони хора, ето защо той си намира все нови и нови привърженици и борци в различните кътчета на земното кълбо.

В това е силата на комунизма, в това е най-важният фактор за възтържествуването на комунизма в цял свят.

СЪДЪРЖАНИЕ

КАКВО ИЗУЧАВА ТЕОРИЯТА НА НАУЧНИЯ КОМУНИЗЪМ	3
---	---

Първа глава ОТ УТОПИЯ КЪМ НАУКА

1. Утопичният социализъм и неговото историческо място	8
Утопистите на XVIII век — 11. Великите социалисти-утописти на XIX век — 14. Руските социалисти-утописти — 19. Историческото място на утопичния социализъм — 22.	
2. Превръщане на социализма от утопия в наука. К. Маркс и Ф. Енгелс	25
Революционната смяна на капитализма от социализма е неизбежна — 27. Същност на човека и тенденция на неговото развитие — 29. Освобождението на трудовия човек — историческа мисия на работническата класа — 32. Социалните процеси са управляеми — 36. Единство между теорията и революционното действие — 39.	
3. Ленинският етап в развитието на научния комунизъм	44
Творческият характер на научния комунизъм — 44. Теоретик на научния комунизъм — 46. Ленинската теория за социалистическата революция — 48. Вожд на комунистите в целия свят — 50. Борец за чистотата на марксизма — 51. Развитие-то на научния комунизъм след В. И. Ленин — 53.	

Втора глава ХАРАКТЕР НА СЪВРЕМЕННАТА ЕПОХА. ПРЕВРЪЩАНЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА СИСТЕМА В РЕШАВАЩ ФАКТОР НА СВЕТОВНОТО РАЗВИТИЕ

1. Характер на съвременната епоха	56
Основното съдържание на съвременната епоха — 57. Октомврийската революция — начало на съвременната епоха — 60. Световният революционен процес и неговите основни движещи сили — 62.	
2. Възникване и развитие на световната социалистическа система	63
Възникване на световната социалистическа система — 63. Нов тип отношения между държавите — 64. Укрепване на единството — най-важна задача — 67.	

3. Решаваща сила на световното развитие	68
Основно противоречие на епохата — 68. Революционизиращата сила на примера — 72. Световният социализъм и работническото движение — 76. Световният социализъм и националноосвободителното движение — 77. Световният социализъм и борбата за мир — 79.	

Трета глава

СЪВРЕМЕННИЯТ КАПИТАЛИЗЪМ И РЕВОЛЮЦИОННОТО ДВИЖЕНИЕ НА РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА

1. Кризата на световния капитализъм. Античовешката същност на съвременния капитализъм	82
Новият, трети етап на общата криза — 83. Държавно-монополистическото регулиране и работническата класа — 87. Капитализмът против човека — 92.	
2. Главни особености на революционната борба на работническата класа	97
Размах на стачната борба — 97. Съчетаване на икономическите и политическите форми на борба. — 99. Разширяване на социалната база — 100. Неразривната връзка между демократическите и социалистическите задачи — 102. Преодоляване на разделенияето — важна задача на работническото движение — 104.	
3. Форми на осъществяване на социалистическата революция	105
4. Съвременното комунистическо движение	110
Начело на революционните сили — 110. Стратегия и тактика — 112. Генералната линия — 116.	

Четвърта глава

НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНИТЕ РЕВОЛЮЦИИ

1. Разпадане на колонналната система на империализма и неговото значение	122
Крахът на колонналната система — характерна черта на съвременната епоха — 122. Значението на националноосвободителното движение — 124. Опасността от неоколониализма — 126.	
2. Характер и движещи сили на националноосвободителната революция	129
Характер на националноосвободителната революция — 130. Движещи сили на националноосвободителната революция — 131.	
3. Извоюването на икономическа самостоятелност — важна задача на революцията	136
Нов етап в развитието на революцията — 137.	
4. Два възможни пътя за развитие — капиталистически и некапиталистически	140
Народите отхвърлят капитализма. — 141. Историческият опит от развитието по некапиталистически път — 142. Същност на некапиталистическия път — 144. Освободилите се народи избират социализма — 146. Условия, помагачи за преминаването на некапиталистически път — 150.	

Пета глава
СВЕТОВНИЯТ РЕВОЛЮЦИОНЕН ПРОЦЕС
И МИРНОТО СЪВМЕСТНО СЪЩЕСТВУВАНЕ

1. Марксизмът-ленинизмът за справедливите и несправедливите войни 152
 Причини за войните — 152. Справедливи и несправедливи войни — 154.
2. Политиката на мирно съвместно съществуване 156
 Ленинският принцип на мирно съвместно съществуване — 156. Класовата борба в условията на мирното съвместно съществуване — 160. Идеологическата борба в условията на мирното съвместно съществуване — 162. Проблемът за разоръжаването — 165. Да защитаваме завоеванията на социализма — 167.

Шеста глава
СОЦИАЛИЗМЪТ — ПЪРВАТА ФАЗА
НА КОМУНИСТИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО

Защо е необходим преходният период — 169.

1. Общи закономерности и разнообразие във формите на изграждането на социализма 170
 Диктатурата на пролетариата — решаващо условие за изграждането на социализма — 171. Икономически преобразования. — 175. Преустройство на националните отношения — 180. Културната революция — 188.
2. Преходният период от капитализма към социализма и некапиталистическият път на развитие 192
3. Социалистическото общество 194
 Социализмът и комунизмът — двете фази на новото общество — 195. Икономика на социализма — 197. Класова структура на социалистическото общество — 202. Политическа организация — 204. КПСС — авторитет на народа — 208. Духовната култура на социализма — 210. Социализмът и личността — 211.
4. От социализма към комунизма. Особенности на формирането на комунизма 215

Седма глава
НАУЧНО УПРАВЛЕНИЕ НА КОМУНИСТИЧЕСКОТО
СТРОИТЕЛСТВО

1. Социализмът — съзнателно управлявано общество 220
2. В. И. Ленин за принципите на научното управление на изграждането на комунизма 224
 Обективност и конкретност — 224. Ефективност, оптималност — 227. Да се имат предвид интересите и потребностите на хората — 230. Основното звено — 232. Демократическият центризм — 232.
3. В. И. Ленин за субекта на управлението на социалистическото общество 235

4. Усъвършенствуването на системата за управление на обществото — важно условие за успеха на комунистическото строителство	239
--	-----

Осма глава

СЪЗДАВАНЕТО НА МАТЕРИАЛНО-ТЕХНИЧЕСКАТА БАЗА — ГЛАВНОТО В ИЗГРАЖДАНЕТО НА КОМУНИЗМА

1. За какво е нужна материално-техническата база на комунизма	244
2. Особенности на материално-техническата база на комунизма и пътища за нейното създаване	246
Автоматизация и механизация — 247. Енергетика — 249. Химизация — 251. Селскостопанското производство — 253.	
3. Превръщане на науката в непосредствена производителна сила	255
Най-новата научно-техническа революция и нейното значение — 255. Бъдещето на науката и бъдеще на производството — 259. Всички резерви на науката — в служба на производството — 261.	
4. Човекът и техниката	263
Развитие на системата „човек-машина“ — 264. Ще замени ли машината човека? — 266. Пътят на науката и техниката към човека — 272. Техника, човек, природа — 276.	
5. Комунизмът и трудът	278
Понятието комунистически труд — 279. Условието за превръщане на труда в първа жизнена необходимост — 282. Комунистическото разделение на труда — 284. Стимули за труд — 286. Творческият труд — основа за развитието на личността — 288. Свободното време и развитието на личността — 291.	

Девета глава

ОТ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ — КЪМ КОМУНИСТИЧЕСКИТЕ ОБЩЕСТВЕНИ ОТНОШЕНИЯ

1. Към комунистическо разпределение	295
За способностите — 295. От всекиго според способностите — 297. За потребностите — 300. На всекиго според потребностите — 303. Пътят към икономическо равенство — 307.	
2. Към социално равенство	311
Към единна общонародна собственост — 311. Пътища за преодоляване на съществените различия между града и селото — 316. Преодоляване на съществените различия между труда на умствения и на физическия труд — 321. Развитие и сближение на нациите — 324.	
3. Към обществено самоуправление	329
Способността да управлява — черта на новия човек — 329. Развитие на социалистическата демокрация — 331. Повишава се ролята на обществените организации — 333. Расте ролята на КПСС — 339. Отмирание на държавата — 340.	

Десета глава
ФОРМИРАНЕТО НА НОВИЯ ЧОВЕК

1. Необходимостта от комунистическо възпитание	346
Основни принципи на възпитанието — 349. Средства на комунистическото възпитание — 353.	
2. Духовната култура и прогресът на личността	355
3. Създаване на научен мироглед. Необходимостта от борба с вражеската идеология	359
Формиране на научния мироглед — 360. Атеистично възпитание — 362. Борбата с буржоазната идеология — 364.	
4. Трудовото възпитание	366
Сърцевина на комунистическото възпитание — 366. Възпитанието на уважение към всеки полезен труд — главното в трудовото възпитание — 367.	
5. Нравственото възпитание	371
Комунистическият морал — 371. Основни принципи на морала на строителя на комунизма — 373. Възпитание на съветски патриотизъм и пролетарски интернационализъм — 374. Отживелиците на капитализма и пътищата за тяхното преодоляване — 378. Нравственост и знания — 382. Потребностите като фактор за поведението на човека — 385. Възпитаването на потребностите — важно средство за нравственото възпитание — 388.	
6. Естетическото възпитание	393
7. Физическо усъвършенствуване	398
8. Комунизмът и свободата на личността	401
Комунизмът — връх на човешката свобода — 404. Свободата и отговорността на личността — 405. Комунизмът — възлъщение на хуманизма — 407.	

**НАРОДИТЕ СА ПРОТИВ КАПИТАЛИЗМА, ТЕ СА
ЗА СОЦИАЛИЗЪМ, ЗА КОМУНИЗЪМ**

Общество на Мира — 411. Общество на Труда — 412. Комунизмът значи Свобода — 412. Общество на Равенството — 414. Общество на братството — 415. Общество на Щастиего — 416.

Редактор: Надя Узунча
Художник: Данаил Донков
Худож. редактор: Тотю Дачов
Техн. редактор: Петър Стефанов
Коректор: Румяна Владимирова

Дадена в произв. на 29. V. 1967 г. Подп. за печат на 13. VII. 1967 г.
Формат 84X108/32. Печ. коли 26.50. Изд. коли 20,14. Авт. коли прибл. 40.
Тираж 45120 (20101—45120)
Изд. № 4077. Лит. група II
Цена 1,47 лв.

Държавен полиграфически комбинат „Димитър Благоев“